K. Marx, F. Engels

Nüfus Sorunu ve Malthus

SOL
YAYINLARI

NÜFUS SORUNU VE MALTHUS

K. MARX, F. ENGELS

BİRİNCİ BASKI

NÜFUS SORUNU VE MALTHUS

K. MARX, F. ENGELS

ÇEVİREN
OYA YAYLALI

K. Marx ve F. Engels'in Malthus'a ilişkin yazılarından Ronald L. Meek tarafından derlenen *Marx and Engels on Malthus* (Lawrence & Wishart, London 1953 — *Marx and Engels on the Population Bomb*, Ramparts Press, Inc., Berkeley 1971) adlı yapıtını, İngilizcesinden, Oya Yaylalı dilimize çevirmiş ve kitap, *Nüfus Sorunu ve Malthus* adı ile, *Sol Yayınları* tarafından, Haziran 1976 tarihinde, Ankara'da, *Çağ Matbaası*'nda dizdirilip bastırılmıştır.

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM
MALTHUS — GEÇMİŞTE VE BUGÜN BİR TANITMA DENEMESİ
7

9 Geçmişte Malthus
9 Nüfus Teorisi
17 Genel Olarak Ekonomik Teori
23 Malthus Üzerine Marx ve Engels
23 Genel Eleştiriler
26 Nüfus Teorisi
30 "Azalan Getiri Yasası"
34 Değer ve Artı-Değer Teorisi
38 Kapitalist Bunalımlar Teorisi
43 Günümüzde Malthus
43 Nüfus Teorisi
48 Genel Ekonomik Teori
52 Malthus ve Emperyalizm

İKİNCİ BÖLÜM
MALTUSÇU NÜFUS TEORİSİ ÜZERİNE MARX VE ENGELS
57

59 *Tanıtma Notları*
63 Aşırı Nüfus Efsanesi
Bir Ekonomi Politik Eleştirisi Denemesi, *Friedrich Engels*
71 İngiliz Yoksullar Yasası
Toplumsal Reform, *Karl Marx*
77 Proletaryaya Karşı Bir Savaş İlânı
1844'te İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu, *Friedrich Engels*
82 Yedek Emek Ordusu
İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu, *Friedrich Engels*
89 "Aşırı Nüfus" Üzerine Barton, Malthus ve Ricardo
Artı-Değer Teorileri, *Karl Marx*
92 Nüfusun İstihdam Araçları Üzerindeki Baskısı
Lange'ye Mektup, *Friedrich Engels*
95 Papaz Malthus
Kapital, *Karl Marx*
98 Kapitalizmde Nispî Fazla Nüfus
Kapital, *Karl Marx*
122 Değişen ve Değişmeyen Sermaye Arasındaki Oransız Artış ve Maltusçu Teori
Ücret, *Karl Marx*

134 "Ücretlerin Tunç Yasası"
Bebel'e Mektup, *Friedrich Engels*
136 "Ücretlerin Tunç Yasası" (Devam)
Gotha Programının Eleştirisi, *Karl Marx*
138 Nüfus ve Komünizm
Kautsky'ye Mektup, *Friedrich Engels*
141 Maltusçu Teorinin Tersi
Danielson'a Mektup, *Friedrich Engels*

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MALTHUS VE GENEL EKONOMİK TEORİ ÜZERİNE MARX

143

145 *Tanıtma Notları*
148 Savunumcu Olarak Malthus
Artı-Değer Teorileri, *Karl Marx*
160 Değer ve Artı-Değer Üzerine Malthus
Artı-Değer Teorileri, *Karl Marx*
190 Aşırı Üretim ve Aşırı Tüketim Üzerine Malthus
Artı-Değer Teorileri, *Karl Marx*

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MALTHUS VE DARVİNCİLİK ÜZERİNE MARX VE ENGELS

209

214 Burjuva Toplumu ve Hayvan Toplumu
Engels'e Mektup, *Karl Marx*
216 Maltusçuluk ve "Varolma Mücadelesi"
Kugelmann'a Mektup, *Karl Marx*
218 Darvincilik ve Toplum
Lavrov'a Mektup, *Friedrich Engels*
223 Malthus ve Darwin Üzerine Dühring
Anti-Dühring, *Friedrich Engels*
230 Darvincilik — Bir Özet
Doğanın Diyalektiği, *Friedrich Engels*

EKLER

235

237 İşçi Sınıfı ve Yeni-Maltusçuluk, *V. İ. Lenin*
241 Nüfus İlkesi Üzerine Özet Bir Görüş, *Thomas Malthus*

BİRİNCİ BÖLÜM

MALTHUS — GEÇMİŞTE VE BUGÜN

BİR TANITMA DENEMESİ

BİR

GEÇMİŞTE MALTHUS*

NÜFUS TEORİSİ

18. yüzyılın son on yılında İngiltere yöneticileri, ülkeyi baştanbaşa saran Fransız Devriminin yarattığı heyecanla büyük bir korkuya kapılmışlardı. Devrim, tehlikeli fikirler doğuruyordu. Bu fikirler sadece Godwin gibi aydınlar ve Wordsworth gibi ozanların zihinlerinde değil çalışan halkın —Londra ve Glaskow gibi kentlerin işçilerinin, zanaatçı-

* Ronald L. Meek tarafından hazırlanan bu derleme, Marx ve Engels'in Malthus'u eleştiren metinlerinden oluşmaktadır. Kitabın bölümlerinden de anlaşılacağı gibi, kitap, (1) maltusçu nüfus teorisi, (2) Malthus'un ekonomik teorisi, (3) darvincilikteki maltusçu yön açısından yazılan eleştiri ve incelemelerden oluşmakta, bir başka deyişle, Malthus, tüm yönleriyle eleştirilmektedir. Bununla birlikte, kitabın Türkçe çevirisini, ***Nüfus Sorunu ve Malthus*** adı altında yayınlarken, Malthus'un nüfus teorisinin eleştirisini ön plana çıkardığımızdan dolayı, —Malthus'un daha çok nüfus teorisiyle etkinliğini

larının ve küçük esnafının— zihinlerinde de tehlikeli görüşler oluşturuyordu. Fransız Devriminin etkilemediği kimse kalmamıştı. O günleri yaşayan biri, "bu tek olay, sadece şunu ya da bunu değil, her şeyi iliğine kadar etkiledi"[1] diye yazıyordu.

Köklü toplumsal reformlardan korkanlar, bunu isteyen ve bu yolda çalışanlara karşı mücadele ediyorlardı. Düşüncelerin denetim altına alındığı bir baskı ve terör rejimi kuruldu. *Habeas Corpus Act* askıya alındı; sık sık zalimce cezalarla sonuçlanan birçok vatana ihanet davaları açıldı; ve "demokratik" fikirler taşıdığından kuşku duyulanlar acımasız cezalara çarptırıldılar. Ama maddî baskı yeterli değildi. Reformdan korkanlar, aynı zamanda halkın geniş kesimlerini kucaklamaya başlayan "insanın ve toplumun yetkinleştirilmesi"ne ilişkin yeni kavramları altedebilmek için o sıralarda sürdürülen amansız fikir savaşında yerlerini almak zorundaydılar.

1798'de, Papaz Thomas Robert Malthus, ünlü *Essay on the Principle of Population as it Affects the Future Improvement of Society* ("Toplumun Gelecekteki Gelişimine Etkileri Açısından Nüfus İlkesi Üzerine Bir Deneme") adlı yapıtıyla onların yardımına koştu.

Deneme, hiç değilse ilk kökenleri bakımından, siyasî bir broşür olarak, oldukça açık bir amaç taşıyordu ve (Marx'ın da belirttiği gibi) "Fransız Devrimini ve İngiltere'de reformcu çağdaş fikirleri (Godwin, vb.)"[2] hedef alıyordu. Giriş bölümünde Malthus da bunu açıkça söylüyor.

sürdürdüğü, ve yeni-maltusçuluk biçiminde burjuva nüfus görüşünün günümüze dek etkinliğini sürdürmeye devam ettiği gözönünde tutulduğunda—, okur, bizi yadırgamayacaktır. Gene bu nedenledir ki, *Sol Yayınları* tarafından eklenen "Ekler" bölümü de, yalnızca nüfus ile ilgilidir. Bu bölümde, (1) V. İ. Lenin'in yeni-maltusçuluğun kısa, ama o denli çarpıcı ve açık bir eleştirisi ile, (2) Malthus'un nüfus teorisinin esaslarını içeren ve 1824'te (ve daha sonra genişletilmiş olarak 1830'da) *Encyclopedia Britannica*'da yayınlanan "Nüfus Üzerine Özet Bir Görüş" adlı yazısı yer almaktadır. —*Sol Yayınları*.

[1] Henry Thomas Cockburn, *Memorials of His Time* (1856), s. 80.

[2] Bu yapıtın 206. sayfasına bakınız.

"Aşağıdaki deneme", diyor, "Bay Godwin'in tamah ve bolluk konusunda *Enquirer*'da yayınlanan yazısı üzerine bir dostumla yaptığım konuşmadan kaynaklandı. Tartışma, toplumun gelecekteki gelişimine ilişkin genel sorunun orta ya çıkmasına neden oldu; yazar, görüşlerini dostuna açıklamak isteğiyle, bunu kaleme aldı...".[3] *Deneme*'nin ilk baskısı, "insan ve toplumların yetkinleşebilirliğine" inananlara karşı, yani Malthus'un tanımıyla, "tüm bireyleri rahat, mutlu ve daha serbest koşullar içinde yaşayan, kendilerinin ve ailelerinin geçimine ilişkin kaygıları olmayan kişilerden oluşan bir toplumun var olabileceğine"[4] inananlara karşı açık bir saldırı niteliğindeydi. Malthus'a göre "nüfus ilkesi, insanların büyük çoğunluğunun yetkinleşebileceği düşüncesini kesin bir biçimde çürütmekte"[5] idi.

Deneme'nin ilk baskısındaki temel sav, sansasyonel olduğu kadar, yalındı da. Malthus'un kendi sözleriyle, bunun kısa bir özeti, şöyledir:

"Nüfusun gücü, yeryüzünün, insanın geçimini sağlama gücüne kıyasla, sınırsız ölçüde büyüktür.

"Nüfus, kısıtlanmadığında, geometrik oranla çoğalır. Geçim araçları ise, ancak aritmetik oranla artar. Sayılarla ufak bir tanışıklık, birincinin ikinciye kıyasla ne denli güçlü olduğunu gösterecektir.

"İnsan yaşamı için gıdayı zorunlu kılan doğa yasası uyarınca, eşit olmayan bu iki gücün etkileri eşit tutulmalıdır.

"Geçim araçlarının sağlanmasındaki güçlük, nüfus üzerinde güçlü ve sürekli bir kısıtlamayı gerektirir. Bu güçlüğün etkisini bir yerde ortaya koyması ve insanlığın geniş bir bölümüne kendisini zorunlu olarak, şiddetli bir biçimde

[3] *Essay*, 1. baskı (London, Macmillan & Co., 1926). Şimdi anlaşıldığına göre, bu "dost", aslında toplumsal gelişme olanaklarına kuvvetle inanan Malthus'un babası Daniel Malthus idi.

[4] *Ibid.*, s. 16-17.

[5] *Ibid.*, s. 17.

duyurması gerekir. ...

"Nüfusun ve yeryüzündeki üretimin iki gücü arasındaki bu doğal eşitsizlik ve onların etkilerini sürekli olarak eşitlemek zorunda olan büyük doğa yasası, toplumun yetkinleşmesini olanaksız kılan büyük bir engeldir."[6]

Görüldüğü gibi bu sav, esas olarak, iki önerme üzerine, kısıtlanmadığında, nüfusun "geometrik oranda arttığı" önermesi ve buna karşılık, "geçim araçlarının ancak aritmetik oranda artabildiği" önermesi üzerine kuruludur. Bu savın bütünüyle ayakta kalması ya da çökmesi, bu "oranlar"ın geçerliliğine bağlıdır. *Deneme*'nin daha sonraki baskılarında "oranlar"a ilişkin vurgulamanın yumuşatıldığı doğrudur, ama —Malthus'un modern hayranlarının sık sık ileri sürdükleri gibi— Malthus'un giderek bunlara daha az değer vermeye başladığı doğru değildir.[7] "Malthus, diye yazıyor Engels, bütün sistemini dayandırdığı bir formül koyuyor ortaya: Nüfus geometrik diziyle çoğalır — 1+2+4 +8+16+32, vb.. Toprağın üretken gücü ise, aritmetik diziyle çoğalır — 1+2+3+4+5+6. Aradaki fark açıktır, korkutucudur; ama doğru mudur?"[8] Malthus'un bunların doğruluğunu kanıtlama girişimleri, en hafif deyimle, doyurucu olmaktan tamamıyla uzaktır. "Geometrik oran"ın, "nüfusun yirmibeş yılda iki katına çıkmış olduğu"nu (pek de güvenilir bir yetkeye dayanmaksızın) iddia ettiği o dönemin Amerika Birleşik Devletleri'ndeki nüfus büyümesiyle tanıtlanabileceğini öne sürmektedir. Şu halde, diyor Malthus, bu sonucu kural olarak kabul edeceğiz ve "kısıtlanmadığında, nüfusun her yirmibeş yılda bir kendisini iki kat artırmaya devam edeceğini, ya da geometrik bir oranla artacağını"[9] varsayacağız.

"Geometrik oran" için gösterilen kanıtlar doyurucu ol-

[6] *Ibid.*, s. 13-16.

[7] Karş: Kenneth Smith, *The Malthusian Controversy*, London, Routledge & Paul, 1951, s. 223.

[8] Bu yapıtın 69-70. sayfalarına bakınız.

[9] *Essay*, 1. Baskı, s. 20-21.

maktan uzaksa, "aritmetik oran" için olanların durumu daha da kötüdür. Aslında Malthus, buna hiç bir kanıt getirmez — bütün yaptığı, "bunun söylenebileceklerin azamisi olduğunu" öne sürmekten ibarettir. "Büyük bir zorlamayla adadaki toplam üretimin her yirmibeş yılda bir, bugünkü üretime eşit bir geçim aracı niceliği kadar artabileceğini" kabul edelim diyor, "ki en gayretkeş hayalciler bile bundan daha büyük bir artış düşünemezler".[10] Ama bu sadece bir iddiadır, kanıt değil. Engels'in belirttiği gibi, bu iddia (diğer şeyler yanında) "bilimin de, bir önceki kuşağın aktardığı bilgi kitlesine orantılı olarak arttığı, yani en sıradan koşullar altında bile bilimin geometrik diziyle arttığı"[11] olgusunu görmezden gelir. Aslında "aritmetik oran", düpedüz bir hayal ürünüydü.[12] Daha sonraları, Malthus'un izleyicileri, gözden düşen "aritmetik oran" yerine, "azalan getiri yasası" denilen şeyi koymaya başladılar. Malthus'un kendisi de, *Deneme*'nin daha sonraki baskılarında, giderek bu "yasa"ya daha çok dayanmaya başladı. Ama bu bile "nüfus ilkesi"ni çökmekten kurtaramıyor. Aşağıda gösterileceği üzere,[13] "azalan getiri yasası" da, "aritmetik oran" kadar bir hayal ürünüdür.

Oldukça belirgin olan kusurlarına karşın *Deneme*, egemen sınıflar arasında hemen hatırı sayılır bir başarıya ulaştı. Bu, yalnızca toplumun "yetkinleşemeyeceği"ni tanıtlıyor görünmekle kalmıyor, aynı zamanda, toplumun mevcut çerçevesi içerisinde önemli herhangi bir reform girişiminin bile yararsız olduğu izlenimi veriyordu. Hele, "toplumun alt sınıflarının isteklerini ortadan kaldırmak" olanaksızdı. "Gerçek şu ki, diyordu Malthus, topluluğun bu kesimi üzerindeki sıkıntının baskısı öylesine kök salmış bir kötülüktür ki, hiç bir insan dehası bu baskıyı yok edemez."[14] Malthus, bu du-

[10] *Ibid.*,s. 22.
[11] Bu yapıtın 70. sayfasına bakınız.
[12] Bu yapıtın 159. sayfasına bakınız.
[13] Bu yapıtın 30-34. sayfalarına bakınız.

rumda yapılabilecek tek şeyin, "Yoksullar Yasası"nın kaldırılması gibi "palyatif" önlemler olduğunu öne sürüyordu.

Malthus'un, *Deneme*'nin ikinci ve daha sonraki baskılarında üzerinde durduğu şey, mevcut toplum çerçevesi içerisinde reform sorununa ve özellikle Yoksullar Yasası sorununa, nüfus ilkesinin bu biçimi ile uygulanmasıydı. 1803'teki ikinci baskının önsözünde Malthus, tartışma sırasında, "kendisinin doğal olarak, bu ilkenin mevcut toplumun durumu üzerindeki etkileri konusuna eğilmek zorunda kaldığını" belirtiyor; ve "her ulusta halkın alt sınıfları arasında görülen yoksulluk ve sefaletin ve bunu hafifletmek için üst sınıflarca gösterilen çabaların boşa gitmesinin nedenlerini bu ilkeyle açıklamak mümkündür"[15] diyor. Fransız Devriminin açtığı geniş ufukların daralmasıyla, yükselen Sanayi Devriminin yoksulluk ve sefalet sorunlarını ön plana çıkarmasıyla ve Napoléon savaşlarının yolaçtığı sarsıntıyla, bu ilkenin uygulanması giderek daha çok ağırlık kazandı.

Malthus'un *Deneme*'sinin ilk baskısı çıktığında, İngiliz Yoksullar Yasası, hâlâ eski ilkeye dayandırılmaktaydı ve buna göre, kişi, sadece bulunduğu bölge kilisesinden yardım isteyebiliyordu. 1795'te yoksulluktaki büyük artış karşısında, "*Speenhamland* Sistemi" büyük çapta uygulamaya konulmuştu. Bu sistemde, toplanan vergilerden ücretlere, ekmek fiyatlarına göre değişen bir hareketli skalaya göre, prim ekleniyordu. Bu sistem, o sıralar, bazı büyük işverenlerin — özellikle tarım işverenlerinin— çıkarınaydı. Çünkü bu, ücretlerin bir bölümünün, yoksulluk vergisinin yükü altında ezilen daha küçük rakiplerince ödenmesi demekti, Speenhamland sistemi, işverenleri ücretlerde kesinti yapmaya teşvik etti ve emekçi halk arasında yoksulluğun daha da yaygınlaşmasına yolaçtı.

Malthus, daha baştan, yoksulluk yasalarına karşı çık-

[14] *Essay*, 1. Baskı, s. 95.
[15] *Essay*, 2. Baskı, s. iii.

mıştı. *Deneme*'nin ilk baskısında "İngiltere Yoksullar Yasası", diyordu, "onu besleyecek gıda ürünlerini artırmaksızın nüfusu artırmak" eğilimi gösterdiğinden, "yoksulların genel durumunu daha da kötüleştirmekteydi".[16] İkinci ve daha sonraki baskılarında bu tema giderek daha belirginleşti. Malthus'un yapıtı, her şeyden çok sanayi burjuvazisinin çıkarlarına dayandırılan bir önlem olan 1834'teki yeni Yoksullar Yasasının onaylanmasını garantilemeye yardım etmekte, herhangi bir diğer bireyinkinden daha etkili olmuştur. Yoksullar Yasasında "reform" yapılması için nüfus ilkesi, "bilimsel" —ve aynı zamanda *ahlâkî*— bir temel sağladı. İkinci baskının ünlü bir pasajında Malthus, yoksulların yardım istemeye hiç bir "doğal hak"larının olmadığı görüşünü öne sürdü: "Daha şimdiden sahiplenilmiş bir dünyaya gözlerini açan adam, ana-babasından haklı olarak talep edebileceği bir geçim olanağı sağlayamıyorsa ve toplum onun emeğini istemiyorsa, yiyeceklerden en ufak bir pay isteme hakkının olduğunu öne süremez ve hatta, gerçekte, onun bulunduğu yerde bir işi yoktur. Doğanın görkemli şöleninde ona boş yer yoktur. Doğa ona defolmasını söyler ve sofradaki bazı konukların acıma duygularını uyandırmayacak olursa, kendi buyruğunu derhal yerine getirir. Ama eğer bu konuklar sıkışarak yeni gelene yer açarsa, ortaya derhal başka yabancılar çıkacak ve aynı iyiliği, onlar da isteyecektir. ... Tüm konuklarının bolca yiyip-içmelerini dileyen, ama sınırsız sayıda insanı besleyemeyeceğini bildiği için, sofrada yer kalmamışken, yeni gelenleri insanca reddeden şölen sahibesinin, tüm davetsiz konuklara karşı verdiği o kesin buyruğa karşı gelmekle, sofradaki konuklar, yaptıkları hatayı çok geç anlarlar."[17]

Açıklayıcı bir anlam taşıyan bu pasaj daha sonraki baskılardan çıkartılmıştır, ama ardındaki temel görüş —yani

[16] *Essay*, 1. Baskı, s. 83.
[17] *Essay*, 2. Baskı, s. 531-32.

yoksulların bir hak olarak yardım talep etme haklarının olmadığı—, Malthus tarafından sonuna dek itibar görmüştür. Ve yoksullar sadece yardım alma hakkından yoksun kalmıyorlar, bunların ayrıca yoksulluklarından dolayı cezalandırılmaları da gerekiyor.[18] Malthus, "kişiyi bağımlı yapan yoksulluk utanç verici olarak kabul edilmelidir"[19] diyor ve bunun mümkün olduğu kadar kabul edilmez hale getirilmesi gerektiğini öne sürüyordu. Bu fikirler, sonunda, eli iş tutan herkes için "dışarıdan yardım almayı" yasaklayarak düşkünleri işevlerinden yardım istemek zorunda bırakan ve böylece dokumacıları, küçük zanaatçı ve mevsimlik tarım işçilerini zorla fabrikalara doluşturan 1834 tarihli yeni Yoksullar Yasasında yer aldı. Sanayi çartistlerinin —ve Webb'lerin— karşısında mücadele ettikleri sanayileşmiş İngiltere'nin "İşevi Sistemi" maltusçu nüfus teorisinin ilk meyvelerinden biridir.[20]

İkinci baskıya önsözünde Malthus, "ilk baskıdaki bazı sert yargıları yumuşatmaya gayret ettiğini" söylüyordu.[21] Ama gerçekte yapılan "yumuşatma" yok denilecek kadar azdı. Gerçi bu kez, eğer yoksullar bir aileyi geçindirecek konuma gelinceye dek gönüllü olarak evliliği ve dolayısıyla üremelerini geciktirecek olurlarsa, bir düzelme umudunun olabileceğini işaret ediyordu. Ama bu çareye kendisi de pek bel bağlamamış gibi görünüyor ve ilk *Deneme*'de yer alan temel öğretilerin tümü, sadece yüzeysel bazı değişikliklerle, son baskıya dek korunmuştur. *Deneme*, daha sonraki baskılarda birçok tarihsel ve istatistik verinin (ki bunların çoğunun geçerlilik derecesi çok kuşkuludur) eklenmesiyle şişirilmiş olmasına karşın, teorinin özünde, gerçekten köklü hiç bir değişiklik yapılmamıştır. Yazarının niyeti ne olmuş olursa olsun, maltusçu nüfus teorisi başında ne idiyse,

[18] Bu yapıtın 75-76. sayfalarına bakınız.
[19] *Essay*, 1. Baskı, s. 85.
[20] Bu yapıtın 63-76. sayfalarına bakınız.
[21] *Essay*, 2. Baskı, s. vii.

sonuna dek öyle kaldı — çalışan halkın içinde bulunduğu durum için bir özür ve toplumsal koşulları düzeltmek için yapılacak tüm girişimlere karşı bir ihtar oldu. Bu şekliyle, Malthus'un yaşadığı süre boyunca, bu teori, ona, sadık bir uşak gibi hizmet etti. Ve Malthus'un ölümü üzerinden yüzyılı aşkın bir süre geçtikten sonra bugün de hâlâ sadık uşak hizmeti görüyor.

GENEL OLARAK EKONOMİK TEORİ

1834'ün Yoksullar Yasasına giden yolu hazırlayarak kırlardan kentlere ucuz emek akımının önündeki son engelin de kalkmasına yardımcı olduğu ölçüde Malthus'un nüfus teorisi, sanayi burjuvazisi için, memnunlukla kabul edilen bir armağan niteliğindeydi. Ama bu, aynı zamanda, köklü toplumsal reformlardan sanayi burjuvazisine kıyasla daha çok korkan ve (hiç değilse bazı yörelerde) yoksulluk vergisinin giderek artan bir şekilde sırtlarına binmeye başladığı "tarımsal çıkarlar" için de memnuniyetle kabul edilmeyecek bir şey değildi. Gerçekten de, nüfus teorisi, toprak sahiplerinin genel çıkarlarına karşıt olsaydı, Malthus, herhalde, buna karşı çıkmak için de mükemmel nedenler bulurdu. Çünkü toprak sahipleriyle sanayi burjuvazisinin çıkarları ne zaman ciddî olarak çatıştıysa —ki 19. yüzyılın ilk otuz yılında Tahıl Yasaları ve Parlamenter Reform konularında sık sık çatışma çıkıyordu— Malthus, şaşmaz bir şekilde, toprak sahiplerinin yanında yer almıştır. Ve bu, onun genel olarak ekonomik teorisinin anlaşılmasının anahtarıdır. Marx, "Malthus devrimci olmadığı, gelişimin tarihsel bir etmenini oluşturmadığı, ama sadece 'eski' topluma daha geniş ve rahat bir maddî temel yarattığı sürece burjuva üretimini ister."[22] diyor. Malthus'un bütün ekonomik yazılarına bu tavır egemendir. "Koruyucu gümrük tarifeleri ve rant üzerine 1815'te

[22] Bu yapıtın 195. sayfasına bakınız.

yazdıkları" diye yazıyordu Marx, "kısmen üreticilerin yoksulluğu için daha önce getirdiği mazereti olumlamak, özel olarak ise, gerici toprak mülkiyetini 'aydın' 'liberal' ve 'ilerici' sermayeye karşı savunmak ve en önemlisi, İngiltere'de sanayi burjuvazisine karşı, aristokrasinin çıkarları doğrultusunda kabul edilen *geriye doğru bir adım* niteliğindeki bir yasayı haklı göstermek anlamına geliyordu. Nihayet, Ricardo'ya karşı yönelttiği *Principles of Political Economy* ["Ekonomi Politiğin İlkeleri"] adlı kitabında, esas olarak amaçladığı şey 'sanayi sermayesinin', mutlak taleplerini ve onun üretkenliğini artıran yasaları (Malthus'un bağlı olduğu) 'Resmî Kilise' toprak aristokrasisinin, devlet memurlarının ve vergi tüketicilerinin mevcut çıkarları açısından 'avantajlı' ve 'elverişli' sınırlar içinde hapsetmektedir."[23]

İngiliz toprak sahiplerinin o sıralarda bir savunucuya büyük gereksinmeleri vardı. Kendini sermaye birikiminin büyük önemine —zamanın gerekleri açısından haklı olarak— kaptırmış bulunan sanayi burjuvazisi, onlara ekonomik alanda iki ayrı cepheden saldırıyordu. Birincisi, diyorlardı, dışarıdan tahıl ithalini kısıtlayan mevzuat, toprak sahipleri için kuşkusuz daha yüksek rant anlamına gelmekle birlikte, aynı zamanda pahalı ekmek de demektir ve dolayısıyla da yüksek ücret, kapitalistler için düşük kâr ve daha az sermaye birikimi anlamına gelir. İkincisi, toprakbeylerinin aldıkları rantların büyük bir bölümünü daha çok tüketim malları ve özel hizmet sağlama yolunda harcadıklarını ve sonuçta bunun görece küçük bir bölümünün tasarruf edildiğini ve sermaye olarak biriktiğini öne sürüyorlardı. Şu halde, diğer şeyler aynı kaldığında, toplumun "net geliri"nin toprak sahipleri yerine sanayi burjuvazisinin avuçlarına akması daha iyi olacaktı, çünkü o zaman bunun daha büyük bir bölümü sermaye olarak birikecekti. Sanayi burjuvazisi, kendine özgü bir biçimde, Adam Smith'in o pek övdüğü "tamahkâr-

[23] Bu yapıtın 156. sayfasına bakınız.

lık" alışkanlığını gösteriyordu, toprak sahipleri ise, buna karşılık, yine Adam Smith'in lânetlediği "müsriflik"leriyle göze çarpıyordu.

Toprak sahiplerinin, o sıralarda, aldıkları rantta kutsal bir şey olduğunu, gereğinden fazla sermaye birikiminin ciddî tehlikeler içerdiğini ve gelirlerinin büyük bir bölümünü tasarruf etmek yerine harcamakta oluşlarına karşın, bu modern kapitalist dünyada gene de yararlı bir toplumsal işlevi yerine getirdiklerini onlar hesabına kanıtlayacak bir mazeretçiye gereksinmeleri vardı.

An Inquiry into the Nature and Progress of Rant, 1815 ("Rantın Niteliği ve İlerleyişi Üzerine Bir İnceleme") adlı broşürü ve daha sonra da *Principles of Political Economy,* 1820 adlı kitabıyla Papaz Thomas Robert Malthus, onların yardımına koştu.

Malthus'un, daha sonraları Ricardo'nun adıyla ilintili olarak anılacak olan[24] ("azalan getiri yasası"na dayanarak) yeni farklılık rantı (diferansiyel rant) teorisini ortaya koyduğu bu iki yapıttan birincisi, genel olarak, Malthus'un amaçladığı siyasî etkiyi uyandırmadı. Malthus'un ikili bir amacı vardı. Birincisi, o sıralarda sık sık öne sürülen ve toprak sahibinin, tekeliyle tüketiciye zarar veren sıradan bir tekelciden daha iyi olmadığını iddia eden görüşleri çürütmekti. Malthus'a göre, toprak sahibine ödenen rant, hiç bir şekilde bir tekelin varlığına kanıt olamazdı; tersine bu, "Tanrının insana bahşettiği toprakta en paha biçilmez bir niteliğin —toprağın kendisini işlemek için gerekli olan kişilerden daha fazlasını besleyebildiğinin— açık bir göstergesi idi.[25] İkincisi, Tahıl Yasalarının savunulmasına teorik bir temel sağlamak istedi —rant üzerine broşürünü yayınladıktan kısa bir süre sonra, *The Grounds of an Opinion Restricting the Importation of Foreign Corn,* 1815 ("Tahıl İthalâtını Kısıtlama Gö-

[24] Bu yapıtın 146. sayfasına bakınız.
[25] Malthus, *Inquiry,* s. 16.

rüşünün Dayanakları") adlı yeni bir broşürde, kendisinin öne sürdüğü bir savunma. Ama Malthus'un ekonomik teori alanında esas muhalifi olan Ricardo, bu oyunu kısa sürede bozguna uğratmakta güçlük çekmedi. Ricardo, Malthus'un rant teorisini, kendisinin bağımsız olarak geliştirmiş bulunduğu bir kâr teorisiyle birleştirdi ve bu teorik temel üzerinde inandırıcı bir biçimde gösterdi ki, "toprak sahibinin çıkarları, her zaman toplumun tüm diğer sınıflarının çıkarlarına karşıttır. Onun durumu, hiç bir zaman yiyeceklerin kıt ve pahalı olduğu zamanki kadar iyi değildir; oysa yiyecekleri ucuza elde etmek diğer kişilerin büyük ölçüde yararınadır."[26] Bu uygulamaya, aynı teorik temel üzerinde daha bir dizi tartışma ekleyerek, serbest tahıl ticaretinin avantajlarını göstermeye çalıştı. Kısacası Ricardo, Malthus'un rant teorisinin, doğru dürüst geliştirilip yorumlandığında, Malthus'un, kanıtlamasını istediği şeyin tam tersini kanıtladığını, çok inandırıcı bir şekilde gösterdi.

Ancak Malthus'un *Principles of Political Economy*'sinin ("Ekonomi Politiğin İlkeleri") ikinci kitabındaki savı daha çetin bir cevizdi. *İlkeler*'in, "Servetin Gelişmesi"ne ilişkin bu bölümünde, Malthus, "şimdiki sıkıntılar"a büyük ölçüde, son yıllarda gözlenen çok hızlı sermaye birikiminin neden olduğunu iddia ediyordu. Birikim çok hızlı olursa, diyordu, meta üretimi, onları satın almak için gerekli olan satın alma gücünün dağılımından daha büyük bir hızla artabilir ve bu da nispî "etkin talep" azlığından dolayı mallarda bir "genel tıkanıklık"a yolaçar. Kapitalizmde bu tür olayların ortaya çıkma eğilimi her zaman var olduğuna göre, "üretken olmayan tüketiciler"den —yani bir şey üretmedikleri halde mal tüketenlerden— oluşan bir sınıfın sürekli varlığı, ekonomik sistemi tam istihdam düzeyinde işler tutmak açısından hayatî bir zorunluluktu. Marx'ın dediği gibi: "Yüreğindeki, zevk isteği ile zenginlik peşinde koşma tutkusu arasındaki kor-

[26] David Ricardo, *Works and Correspondence*, Sraffa baskısı, c. 4, s. 21.

kunç çatışmayı bir sihirle söküp atmak isteyen Malthus, 1820 yıllarında, fiilen üretim işleriyle uğraşan kapitalistlere, biriktirme ödevini yükleyen, artı-değerden pay alan başkalarına, toprak sahiplerine, devlet memurlarına, rahiplere vb. ise, harcama ve israf görevini veren bir işbölümünü savunmuştu. 'Harcama tutkusu ile biriktirme tutkusunu birbirinden ayrı tutmak' son derece önemlidir diyordu."[27]

Bu teoride, kapitalizmin çok hızlı gelişmesine karşı bir ihtar ile, tüketmekten başka bir iş yapmayan toprakbeyleri ve "üretken olmayan" dostlarının kapitalist sistemde varlıklarını sürdürmeleri için getirilen mazeret, dâhiyane bir şekilde birleştirilmişti.

"Şimdiki sıkıntılar"ın nedenlerini sermaye fazlalığından çok sermaye kıtlığında gören Ricardo ise, bu teoriye var gücüyle saldırdı. Ricardo, Malthus'un savının esas olarak mazeretçi nitelikte olduğunu yeterince açık bir biçimde görmüştü ve bunu destekleyen düşünce tarzındaki yüzeyselliğin de farkındaydı. *Notes on Malthus* ("Malthus Üzerine Notlar") adlı yapıtında Malthus'un "üretken olmayan tüketiciler"i savunmasına karşı yönelttiği kısa ve öfkeli sözleri, Ricardo'nun tavrını açıkça ortaya koymaktadır. Örneğin: "İmalâtçının deposunda bulunan ve tersi durumda üretken olmayan emekçiler tarafından tüketilecek olan malları yokedecek bir yangın, üretimin geleceği açısından ne denli gerekliyse, üretken olmayan bir emekçiler grubu da o denli gereklidir. ... Birinin, benim ürettiğimi bana hiç bir şey getirmeden tüketmesiyle, nasıl olup da servet edinebilirim? ... Bu kesimde öne sürülen çeşitli önermeler karşısında duyduğum şaşkınlığı ifade edecek söz bulamıyorum. ... Bay Malthus. Maliye Bakanının en güçlü bir müttefikidir. ..."[28]

Ve Ricardo, kapitalizm altında, metalarda bir "genel tı-

[27] *Capital* (Allen & Unwin Baskısı), c. 1, s. 607 [*Kapital*, Birinci Cilt, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 633].

[28] *Works and Correspondence*, c. 2, s. 421-33.

kanıklık" olasılığını bile reddederek, ters yönde çok ileri gitmiş olmakla birlikte, Malthus'a verdiği yanıt, çağdaşlarının birçoğunu inandırmıştı. Malthus'un işsizliği "etkin talep" kavramıyla açıklaması ise, nüfus teorisinin tersine, onun yaşadığı süre boyunca fazla itibar görmedi. Gariptir, ama bu kavramın moda olması için zamanımıza dek beklemesi gerekti. Bugün maltusçu etkin talep teorisinin değiştirilmiş bir biçimi, keynesci ekonomi doktrininin önemli bir parçası olarak, Malthus'un, kendi teorisinin oynamasını tasarladığı kadar gerici rol oynar hale getirilmiştir.

İKİ

MALTHUS ÜZERİNE MARX VE ENGELS

GENEL ELEŞTİRİLER

"İngiliz işçi sınıfının... Malthus'a karşı nefreti, diyordu Marx, bu yüzden tümüyle haklıydı ve halk burada bir *bilim adamıyla* değil, [halkın] düşmanlarının *satılmış bir savunucusu,* egemen sınıfların utanmaz bir dalkavuğu ile karşı karşıya olduğunu içgüdüleriyle sezmiştir."[1] Marx ve Engels'in, Malthus öğretilerine saldırmaya bunca zaman ve enerji ayırmalarının nedeni budur.

Elbette, Malthus'un kendine göre birtakım meziyetlerinin de olduğunu biliyorlardı. Örneğin Marx, Malthus'un işgününün uzatılmasını protesto edişini övmüştür.[2] Gene, Mal-

[1] Bu yapıtın 158. sayfasına bakınız.

[2] Karş: *Capital,* c. 1, s. 537, dipnot [*Kapital,* Birinci Cilt, s. 557, dipnot]:

thus'un bazı basit önermelerine *Kapital*'de yer yer onaylayıcı atıflarda bulunulduğuna bakarak, Marx'ın, onun bazı alışılmış klasik önerileri kolayca ifade edebilme yeteneğini beğendiği sonucuna varabiliriz; ve Marx, Malthus'un, en azından "bir ölçüye kadar teorik, spekülatif bir çıkarı temsil ettiği"ni[3] her zaman teslim etmeye hazırdı. Marx, ayrıca, Say ve Bastiat gibi diğer bazı *"vülger" iktisatçılara kıyasla* Malthus'un üstünlüğünü her zaman takdir etmiştir.[4] Malthus, özellikle, "uyum va'zeden zavallı burjuva iktisatçılar"dan[5] —yani, kapitalizmde toplumsal sınıflar arasında gerçek çıkar çatışmalarının olmadığını öne süren iktisatçılardan— kesinlikle üstündü. Malthus, en azından, uyumsuzluklara işaret etme meziyetini göstermişti ve gerçekte, Marx'ın da dediği gibi, bu uyumsuzluklar "papazlara özgü kendini beğenmiş bir bayağılıkla vurgulanmış, abartılmış ve ilân edilmiştir."[6] Başka bir yerde Marx, Malthus, diyor, "burjuva üretiminin çelişkilerini örtbas etmekle değil, tersine,... bu çelişkileri vurgulamakla ilgilenir."[7] Ama Marx, bu meziyeti özellikle kayda değer bulmuyordu. Çünkü birincisi, Malthus, çelişkileri kendisi bulmuş değildi ve bunları vurgulamasının altında yatan nedenlerin de beğenilecek bir yanı yoktu. Ve ikincisi, çelişkilerin nedenlerine yüzeysel ve yanlış açıklama getiriyordu ve bunların giderilmesi için önerdiği "çareler" tamamen mazeret niteliğindeydi. Sahip olduğu bu türden meziyetler karşısında eksik yanları büyük ölçüde ağır basmaktaydı.

"Malthus kitapçığının bir başka yerinde de dikkati çektiği bir gerçeğin, iş-saatlerinin uzatılması üzerinde ısrarla durmasının bütün şerefi kendisine aittir." Ayrıca bkz: *Ibid.*, s. 568 [s. 590].

[3] Bu yapıtın 158. sayfasına bakınız.

[4] Karş: *Critique of Political Economy*, Chicago 1904 s. 34, dipnot [Karl Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, Sol Yayınları, Ankara 1974, s. 58, dipnot].

[5] Bu yapıtın 162. sayfasına bakınız.

[6] Bu yapıtın 158. sayfasına bakınız.

[7] Bu yapıtın 202. sayfasına bakınız.

Marx ve Engels'in Malthus'a yönelttikleri eleştirilerin en önemli *genel* özelliği, "bilime karşı günah işlediğini" sürekli vurgulamalarıdır. Marx'a göre, bu "bilime karşı günah", iki ana biçim alıyordu. Birincisi "utanmaz ve mekanik aşırmacılık"[8] biçimiydi. Kuşkusuz, metnin fiilen *kopya* edilmediği durumlarda, aşırmacılık suçlamasını tanıtlamak oldukça güç bir iştir, çünkü bir başkasının yapıtından meşru ya da gayri meşru olarak yararlanmak, bunun bilinçli ya da bilinçsiz olarak kullanılması arasındaki sınırı tanımlamak çoğu kez kolay değildir. Ama Malthus'un durumunda, onun teorik alandaki üç ana katkısı —rant teorisi, nüfus teorisi ve etkin talep teorisi— ile ilişkili konular üzerinde kendisinden önceki yazarlar da yeterince çalışmış bulunuyorlardı ve buradaki raslantılar dizisinin hiç değilse çok büyük bir kuşku uyandıracak ölçüde olduğu kabul edilmelidir. İkincisi, Malthus'un "bilime karşı günah"ının ikinci biçimi de, vardığı sonuçların çok belirgin olan *mazeretçi* niteliğiydi, ki buna daha önce değinilmiş bulunuyor. Marx'ın birkaç yerde belirttiği gibi, Malthus'un vardığı sonuçlar, genellikle ya bir bütün olarak egemen sınıfların çıkarlarının yanında ve işçilerin çıkarlarının karşısındaydı, ya da egemen sınıfların daha ilerici kesiminin karşısında, daha gerici kesiminin çıkarlarından yanaydı. *Deneme*'nin modern eleştirmenlerinden biri, Malthus için, "nüfus artışının bilimsel bir incelemesini yapmaktan başka amaçları da vardı"[9] diyor ve Marx'ın da genel olarak Malthus'un yapıtına yönelttiği eleştirinin esas ağırlığı buradadır. Marx ve Engels'in kullandığı çok sert dilin bazan ima eder göründüğü gibi, Malthus'un "bilime karşı günah" işlediğinin *bilincinde* olup olmadığı, bence, kuşkuludur. Ama Malthus'un yapıtının, en hafif deyişle, herhangi bir usta bilim adamının hakkı olduğundan çok daha büyük bir ölçüde sık sık tanıtlamak *istediği* şey tarafından

[8] Bu yapıtın 153. sayfasına bakınız.
[9] Kenneth Smith, *Malthusian Controversy*, s. 244-245.

etkilendiğini gösteren bir desen oluşturduğu da kesinlikle doğrudur.

NÜFUS TEORİSİ

Marx Schweitzer'e, 4 Ocak 1865 tarihli mektubunda, Proudhon'un çalışmasını eleştirirken, şöyle yazıyordu:

"...Ekonomi politiğin kesin bir bilimsel tarihi içinde, bu kitaptan [Proudhon'un *Mülkiyet Nedir*?] sözetmeye değmezdi bile. Ama bu türden sansasyonel yapıtlar, tıpkı romanlar gibi, bilim alanında da bir rol oynarlar. Örneğin Malthus'un *Nüfus Üzerine Deneme*'sini alınız. İlk basıldığında bir 'sansasyonel broşür'den ve üstelik baştan sona başkalarının yapıtlarından yapılmış *aşırmalardan* başka bir şey değildi. Ama gene de *insan soyuna yapılan bu iftira* ne büyük bir dürtü yaratmıştır."[10]

Nüfus ilkesinin ortaya çıkardığı bu "dürtü", gerçekten de güçlü ve geniş kapsamlı oldu. 19. yüzyılın ilk yarısı boyunca, iktisat teori ve uygulamasını bu görüşten daha fazla etkileyen bir başka düşünce muhtemelen yoktu ve kuşkusuz, hiç biri böylesine tutkulu saldırı ve savunmalara konu olmadı. Ayrıca, yazgısında, salt iktisat alanının dışında da etkili olmak varmış; örneğin, darvinciliğin ilk gelişmesinde bir etmen oldu.[11] Bu "dürtü" daha başından güçlüydü ve gücünü günümüzde de hiç bir şekilde yitirmiş değildir.

Pek bir bilimsel derinlilik iddiası taşımayan ve yanlışlıklarla dolup taşan maltusçu teori, nasıl oldu da böyle büyük bir etkinlik kazandı? Ana nedenlerden biri, Malthus'un tanımlayıp açıklamaya çalıştığı *asıl olgunun* —çalışan halk arasındaki yaygın yoksulluk ve sefaletin— görmezden gelinemeyecek ve mutlaka açıklanması gereken *gerçek* bir olgu olmasıydı. Engels, —nüfus baskısı, gerçekte, geçim araçla-

[10] Marx and Engels, *Selected Correspondence*, s. 170.
[11] Bu yapıtın Dördüncü Bölümüne bakınız.

rından çok, *istihdam araçları* üzerinde kendisini hissettirdiği halde— Malthus için, "eldeki insan sayısının mevcut geçim araçlarının geçindirebileceğinden daha çok olduğunu ileri sürerken, kendi açısından çok haklıydı"[12] diyor. Malthus'u eleştirenler nüfus ilkesinin yanlış olduğunu tanıtlama girişiminde bulunabilirler ama, "Malthus'u kendi ilkesine yönelten olguları çürüte"mezler.[13] Böylece, Marx'ın "parti çıkarı"[14] dediği şeyle ilgili tüm sorulardan ayrı olarak bile, daha iyisi ortaya konuluncaya dek, Malthus'un olguları açıklama tarzının lehinde bir karine belirdi.

Ne var ki, egemen sınıf çevrelerinde bu teorinin yaygın bir itibar kazanmasında, "parti çıkarı" önemli bir rol oynadı. Malthus'un nüfus ilkesinin yaptığı gibi, insanların sefaletinin "ölümsüz bir doğa yasası" olarak açıklanmasının, siyasî gericiler için açık bir çekiciliği vardı, çünkü bu sefaletin oluşmasında genel olarak sınıf sömürüsünün ve özel olarak da kapitalizm gibi sınıfsal sömürü sistemlerinin oynadığı rol dikkatten kaçıyordu.[15] Kimse bir "ölümsüz doğa yasası"ndan kurtulamaz. Sefaletin sorumlusu, insan toplumu değil de doğa olunca, yapılabilecek tek şey, etkileri biraz hafifletmeye çalıştıktan sonra, bu "ölümsüz yasa"nın geriye kalan etkilerine uysalca boyun eğmekten ibaret oluyordu.

Toplumsal değişimin temel yasalarını ve özel olarak da burjuva toplumunun "hareket yasası"nı ortaya çıkarmakla böylesine ilgilenen Marx ve Engels'in, kapitalizm altında, aşırı nüfus gibi toplumsal bir görüngünün "ölümsüz yasa" kavramıyla açıklanmasını yetersiz ve yüzeysel bulmaları doğaldı. Bu, maltusçu nüfus teorisinin esas *genel eleştirisinde* onlara bir temel sağlamıştır. Marx, daha 1847'de, ilk iktisadî yapıtında, iktisatçılardaki "burjuva üretim ilişkilerinin ölümsüz kategoriler olduğunu öne sürme" eğilimine sal-

[12] Bu yapıtın 84. sayfasına bakınız.
[13] Bu yapıtın 67. sayfasına bakınız.
[14] Bu yapıtın 95. sayfasına bakınız.
[15] Karş: *Capital*, c. 1, s. 539 dipnot [*Kapital*, Birinci Cilt, s. 557 dipnot].

dırmış ve Ricardo'yu da, rantın özellikle burjuva kavramına "bütün çağlardaki ve bütün ülkelerdeki toprak mülkiyetine" uyguladığı için eleştirmişti.[16] Buradaki marksist tavır, Engels'in Lange'a 29 Mart 1865'te yazdığı mektupta şöyle açıklanıyor: "Bize göre 'iktisat yasaları' denilen şeyler, doğanın sonsuz yasaları olmayıp, gelip geçici tarihsel yasalardır; ve iktisatçılar tarafından yeterli bir nesnellikle ortaya çıkarıldığı kadarıyla, modern ekonomi politiğin yasası, bize göre, yalnızca modern burjuva toplumunun varolabileceği yasaların ve koşulların özetinden başka bir şey değildir — kısacası onun üretim ve değişim koşullarının soyut ve özet bir ifadesidir. Gene, bundan dolayı, bize göre, bu yasaların hiç biri, *salt burjuva koşullarını* yansıttıkları kadarıyla, modern burjuva toplumundan daha eski değildir; şimdiye kadar bütün tarih boyunca azçok geçerli olmuş olan yasalar ise, sınıf egemenliği ve sınıf sömürüsüne dayalı bütün toplumlarda görülen ortak ilişkilerdir. Bunlardan birinci gruba, Ricardo'nun yasası denen yasa girer, ki bu yasa ne feodal serflik için, ne de eski kölecilik için geçerlidir; ikinci grupta ise, maltusçu denilen teori bulunur."[17]

Sınıflı toplumlar tarihi boyunca sınırlı bir geçerlik taşımış olan yasa ve koşulların durumunda bile asıl önemli ve ilginç olan, Marx ve Engels'e göre, değişik türden sınıflı toplumlarda bunların değişik biçimde işlerlik göstermeleriydi. Buna dayanarak Marx ve Engels, "nüfus yasasının bütün zamanlarda ve bütün yerlerde aynı olduğunu" reddettiler. Tersine, onlar, "gelişimin her aşaması kendi nüfus yasasına sahiptir" diyorlardı.[18]

[16] Karl Marx, *The Poverty of Philosophy*, s. 135 [*Felsefenin Sefaleti*, Sol Yayınları, Ankara 1975, s. 168].

[17] J. Stalin, "SSCB'nde Sosyalizmin Ekonomik Sorunları"nda şöyle der: "Ekonomi politiğin kendine özgü bir özelliği, onun yasalarının, doğa yasalarının tersine, sürekli olmayışlarıdır; bunların çoğu, hiç olmazsa bir tarih dönemi boyunca etkili kalırlar, sonra da yerlerini başka yasalara bırakırlar." (Bkz: J. Stalin, *Son Yazılar 1950-1953*, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 62.)

[18] *Capital*, c. 1, s. xxix [*Kapital*, Birinci Cilt, s. 25; bu tümcecik, "Alman-

Elbette, yalnızca bunu öne sürmek yeterli değildi — bunun *tanıtlanması* gerekiyordu. Marx ve Engels, daha önceki sınıflı toplum biçimlerine uygun düşen nüfus yasalarını formülleştirmek yolunda doğrudan herhangi bir girişimde bulunmuşa benzemiyorlar; böyle bir şey yapmış olsalardı, büyük bir olasılıkla, bu yasaları, bu toplum biçimlerinden herbirinin yarattığı "istihdam araçları" karşısında dolaysız üreticilerin özel baskı biçimi çerçevesinde şekillendirirlerdi. Onlar, yapmaları gereken en önemli işin, bugüne, gelişimin burjuva aşamasına özgü fiilî nüfus yasasını formülleştirmek ve bu yeni, *özgül* yasanın, çağdaş olgulara, Malthus'un öne sürdüğü eski, "ölümsüz" yasalardan daha iyi uyduğunu göstermek olduğu kanısındaydılar. Marx'ın bu yasaya ilişkin esas formülasyonu, aşağıda verilmiştir[19] ve burada gerekli olan, özgün metne hakkını vermekte, kaçınılmaz olarak çok yetersiz kalan kısa bir özetten ibarettir.

Kapitalizm altında "nispî fazla nüfus"un ortaya çıkış nedenlerini anlamak için, diyor Marx, *sermaye büyümesinin*, emekçi sınıfın kaderi üzerindeki etkileri gözönüne alınmalıdır. Ve burada en önemli etmen, sermayenin bileşimi ve bunun birikim sürecinin içerisinde gösterdiği değişikliklerdir. Birikim ilerledikçe, üretim araçlarının değeri (değişmeyen sermaye), toplam ücretlere (değişen sermaye) oranla, nispî bir artış eğilimi gösterir. "Sermaye birikimi, diyor Marx, bileşimindeki ilerleyen bir nitel değişim altında, değişen bölümünün aleyhine olarak, değişmeyen bölümündeki sürekli bir artış altında... etkindir." Sermayenin değişen bölümündeki bu nispî azalma, birikimin ilerlemesi ve buna eşlik eden sermaye yoğunlaşmasıyla birarada gider. Şu halde "emeğe olan talep, bütün olarak sermaye miktarı tarafından değil, ama sadece onun değişen bölümü tarafından

ca İkinci Baskıya Sonsöz"ünde N. Sieber'in Marx'ı yorumuna ilişkin alıntıdan aktarılmaktadır.].

[19] Bu yapıtın İkinci Bölüm, sekizinci yazısına bakınız.

belirlenir", öyle ki emeğe olan talep de, "toplam sermayenin büyüklüğüne nispetle düşer ve bu büyüklük arttıkça talebin düşme oranı da hızlanır". Gerçi toplam sermaye arttıkça emeğe olan talep mutlak bir artış gösterirse de, bu, "gittikçe azalan oranda" olur. Şu halde, "bu nispî aşırı işçi nüfusunu, yani, sermayenin kendisinin genişlemesi için gerekli olandan çok daha fazla bir işçi nüfusunu, bu yüzden de bir fazla nüfusu kendi enerji ve büyüklüğüyle doğru orantılı olarak durmadan üreten şey, kapitalist birikimin ta kendisidir." Marx, bu değişikliklerin kendilerini ne şekillerde gösterebileceğine kısaca değindikten sonra, sorunu şöyle toparlıyor: "Bu nedenle, emekçi nüfusu, kendi yarattığı sermaye birikimi ile birlikte, kendisini nispî ölçüde fazlalık haline getiren, nispî fazla nüfus haline çeviren araçları üretmiş olur; ve o, bunu, daima artan boyutlarda yapar. Bu, kapitalist üretim biçimine özgü bir nüfus yasasıdır: ve aslında, her özel tarihî üretim biçiminin, yalnızca kendi sınırları içersinde tarihî bakımdan geçerli kendi özel nüfus yasaları vardır. Soyut bir nüfus yasası, ancak, ve o da insanoğlu kendilerine müdahale etmediği sürece bitkiler ve hayvanlar için vardır."[20]

Marx, bu merkezî sav temeline dayanarak, "yedek sanayi ordusu"nun genişleme ve daralma yasalarını ve "nispî fazla nüfus"un modern toplumda aldığı değişik biçimleri ayrıntılarıyla ve zengin tarihsel örnekler vererek incelemesine devam eder. İşte Marx ve Engels, Malthus'un nüfus yasasına yönelttikleri eleştiriyi, böylece —onun yerini alabilecek yeni bir yasa formülleştirerek— tamamlamışlardır.

"AZALAN GETİRİ YASASI"

Yukarıda değinildiği gibi, "azalan getiri yasası" denen şey, çok geçmeden, gıda üretiminin, nüfus kadar hızlı arta-

[20] Bu yapıtın 101-102. sayfalarına bakınız.

mayacağı düşüncesinin esas teorik temeli olarak ortaya atıldı. Modern "yeni-maltusçular"ın birçoğu, hâlâ azçok bu "yasa"ya dayanmaya devam ettiklerine göre, bu sorun karşısındaki marksist tutum konusunda bir şeyler söylemek gerek.

Zamanımızda bu "yasa", sık sık, çok genel ve soyut bir şekilde ve "üretim etmenleri", yani toprak, emek ve sermaye denilen terimlerle formüle edilmektedir. Bir "etmen" ya da "etmenler grubu"nun sabit tutulduğunu ve buna bir diğer "etmen" ya da "etmenler grubu"nun ardarda ve eşit miktarlarda uygulandığını düşünecek olursak, o zaman, belirli bir noktadan sonra, elde edilen ek üretim miktarları azalacaktır, deniliyor. Ama bu yasa ilk kez formüle edildiğinde, "sabit etmen" *toprak* olarak ve emek ve sermaye de "değişken etmen"ler olarak kabul ediliyordu. Ve bugüne ilişkin olarak önemli olan da, bunun bu biçimde uygulanışıdır. Toprağa yapılan her ek emek ve sermaye yatırımı, bir noktadan sonra, zorunlu olarak, bunlara tekabül eden değil, azalan bir ürün miktarı verir, denmektedir. Tarımın bu "evrensel" ve "doğal" özelliğidir ki, yeryüzünün birçok bölgesinde görüldüğü iddia edilen "aşırı nüfus"tan büyük ölçüde sorumlu tutulmaktadır.

Kapital'in ilginç bir dipnotunda, büyük kimyacı Liebig'in çalışmasından sözederken Marx, bu "yasa"nın kısa bir tarihçesini vermektedir: "Modern tarımın olumsuz, yani yıkıcı yanını, doğabilimi açısından geliştirmiş olması, Liebig'in ölümsüz hizmetlerinden birisidir. Ayrıca, tarım tarihi özeti de, büyük hataları olmakla birlikte, bazı konulara ışık tutmaktadır. Bununla birlikte, aşağıdaki gibi gelişigüzel iddialarda bulunması üzülünecek bir şeydir: "Daha fazla ufalanma ve daha sık sürülmeyle, gözenekli toprağın içerisinde hava dolaşımına yardım edilmiş olur; havanın faaliyetleri ile temas eden yüzeyi artar ve yenilenir, ama şurası da kolaylıkla görülebilir ki, toprağın verimindeki artış üzerinde

harcanan emekle orantılı olmaz, bu artış çok daha küçük orandadır. Bu yasa" diyor Liebig, "ilk defa John Stuart Mill tarafından, *Principles of Pol. Econ.* adlı yapıtının I. cildinin 17. sayfasında şöyle ifade edilmiştir: "Toprağın ürünü, diğer koşullar aynı kalmak üzere, çalıştırılan işçilerin sayısındaki artışa oranla azalan bir oranda artar, [Mill burada, rikardocu okulun öne sürdüğü yasayı yanlış şekilde tekrarlıyor, çünkü, 'çalıştırılan işçi sayısındaki azalma', İngiltere'de tarımın ilerlemesi ile aynı hızda gittiği için İngiltere'de keşfedilen ve oraya uygulanan bu yasa, en azından bu ülkeye uygulanamaz] 'diyen yasa, tarımın evrensel yasasıdır'." Bu çok dikkate değer bir şeydir, çünkü Mill, bu yasanın nedeninden habersizdir." ... Liebig'in, "emek" sözcüğünü yanlış yorumlaması ve bu sözcüğü, ekonomi politiğin anladığından büsbütün farklı bir biçimde anlaması bir yana, ilk defa A. Smith'in zamanında James Anderson tarafından yayınlanan ve 19. yüzyılın başına kadar çeşitli yapıtlarda tekrarlanan bir teoriyi, Bay John Stuart Mill'e maletmesi "çok dikkate değer" bir olaydır; bu teoriyi aşırma üstadı Malthus da (nüfus teorisi, baştanbaşa utanmazca bir aşırmadır) 1815'te kendisine maletmişti. Anderson ile aynı zamanda ve ondan bağımsız olarak West tarafından geliştirilen bu teori, 1817 yılında Ricardo tarafından genel değer teorisine bağlanmış ve o andan itibaren bütün dünyada Ricardo'nun teorisi diye tanınmış ve 1820 yılında John Stuart Mill'in babası James Mill tarafından vülgarize edilmişti; ve nihayet her okul çocuğunun bildiği orta-malı bir dogma haline gelen bu teoriyi, John Stuart Mill ile diğerleri tekrarlamışlardı."[21]

Marx, başka bir yerde, bu "azalan getiri yasası"nda, "Malthus, kendi nüfus teorisi için gerçek bir temel buldu ve ... öğrencileri de şimdi umutlarını buna bağlamışlardır."[22] diyordu. Marx ve Engels, her zaman için bu "yasa"ya en

[21] *Capital*, c. 1, s. 514-515 [*Kapital*, Birinci Cilt, s. 533-534, dipnot].
[22] *Selected Correspondence*, s. 27.

büyük hoşgörüyle bakmışlardır. Engels, şöyle diyor: "Toprak alanı sınırlıdır. Bu çok doğru! Bu toprak yüzeyinde istihdam edilecek işgücü, nüfusla birlikte artar. Hatta tutalım ki, emek artışının neden olduğu verim artışı, her zaman emek artışına orantılı olarak artmıyor olsun: gene de üçüncü bir öğe daha vardır ki, bu, kuşkusuz iktisatçıların asla önem vermedikleri ve ilerlemesi en azından nüfus kadar hızlı ve onun gibi kesintisiz olan bilimdir."[23]

Lenin, *Tarım Sorunu ve 'Marx'ın Eleştirmenleri'* adlı yapıtında, "azalan getiri yasası"nın ayrıntılı bir eleştirisini ortaya koymaktadır. Burada, "azalan getiri yasası"nı "tarımsal gelişme teorisinin" esası yapan ve bunu "maltusçuluğu canlandırmak üzere yapılmış saçma bir girişim" için temel olarak kullanan Bulgakov adlı bir yazara saldırmaktadır. Bulgakov, tarımda, teknik ilerlemenin, "geçici" bir eğilim olarak değerlendirilmesini, buna karşılık "azalan getiri yasası"nın "evrensel bir önemlilik" taşıdığını ima etmektedir. Bu sav, Lenin'i şöyle söylemeye götürmüştür: "Bu, trenlerin istasyonlarda durmasının, buhara dayalı ulaşımın evrensel yasasını temsil ettiğini, buna karşılık trenlerin istasyonlar arası hareketinin, durmanın evrensel yasasının işleyişini felce uğratan geçici bir eğilim olduğunu söylemekle aynı şeydir." Lenin, "azalan getiri yasası"nın diyor, "Teknolojinin gelişmekte olduğu ve üretim yöntemlerinin değiştiği durumlarda ... hiç bir geçerliliği yoktur; bu yasa ancak teknolojinin değişmeksizin olduğu yerde kaldığı koşullarda, oldukça göreli ve sınırlı olarak uygulanabilir. Soyut, ebedî ve doğal yasalarıyla birlikte eski ekonomi politiğin önyargılarından kendilerini kurtaramayan Brentano gibi burjuva biliminin temsilcilerinin bu "yasa" çevresinde bu kadar gürültü koparmalarının ve Marx ve marksistlerin ise ondan sözetmemelerinin nedeni işte budur."[24]

[23] Bu yapıtın 70. sayfasına bakınız.

[24] *Selected Works of Lenin*, c. 12, s. 51-58 [V. İ. Lenin, *Tarım Sorunları*,

"Azalan getiri yasası" bu yüzden reddedilmelidir ve bunun reddiyle, maltusçu nüfus ilkesinin teorik herhangi bir dayanağı kalmaz.

Bu "yasa"nın reddi, esas olarak buna dayandırılmış olan "rikardocu" rant teorisinin de özlü bir şekilde düzeltilmesi gerektiği anlamına geliyordu. Bu teoriyi ilk geliştiren iktisatçılar (Anderson dışında), Marx'ın deyimiyle, "toprağın gittikçe kötü ve daha kötü olmasını ya da tarımda üretkenliğin gittikçe düşmesini gerektirdiği şeklinde ... farklılık rantı (diferansiyel rant) konusunda ilkel bir yanılgının"[25] içindeydiler. Marx bunun gerçekte böyle olmadığını söylüyordu: "En basit biçimiyle Ricardo tarafından ortaya konmuş bulunan rant yasası uygulanışından ayrı olarak toprak verimliliğinde azalma öngörmeyip, (*toplum geliştikçe, toprağın genel verimliliğinin artıyor olması gerçeğine karşın*) yalnızca değişik toprak parçalarında *değişik* derecelerde verimlilik ya da aynı toprak parçasına ardarda sermaye uygulanmasıyla değişik sonuçlar alınacağını varsayar."[26]

Marx, kendi farklılık rantı teorisini bu temel üzerinde geliştirmiştir. Teorisinin anahatlarını çizdiği bir mektupta, Engels'e, "bütün bunlarda esas sorun" diye yazıyordu, "rant yasasını, genel olarak tarımdaki verimlilik artışıyla uyumlu kılmak oluyor; tarihsel gerçekleri açıklayabilmenin ve Malthus'un yalnızca emeğin gücünün değil toprağın gücünün de azaldığı yolundaki teorisini aşmanın tek yolu budur."[27]

DEĞER VE ARTI-DEĞER TEORİSİ

Marx ve Engels'in Malthus'a yönelttikleri en önemli genel suçlamalardan biri, onun, iktisat teorisiyle uğraşırken,

1, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 68-71]

[25] *Capital*, c. 3, s. 772.

[26] *Selected Correspondence*, s. 27.

[27] *Ibid.*, s. 28.

hemen hemen tümüyle pazar görüngülerinin yüzeysel yönleriyle ilgilendiği ve bunların ardında yatan toplumsal gerçek ilişkilerle hiç bir şekilde ilgilenmediği ve hatta bunların varlığından bile haberdar olmadığıdır. Malthus'u *par excellence* bir "vülger" iktisatçı yapan, bu olayların sadece dış görünümüyle ilgilenme özelliği, onun değer ve kâr teorisinde özellikle belirgindir.

İktisadî olgulara iki değişik açıdan bakılabilir. Birincisi "görüntüye sıkı sıkıya sarılarak", iktisatçıların kendileri tarafından verilen bu olgulara ilişkin açıklamaları sonsöz olarak kabul edebilirsiniz. Bir işadamına, metaının değerinin nasıl belirlendiğini soracak olsanız, size, büyük bir olasılıkla, bunun "piyasada kaçtan giderse" öyle belirlendiğini — yani bunun, tüketicilerin ödemeye hazır olduğu fiyata göre belirdiğini söyleyecektir. Ve bu değerin nasıl oluştuğunu sorarsanız, büyük bir olasılıkla, değerin, satın aldığı hammadde ve emeğin karşılığını, makine ve binaların yıpranma payını, *artı*, yatırmış olduğu toplam sermaye üzerinden yüzde şu kadar bir "ek" kârı içerdiği yolunda bir karşılık verecektir. Böylece kâr, kapitalist tarafından, mamul metaın fiyatına basitçe "eklenmiş" bir şey olarak görünür.

Ya da, ikincisi, bu görüntülerin ötesine geçmeye ve nihaî olarak onları belirleyen toplumsal ilişkilere nüfuz etmeye çalışabilirsiniz. O zaman bir metaın değeri, tüketiciler ile mamul mallar arasındaki bir ilişkinin ifadesi olarak değil de, üretici olarak insanlar arasındaki bir ilişkinin ifadesi olarak görülür. Ve kâr, kapitalist tarafından "eklenmiş" bir şey olarak değil, ücretli emekçilerle kapitalistler arasında mevcut olan belirli toplumsal ilişkilerin üretim süreci içine salgıladıkları bir şey olarak belirir.

Adam Smith'in yapıtında iktisadî olgulara yüzeysel ve derinlemesine olarak bu iki bakış açısı yanyana bulunur. Ricardo'nun yapıtında ise, derinlik egemendir ve birçok eksikliklerine karşın, onun sisteminin, "rikardocu sosyalistler"-

in ve daha sonraları da Marx'ın çalışmalarına temel oluşturabilmesinin nedeni işte budur. Ancak Malthus'ta yüzeysellik egemendir ve bu açıdan, Marx ve Engels'in, eleştirmek için onun çalışmasının bu yönünü özellikle hedef almış olmaları doğaldır.

Malthus bir metaın değerinin, (Marx ve Ricardo'nun savunduğu gibi), onu üretmek için gerekli-emek miktarıyla değil, ama bunun pazarda "kumanda edeceği" emek miktarıyla —yani bu meta için elde edilebilecek para miktarının yürürlükteki ücret karşılığı tutabileceği emek miktarıyla— "ölçülmesi" gerektiği savını öne sürüyordu. Malthus, kapitalist topluma özgü önemli bir iktisadî olguyu gözönünde bulundurarak bu değer teorisine ulaşmıştır. Kapitalizmde bir metaın üretim ve yeniden-üretim koşullarından biri, metaın kumanda edeceği emek miktarının, kendi içerdiği emek miktarından daha fazla olması zorunluluğudur, çünkü kapitalistin aldığı kâr, bu fazlalığın büyüklüğüne dayanır. Örneğin, eğer bir kapitalist bir meta üretmek için günde on adam tutarsa, bu metalara karşılık aldığı fiyat on günlük emekten *daha fazlasını* tutması için yeterli olmadıkça, bu süreci tekrarlamaya hazır olmayacaktır. Onun amacı, meta değil, kâr üretmektir; ve "meta ile değişilen canlı emeğin bu artı miktarı, kârın kaynağını oluşturur."[28] Malthus'un değer ve kâr teorisi üzerine yaptığı çalışmanın tek meziyeti, Marx'a göre, bu noktaya verdiği ağırlıktır. Ama bu meziyet, değer teorisini formüle etmeye giriştiğinde "para ya da metaın sermaye olarak özgül işlevindeki *değerini*, metaın *meta olarak değeriyle* birbirlerine karıştırmasıyla"[29] derhal ortadan kalkar. Bir başka deyişle, "metalar ya da para ... canlı emek karşılığında sermaye olarak değişildiğinde, her zaman içerdikleri emekten daha fazla bir emek niceliğiyle değişilmiş"[30] oldukları konusunda doğru bir gözlem

[28] Bu yapıtın 164. sayfasına bakınız.
[29] Bu yapıtın 165. sayfasına bakınız.

yaptıktan sonra, bundan, yanlış olarak, *bütün* metaların *bütün* alıcılarının, bu metaların karşılığını "kendi değeri üzerinden" öderken, bu metaların içerdiği emek niceliğinden daha fazlasını (ya da "daha çok emek içeren bir değer") verdikleri sonucunu çıkarır.[31] Bir metaın değerinin, içerdiği emek miktarıyla değil, bu metaın değişileceği ya da kumanda edeceği emek miktarıyla "ölçülmesi" gerektiği yolundaki Malthus teorisinin kökeni budur.

Bu yüzeysel değer teorisi, Malthus'u, yüzeysel —ve mazeretçi— bir kâr teorisine götürür. Bu tahlilde Malthus'un yaptığı, gerçekte, Marx'ın da belirttiği gibi, bütün alıcıları, kapitaliste metaın içerdiğinden daha çok miktarda emeği geri veren kimseler olarak göstererek, bunları ücretli işçilere dönüştürmektir; oysa, gerçekte, "kapitalistin kârı, metaların içerdiği emeğin sadece bir bölümüne *ödeme* yapmış olmasına karşın, metaların içerdiği *tüm* emeği *satmış* olmasından gelir. ... Malthus'un anlamadığı, belirli bir metaın içerdiği toplam emek tutarı ile bu metaın içerdiği karşılığı ödenmiş emek tutarı arasındaki farktır. Oysa kârın kaynağını oluşturan şey, bu farkın kendisidir."[32]

Marx, bir meta içerisindeki ödenmiş emekle ödenmemiş emek arasındaki farkı vurgulayarak ve emekle işgücü arasındaki önemli ayrımı belirterek, artı-değerin, aslında, bir metaın *kendi değeri* üzerinden (yani içerdiği emek miktarına eşit olarak) satılmasıyla elde edildiğini göstermeyi başarmıştır. Öte yandan, bunu anlamayan —ve muhtemelen anlamak da istemeyen— Malthus, doğrudan doğruya, "elkoymaya dayanan kaba kâr anlayışına ... ve artı-değeri satıcısının metaını değerinin *üstünde* (yani içerdiğinden daha fazla emek zamanı karşılığında) sattığı olgusuna"[33] sürüklenmiştir. Marx Malthus'un teorisinin şu sonuca vardığını söyler: "Bir metaın

[30] Bu yapıtın 165. sayfasına bakınız.
[31] Bu yapıtın 170-171. sayfalarına bakınız.
[32] Bu yapıtın 169. sayfasına bakınız.
[33] Bu yapıtın 170. sayfasına bakınız.

değeri, alıcının buna ödediği değerden oluşur ve bu değer, metaya eşdeğer (bir değer) ile bunun üzerine eklenen bir fazlalığa, artı-değere eşittir. Böylece, kabalaştırılmış bir kavram olan, kârın *bir metaın, alınışından daha pahalıya satılmasından* kaynaklandığı görüşüne geliyoruz. Alıcı, metaı, satıcıya malolan emek miktarından, ya da maddeleşmiş emekten daha fazlası karşılığında satın alır."[34]

Bu kâr teorisine, Marx'ın, daha sonraları Malthus'un değer anlayışına uyguladığı bir yorumu uygulamak yerinde olacaktır. Bu teori, "günlük yaşamda karşılaştığımız oldukça sıradan bir bakış tarzıdır. ... Rekabet içinde boğulmuş, bunun dış görüşünden başka hiç bir şeyden haberi olmayan darkafalının"[35] görüşüdür.

KAPİTALİST BUNALIMLAR TEORİSİ

Marx, Malthus'un değer teorisi için, "amacına fazlasıyla uyar. Toprakbeyliği, 'Devlet ve Kilise'si, emeklileri, vergi tahsildarları, yüzde-oncuları, ulusal borcu, borsacıları, yargı memurları, rahipleri ve uşakları ('ulusal harcaması') ile İngiltere'nin içinde bulunduğu durumu mazur göstermektedir."[36] demişti. Çünkü biraz önce gördüğümüz gibi, Malthus'un değer teorisi önce, kârı, "yabancılaşmadan kaynaklanan" bir şey olarak görmeye itmiştir ve buradan Malthus'un "üretken olmayan tüketiciler" için öne sürdüğü o ünlü mazeretine ve kapitalist bunalımları etkin talepteki yetersizlik ile açıklamasına varmak için kısa bir adım atmak yeterlidir.

Eğer kâr, yalnızca, Malthus'un tanımladığı biçimde ortaya çıkıyorsa, kapitalistlerin bu kârı fiilen nasıl gerçekleştirebileceklerini anlamak son derece güçtür. Açıktır ki, tek

[34] Bu yapıtın 171. sayfasına bakınız.
[35] Bu yapıtın 185-186. sayfalarına bakınız.
[36] Bu yapıtın 194. sayfasına bakınız.

başına işçi sınıfının talebi, kapitalistlerin kârı gerçekleştirebilmeleri için yeterli değildir, çünkü işçi sınıfının talebi, kapitalistlerin işçilere ödedikleri ücretle sınırlıdır, ve kapitalistler elbette, ödedikleri bu ücretler karşılığında, bu ücretlerin üstünde ve ötesinde bir şey elde etmek isteyeceklerdir. Bunun bir sonucu olarak, Marx'ın dediği gibi: "işçilerinkinden başka bir talep, işçilerden ayrı alıcılar gereklidir, yoksa ortada kâr diye bir şey olamaz. Bunlar nereden gelecektir? Eğer onlar da, kapitalist, satıcı iseler, o zaman kapitalist sınıf içinde, yukarıda değindiğimiz karşılıklı aldatma işlemi başlayacaktır. Çünkü herbiri, diğerine sattığı metaın fiyatını aynı oranda yükseltir ve herbiri, alıcı olarak yitirdiğini, satıcı olarak kazanır. Bu yüzden, kapitalistin kârını gerçekleştirebilmesi ve metalarını 'değerine' satabilmesi için, *satıcı olmayan alıcılar gereklidir.* Şu halde toprakbeyleri, emekliler, âtıl devlet görevlileri, rahipler vb. gerekmektedir, bu arada bunların ayak işine bakan hizmetçileri ve kâhyaları da unutulmamalıdır."[37]

Malthus'un "üretken olmayan sınıflar"ın olabildiğince genişletilmesi dileğinin dayandığı teorik temel budur ve rikardocuların (yukarıda değindiğimiz) suçlamalarına, yani bu sınıfların (ve özellikle toprakbeylerinin) kapitalist toplumda artık yararlı bir işlevlerinin olmadığı görüşüne, o, bu karşılığı verir.

Malthus, eğer kapitalist sistem genişleyecekse, diyordu, bunalımların önlenmesi için "üretken olmayan tüketiciler" sınıfının da onunla birlikte genişlemesi gerekir, çünkü bunalımlar kapitalist sistemin özünde bulunan, etkin talep eksikliği nedeniyle ortaya çıkarlar. Malthus'a göre bunalımların kökündeki neden, (birikim çok hızlı olduğunda) tüketicilere dağıtılan ve kapitalistlere makul bir kâr bırakacak şekilde üretilen metaları almaya yeterli olan alım gücünü engelleme eğilimi gösteren değişim alanındaki bir çelişkiydi.

[37] Bu yapıtın 172. sayfasına bakınız.

Gördüğümüz gibi Malthus, burjuva üretiminin çelişkilerini gizlemekten çok, Marx'ın dediği gibi, "bir yandan çalışan sınıfların sefaletinin gerekli olduğunu ... kanıtlamak ve öte yandan da kapitalistlere kendi üretmekte oldukları metalara yeterli bir talep yaratılmasında besili devlet ve kilise hiyerarşisinin vazgeçilmez olduğunu göstermek amacıyla"[38] bu çelişkileri vurgular. Ve Marx, bu çelişkileri vurguladığından ötürü, Malthus'u takdir etmeye hazırdı — ama bu, yalnızca, bu çelişkilerin varlığını reddeden diğer çağdaşlarıyla kıyasladığı zamanlara özgü bir tavırdı. Malthus'un bunalımlar teorisi, (bunun, büyük bir kısmını muhtemelen kendisinden almış olduğu)[39] Sismondi'nin bunalım teorisi gibi, esas olarak, bir "yetersiz-tüketim" teorisiydi — yani bunalımların temel nedeni olarak, üretim ile tüketim arasındaki uyumsuzluğu öne süren bir teoriydi. Öte yandan, marksist bunalım teorisi, şuna işaret eder: "İşçilerin tüketimleri, özellikle bunalımlardan önceki dönemlerde yükselir."[40] "(Bunalımların nedeni olduğu öne sürülen) yetersiz-tüketim çok farklı ekonomik sistemlerde var olmuştur, oysa, bunalımlar yalnızca bir ekonomik sistemin ayırdedici özelliğidir — kapitalist sistemin."[41] "Bu teori, bunalımları, bir başka çelişkiye, yani üretimin (kapitalizm tarafından toplumsallaştırılan) toplumsal niteliği ile mülk edinmenin özel, bireysel biçimi arasındaki çelişkiye bağlıdır"[42] ... "Sözünü etmekte olduğumuz iki bunalım teorisi, bunları tamamen farklı biçimde açıklamaktadır. Birinci teori, bunalımları, işçi sınıfının üretimi ve tüketimi arasındaki çelişkiye bağlar; ikincisi ise, bunları, üretimin toplumsal niteliği ile mülk edinmenin özel niteliği arasındaki çelişki ile yorumlar. Dolayısıyla birinci

[38] Bu yapıtın 202. sayfasına bakınız.
[39] Bu yapıtın 196. sayfasına bakınız.
[40] *Capital*, c. 2, s. 475-476.
[41] Karş: Engels, *Anti-Dühring*, Üçüncü Kısım, İkinci Bölüm [Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, Sol Yayınları, Ankara 1975, s. 400-423].
[42] Karş: *Ibid.*, s. 400 423.

teori, görüngünün kökenini üretimin *dışında* görün...; ikincisi ise, bunu, tamamen üretim koşullarının içinde görür. Kısaca söylersek, birincisi, bunalımları yetersiz-tüketime bağlar..., diğeri, üretim anarşisine bağlar. Böylece, her iki teori de bunalımları ekonomik sistemin bünyesindeki bir *çelişkiye* bağlarken, bu çelişkinin niteliği noktasında birbirlerinden tamamen ayrılırlar."[43]

Ama bu, marksist teorinin üretimle tüketim arasındaki çelişkiyi ve yetersiz-tüketim görüngüsünün fiilen var olduğunu reddettiği anlamına gelmez. Lenin'in de belirttiği gibi, bu teori, bu olguyu kabul eder, "ama bir bütün olarak ele alındığında, kapitalist üretimin bölümlerinden ancak birine ilişkin bir olgu olarak onu ikincil derecede önemli olan asıl yerine oturtur. Bu olgunun mevcut ekonomik sistemdeki bir başka, daha derin, daha temel olan çelişki tarafından, yani üretimin toplumsal niteliğiyle mülk edinmenin özel niteliği arasındaki çelişki tarafından yaratılan bunalımları açıklayamayacağını öğretir."[44]

Bu, marksist teorinin, bunalımları *olanaklı* kılan şeyin metalara olan talep eksikliği olduğunu reddettiği anlamına da gelmez. Ama sorun şudur: "Bunalımları olanaklı kılan bu koşula işaret etmek bunların nedenini açıklamak anlamına gelir mi?, Efrusi,[45] bir görüngünün olasılığına işaret etmekle bunun kaçınılmazlığını açıklamak arasındaki farkı anlamamış mıydı? Sismondi diyor ki: bunalımlar olanaklıdır, çünkü, imalâtçı talebi bilmez; bunlar kaçınılmazdır, çünkü, kapitalist üretim biçimi altında üretimle tüketim arasında bir denge olamaz (yani ürün gerçekleştirilemez). Engels

[43] V. I. Lenin. *A Characterization of Economic Romanticism*, Moscow, s. 63-64.

[44] *Ibid.*, s. 64-65.

[45] B. Efrusi, bir Rus yazardır, Sismondi hakkında yazdığı bir makalede, "Bunalımların nedenleri sorunu hakkında ... sonraları daha tutarlı ve daha açık olarak geliştirilen görüşleri keşfeden olarak Sismondi'yi gösterme yetkimiz vardır" diyordu. Bu görüşler, sonraları marksist teori tarafından geliştirilmiştir.

diyor ki: bunalımlar olanaklıdır, çünkü, imalâtçı talebi bilmez; bunlar kaçınılmazdır, ama hiç de ürün genel olarak gerçekleştirilemediği için değil. Durum bu değildir: ürün gerçekleştirilebilir. Bunalımlar kaçınılmazdır, çünkü, üretimin kolektif niteliği mülk edinmenin bireysel niteliği ile çatışır."[46]

Ne var ki, bu, aslında, bunalımların kapitalizmden ayrı düşünülemeyeceği ve kapitalizm var olduğu sürece patlak vereceği *anlamına gelir*. Stalin şöyle yazıyor: "Şayet kapitalizm, üretimi, azamî kâr elde etmeye değil de, halk kitlelerinin maddî koşullarının sistemli olarak iyileştirilmesine uyarlayacak olursa, ve kârları asalak sınıfların kaprislerini doyurmak için değil, sömürü yöntemlerini geliştirmek için değil, sermaye ihracı yapmak amacıyla değil de, işçi ve köylülerin maddî koşullarının sistemli olarak iyileştirilmesi için kullanabilseydi, bunalım diye bir şey olmazdı. Ama o zaman da kapitalizm, kapitalizm olmazdı. Bunalımları yoketmek için kapitalizmin yokedilmesi gereklidir."[47]

[46] V. I. Lenin, *A Characterization of Economic Romanticism*, s. 68-69.

[47] Josef Stalin, *Report to the Sixteenth Congress of the CPSU (B)*. Moscow, s. 18-19. Ayrıca bkz: "SSCB'nde Sosyalizmin Ekonomik Sorunları", *Son Yazılar 1950-1953*, s. 91-95.

ÜÇ

GÜNÜMÜZDE MALTHUS

NÜFUS TEORİSİ

İçinde yaşadığımız şu günlerde, "insan ve toplumların yetkinleştirilebilirliği"ne ilişkin ütopik olmaktan çok bilimsel nitelikte yeni öğretiler insanlığın geniş kesimlerinin günlük pratik yaşantısını yönlendirmeye başlamıştır. Sovyetler Birliği'nde, Çin'de ve halk demokrasilerinde, marksizmden esinlenen büyük toplumsal devrimler olmuştur — "sadece şunu ya da bunu değil, her şeyi iliğine kadar etkileyen" devrimler. Kapitalizmin hâlâ dayanabildiği ülkelerde köklü toplumsal değişikliklerden korkanlar gene bir meydan okumayla karşı karşıyadırlar, ama bu seferki, Malthus'la aynı devirde yaşayan atalarının düşlerinde bile görmedikleri derecede çok daha güçlüdür. Bir kez daha sadece fiziksel alanda değil,

ama düşüncel alanda da dövüşmeleri gerekiyor. Ve, her zamanki sadakatiyle, Papaz Robert Thomas Malthus onların yardımına koşmuştur. Malthus'un, zamanının ilerici sınıflarına karşı kullandığı başlıca teorik silahlar, gericiliğin cephaneliğinden çıkarılıyor, tozu alınıyor, cilâlanıyor ve günümüzün ilerici sınıflarına karşı kullanılıyor.

Maltusçu nüfus teorisi, bugün, modernleştirilmiş çeşitli biçimleriyle, örneğin, ABD'nde pek moda olmuştur. Modern maltusçuların temel görüşleri, özde, Malthus'un görüşlerinin aymdır: nüfus geçim araçlarından daha hızlı çoğalma eğilimindedir. Dünya nüfusunun, sonunda, dünyanın yiyecek depolarını tüketeceğini öne süren Malthus'un bu kehanetinin yakında gerçekleşebileceğini öne sürüyorlar. William Vogt, *Road to Survival* adlı yapıtında "tarihin daha önceki hiç bir evresinde, yüzlerce milyonu bulan bunca insan, bir uçurumun kenarına asılıp kalmamıştır"[1] diyor. Yapıtın bir başka yerinde, yazar, şunları ekliyor: "yüksek bir yaşam düzeyi için çok sınırlı kaynaklara sahip olan dünyada çok fazla insan vardır."[2] Açıktır ki, bu gibi görüşler, eğer, dünya bugün gerçekten bir uçurumun kenarında sallanıp duruyorsa, bunun çok başka bir nedenden dolayı olduğunu düşünenlere ve herkes için yüksek bir yaşam düzeyini eninde sonunda güvence altına alacak biricik toplumsal ve ekonomik koşulları gerçekleştirmek için mücadele edenlere karşı yararlı birer silahtır.

Modern maltusçuların bazıları, nüfus ilkesini, Malthus'un kendisini bile şaşkına çevirebilecek amaçlarla kullanıyorlar. Vogt gibi yazarların elinde maltusçuluk, "soğuk savaş"ta önemli bir silah haline geliyor. Örneğin, Hindistan için, "dünyanın bu bölgesinden muhtemelen daha sefil ve kesinlikle daha umutsuz bir yer yoktur";[3] Çin için, "sözcüğün tam an-

[1] William Vogt, *Road to Survival*, s. 265.
[2] *Ibid.*, s. 78.
[3] *Ibid.*, s. 277.

lamıyla daha fazla *insan besleyemez*";[4] ve Sovyetler Birliği için, "kesinlikle aşırı kalabalık bir ülke, halkının yaşam düzeyini bizimki [yani Amerika] kadar yükseltmesi için çok az olanak var"[5] deniyor. Sonra da "dünya barışı için en büyük potansiyel tehlike"nin bazı "aşırı nüfuslu" ülkelerden ve özellikle, elbette, Sovyetler Birliği'nden geldiğini öğrenirsek hiç şaşmayalım. Vogt, "Asya'daki en büyük tehlike, diye yazıyor, Sovyetler Birliği'nde artan nüfusun baskısıdır".[6] Maltusçu ilke, ayrıca, bu "aşırı nüfuslu" ülkelere yardım girişimlerinden vazgeçirmek amacıyla da kullanılabilir. Vogt, "aşırı nüfuslu" bulduğu yerlerde, Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütünün, gıda üretim ve saklama programlarının yanısıra, doğum kontrolü programları da düzenlemesini ve "bundan beş yıl sonra elli milyonu ölebilsin diye, bu yıl on milyon Hintli ile Çinliyi yaşatacak gıda yardımını kesmesini"[7] öneriyor. Ve en önemlisi, bu ilke, Batı dünyasında, Amerikan "önderliği"ni haklı göstermek için kullanılabilir. Vogt, yapıtının ilginç bir pasajında, şöyle diyor: "Amerikan erlerine özenen İngiliz halkı, gözlerini, özlemle, Amerikan yaşam düzeyine çevirmiştir. Hiç bir temele dayanmayan, ayakları yerden kesik 'ekonomik' ve 'politik' hokkabazlıklarına güvenen sosyalist hükümet, Birleşik Krallığı çizme bağcıklarından çekerek ayağa kaldırmaya söz vermiştir. Ama bu bağcıkların kopma derecesinde yıpranmış olduğunun farkında değil. Eğer biz [yani Amerikalılar], yemek masalarımızın altında elli milyon İngiliz ayağını görmeye razı olmazsak, açlık bir kez daha Londra sokaklarında kol gezmeye başlayacaktır. Ve açlıkla elele, o uzak görüşlü din adamı Robert Thomas Malthus'un gölgesinin birlikte yürüdüğünü göreceğiz."[8]

[4] *Ibid.*, s. 224.
[5] *Ibid.*, s. 229.
[6] *Ibid.*, s. 238.
[7] *Ibid.*, s. 281-282. Ayrıca bkz: s. 224-25: "Çin'in başına gelebilecek en büyük trajedi, şimdilik. ölüm hızında bir azalma olmasıdır."

Vogt, düşüncelerinin kabalığıyla şaşkınlık yaratmayı amaçlayan "popüler" bir yazardır. Ama ondan daha ince ve bilgili, dolayısıyla daha tehlikeli olan başka "yeni-maltusçular" vardır. Bunlar, "bilim ikilemi" dedikleri bir şeyi açıklamak için Malthus öğretisini kullanırlar. Örneğin, 1952'de *British Association*'da yaptığı açış konuşmasına Profesör A. V. Hill, bu konuyu seçti. Hastalıklarla mücadele, kır ve sanayi kesimlerindeki sağlık koşullarının iyileştirilmesi, ve sağlık hizmetleriyle gereçlerinin geliştirilmeşine uygulanan bilimsel yöntemlerin, zorunlu olarak dünya yiyecek kaynakları üzerindeki nüfus baskısını artırma sonucunu doğuracağını söyledi. Böylece bilim şu ikilem içine konulmuş oluyor: "Bu uygulamanın bu büyük başarısını önceden tahmin etmek mümkün olsaydı, diğer ilerlemelerle birlikte planlı ve düzenli paralel bir gelişmenin sağlanması için, insancıl kişiler bu konuda biraz daha ağır davranmayı kabul ederler miydi? Sorunu salt biyolojik açıdan ele alanlar, eğitimde zamanla sağlanan gelişme ve daha iyi bir yaşam düzeyine ulaşma isteği akıllarını başlarına getirinceye dek, tavşanlar gibi çabuk üreyebilenlerin tavşan gibi ölmesi gerektiği düşüncesiyle, bu soruya evet karşılığını verebilirler. Gene de çoğunluk, hayır diyecektir. Hastalıklarla dizginlenemeyen nüfusun gittikçe artan baskısının, sadece toprağı ve diğer sermaye kaynaklarını tüketmekle kalmayıp aynı zamanda sürekli olarak artan uluslararası gerginlik ve düzensizliklere yolaçacağının, uygarlığın geleceğini tehlikeye sokacağının kesin olduğunu varsayalım: o zaman acaba sağduyu sahibi insancıl kişilerin çoğunluğu düşüncelerini değiştirirler miydi? Eğer ahlâk ilkeleri, iyiliği getirmek için kötülük yapma hakkını bize tanımıyorsa, kötülüğün geleceğini bile bile iyilik yapmaya hakkımız var mıdır?..."[9]

[8] *Ibid.*, s. 71-72.

[9] J.D. Bernal tarafından *The Modern Quarterly*, c. 8, n° 1, s. 45'ten yapılan alıntı.

Profesör Hill, Malthus öğretisinin özde doğru olduğunu varsayıyor — nüfusun, "doğal" olarak, yiyecek üretiminden daha hızlı arttığını, bu yüzden savaş, açlık ve hastalıkların (yani maltusçu "kısıtlamalar"ın), insanoğlunun kaçınılmaz kaderi olduğunu kabulleniyor. Böylece gerçekte kapitalist sistemin ikilemi olan bir şeyi, bilimin bir ikilemi biçimine dönüştürebiliyor.

Ne var ki, modern maltusçular, Malthus'un özgün bazı savlarını inandırıcı bir biçimde kullanmakta güçlük çekiyorlar. Hele temel ilkenin, insan için değiştirilmesi çok olanaksız olan *tamamıyla* "doğal" bir yasa olarak sunulmasına artık olanak kalmamıştır. Örneğin, son bir-buçuk yüzyıl süresince toprak veriminin bazı bölgelerde düşmesinden doğa değil, insanoğlunun sorumlu olduğu açıkça görülmüştür — ya da, daha doğrusu, insanoğlundan çok, doğal kaynakların yağmalanmasını teşvik eden sömürüye dayalı toplumsal örgütlenme biçimleri ve toprak mülkiyet sistemleri bu durumdan sorumludur. Ve artık bazı gerçekler de yaygın olarak kabul edilmektedir: "birincisi, yeryüzündeki toprakların yüzde-ellisinin ekime elverişli olmasına karşılık, bunun ancak yüzdeonu kullanılmaktadır; ve ikincisi, rasyonel tarımsal uygulamalarla dünyanın büyük bir bölümünde *acre* başına üretim büyük ölçüde artırılabilir".[10] Politik ve ekonomik etmenlerin nüfus ile gıda kaynakları arasındaki bağıntı sorunuyla en azından *ilişkili* olduklarını reddetmek, "yeni-maltusçular" için giderek zorlaşmaktadır. Bu nedenle modern maltusçuların reddetmeleri gereken şey, politik ve ekonomik etmenlerin, *temel etmenler* oldukları ve nüfusla gıda kaynakları arasındaki bağlantının şu anda bazı ülkelerde gerçek bir sorun olduğu ölçüde, bunun köklü politik ve ekonomik dönüşümler *temeli dışında* etkin bir şekilde çözülemeyeceğidir. Bu yüzden bazı modern maltusçular, insanoğlunun (herhalde sosyalistler tarafından olacak) "aldatıldığını" ve "aslında politik, ekonomik, coğ-

[10] J. de Castro, *Geography of Hunger*, s. 25.

rafi, psikolojik, kalıtımsal, fizyolojik vb. olan sorunlara sadece politik ya da ekonomik çözümler aramaya itildiğini"[11] öne sürüyorlar. Elbette, bu tür şeyler söylemek, sorunun birinci derecedeki nedenlerini ikincil nedenlerle eşit güçte göstererek esası gizlemektir. Lenin'in bir kez belirttiği gibi, "maltusçulukla tehlikeli biçimde flört etmek, kaçınılmaz olarak, en bayağı burjuva mazeretçiliğinin içine düşmekle sonuçlanır".[12]

GENEL EKONOMİK TEORİ

Elbette, *bazı* öyle yoksulluk ve acı durumları vardır ki, en aşırı "yeni-maltusçular" bile bunu herhangi bir "geçim kaynakları üzerinde nüfusun baskısı"na bağlayamazlar. Kapitalist ülkelerin çalışan halkı, genellikle, kendilerini var olan geçim araçları karşısında henüz belirli bir fazlalık gösterir durumda bulmamaktadır. Gerçekten, bugünlerde, fazla nüfus değil, genellikle eksik nüfus uracısıyla karşılaşıyorlar. Ama onlar, kendilerini zaman zaman, *var olan istihdam araçları* karşısında fazlalık gösterir durumda bulmuşlardır. Bizzat Malthus'un kendisi bir keresinde "geçim araçlarının sağlanmasındaki güçlüğe kısmen toprağın içinde bulunduğu zorunlu durumun, kısmen de ürün ve emek talebinin zamanından önce kısıtlanmasının" yolaçtığını söylemiştir.[13] Çoğunlukla asıl önemli olan, bu "zamanından önce kısıtlama" olayıdır. Nüfusun geçim araçları üzerindeki maltusçu baskının büyük çapta bir efsane olmasına karşılık, kapitalizmde, çalışan halkın istihdam araçları üzerindeki devresel baskısı ağır bir gerçektir.

Gördüğümüz gibi Malthus, bu ikinci tür fazlalığı "etkin talep"te genel bir eksiklik kavramıyla açıklamaya çalışmış

[11] Vogt, *Road to Survival*, s. 53.
[12] *Selected Works*, c. 12, s. 59.
[13] *Supplement to the Encyclopedia Brittannica* (1824), c. 6, s. 316.

ve Ricardo ise, buna, "genel bir darboğaz" olasılığını reddederek, karşılık vermişti. Daha sonra gelen ortodoks iktisatçılar, bir yüzyıla yakın süre boyunca bu olasılığı —Ricardo'ya kıyasla çok daha yetersiz gerekçelerle— fiilen reddetmeye devam ettiler, ta ki, 1930 bunalımı, onların teorilerini gerçeğe daha yakın kılmalarını âcil bir zorunluluk haline getirinceye dek.

Onların gereksindiği şey, devresel ve kronik işsizliğin teorik olasılığını artık reddetmemekle birlikte, bunun, *kapitalist toplumsal yapı içinde* devletin uygun önlemler alması koşuluyla yok edilebileceklerini söyleyerek açıklayan yeni bir ekonomik teoriydi. Artık durgunluğun teorik olasılığını reddederek ya da bunlardan dolayı işçileri suçlayarak sosyalistlerin meydan okumasına etkin bir şekilde karşı koyma olanağı kalmamıştı. Bu meydan okumaya karşı direnmek, ancak, sosyalizmin getireceği ekonomik üstünlüklerin kapitalizmin doğru olarak "kontrol edilmesi" ve "düzene sokulması" koşuluyla, gerçekte, kapitalizmde de sağlanabileceğini göstermekle gerçekleşebilirdi. 1936'da Keynes tarafından ortaya konulan yeni "Genel Teori"nin eninde sonunda, bu amaçlara çok uygun olduğu ortaya çıktı. Esas olarak, tekelci kapitalizmi ekonomik yıkımdan kurtarma aracı olmayı amaçlayan bu teori, daha sonra, işçi sınıfı hareketine, tarihsel taleplerini gerçekleştirmenin bir aracı olarak sunuldu. Bugün, Batıdaki işçi hareketi içindeki reformculuk, hemen hemen tümüyle Keynes'in ekonomik teorisine dayandırılmıştır.

Keynes, Malthus'a büyük bir hayranlık duyardı. *Nüfus Üzerine Deneme*'yi Keynes, şu şekilde tanımlamaktadır: "Gerçeğe duyulan sevgi ve seçkin bir açıklık, duygusallık ve metafizikten arınmış ağırbaşlı bir sağduyu, çıkarcılıktan uzak olma ve toplumculuk ruhu taşıyan ... geleneksel insancıl İngiliz biliminin gerçek bir örneği."[14] Keynes, Malthus'un

[14] John Maynard Keynes, *Essays in Biography*, London 1933, s. 120.

etkin talep öğretisini ise, özellikle övmüştür. Bu teoriye atıfta bulunarak Keynes, "Şayet, der, 19. yüzyıl iktisadının filizlendiği ana gövde Ricardo değil de Malthus olsaydı, bugünün dünyası ne kadar daha akılcı ve zengin bir yer olurdu!"[15] Gene, *Genel Teori*'de, Keynes, "Malthus'un daha sonraki evresinde etkin talep yetersizliği kavramı, işsizliğin bilimsel bir açıklaması olarak belirli bir yer alır"[16] diye belirtir. Ve, Keynes'in Marx hakkında sık sık kullandığı aşağılayıcı ifadelerle garip bir zıtlık oluşturan bu tür övgüler uzadıkça uzar.

Malthus'un işsizlik ve bunalım sorunlarına genel yaklaşımına Keynes'in çok şey borçlu olduğundan kuşku yoktur. Keynes'in kendisi Malthus'un ekonomik olaylara yaptığı temel yaklaşımı, bunu Ricardo'nunki ile kıyaslayarak şöyle tanımlar: "Malthus'un sağlam, sağduyulu kavrayışına göre, fiyat ve kâr, esas olarak, 'etkin talep' diye tanımladığı ama hiç de açıklığa kavuşturamadığı bir şey tarafından belirlenir. Ricardo çok daha katı bir yaklaşımı yeğleyerek, 'etkin talep'in ötesine geçip, onun ardında yatan koşulları araştırmış ve bir yanda paranın, öte yanda gerçek maliyetlerin ve ürünlerin gerçek bölüşümünün koşullarını inceleyerek bu temel etmenlerin eşsiz ve açık bir biçimde kendiliklerinden oluştukları sonucuna varmış ve Malthus'un yöntemini çok yüzeysel bulmuştur... Malthus, sonuca daha yakın yerden başlayarak gerçek dünyada neler olabileceğini daha iyi kavramış bulunuyordu."[17]

Elbette, burada Malthus propagandası yapılması amaçlanıyordu, ama eğer duygusal sözler bir yana bırakılırsa, burada Malthus'un —ve dolayısıyla Keynes'in— ekonomik sorunlara yaklaşımlarının tümüyle yüzeysel niteliği açıkça görülebilir. Ekonomi politiğin esas görevi, kuşkusuz, pazarda

[15] *Ibid.*, s. 144.

[16] Keynes, *General Theory of Employment, Interest and Money*, London 1936, s. 362.

[17] Keynes, *Essays in Biography*, s. 122-23.

gözlemlediğimiz olayların *altında yatan nedenleri* araştırmaktır. Fiyat ve kârın "etkin talep"le belirlendiğinden başka bir şey söylememek, Ricardo'nun özellikle işaret ettiği gibi, hiç bir şey söylememektir. Oysa "etkin talep"in ötesine geçip, sonuç olarak bu pazar olaylarını belirleyen gerçek toplumsal ilişkilere ulaşmak gerekir. Eğer biz "sonuca daha yakın yerden başlarsak", başlangıcı gözden kaçırma ve dolayısıyla bütünü kavramama olasılığı büyüktür. Bu nihaî belirleyici güçler hakkında hiç bir şey söylemezsek, teorimiz, burjuva bakış açısından "sağlam sağduyu" olarak görülebilir. Ama iş adamının "sağlam sağduyusu" ekonomik olayların *temel nedenlerini* kavramakta mutlaka —ya da gerçekte çoğu kez— güvenilir bir rehber değildir. İş adamı, "görüntüye sıkı sıkıya sarılır ve bunu son söz kabul eder" — ve sonucu da "sağlam sağduyu" olarak adlandırır. O halde, Marx'ın sorduğu gibi, *bilime* ne gerek var?[18]

Keynes her zaman Malthus'un "Cambridge iktisatçılarının ilki" olduğunu iddia etmiştir[19] ve Keynes'in, maltusçu iktisat teorisi geleneğini sürdürdüğü herhalde, bir gerçektir. Gördüğümüz gibi bu gelenek kendisini iki esas biçimde ifade etmiştir: birincisi, değer ve artı-değer sorununa, bunları gerçek toplumsal ilişkilerden soyutlayan yüzeysel yaklaşım biçiminde; ve (buna bağlı olarak) ikincisi, kapitalist bunalımların, kapitalist üretim alanındaki temel çelişki açısından açıklanması yerine, değişim alanındaki ikincil bir çelişki açısından açıklanması biçiminde. Bu alanlarda birincisinde Keynes, değer ve dağıtım konusundaki ortodoks teorilerde ciddî hiç bir kusur bulmamış görünüyor. Kendi deyimiyle, "merkezî kontrol"lerle tam istihdam sağlandığında bunlar da düzene girer.[20] Ve ikinci alanda da, Keynes, aynı ölçüde maltusçudur — öyle ki, Marx ve Lenin'in

[18] *Letters to Kugelmann*, s. 74.
[19] Keynes, *Essays in Biography*, s. 144-45.
[20] Keynes, *General Theory*, s. 378-79.

Malthus ve Sismondi tarafından ortaya konmuş bulunan bunalım teorilerine yönelttikleri eleştiriler çok az bir değişiklikle Keynes'in teorilerine de uygulanabilir. Keynes'in bu genel yaklaşımdan hareketle, Malthus gibi, kapitalizmin başlıca kötülüklerinin sistem içinde ("etkin talebi" kamçılayarak, vb.) giderilebilir olduğu ve bizzat kapitalizmi yok etmeye gerek olmadığı sonucuna varmasında şaşılacak bir şey yoktur.

MALTHUS VE EMPERYALİZM

Malthus'un teorileri, her zaman olduğu gibi bugün de, insanlığın daha dolgun ve daha bolluk içinde bir yaşama doğru ilerlemesini bilerek ya da bilmeyerek engelleyen kişilerin ellerinde bir silah olmaktadır. 19. yüzyıl başındaki toplumsal mücadeleler, esas olarak, Malthus'la Ricardo arasındaki tartışmayla özetlenecek olursa, zamanımızdakileri de maltusçularla marksistler arasındaki tartışmalarla özetlemek herhalde haksızlık olmayacaktır. Bu yüzden, Marx ve Engels'in Malthus teorilerini eleştirdikleri başlıca pasajları içeren bu yapıtın yararlı bir amaca hizmet edebileceği sanılmaktadır.

Kuşkusuz, Marx ve Engels'in Malthus'a yönelttikleri ayrıntılı eleştirilerin tümünün, otomatik olarak ve mekanik bir şekilde, onun bugünkü hayranlarına ve izleyicilerinin öğretilerine uygulanabileceğini beklememeliyiz. Ama bunların büyük bir miktarı gene de bu biçimde *uygulanabilir*: burada en dikkat çekici nokta, Marx ve Engels'in diğer çalışmalarında da gözlenen yaklaşımlarının şaşırtıcı *modernliğidir*. Ama, seçilen pasajların sağladığı ve bugünün işçi sınıfı hareketine gerçekten yararlı olan şey, *marksist yöntemin*, değişik biçim ve kılıflar altında bir-buçuk yüzyıldan beri gericiliğe hizmet etmiş olan ve bugün de hizmet etmekte bulunan bazı öğretilerin eleştirilmesine devamlı bir uygulanışıdır.

Bu öğretiler, emperyalizmin bugünkü bunalımı içinde önemli bir ideolojik sığınak haline gelmiştir. Emperyalist ülkeler yurt içinde ekonomik durgunluk ile ve yurt dışındaki sömürgelerde milyonların isyanı ile karşı karşıyadır. Bu arada, Sovyetler Birliği ve halk demokrasileri gün geçtikçe daha da güçleniyorlar. Bu çaresiz durumda emperyalizm yeni müttefikler bulmak zorundadır: baskı girişimlerini aktif olarak desteklemesini sağlayamadığı yerlerde, geniş halk kesimlerini, en azından kendisine karşı pasif bir tutum takınmaya ikna etmek istiyor. Emperyalizm, günümüzde aldığı türlü biçimlerle maltusçu öğretilerin, ideal birer ikna yöntemi olduğunu anlamıştır.

Malthus'ta emperyalistlerin istediği tüm yanıtlar vardır. İnsanlığın geleceğinden umutlu musunuz? Malthus size, (Sir Charles Darwin'in ağzından) şu karşılığı verir: "Bir milyon yıllık çok uzun bir erimde insanlık tarihinin genel gidişi, büyük bir olasılıkla, büyük çapta, geçmişte olduğu gibi sürecektir. [Bu gidişte] nüfusun geçim kaynakları üzerindeki baskısı sürekli olarak duyulacak ve nüfusun marjinal bir bölümü yok olmaktan kurtulamayacaktır."[21] Sömürge bölgelerinin, eğer kendilerini emperyalist egemenliğinden kurtarabilirse, yaşama düzeylerini yükseltebileceklerini mi düşünüyorsunuz? Malthus, modern izleyicilerinin ağzından, size, böyle bir şeye olanak olmadığını söyleyecektir — bu nedenle, bu ülkeler, pekâlâ bağımlı kalabilirler. Okul kitaplarının "aşırı nüfuslu" ülkelere örnek olarak gösterdiği Hindistan için herhangi bir umut mu var sanıyorsunuz? "Yeni-maltusçular" size hiç bir umut olmadığını, yiyecek üretiminde herhangi bir artışın, kısa sürede, "üreyen milyonlar" tarafından tüketileceğini söyleyeceklerdir. Ve eğer, Hindistan'da iki yüzyıl süren İngiliz egemenliğinin bu sonucun ortaya çıkmasında bir payı olduğunu, ve Batı deneyiminde yaşama

[21] J. D. Bernal tarafından *The Modern Quarterly*, c. 8, n° 1, s. 48-49'dan yapılan alıntı.

düzeyinin yükselmesiyle doğum hızının da arttığı savının pek doğrulanmadığına işaret etmeye yeltenirseniz, "yeni-maltusçular", size, "nüfus yasası"nın "ölümsüz" ve "doğal" bir yasa olduğu ve bu yüzden değiştirilemeyeceği karşılığını verirler. Nihayet, "yeni-maltusçular"ın yanılabileceklerinden kuşkulanmaya başladığınızı ve yiyecek üretiminin artırılması için yapılan büyük hamlelerin maltusçu nüfus yasası ve "azalan getiri yasası"nı gülünç duruma düşürdüğü SSCB'nde neler olup bittiğine baktığınızı varsayalım. Bunun ardından, yaşam düzeyinizi benzer biçimde yükseltebilmek için İngiltere'ye de sosyalist sistemin getirilmesini istediğinizi varsayalım. O zaman, Malthus, size, keynesçilerin ağzından, kapitalist sistemin en önemli kusurlarının, bizzat bu sistem çerçevesi içinde giderilebileceğini ve sosyalizme gerek olmadığını söyleyecektir.

Sadece bu kadar da değil. Bugünkü biçimleriyle maltusçu öğretiler, savaş hazırlıklarını teşvik etmekte ve fiilî savaşa karşı direnci kırmaktadır. Keynesçi birçok iktisatçı, günümüz kapitalist dünyasında durgunlukları önlemek için "etkin talebi yeterince kamçılayıcı" olan, tek devlet harcamasının silahlanma olduğunu söylemiş ve bu harcamaların etkili olması için sürekli ve eğer mümkünse, kümülatif nitelikte olması gerektiğini belirtmişlerdir. Batıda halen devam eden silahlanma hareketi sık sık iktisatçılar ve devlet adamları tarafından bu açıdan savunulmakta ve haklı gösterilmekte ve mevcut programların sona erdirilmesinin ve hatta kısıtlanmasının Batı bloku ekonomileri üzerindeki etkileri konusunda endişeler dile getirilmektedir. Hep bilindiği gibi, silah bulundurulması, onların kullanılmasını teşvik edecektir. Gerçi maltusçu gerekçelerle, bu silahların, Çin ve SSCB gibi "aşırı nüfuslu" ülkelerin nüfuslarını azaltmak için kullanılmasını açıkça öneren henüz pek fazla kişi olmamakla birlikte böyle bir girişimin hemen doğuracağı tepkilerin şiddetini hafifletmekte "yeni-maltusçu" öğretiler kuşkusuz, ya-

rarlı olacaktır. Ne de olsa, bebek katliamlarının savunulması ya da "aşırı nüfuslu" ülkelere tıbbî yardımın kesilmesi gibi önerilerle, nüfusun daha da yaygın ve etkili önlemlerle azaltılması yolundaki öneriler arasında fazla bir fark yoktur. Maltusçuluğa karşı mücadele, günümüz dünyasında, barış uğruna mücadelenin ayrılmaz bir parçasıdır.

Glasgow
12 Şubat 1953

RONALD L. MEEK

İKİNCİ BÖLÜM

MALTUSÇU NÜFUS TEORİSİ ÜZERİNE MARX VE ENGELS

BU bölümdeki parçalar, Marx ve Engels'in birlikte çalışmaya başlamalarından sonra, Engels'in ölümüne dek geçen elli yıllık süre boyunca nüfus teorisi üzerindeki görüşlerinin gelişimini yansıtmak amacıyla seçilmiştir.

İlk başlarda, Marx'tan çok, Engels iktisatla ilgileniyordu. Aslında, Engels'in 1844 yılında *Deutsch-Französische Jahrbücher*'de yayınlanan "Bir Ekonomi Politik Eleştirisi Denemesi" adlı makalesi, Marx'ın iktisat çalışmalarının başlangıç noktası olmuştur. Bu makalede ve bundan bir yıl kadar sonra yayınladığı *1844'te İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu* adlı yapıtında Engels, o zamana dek ekonomi politik konusunda yaptığı çalışmalarla İngiltere'deki ekonomik

koşullar hakkındaki görüşlerini toparlıyordu. Yer yer olgunluktan uzak ve fazla coşkulu izler taşımalarına karşın —1844'te Engels henüz yirmidört yaşındaydı— her iki çalışma da, sosyalist düşüncenin büyük klasikleri arasında yer alır. Aşağıda verilen ilk parça, *Deneme*'den alınmıştır, ve maltusçu nüfus teorisinin genel bir eleştirisidir. Üçüncü parça, maltusçuluk ile Yoksullar Yasasını konu edinmektedir; *Emekçi Sınıfın Durumu*'ndan alınmıştır. Dördüncü parça da *Emekçi Sınıfın Durumu*'ndan alınmadır. Burada işçilerin istihdam araçları üzerindeki baskısı daha kapsamlı olarak işlenmektedir.

Marx'ın ciddî olarak iktisat çalışmalarıyla ilk kez uğraşmaya başladığı 1844 yılının yaz aylarında, Paris'te sürgün Alman devrimcilerinin yayınladığı bir gazete olan *Vorwärts*'de "Arnold Ruge" ("Bir Prusyalı") imzasıyla "Prusya Kralı ve Toplumsal Reform" başlıklı bir makale çıktı. Marx, özellikle Ruge'nin sürekli sefalet sorununun politik olduğu yargısına itiraz etti ve 7 Ağustos 1844'te *Vorwärts*'de Ruge'nin katkısına karşı "Eleştiri"sini yayınladı. Aşağıdaki ikinci parça Marx'ın bu makalesinden alınmıştır. Burada İngiliz burjuvazisinin yoksulluk (*pauperism*) karşısındaki tutumunu ele almakta ve Malthus'un "sonsuz doğa yasası" olarak açıkladığı bir sorunu eleştirmeden kabullenerek bunu anlama olanağını yitirdiklerini anlatmaktadır.

Beşinci parça, Marx'ın *Artı-Değer Teorileri* adlı yapıtından kısa bir alıntıdır. Burada, Ricardo'nun çağdaşlarından Barton'un görüşlerine değinilmektedir. Barton, Marx'ın kendi nüfus yasasını geliştirmesini sağlayan öncülerden biri olarak kabul edilir, ve bu yasanın ortaya konulduğu *Kapital*'in Birinci Cildinin, Yirmibeşinci Bölümünün ilk tohumları, Barton hakkındaki bu makalede bulunabilir. Altıncı metin, nüfus sorununun kısa bir araştırmasını içeren, Engels'in F. A. Lange'ye yazdığı bir mektuptur ve yedincide de "Papaz Malthus" (ve diğer papazlar) hakkında *Kapital*'de yer

alan bazı eğlenceli görüşler bulunmaktadır.

Malthus'un "nüfus ilkesi"ne, en kapsamlı biçimde, *Deneme*'de değinilmiştir. Marx ve Engels'in daha sonraki çalışmalarında bu konunun *doğrudan doğruya* böylesi geniş bir eleştirisi yoktur. Malthus ilkesini çürütmenin en iyi yolunu, çağdaş dünya gerçekleriyle daha uyumlu başka bir teori geliştirmekte buldukları anlaşılıyor. Bu yüzden Malthus teorisini ayrıntılarıyla eleştirmek gibi olumsuz bir çalışmaya girmektense, kapitalist sisteme özgü yeni bir nüfus yasasının formülünü bularak olumlu yönde gayret gösterdiler. Bu yeni yasanın formülleştirildiği *Kapital*'in Birinci Cildinin Yirmibeşinci Bölümünün verildiği sekizinci parça, bu nedenle, buradakiler arasında en önemli olandır.

[*Ücretli Emek ve Sermaye*'yi oluşturduğu ve başlangıç notları olduğu tahmin edilen "Ücret"te, Marx, maltusçu nüfus teorisini, emek ile sermaye ilişkisi açısından, eleştirir. Burada, Marx, üretici güçlerin büyümesi sırasında, sermayenin büyümesi sonucu, makinelere ve hammaddelere dönüşen sermaye (değişmeyen sermaye) ile, ücrete ayrılan sermaye (değişen sermaye) arasında —değişmeyen sermayeye fazla, değişen sermayeye az olmak üzere— *oransız* bir artış olduğunu, ve bu oransızlığın, aritmetik bir biçimde değil, geometrik bir biçimde ilerlediğini ortaya koymaktadır. Geometrik bir biçimde ilerleyen bu oransızlık ise, kapitalist sistemde, fazla üretimin, artan rekabetin, bunalımların, dolayısıyla üretici güçlerin gelişmesini engelleyen emek ve sermaye arasındaki ilişkilerin kaynağını oluşturur. Emek ve sermaye arasındaki ilişkilerden doğan, dolayısıyla *toplumsal olan bu yasayı,* burjuvalar, doğal bir yasa olan nüfusun çoğalışma bağlayarak, *doğal bir yasa haline* getirmektedirler. Marx'ın 1847'de yazdığı tahmin edilen "Ücret"in maltusçu teoriyle ilgili kısmı, dokuzuncu parçada yer almaktadır. —*Sol Yayınları.*]

Maltusçu nüfus yasası, "ücretlerin tunç yasası" adıyla

anılan yasanın temeli olarak sık sık anılmıştır. Burada ücretlerin zorunlu olarak asgarî düzeyde tutulması gerektiği, bu düzeyin üzerine çıkıldığında (Malthus İlkesi uyarınca) nüfusun artış göstereceği, ve iş bulmak için artan rekabet sonucunda ücretlerin gene asgarî düzeye düşeceği öne sürülüyordu. Marx'ın yeni nüfus yasası, onun tarafından yeni bir ücret teorisinin formülleştirilmesine yaramıştır. Bu teori, eski "tunç yasa"ya oranla çok daha esnektir. "Tunç yasa"nın maltusçu temeline Marx ve Engels, onuncu ve on birinci parçalarda değinmektedirler.

Onikinci ve onüçüncü parçalar, Engels'in, sırasıyla Kautsky ve Danielson'a yazdığı mektuplardan oluşuyor. Kautsky'e yazılan mektupta, komünist toplumda nüfusun denetim ve düzenlenmesi üzerine bazı ilginç görüşler yer alıyor. Danielson'a mektupta ise, Engels, halen, Avrupa'da nüfusun geçim araçları üzerine baskısından çok, geçim araçlarının nüfus üzerindeki baskısının sözkonusu olduğunu belirtiyor.

Kronolojik sıra uyarınca düzenlenen parçaların kaynakları, her parçanın altında gösterilmiştir.

BİR

AŞIRI NÜFUS EFSANESİ

BİR EKONOMİ POLİTİK ELEŞTİRİSİ DENEMESİ

1844

FRİEDRİCH ENGELS

(PARÇA)

SERMAYENİN sermayeye, emeğin emeğe ve toprağın toprağa karşı mücadelesi, üretimi, üretimin bütün doğal ve ussal ilişkileri altüst ettiği büyük bir hareketlilik içine sokar. En yüksek hareketlilik düzeyine getirilmedikçe, hiç bir sermaye bir diğerinin rekabeti karşısında ayakta kalamaz. Hiç bir toprak parçası üretken gücünü sürekli artırmadıkça kârlı bir biçimde işletilemez. Hiç bir işçi bütün gücünü işine vermedikçe, rakipleriyle başa çıkamaz. Bütün gücünü tümüyle seferber etmeksizin, tüm gerçek insancıl amaçlarım bir yana bırakmaksızın, rekabet mücadelesine giren hiç kimse bu baskı karşısında ayakta kalamaz. Bir yan üzerindeki bu aşırı çabanın sonucu, kaçınılmaz olarak öteki yanının çök-

mesi demektir. Rekabette dalgalanmalar küçükse, talep ve arz, tüketim ve üretim birbirine azçok eşit iseler, üretimin gelişimi içinde zorunlu olarak öyle bir aşamaya erişilir ki, üretici güçler belirli bir fazlalık göstermeye başlar, öyle ki ulusun büyük bir kitlesinin geçimini sağlama olanağı kalmaz ve insanlar, tam bolluk içinde açlıktan ölürler. İngiltere, uzunca süredir bu çılgın durumu, bu süregelen saçmalığı yaşıyor. Böyle bir durumun zorunlu sonucu olarak üretim daha büyük dalgalanmalar gösterdiğinde, o zaman, refahla bunalımın, aşırı üretimle durgunluğun birbirlerinin yerini alması başlar. İktisatçılar bu çılgın durumu hiç bir zaman açıklayamamışlardır. Bunu açıklamak için yanyana varolan zenginliğin ve yoksulluğun çelişkisinden daha da anlamsız —gerçekten de çok daha anlamsız— olan nüfus teorisini icat ettiler. Bu gerçeği görmek, iktisatçıların *işlerine gelmedi*; bu çelişkinin, rekabetin basit bir sonucu olduğunu kabul etmek işlerine gelmedi; çünkü bunu yaptıkları zaman bütün sistemleri paramparça olacaktı.

Bizim için sorunu açıklamak kolay. İnsanlığın elinde bulunan üretici güç ölçüsüzdür. Toprağın üretkenliği sermaye, emek ve bilimin uygulanmasıyla *ad infinitum** artırılabilir. En yetenekli iktisatçı ve istatistikçilere göre (bkz: Alison, *Principles of Population*, I, bölüm 1 ve 2),** "aşırı nüfuslu" Büyük Britanya, on yıllık bir süre içinde mevcut nüfusun altı katına yetebilecek bir tahıl üretebilecek duruma getirilebilir. Sermaye, her gün artıyor; nüfusla birlikte emeğin gücü de büyüyor; ve bilim, her geçen gün, doğa güçlerini insanın hizmetine daha çok sokuyor. Bu ölçüsüz üretken kapasite, bilinçli olarak ve herkesin çıkarı doğrultusunda uygulansaydı, insanlığın payına düşen emek, kısa zamanda asgariye indirilmiş olurdu. Rekabete bırakılacak olursa o da

* Sınırsızca. —*ç.*

** Archibald Alison, *The Principles of Population and their Connection with Human Happiness* (Londra 1840). —*Ed.*

aynı şeyi yapar, ama çelişkiler çerçevesi içinde. Toprağın bir bölümü en iyi bir biçimde işletilirken, bir bölümü —Büyük Britanya ve İrlanda'da otuz milyon *acre*'lık verimli topraklar— bomboş durmaktadırlar. Sermayenin bir bölümü şaşırtıcı bir hızla dolanırken, bir bölümü de sandıklarda ölü yatıyor. İşçilerin bir bölümü günde ondört, onaltı saat çalışırken, diğer bölümü boş, hareketsiz kalarak açlıktan ölüyor. Ya da bu bölünme, bu aynı anda varoluş alanını terkeder: bugün ticaret yolundadır; talep çok yüksektir; herkes çalışmaktadır; sermaye müthiş bir hızla devretmektedir; tarım gelişmektedir; işçiler bıkıncaya dek çalışmaktadırlar. Ertesi gün, bir durgunluk başlar. Toprağın işlenmesi zahmetine değmez; ve geniş toprak parçaları işlenmeden bırakılır; sermaye akışı donar; işçiler işsiz kalır ve tüm ülke fazla zenginlik ve fazla nüfustan dolayı sıkıntı içindedir.

Sorunun bu şekilde sunuluşunun doğruluğunu kabul etmek iktisatçıların işine gelmez; yoksa, yukarıda da söylendiği gibi, rekabete dayalı sistemlerini tümüyle terketmek zorunda kalırlar. Üretim ile tüketim, fazla zenginlik ile fazla nüfus arasındaki çelişkinin sahteliğini kabullenmeleri gerekir. Teori ile olguyu birbirlerine uyumlu kılabilmek için —bu olgular reddedilemeyeceğine göre— nüfus teorisi icat edildi.

Bu öğretinin kaynağı olan Malthus, nüfusun geçim araçları üzerinde sürekli bir baskı yarattığını öne sürmekte, üretim arttıkça nüfusun da aynı oranda arttığını ve nüfusun varolan geçim araçlarının ötesinde çoğalma eğiliminin, yoksulluğun ve tüm kötülüklerin kaynağı olduğunu söylemektedir. Çünkü insanların sayısı pek çok olunca, bunların şu ya da bu yolla ortadan kaldırılmaları gerekir: ya bunlar şiddet yoluyla öldürülmelidirler, ya da açlıktan ölmelidirler. Ne var ki, bu gerçekleştiğinde nüfusun öteki çoğaltıcıları tarafından bir kez daha derhal doldurulmaya başlanan bir boşluk çıkacaktır ortaya: ve eski sefalet tümüyle yeniden başlaya-

caktır. Bu durum, üstelik, bütün koşullar altında —sadece uygarlık koşulları altında değil, ilkel koşullar altında da— vardır. Nüfus yoğunluğu mil kare başına bir olan Yeni-Hollanda'daki* vahşiler de aşırı nüfustan İngiltere kadar zarar görmektedir. Kısacası, tutarlı olmak istiyorsak, *yeryüzünün, tek bir kişinin var olduğu sırada bile aşırı nüfuslu* olduğunu kabul etmek zorundayız. Bu düşünce çizgisinin vardığı sonuç, bu fazlayı oluşturanlar yalnızca yoksullar olduğuna göre, açlıktan ölmelerini kolaylaştırmak, bu durumun çaresiz olduğuna ve bir tüm olarak sınıfları için çoğalmanın mutlak bir asgaride tutulmasından başka bir kurtuluş yolu olmadığına inandırmak dışında, onlar için yapacak başka bir şey yoktur. Ya da eğer bu işe yaramayacak olursa, her işçi sınıfı ailesinin iki-buçuk çocuğa sahip olmasına izin verilen ve fazlasının acı çektirmeden öldürülmelerinin sağlanması yolundaki "Marcus"un** önerisi gibi, yoksul çocuklarını acı çektirmeden öldürecek bir devlet kurumunun kurulması her zaman daha iyidir. Yardımseverlik büyük bir suçtur, çünkü bu, fazla nüfusun çoğalmasına yolaçar. Gerçekten de yeni, "liberal" Yoksullar Yasasının sonucu İngiltere'de de olduğu gibi, yoksulluğu suç saymak ve yoksulevlerini hapisanelere dönüştürmek çok yararlı olacaktır. Gerçi bu teori, bu şekliyle, Tanrının ve Onun yaradılışının kusursuzluğu yolundaki İncilin öğretisiyle pek bağdaşmamaktadır ama, "olguların karşısına İncili çıkartmak zayıf bir çürütme yoludur".

Bu adı kötüye çıkmış aşağılık öğretinin, insanlığa ve doğaya karşı gelen bu iğrenç küfürün ayrıntılarına daha çok girmeme gerek var mı? Bunun sonuçları üzerinde daha çok durmama gerek var mı? İşte, sonunda, iktisatçıların doruğa çıkmış ahlâksızlıklarını görüyoruz. Bu teorinin yanında tekelci sistemin bütün savaşları ve dehşeti nedir ki?

* Avustralya'nın eski adı. —*ç.*

** "Marcus", 1838'de. *On the Possibility of Limiting Populousness* adlı bir broşür yayımlayarak, burada, Malthus teorisini saçmalama kertesinde geliştiren bir yazarın takma adıdır. —*Ed.*

Kendi düşüşüyle birlikte bütün yapıyı da çökertecek olan liberal serbest ticaret sisteminin mihenk noktasında bu teori vardır. Çünkü sefaletin, yoksulluğun ve suçluluğun nedeninin rekabet olduğu bir kez tanıtlanırsa, o zaman bunu savunmaya kim cesaret edebilir ki?

Alison, yukarıda değindiğimiz yapıtında, yeryüzünün üretici gücünü hatırlatarak ve her yetişkin insanın gereksindiğinden daha fazlasını üretebileceği olgusuyla —bu olmaksızın insanlığın çoğalamayacağı ve hatta varolamayacağı olgusuyla, çünkü tersi durumda yeni yetişmekte olanlar neyle beslenebilirlerdi ki?— maltusçu ilkeye karşı çıkarak maltusçu teoriyi sarsmıştır. Ama Alison, sorunun köküne inmeyerek, sonuçta, Malthus'la aynı noktada birleşiyor. Gerçi Malthus'un ilkesinin yanlış olduğunu tanıtlıyor ama, Malthus'u kendi ilkesine yönelten olguları çürütemiyor.

Malthus, sorunu böylesi tek yanlı bir yaklaşımla ele almış olmasaydı, fazla nüfusun ya da işgücünün şaşmaz bir biçimde fazla zenginliğe, fazla sermayeye ve fazla toprak mülkiyetine bağlı olduğunu gözden kaçırmazdı. Nüfus, ancak üretici gücün bir bütün olarak fazla olduğu yerlerde fazla olur. Bütün aşırı nüfuslu ülkelerin ve özellikle İngiltere'nin Malthus'tan bu yana içinde bulunduğu durum, bunu apaçık ortaya koymaktadır. Malthus'un bir bütün olarak ele almış olması gereken ve kendisini doğru olan sonuca götürecek olgular bunlardı. Ama bunu yapmak yerine o, diğerlerini bir yana iterek, sadece bir olguyu seçti ve böylece çılgın sonucuna vardı. Onun ikinci hatası da geçim araçları ile istihdam araçlarını birbirine karıştırmak olmuştur. Nüfusun her zaman istihdam araçları üzerinde baskı yapması —üreyen insan sayısının istihdam edilebilecek insan sayısı ile değişmesi— kısacası, işgücü üretiminin şimdiye dek rekabet yasası tarafından düzenlendiği ve bu yüzden de devresel bunalım ve dalgalanmaların etkisinde kalması — bunlar, yerleşmeleri, Malthus'un hesabına kaydedilecek olgu-

lardır. Ama istihdam araçları geçim aracı değildir. Ancak nihaî sonuçları bakımındandır ki, makine gücündeki ve sermayedeki artış istihdam araçlarında artış getirir. Üretici güçteki en ufak bir artış bile, geçim araçlarında derhal bir artış yaratır. Burada ekonomideki yeni bir çelişki açığa çıkıyor. İktisatçıların "talebi", gerçek talep değildir; onların tüketimi yapay bir tüketimdir. İktisatçıların bakış açısından gerçek talep sahipleri, gerçek tüketiciler, aldıklarının karşılığında eşdeğer bir şey sunanlardır. Eğer her yetişkinin tüketebildiğinden daha fazlasını ürettiği bir olgu ise, eğer her çocuk, kendisine yapılan yatırımı bolca geri veren bir ağaç gibiyse —ki bunlar elbette olgudurlar, öyle değil mi?— her işçinin kendi gereksinmesinden daha fazlasını üretebileceği ve bu nedenle toplumun ona her istediğini seve seve vermesi gerektiği düşünülebilir; büyük ailelerin toplum için arzu edilen bir armağan olduğu düşünülebilir. Ama kaba bakış açılarıyla, iktisatçıların bildikleri tek eşdeğer, avuçlarına sayılan paracıklardır. Onlar kendi çelişkilerinin içinde öylesine kaybolmuşlardır ki, en çarpıcı olgular, onları en bilimsel ilkeler kadar az ilgilendirir.

Biz bu çelişkiyi, onu aşarak ortadan kaldırıyoruz. Şimdi birbirleriyle çatışmakta olan çıkarların kaynaşmasıyla, bir yanda fazla nüfus, öbür yanda fazla zenginlik arasındaki karşıtlık kaybolur; bir ulusun salt zenginlik ve bolluk yüzünden açlıktan ölmek zorunda kalması mucizevî olgusu (bütün dinlerin birarada yarattığı mucizelerden daha mucizevî bir olgu) ortadan kalkar; ve aynı zamanda yeryüzünün insanı besleme gücünden yoksun olduğu yolundaki çılgın görüşler de yok olur. Bu görüş, hıristiyan iktisadının doruğudur — iktisadımızın temelde hıristiyan olduğunu her tümcede, her kategoride tanıtlayabilirim ve zamanı gelince bunu yapacağım. Maltusçu teori, doğa ile ruh arasındaki çelişkiye ilişkin ve her ikisinin bozulmasından kaynaklanan dinsel dogmanın iktisadî ifadesinden başka bir şey değildir. Dinsel

açıdan bu çelişki uzun zamandan beri çözülmüş bulunuyor. Sanırım ki, iktisat alanında ben de aynı ölçüde bu çelişkinin son derece boş olduğunu göstermiş bulunuyorum. Ayrıca tam bir bolluk içerisinde bir insanın nasıl olup da açlıktan öldüğünü ve bunun akıl ve olguyla nasıl bağdaştırıldığını kendi ilkelerine dayanarak bana ta başından açıklamayan maltusçu teorinin herhangi bir savunmasını usta bir savunma olarak kabul etmeyeceğim.

Maltusçu teori, aynı zamanda bizleri bir hayli ileri götüren, çok gerekli bir geçiş aşamasıydı. Bu teori ve bir bütün olarak iktisat sayesinde dikkatimiz, yeryüzünün, insanlığın üretici gücüne çekilmiştir; ve bu ekonomik umutsuzluğun üstesinden geldikten sonra, aşırı nüfus korkusundan artık tamamen kurtulduk. Bu teoriden toplumsal bir dönüşüm için en güçlü ekonomik savlar çıkarıyoruz. Üstelik, Malthus, tamamen haklı olmuş olsa bile, bu dönüşüme derhal girişilmesi gerekiyordu; çünkü Malthus'un aşırı nüfusa karşı en kolay ve etkili önlem olarak öne sürdüğü, üreme içgüdüsünün ahlâkın dizginlenmesi, ancak böyle bir dönüşüm ve bu dönüşümün kitlelere getirdiği eğitim ile sağlanabilir. Bu teori sayesinde, biz, insanın en ağır bir biçimde aşağılanmasını, onun rekabete olan bağımlılığını görmüş olduk. Bu, bize, özel mülkiyetin, son tahlilde, üretilişi ve yokedilişi de yalnızca talebe bağlı olan insanı nasıl bir meta haline getirdiğini, rekabet sisteminin bu yoldan milyonlarca insanı nasıl katlettiğini ve halen de katletmeye devam ettiğini gösterdi. Bütün bu gördüklerimiz ve bütün bunlar, bizi, özel mülkiyeti, rekabeti ve çıkar karşıtlığını ortadan kaldırarak insanın aşağılanmasına son vermeye itiyor.

Gene de biz, evrensel aşırı nüfus korkusunu bütün dayanaklarından yoksun bırakmak için, bir kez daha üretim gücüyle nüfus arasındaki ilişki sorusuna dönelim. Malthus bütün sistemini dayandırdığı bir formül koyuyor ortaya: Nüfus geometrik diziyle çoğalır — 1+2+4+8+16+32, vb..

Toprağın üretken gücü ise aritmetik diziyle çoğalır — 1+2 +3+4+5+6. Aradaki fark açıktır, korkutucudur; ama doğru mudur? Toprak üretkenliğinin aritmetik diziyle arttığı nerede tanıtlanmış? Toprak alanı sınırlıdır. Bu, çok doğru! Bu toprak yüzeyinde istihdam edilecek işgücü, nüfusla birlikte artar. Hatta tutalım ki, emekteki artışın neden olduğu verim artışı her zaman emek artışına orantılı olarak artmıyor olsun: gene de üçüncü bir öğe daha vardır ki, bu, kuşkusuz iktisatçıların asla önem vermedikleri ve ilerlemesi, en az nüfus kadar hızlı ve onun gibi kesintisiz olan bilimdir. Bu yüzyılın tarımı yalnızca kimyaya olsun —hatta sadece iki adama, Sir Humphry Davy ile Justus Liebig'e olsun— ne kadar çok şey borçludur! Ama bilim en azından nüfus kadar hızlı büyümektedir. Bunlardan ikincisi, bir önceki kuşağın büyüklüğüne orantılı olarak çoğalır ve bilim de bir önceki kuşağın aktardığı bilgi kitlesine orantılı olarak artar, yani en sıradan koşullar altında bile bilim, geometrik diziyle ilerler. Ve bilimin üstesinden gelemeyeceği ne vardır ki? Ama "sadece Mississippi vadisinde işlenmeyen toprakların bütün Avrupa nüfusunu doyurmaya yeter"* olduğu söyleniyorken, yeryüzü topraklarının ancak üçte-biri ekilmekteyken ve bu üçte-birin verimi daha şimdiden bilinen iyileştirme yöntemleriyle altı katına çıkarılabilecekken, aşırı nüfustan sözetmek saçmadır.

Marx-Engels Gesamtausgabe,
Bölüm 1, c. 2. s. 396-401.

* Bunun, Alison, *Principles of Population,* c. 1, s. 548'den alındığı sanılıyor. —*Ed.*

İKİ

İNGİLİZ YOKSULLAR YASASI

TOPLUMSAL REFORM

1844

KARL MARX

PEKİ, *İngiliz* burjuvazisinin ve ona bağlı hükümet ve basının *yoksulluk* konusunda görüşü nedir?

İngiliz burjuvazisinin yoksulluğu *politikanın kusuru* olarak kabul ettiği kadarıyla *Whig*'ler* *Tory*'leri** ve *Tory*'ler de *Whig*'leri yoksulluğun nedeni olarak görürler. *Whig*'e göre, büyük toprak mülkiyeti tekeli ve tahıl ithalâtını kısıtlayan mevzuat, yoksulluğun esas kaynağıdır. *Tory*'e göre, bütün kötülük, liberalizmde, rekabette ve çok ileriye götürülmüş olan fabrika sistemindedir. Partilerin hiç biri, kabahati genel politikada değil de, daha çok öbür partinin politi-

* *Whig*'ler, liberaller. —ç.
** *Tory*'ler, muhafazakârlar. —ç.

kasında bulur. Bu iki partiden hiç biri, toplumda reform yapmayı aklının köşesinden bile geçirmez.

İngilizlerin yoksulluktan ne anladıklarının en kesin ifadesi —biz, hep İngiliz burjuvazisinin ve hükümetinin anlayışından sözediyoruz— *İngiliz ekonomi politiği*dir, yani İngiliz ekonomik koşullarının bilimsel yansımasıdır. İngiliz iktisatçılarının en iyi ve ünlülerinden biri olan, çağdaş koşulları iyi bilen ve burjuva toplumunun gidişi hakkında etraflı bilgi sahibi olması gereken müstehzi Ricardo'nun öğrencisi McCulloch, halka açık bir konferansta, alkışlar arasında Bacon'un felsefe hakkında söylediklerini ekonomi politiğe uygulama cesaretini hâlâ kendisinde buluyor ve diyor ki: "Gerçek ve yorulmak bilmez bir bilgelikle kendi yargısını erteleyen, çalışmalarını engelleyen dağ gibi engelleri bir bir aşarak adım adım ilerleyen bu adam, sonunda, sakin ve temiz havanın teneffüs edilebileceği, doğanın bütün güzelliklerini gözler önüne sereceği, ve buradan rahat eğilimli bir patikadan pratiğin son ayrıntılarına inilebileceği bilimin doruğuna ulaşacaktır."* Canım *temiz hava* — İngiliz bodrum katlarının mikroplu atmosferi! *Doğanın yüce güzellikleri* — İngiliz yoksullarının akıl almaz paçavraları, sefalet ve çalışmaktan tükenmiş kadınların buruşuk, çökük etleri; çöplükte yatan çocuklar; fabrikaların tekdüze mekanik işlemlerinde aşırı çalışmanın ortaya çıkardığı biçimsizleşmiş yaratıklar! Ve hepsinden hoş olan *pratiğin son ayrıntıları* — fuhuş, cinayet ve darağacı!

İngiliz burjuvazisinin yoksulluk tehlikesinden tümüyle haberdar olan kesimi bile bu tehlikeyi ve bunu giderme çarelerini sadece *soyutlayarak* değil, ama aynı zamanda, açık söylemek gerekirse, *çocuksu* ve *tuhaf* bir tavır içinde ele alıyor.

* Bu pasaj, (Latin orijinalinde) J. R. McCulloch, *A Discourse on the Rise, progress, Peculiar Objects and Importance of Political Economy,* 2. Baskı s. 114-115, Edinburg 1825'te bulunabilir. Marx, bu yapıtın Gme. Prevost tarafından yapılan Fransızca çevirisinin (1825) 131-132. sayfalarından alıntı yapıyor. —*Ed.*

Bu nedenle, örneğin Dr. Kay, *İngiltere'de Eğitimin Teşviki İçin Yeni Önlemler** adlı broşüründe, her şeyi, *eğitimin ihmal edilmiş olmasına* indirgiyor. Bilin bakalım neden! Eğitim yoksunluğundan dolayı, işçi, *"ticaretin doğal yasalarını"*** anlamıyor, bu da onu zorunlu olarak yoksulluğa indirgiyor. Bu yüzden isyan ediyor. Bunun "[İngiliz] manüfaktürlerinin ve [İngiliz] ticaretinin *başarısını etkilediği,* tacirler arasındaki karşılıklı güveni sarstığı ve politik ve toplumsal kurumların ... *dengesini bozduğu*"*** kabul edilmektedir.

Yoksulluk karşısında, İngiltere'nin bu ulusal salgın hastalığı karşısında İngiliz burjuvazisi ve onun basını işte böylesi bir budalalık içindedir.

Şu halde, bizim "Prusyalı"nın *Alman* toplumuna yönelttiği suçlamaların haklı nedenlere dayandığını varsayalım. Bunun nedeni Almanya'nın *politikleşmemiş* durumunda mı yatmaktadır? Ama *politikleşmemiş* Almanya'nın burjuvazisi *kısmî* gereksinmenin genel önemi konusunda bir kavram oluşturmamasına karşılık, öte yanda, *politikleşmiş* İngiltere'nin burjuvazisi evrensel gereksinmenin genel önemini yanlış anlıyor. — Bu evrensel gereksinmenin genel öneminin dikkatleri üzerine çekmesinin nedeni, kısmen bunun zaman içinde devresel olarak görülmesine, kısmen geniş bir yer tutmasına ve kısmen de bunu giderme çarelerinin yetersizliğine bağlanabilir.

"Prusyalı", ayrıca Almanya'nın *politikleşmemiş* durumunu, *Prusya Kralı*nın yoksulluğun nedenini *yönetimin ve hayırseverliğin yetersizliklerinde* görüyor olmasına bağlıyor ve bundan ötürü yoksulluğun çaresini *yönetimsel ve hayır-*

* Marx, burada, "Dr. Kay" (Sir J. P. Kay-Shuttleworth) tarafından yazılan broşürden alıntı yapmayıp, Eugene Buret'nin *De la Misère des Classes Laborieuses en Angleterre et en France* (Paris 1840) adlı yapıtında bu broşürün Fransızcaya çevrilmiş parçalarına atıfta bulunuyor. Buret, Kay'in broşürünün 11. baskısını (1839) kullanmıştır. Her iki durumda da italikler Marx'a aittir. —*Ed.*

** Buret, c. 1, s. 400; Kay, s. 43. —*Ed.*

*** Buret, c. 1, s. 400-401; Kay, s. 44. —*Ed.*

severce önlemlerde bulmaya çalışıyor.

Bu durumu bu açıdan ele alan sadece Prusya Kralı mıdır? Yoksulluğa karşı geniş kapsamlı bir politik hareketin yürürlükte olduğundan sözedilebilecek tek ülke olan İngiltere'ye kısaca bir bakalım.

İngiltere'nin mevcut Yoksullar Yasası, Elizabeth'in 43. Yasasının çıkartıldığı zamana dayanır.* Bu mevzuatta benimsenen yöntemler nelerdir? Kilise cemaatının, yoksul işçilerini, yoksulluk vergisini ve yasal hayırseverliği destekleme yükümlülüklerinden ibarettir. Bu mevzuat —yoksullaştırılmış hayırseverlik— ikiyüz yıldır yürürlükte bulunuyor. Uzun ve acılı bir deneyimden sonra, parlamentonun 1834 *Amendment-Bill*'e** karşı takındığı tutum nedir?

Her şeyden önce yoksulluktaki korkunç artışı, *"yönetimdeki aksaklıklar"*la açıklamaktadır.

İlgili kilise cemaatı görevlilerinin elinde bulunan yoksulluk vergisinin yönetimi bu nedenle reforma uğruyor. Yaklaşık olarak yirmi kilise cemaatından oluşan *Birlikler* kuruluyor ve bunlar tek bir yönetim altında birleştiriliyor. Vergi yükümlüleri tarafından seçilen görevlilerden oluşan bir komite —*Board of Guardians****— belirli günlerde Birlik merkezinde toplanarak yardımın verilip verilemeyeceğini karara bağlıyor. Devlet görevlileri ile —bir Fransızın çok yerinde olarak *Yoksulluk Bakanlığı* adını taktığı— *Somerset House* Merkez Komisyonu bu komitelere yol göstermekte ve denetlemektedir. Bu yönetimin denetlediği sermaye, Fransız Savaş Dairesinin harcamalarına neredeyse eşit bir miktardadır. Kullandığı yerel yönetimlerin sayısı beş yüze yaklaşır ve her yerel yönetimde en az oniki memur çalışmaktadır.*****

* Burada, Edward III zamanında İşçiler Mevzuatına değinmek, amaçlarımız açısından, gerekli değildir. —*Ed.*

** "Tadil Tasarısı" —ç.

*** Denetim Kurulu. —ç.

**** Bu paragraftaki bilgiyi, Marx'ın, Buret, c. 1, s. 156-157 ve 233'ten aldığı anlaşılıyor. —*Ed.*

İngiliz Parlamentosu, yönetimde *resmî* reform yapmakla kalmamıştır.

Parlamento, İngiliz yoksulluğunun *vahim* durumunun ana kaynağını bizzat *Yoksullar Yasası*nın kendisinde bulmuştur. Toplumsal sıkıntılarla mücadele etmenin yasal yolu olan hayırseverlik, toplumsal sıkıntıyı daha da artırır. *Genel olarak* yoksulluk, Malthus teorisi uyarınca, *doğanın ölümsüz yasası* olarak görülür: "Nüfus sürekli olarak geçim araçlarını aşma eğiliminde olduğuna göre, hayırseverlik budalalıktır, yoksulluğun açıkça teşvik edilmesidir. Bu nedenle devlet, yoksulları yazgılarıyla başbaşa bırakmaktan, olsa olsa, ölümü onlar için kolaylaştırmaktan başka bir şey yapamaz."* İngiliz Parlamentosu bu insancıl teori ile, *yoksulluğun işçilerin kendilerinin getirdikleri* bir yoksulluk *olduğu görüşünü*, yoksulluğun önlenmesi gereken bir musibet olmaktan çok, cezalandırılması gereken bir suç olduğu görüşü ile birleştiriyor.

Böylece *workhouse*** sistemi —yani iş örgütlenmesi açlıktan ölmeyi bir kurtuluş sayan yoksulları bundan caydırmak olan yoksulevleri— ortaya çıktı. İşevlerinde, yardım, kendisinden yardım isteyen yoksullara karşı burjuvazinin *intikamı* ile dâhiyane bir biçimde birleştirilmiştir.

İngiltere, bundan ötürü, yoksulluğu ortadan kaldırmak için, işe, *yönetimsel ve hayırseverce önlemler* alarak başladı. Sonra, yardıma muhtaç yoksulların gittikçe artmasının nedeni modern *sanayiin* zorunlu bir sonucu olarak değil de, *İngiliz yoksulluk vergisinin* bir sonucu olarak görülmeye başlandı. Evrensel gereksinme, salt İngiliz mevzuatının bir *özelliği* olarak görülüyordu. Eskiden yardım eksikliğine bağlanan şeyler, şimdi, *yardım bolluğuna* bağlanıyordu. Sonunda yoksulluk, yoksulların bir kabahati olarak görüldü ve bu yüzden cezalandırıldılar.

* Bu tümcenin ilk bölümü için bkz: Buret, c. 1, s. 152. —*Ed.*
** İşevleri. —*ç.*

Politikleşmiş İngiltere'de yoksulluğun kazandığı genel önem, alınan yönetimsel önlemlere karşın, gelişim süreci içinde yoksulluğun *ulusal bir kurum* haline gelişi olgusundan ibarettir, ve bu yüzden kaçınılmaz olarak çeşitlendirilmiş ve geniş ölçüde yaygınlaştırılmış bir yönetimin konusu olmuştur — ne var ki, *artık,* sorunu ortadan kaldırmakla değil, bunu *disipline sokmak* ve sürekli kılmakla yükümlü bir yönetimin. Bu yönetim, yoksulluğun kaynağını *olumlu* yöntemlerle ortadan kaldırmaya çalışmaktan vazgeçmiştir: bunun yerine, polislere yaraşan bir cömertlikle resmen göründüğü her yerde yoksullara mezar kazmakla yetinmektedir. İngiliz devleti, yönetimsel ve hayırseverce önlemlerin ötesine geçmekten uzak bir tutumla aslında, bunların çok gerisine düşmüştür. İngiliz devletinin yönetimi, şimdi, onun tarafından yakalanıp tutsak edilecek kadar çaresiz kalmış yoksullar ile uğraşmakla yetinmektedir.

Marx-Engels Gesamtausgabe,
Bölüm 1, c. 3, s. 8-12.

PROLETARYAYA KARŞI BİR SAVAŞ İLÂNI

1844'TE İNGİLTERE'DE EMEKÇİ SINIFIN DURUMU

1845

FRİEDRİCH ENGELS

(PARÇA)

BU arada burjuvazinin proletaryaya karşı en açık savaş ilânı, Malthus'un Nüfus Yasası ve buna uygun olarak çıkartılan Yeni Yoksullar Yasasıdır. Malthus'un teorisine daha önce de birkaç kez değindik. Bu teorinin vardığı nihaî sonucu şu birkaç sözcükle özetleyebiliriz: Yeryüzünde yıllardan beri aşırı nüfus vardır ve bu yüzden yoksulluk, sefalet, çaresizlik ve ahlâksızlık devam edecektir; çok büyük sayılarda, ve bu yüzden de kimilerinin zengin, bilgili ve ahlâklı, kimilerinin de azçok yoksul, çaresiz, bilgisiz ve ahlâksız olduğu farklı sınıflar halinde varolmak bir yazgıdır, insanoğlunun öncesiz ve sonrasız alınyazısıdır. Malthus, böylece, pratikte, yardımların ve yoksulluk vergilerinin, söz yerindeyse,

saçma bir şey olduğu sonucuna varır, çünkü bunlar rekabetleri yüzünden istihdam edilmiş işçilerin ücretlerini düşüren fazla nüfusun artışını sürdürür ve bu artışı teşvik eder; Yoksullar Yasası Denetçileri tarafından yoksullara iş bulunması da aynı ölçüde akıldışı bir davranıştır, çünkü emek ürünlerinin ancak sabit bir miktarı tüketilebilir ve bu yolla istihdam edilen her işsiz emekçiye karşılık bir iş sahibi işçi zorla aylaklığa itilir; böylece Yoksullar Yasası sanayisi hesabına, özel girişim zarar görmektedir; bir başka deyişle, tüm sorun fazla nüfusun nasıl desteklenebileceği değil, bunun olabildiğince nasıl dizginlenebileceğidir. Malthus, apaçık bir İngilizceyle, yaşama hakkının, yeryüzünde her insana tanınmış bulunan bu hakkın, saçma olduğunu bildiriyor. Bir ozanın, yoksulun doğanın şölenine geldiği ve sofrada kendisi için yer ayrılmadığı yolundaki sözlerini aktarıyor ve dünyaya gelmezden önce toplumun onu buyur edip etmeyeceğini sormadığından ötürü "doğa onu sofradan kovar" diye ekliyor. Bugün bu, bütün gerçek İngiliz burjuvalarının en gözde teorisidir, ve çok doğal olarak, bu, onlar için son derece aldatıcı bir mazeret olduğuna göre, üstelik, şimdiki koşullar altında, oldukça büyük bir gerçek payı da taşımaktadır. Sorun, şu halde, "fazla nüfus"u yararlı kılmak, onu işe yarar nüfus haline getirmek değil de, en az itiraz edilecek bir biçimde onları açlıktan ölmeye terketmek ve çok fazla çocuk yapmalarını engellemek oluyor, bu, kuşkusuz, anlaşılması yeterince basit bir şeydir, yeter ki fazla nüfus kendi yararsızlığını kavramış olsun ve açlıktan ölmeye razı olsun. Ne var ki, insancıl burjuvazinin bütün şiddetli zorlamalarına karşın, böyle bir şeyin yakın gelecekte işçiler arasında kabul göreceğini gösteren hiç bir belirti yoktur. İşçiler; çalışkan aileleriyle, gerekli nüfusu kendilerinin oluşturduklarını, fazla nüfusu ise hiç bir şey yapmayan zengin kapitalistlerin oluşturduğunu kafalarına sokmuş bulunuyorlar.

Ama bütün güç zenginlerin elinde olduğuna göre, prole-

terler, buna boyun eğmek zorundadırlar, eğer bunu uysallıkla kendiliklerinden kavramayacak olurlarsa, onların gereksizliğini fiilen ilân eden bir yasa gerekir. Yeni Yoksullar Yasası ile bu yapılmıştır. 1601 yasasına (Elizabeth'in 43. yasasına) dayanan eski Yoksullar Yasası, safça, yoksulların bakımlarının kilise cemaatının görevi olduğu anlayışıyla işe başlıyordu. İşi olmayan her kişi yardım alıyordu ve yoksullar, kilise cemaatını, kendilerini açlıktan koruyan bir güvence olarak görüyorlardı. Haftalık tayınlarını bir lütuf olarak değil de, bir hak olarak talep ediyorlardı, ve sonunda bu, burjuvazi için katlanılmaz hal aldı. 1833'te, burjuvazi, reform tasarısıyla iktidara geldiğinde, yoksulluk, kırsal bölgelerde doruğuna erişmişti, burjuvazi Yoksullar Yasasını hemen kendi görüşleri doğrultusunda değiştirmeye girişti. Yoksullar Yasası uygulamalarını araştırmak için bir komisyon kuruldu ve birçok yolsuzluklar ortaya çıkarıldı. Ülkenin tüm işçi sınıfının, ücretler düşük olduğunda yoksullaştıkları ve hemen hepsinin yardım gördükleri vergilere azçok bağımlı hale geldikleri ortaya çıktı; bu sistemle işsizlerin yaşatıldığı, az ücret alanlarla büyük ailelerin ana ve babalarının yüklerinin hafifletildiği, evlilik-dışı doğan çocuk babalarının nafaka ödemek zorunda bırakıldığı ve, genel olarak, yoksulluğun korunduğu anlaşıldı; bu sistemin ulusu yıkıma götürdüğü, "sanayii kösteklediği, ahlâk-dışı evliliği ödüllendirdiği, nüfus artışını teşvik ettiği, ve artan nüfusun ücretler üzerindeki etkisini dengelemeye yaradığı; dürüst ve çalışkan insanların şevkini kıran ve tembel, kötü ve ahlâksızları koruyan ulusal bir önlem olduğu; aile bağlarını yokettiği, sermaye birikimini sistemli olarak engellediği, birikmiş olan sermayeyi dağıttığı ve vergi yükümlülerini yıkıma götürdüğü; ayrıca, verilen nafakanın evlilik-dışı çocukları yaşatan bir prim görevi gördüğü" anlaşıldı (Yoksullar Yasası Komisyonu Üyelerinin Raporundan).* Eski Yoksullar Yasasının bu tanımı, kuşkusuz, çok doğrudur; yardım, tembel-

liği teşvik eder ve "fazla nüfusu" artırır. Bugünkü toplumsal koşullar altında, yoksul kişinin bencil olmaya zorlanması ve çalışsa da, çalışmasa da, geçimini aynı düzeyde sürdürecek olduktan sonra, çalışmamayı seçmesi son derece doğaldır. Ama bu, bizi, nereye götürür? Maltusçu komisyon üyelerinin öne sürdükleri gibi yoksulluğun suç olduğu ve bu haliyle ötekilere örnek olabilecek iğrenç cezalara çarptırılması gerektiği sonucuna değil, günümüzün toplumsal koşullarının hiç bir işe yaramadığı sonucuna götürür.

Bu akıllı maltusçular, teorilerinin doğruluğuna öylesine güveniyorlardı ki, yoksulları kendi ekonomik kavramlarının işkence tezgâhına yatırıp onlara korkunç zulümler etmekte bir an bile duraksamadılar. Malthus'a inananlar ve herkesin kendi başının çaresine bakmasının en iyi yol olduğunu söyleyen serbest rekabet yandaşlarının geri kalan kısmı, Yoksullar Yasasının tamamen ortadan kaldırılmasını yeğlerlerdi. Ne var ki, böyle bir şey yapmaya cesaret ve yetkileri olmadığından ötürü, aslında *laissez-faire*'den bile daha barbar olan Malthus öğretisiyle olabildiğince uyum içerisinde olacak bir Yoksullar Yasası önerdiler, çünkü eski yasanın etkin olmadığı durumlarda ikincisi ile etkin bir biçimde müdahale edilebilecekti. Malthus'un, yoksulluğu, daha doğrusu işsizliği, nasıl "fazlalık" başlığı altında bir cürüm olarak nitelendirdiğini ve bunun nasıl açlığa terkedilmekle cezalandırılmasını öğütlediğini gördük. Ama komisyon üyeleri bu denli barbar değillerdi; düpedüz açlıktan ölmek, herhangi bir Yoksullar Yasası Komisyonu üyesinin bile kabul edemeyeceği derecede dehşet verici bir şeydi. "Peki, dediler, siz yoksullara varolma hakkını tanıyoruz, ama sadece varolma hakkını; çoğalmaya hakkınız yoktur, insanlara yaraşır bir şekilde varolmaya da hakkınız yoktur. Sizler asalaksınız, sizlerden öteki asalaklardan kurtulduğumuz gibi kur-

* Yoksullar Yasası Komisyonundan (Londra 1833) alınan bilgilerden seçmeler. Yayınlanması için izin alınmıştır.

tulamıyorsak bile, bu durumda, en azından, asalaklar olduğunuz iyice kafanıza girecektir, en azından, denetim altında tutulacaksınız, doğrudan doğruya ya da başkalarını tembelliğe ve işsizliğe sürükleyerek dünyaya başka fazlalar getirmeniz önlenecektir. Yaşamasına yaşayacaksınız ama, bütün öteki 'fazlalık' haline gelmek niyetinde olanlara dehşet verici bir uyarı olarak yaşayacaksınız."

Böylece, Parlamentonun 1834'te onayladığı ve günümüzde de bütün gücüyle süren Yeni Yoksullar Yasası getirildi. Para ve erzak olarak her türlü yardım yasaklandı; izin verilen tek yardım türü, derhal yapıma başlanan işevlerine kabul edilmekti. Bu işevlerindeki, ya da halkın onlara taktığı adıyla Yoksullar Yasası Bastille'lerindeki mevzuat, kamu yardımı olmaksızın yaşayabilme umudu biraz olsun bulunan herkesi korkudan kaçırtacak nitelikteydi. Yardımın ancak en aşırı durumlarda ve ancak bütün öteki girişimler başarısızlıkla sonuçlandıktan sonra verilmesini sağlayabilmek için, işevleri, ancak bir maltusçunun incelmiş dehasının icadedebileceği en iğrenç barınaklar haline getirilmişti.

The Condition of the Working Class in England in 1844 (Allen and Unwin), s. 284-287.

DÖRT

YEDEK EMEK ORDUSU

1844'TE İNGİLTERE'DE EMEKÇİ SINIFIN DURUMU

1845

FRİEDRİCH ENGELS

(PARÇA)

İŞÇİ, yasal olarak ve fiilen mülk sahibi sınıfın kölesidir, öylesine bir köledir ki, bir mal parçası gibi satılır, değeri bir meta gibi yükselir ve düşer. İşçilere olan talep arttığında, işçilerin fiyatı yükselir; azalırsa fiyat da düşer. Eğer bu talep bir bölümün satılamayacağı kadar azalacak olursa, eğer stoklar halinde kalırlarsa düpedüz aylaklaşırlar; ve bu biçimde yaşayamayacaklarına göre açlıktan ölürler. Çünkü, iktisatçıların deyimiyle, onların idamesi için yapılan harcama "yeniden üretilemez". Bu para, sokağa atılmış para demektir, ve böyle bir şey için kimse sermaye yatırmaz; buraya kadar nüfus teorisiyle Malthus son derece haklıydı. Eski, açık kölelik düzenine oranla tek fark, günümüzde iş-

çinin görünüşte özgür olmasıdır, çünkü kendisini bir defada ve tamamen satmaz, günlük, haftalık, yıllık olarak, parça hesabıyla satar, ve çünkü hiç bir sahip onu bir başkasına satmaz, bunun yerine belirli bir kişinin kölesi olmayıp tüm mülk sahibi sınıfın kölesi olan işçi, kendi kendisini satmaya zorlanır. İşçi için sorun temelde değişmemiştir, bu özgürlük görüntüsü ona zorunlu olarak bir yandan biraz gerçek özgürlük verirse de, öte yandan kimsenin onun geçimini güvence altına almaması gibi bir sakınca getirir. Efendisi, burjuvazi tarafından her an reddedilme tehlikesiyle karşı karşıyadır, ve eğer burjuvazinin onu istihdam etmekte, onun varolmasında bir çıkarı kalmamışsa açlıktan ölmeye terkedilir. Öte yandan, burjuvazinin bu düzenleme içindeki durumu eski kölelik sistemine oranla çok daha iyidir; istediği anda, sermaye olarak yaptığı yatırımdan bir şey kaybetmeksizin, işçileri işten çıkartabilir ve Adam Smith'in avutucu bir şekilde belirttiği gibi,* işini, köle emeğine oranla, çok daha ucuza yaptırmış olur.

Şu halde, bundan şu sonuç da çıkar ki, Adam Smith şu iddiayı öne sürerken çok haklıydı: "İnsanlara olan talep, zorunlu olarak, insan üretimini düzenler, bu üretim eğer çok yavaş gidiyorsa hızlandırır ya da çok hızlı ise durdurur." *Tıpkı herhangi bir başka meta için olduğu gibi*! Elde bulunan işçi sayısı az olduğunda, fiyatlar, yani ücretler yükselir, işçiler refaha kavuşur, evlenmeler artar, daha çok çocuk doğar ve daha fazlası hayatta kalarak büyür, ta ki, yeterli sayıda iş-

* Adam Smith, *Wealth of Nations*, (Edinburg, A. & C. Black 1863). McCulloch baskısı, Kısım 8, s. 36: "Öne sürüldüğü gibi, kölenin yıpranması efendisinin hesabına olur. Ama özgür uşağın yıpranması kendi hesabınadır. Aslında bunlardan ikincisinin yıpranması kendisine olduğu kadar efendisine de zarar verir. Her türden işçi ve kalfalara verilen ücret, toplumun artan, azalan ya da değişmeyen talebinin gerektirdiği ölçüde hizmete devam edebilmelerini sağlayacak ölçüde olmalıdır. Ne var ki, özgür uşağın yıpranması, efendisinin hesabına olsa bile, gene de bu, efendisine, köleye oranla daha ucuza malolur. Kölenin yıpranmasının yerine yenisini koymak, ya da söz yerindeyse, tamir için gerekli olan parayı genellikle köleyi ihmal eden efendi ya da dikkatsiz usta vermek zorundadır."

çi sağlanana dek. Eğer eldekilerin sayısı çok fazla ise, fiyatlar düşer, işsizlik, yoksulluk, açlık ve bunlara bağlı hastalıklar çoğalır ve böylece "fazla nüfus" halledilmiş olur. Smith'in yukarda değinilen önerisini daha geliştiren Malthus da, eldeki insan sayısının mevcut geçim araçlarının geçindirebileceğinden daha çok olduğunu ileri sürerken, kendi açısından, çok haklıydı. Fazla nüfus, her işçiyi her gün gücünün çok üzerinde çalışmaya zorlayan işçiler arasındaki rekabetten doğar. Bir imalâtçı her gün dokuz saat süreyle on kişi çalıştırıyorsa, her işçiyi on saat çalıştırarak, dokuz kişi de çalıştırabilir ve onuncusu aç kalır. Bir imalâtçı, talebin çok büyük olmadığı bir dönemde, işten çıkarmak tehdidiyle, bu dokuz işçiyi aynı ücretle günde bir saat daha fazla çalışmaya zorlayabilirse, onuncu işçiyi işten atar ve günde o kadar ücret tasarruf etmiş olur. Bu, ülkede geniş ölçekte olup-bitenlerin küçük ölçekte bir yansımasıdır. İşçilerin kendi aralarındaki rekabetten dolayı her işçinin verimliliğinin en yüksek noktaya çıkartılması, işbölümü, makine kullanımı, doğa güçlerinin hizmete sokulması, geniş işçi kesimlerinin ekmeğini ellerinden alır. Aç kalan bu işçiler böylece piyasadan çekilirler, hiç bir şey satın alamaz olurlar, ve daha önceleri onların gereksindiği tüketim maddeleri artık talep edilmez olurlar, bunların üretilmelerine artık gerek kalmaz; bu yüzden, daha önceleri bu maddelerin üretiminde istihdam edilen işçiler de işten çıkartılırlar, piyasadan çekilirler ve bu böylece sürüp gider, hep aynı eski döngü, ya da, daha doğrusu, eğer başka koşullar işin içine girmeyecek olursa, bu hep böyle gidecektir. Üretimi artırmak için daha önce değindiğimiz sınaî güçlerin kullanılmaya başlaması, bir süre sonra, üretilen maddelerin fiyatlarında bir düşmeye, ve bunun sonucu tüketimin artmasına yolaçar, öyle ki, işten çıkartılan işçiler, birçok acılar çektikten sonra, nihayet, yeniden iş bulurlar. Eğer, buna ek olarak, İngiltere için son altmış yıldan beri sözkonusu olduğu gibi, yaban-

cı pazarların fethi ile mamul mallara olan talep sürekli olarak ve hızla artarsa, işçi talebi ve bununla orantılı olarak nüfus da çoğalır. Böylece, İngiltere İmparatorluğunun nüfusu azalacak yerde olağanüstü bir hızla artmıştır ve artmaktadır. Ama, sanayiin genişlemesine ve genel olarak artmış bulunan işçi talebine karşın, bütün resmî siyasal partilerin, *Tory, Whig* ve *Radical*'in itiraflarına göre, sürekli olarak fazla, gereksiz bir nüfus vardır; işçiler arasındaki rekabet, her zaman, işçi sağlama rekabetinden daha büyüktür.

Bu tutarsızlık nereden geliyor? Bu, sınaî rekabet ve bundan kaynaklanan ticarî bunalımların doğasında vardır. Gereksinmeleri karşılamak için değil de, kâr sağlama amacıyla, herkesin kendisini zenginleştirmek için çalıştığı bugünkü sistemde, geçim kaynaklarının düzensiz üretimi ve dağıtımı, kaçınılmaz olarak, her an karışıklıklara yolaçabilmektedir. Örneğin İngiltere, birkaç ülkeye çeşitli mallar sağlamaktadır. Bir imalâtçı, her ülkede her malın yılda ne oranda tüketildiğini bilebilir ama, belirli bir anda elde ne kadar mal bulunduğunu, hele rakipleri tarafından oraya ihraç edilen mal miktarını bilemez. Yapabileceği şey, ancak, sürekli olarak dalgalanan fiyatlara bakarak, elde bulunan miktarlar ve o andaki gereksinmeler hakkında pek güvenilemeyecek bazı tahminler yürütmektir. Mallarını ihraç ederken şansına güvenmek zorundadır. Her şey gözler kapalı olarak, tahminle, işleri daha çok raslantılara bırakarak yapılır. Gelen en ufak bir iyi haber üzerine, herkes elinde ne varsa ihraç eder, ve çok geçmeden böyle bir piyasada tıkanıklık başgösterir, satışlar durur, sermaye hareketsiz kalır, fiyatlar düşer ve İngiliz imalâthaneleri işçileri istihdam edemeyecek duruma gelir. İmalâthanelerin gelişiminin başlangıcında, bu engeller, tek tek piyasalar ve tek tek imalât kolları ile sınırlıydı; ama bir iş kolundan atılan işçileri daha kolay iş bulabilecekleri diğer iş kollarına iten ve bir piyasada tüketilmeyen malları diğer piyasalara yönelten re-

kabetin merkezileştirici eğilimi, zaman içinde, ortaya tek tek çıkan bu küçük bunalımları birbirine yaklaştırmış ve onları devresel olarak tekrarlanan bir bunalım içinde birleştirmiştir. Bu tür bir bunalım, çoğunlukla, kısa bir hareketlilik ve genel refah dönemini izleyerek her beş yılda bir ortaya çıkar; yabancı pazarlarda olduğu gibi, yerli pazar da ancak İngiliz mallarıyla tıkanır, sınaî hareket hemen hemen bütün dallarda felce uğrar, yatırılmış bulunan sermayelerin uzun süre hareketsiz kalmasına tahammülü olmayan küçük imalâtçılar ve tüccarlar batar, daha büyükleri en kötü mevsim boyunca işleri askıya alır, imalâthanelerini kapatır ya da kısa süre çalışmaya, örneğin yarım gün çalışmaya geçer; işsizler arasındaki rekabet, çalışma süresinin kısaltılması, kârlı satışların yokluğu nedeniyle ücretler düşer; işçiler arasında sefalet yaygınlaşır, bireylerin küçük tasarrufları hızla tükenir, hayırsever derneklerine bir sürü iş yığılır, yoksulluk vergileri iki katına, üç katına çıkartılır, ama gene de yetersiz kalır, açların sayısı artar ve tüm "fazla" nüfus korkunç sayılar halinde ön plana çıkar. Bu bir süre böylece sürer; bu "fazla", elden geldiğince var olmaya çabalar, ya da yok olur; hayırseverlik ve Yoksullar Yasası onların birçoğunun acılar içinde yaşamaya devam etmesine yardımcı olur. Diğerleri, rekabete en az açık, imalâttan uzak alanlarda, şurada, burada geçimini sağlamaya çalışır. Ve insanoğlu, ruh ve bedeni bir süre için birarada tutmakta ne kadar da az şeyle yetinebiliyor! Durum yavaş yavaş düzelir; biriken mal stokları eritilir, tüccar ve imalâtçılar arasındaki genel çöküntü, piyasaların hemen doluvermesini engeller ve, sonunda, yükselen fiyatlar ve her taraftan gelen iyi haberlerle, eski canlılığa dönülür. Çoğu pazarlar uzaktadır; ihraç edilen ilk mallar daha varacakları yere ulaşmadan, talep sürekli olarak artar ve fiyatlar yükselir; insanlar ilk gelen mallar için mücadele eder, ilk satışlar ticareti daha da canlandırır, daha sonraki mallar ise

daha da yüksek fiyatları müjdeler; fiyatların daha da yükseleceğini uman tüccarlar, spekülasyon amacıyla alım yapmaya başlarlar ve, bunun için, en gereksinildiği anda bu malları tüketimden çekerler, öteki tüccarları da satın almaya ve hemen yeni ithaller yapmaya iten spekülasyon, fiyatları iyice yükseltir. Bütün bu olup bitenler İngiltere'ye bildirilir, imalâtçılar coşkuyla üretime geçerler, yeni imalâthaneler kurulur, yaşanılan andan en büyük yararın sağlanması için, bütün araçlar seferber edilir. Yabancı pazarlarda yaptığı aynı etkiyi yaratarak, fiyatları yükselterek, malları tüketimden çekerek, imalâtı her iki yönden de gücünün doruğuna iterek, spekülasyon burada da boy gösterir. Sonra, krediyle yaşayan, hayalî sermayeyle çalışan, hızla satış yapamazsa batacak olan gözüpek spekülatörler devreye girerler; bu evrensel, bu düzensiz kâr yarışının içine atarlar kendilerini, fiyatlarla üretimi tam bir çılgın gidişin içine sokan azgın ihtiraslarıyla düzensizliği ve aceleciliği daha da artırırlar. Bu, en tecrübeli ve en soğukkanlı kişileri bile sürükleyen dehşetli bir mücadeledir; sanki bütün insanlık yeni baştan donatılacakmış gibi, sanki ay yüzeyinde ikiyüz milyon yeni tüketici keşfedilmiş gibi, mallar eğirilir, dokunur, çekiçlenir. Ansızın, dış ülkelerde durumu sarsılan ve para bulmak zorunda kalan spekülatörler, gereksinmeleri kuşkusuz ivedi olduğundan ötürü, piyasa fiyatının altından satışa başlarlar; satışlar birbirini izler, fiyatlar dalgalanır, spekülatörler mallarını dehşet içinde piyasaya sürerler, piyasa düzeni bozulur, krediler sarsıntı geçirir, ödemeler ardı ardına durdurulur, iflâs iflâsı izler, ve tüketilebileceğinden üç kat daha fazla mal olduğu keşfedilir. Bütün bunlar olurken üretimin son hızla sürmekte olduğu İngiltere'ye haber ulaştırıldığında, herkes paniğe kapılır, dış ülkelerdeki başarısızlık İngiltere'de yeni başarısızlıklara yolaçar, panik bir kısım şirketleri çökertir, burada da bütün stoklar korku içinde piyasaya boşaltılır ve panik büsbütün abartılır.

Bu bunalımın başlangıcıdır ki, bu bunalım, bir öncekinin izlediği yolun aynısını izler ve sonra yerini gene bir refah mevsimine bırakır. Ve bu, böylece sürüp gider — refah, bunalım, refah, bunalım, ve İngiliz sanayiinin içinde bulunduğu bu sonsuz döngü daha önce de belirtildiği gibi, çoğu kez her beş-altı yılda bir tamamlanır.

Buradan da açıkça anlaşılacağı gibi, refahın devam ettiği kısa süreler dışında, İngiliz manüfaktürü, en canlı aylarda pazarın gereksindiği mal kitlesini üretebilmek için işçilerin işsizler yedek ordusuna sahip bulunması gerekir. Bu yedek ordu, piyasa durumunun bu yedek ordu mensuplarının büyük ya da küçük bir bölümüne istihdam olanağı sağladığı ölçüde büyük ya da küçüktür. Piyasa canlılığının doruğundayken, refahtan en az etkilenen tarım ve diğer iş kollarından sanayie geçici olarak bazı işçiler aktarılabilir, ama bunlar sadece bir azınlıktır, ve bunlar da yedek orduya mensupturlar, şu farkla ki, bunların yedek orduyla olan ilişkilerinin ortaya çıkması için böyle bir refah anı gerekmiştir. Bunlar, daha aktif iş kollarına girdiklerinde, eski patronları, kayıplarını azaltmak, daha uzun süreler çalıştırmak amacıyla kadınları ve genç işçileri istihdam ederler, ve bunalım başladığında işten çıkartılan gezgin işçiler eski yerlerine döndüklerinde, yerlerinin başkalarınca doldurulduğunu, kendilerinin de fazlalık olduğunu görürler — en azından çoğu durumda. Bunalım sırasında büyük bir kitleyi kucaklayan ve en yüksek refahla bunalım arasında yer alan ve ortalama olarak kabul edilebilecek dönemde de kalabalık bir sayı oluşturan bu yedek ordu, ruh ve beden bütünlüğünü dilenerek, çalarak, sokak süpürerek, gübre toplayarak, elarabaları ve merkep sürerek, gezgin satıcılık ya da geçici ufak işler yaparak koruyan İngiltere'nin "fazla nüfusu"dur. Büyük kentlerin hepsinde bu tür insanlar bol bol bulunurlar.

The Condition of the Working Class in England in 1844 (Allen and Unwin), s. 79-85.

BEŞ

"AŞIRI NÜFUS" ÜZERİNE BARTON, MALTHUS VE RİCARDO

ARTI-DEĞER TEORİLERİ

1861-1863

KARL MARX

(PARÇA)

KUŞKUSUZ Barton'un meziyeti çok büyüktür. Adam Smith, emek talebinin sermaye birikimiyle doğru orantılı olarak arttığına inanır. Malthus, fazla nüfusu nüfus kadar hızlı birikmeyen sermayeden (yani, artan bir ölçekte yeniden üretilen sermayeden) çıkarır. Sermayenin kendisini oluşturan farklı organik parçalarının birikimle ve üretici güçlerin gelişmesiyle aynı hızda büyümediğini, tersine, bu büyüme sürecinde sermayenin ücretlere giden bölümünün, büyüklüğüne göre emek talebini pek az değiştiren öbür bölümüne (o, buna sabit sermaye diyor) oranla azaldığına ilk işaret eden Barton olmuştu. Bu nedenle şu önemli önermeyi ilk kez o öne sürmüştür: "istihdam edilen işçi sayısı, devletin zen-

ginliğiyle orantılı" *değildir*,* ve sanayi bakımından gelişmemiş bir ülkede istihdam edilen işçi sayısı, sanayileşmiş ülkeye kıyasla daha yüksektir. Ricardo, *Principles*'in üçüncü baskısında, *Makineler Üzerine* olan 31. bölümde —daha önceki baskılarda tamamen Smith'i izlerken— bu kez, bu noktada, Barton'un düzeltmesini alıyor, ve *üstelik*, aynen Barton gibi, bunu *tek yanlı* bir formülle gerçekleştiriyor. Ricardo'nun bir adım daha ileri götürdüğü tek nokta —ki burası önemlidir— Barton'dan farklı olarak, emek talebinin makinelerin gelişimiyle *orantılı* olarak *artmadığını* söylemekle kalmayıp makinenin bizzat kendisinin *"nüfusu fazlalaştırdığını"*** yani fazla nüfus yarattığını da söylemesidir. Ama hatalı bir biçimde bu etkiyi, sadece net ürünün toplam ürün aleyhine arttığı durumla sınırlandırır. Bu, sadece tarımda görülür, ama o, bunu, sanayie de aktarır. Ne var ki, nüfus teorisi saçmalığının tümü temelden böylece yıkılmıştı, özel olarak da, işçilerin üreme hızlarını sermayenin birikim standardının altında tutmaya çalışmaları gerektiği yolunda vülger iktisatçıların öne sürdüğü boş iddiayı da yıkmıştır. Barton ve Ricardo'nun sunuşlarından bunun tersi ortaya çıkmaktadır, yani çalışan nüfusu sınırlı tutmak, böylece emek talebini azaltmak ve, bunun sonucu olarak, emek fiyatını yükseltmek, yalnızca makine kullanımını, döner sermayenin sabit sermayeye dönüşmesini ve dolayısıyla yapay bir "fazla nüfus"un ortaya çıkmasını *hızlandırır*; fazlalık genel olarak geçim araçlarının miktar açısından değil, istihdam araçları, emeğe olan fiilî talep açısından vardır.

Barton'un hataya düştüğü ya da yetersiz kaldığı nokta, sermayenin organik farklılaşmasını ya da bileşimini yalnızca *dolaşım süreci* içinde ortaya çıktığı biçimiyle —sabit sermaye ve döner sermaye olarak— kavramasıdır; fizyokrat-

* John Barton, *Observations on the Circumstances wich Influence the Condition of the Laboring Classes of Society*, Londra 1817, s. 16. —*Ed.*

** Ricardo, *Principles of Political Economy*, Sraffa baskısı, c. 1, s. 390. —*Ed.*

ların daha önce bulmuş oldukları, Adam Smith'in daha da geliştirmiş olduğu ve onu izleyen iktisatçıların bir önyargısı haline gelmiş bulunan bir ayrım; sermayenin organik bileşimi içerisinde yalnızca —kendilerine bırakılmış— bu ayrımı gördükleri kadarıyla bir önyargı kaynağını dolaşım sürecinden alan bu ayrım, genel olarak servetin yeniden üretilmesi üzerinde ve, bu nedenle de ücret fonunu oluşturan bölümü üzerinde önemli bir etkisi vardır. Ama burada belirleyici olan bu değildir. Sabit sermaye olarak makineler, binalar, sığır sürüleri vb. gibi sabit sermaye ile döner sermaye arasındaki fark, *doğrudan doğruya* bunların ücretlerle olan ilişkileri içersinde değil, dolaşım ve yeniden üretim biçimleri içersinde bulunur.

Sermayenin kendisini oluşturan değişik parçalarının canlı emekle *doğrudan doğruya ilişkisinin,* dolaşım süreci olgusuyla bir bağıntısı yoktur. Bu ilişki, dolaşım sürecinden değil, ama *o anda varolan üretim sürecinden* doğar; ve bunun [ifadesi], birbirleri arasındaki ayrımın *yalnızca* bunların canlı emekle olan bağıntısına dayanan *değişmeyen sermayenin* değişen sermaye ile olan ilişkisidir.

Karl Marx, *Theories of Surplus Value,*
Lawrence & Wishart — Progress Publishers, London-Moscow 1969,
c. 2, s. 577-579.

ALTI

NÜFUSUN İSTİHDAM ARAÇLARI ÜZERİNDEKİ BASKISI

LANGE'YE MEKTUP

3 MART 1865

FRİEDRİCH ENGELS

SİZE yazmakta istemeyerek gecikmem, emek sorunu konusunda yazdığınız kitabın elime geçmesini sağladı; onu büyük bir ilgiyle okudum. Darwin'i ilk kez okuduğumda, bitki ve hayvan yaşantısını açıklama tarzıyla Malthus teorisi arasındaki çarpıcı benzerlik beni de şaşırtmıştı. Ne var ki, ben, sizinkinden daha farklı bir sonuç çıkarttım: bu da hayvanlar âleminin ekonomik biçimlerinden öteye geçmeyi henüz başaramamış olması olgusu kadar modern burjuva gelişiminin başka hiç bir şeyi küçük düşüremediğidir. Bize göre, "iktisat yasaları" denilen şeyler, doğanın sonsuz yasaları olmayıp, gelip geçici tarihsel yasalardır; iktisatçılar tarafından yeterli bir nesnellikle ortaya çıkarıldığı kadarıyla,

modern ekonomi politiğin yasası, bize göre, yalnızca modern burjuva toplumunun varolabileceği yasaların ve koşulların özetinden başka bir şey değildir — kısacası, onun üretim ve değişim koşullarının soyut ve özet bir ifadesidir. Gene, bundan dolayı, bize göre, bu yasaların hiç biri, *salt burjuva koşullarını* yansıttıkları kadarıyla, modern burjuva toplumundan daha eski değildir; şimdiye kadar bütün tarih boyunca azçok geçerli olmuş olan yasalar ise, sınıf egemenliği ve sınıf sömürüsüne dayalı bütün toplumlarda görülen ortak ilişkilerdir. Bunlardan birinci gruba Ricardo'nun yasası denen yasa girer ki, bu yasa ne feodal serflik için, ne de eski kölecilik için geçerlidir; ikinci grupta ise maltusçu denilen teori bulunur.

Diğer bütün fikirleri gibi, papaz Malthus, bu teoriyi de doğrudan doğruya öncellerinden çalmıştı: ona ait olan tek şey, iki dizinin tamamen keyfî bir biçimde uygulanmasından ibarettir. İngiltere'de bu teori iktisatçılar tarafından uzun zaman önce akla-uygun bir düzeye indirgenmiştir; nüfusun baskısı, geçim araçlarının değil, *istihdam* araçlarının üzerindedir; insanlık, modern burjuva toplumunun kaldırabileceğinden daha hızla artma yeteneğine sahiptir. Bu burjuva toplumunun, gelişmenin önünde ortadan kaldırılması gereken bir engel olduğunu ilân etmek için bu, bizce, bir başka nedendir.

Siz, nüfus artışıyla geçim araçlarındaki artışın nasıl birbirine uyumlu kılınabileceğini soruyorsunuz; ama önsözdeki bir tümce dışında, bu sorunu çözümlemek için, herhangi bir girişim yaptığınıza raslamadım. Modern burjuva toplumunu yaratan — ve daha şimdiden, sürekli ticaret bunalımlarının etkisiyle onu yıkıma ve nihaî yok oluşa götürmeye başlayan —bu aynı güçlerin— buhar makinesi, modern makineler, kitle yerleşimleri, demiryolları, buharlı gemiler, dünya ticareti — bu aynı üretim ve değişim güçlerinin kısa sürede bu ilişkileri tersine çevirmeye ve her bireyin

üretim gücünü iki, üç, dört, beş ya da altı kişinin tüketimine yetecek düzeye çıkarmak için de yeterli olacağı öncülünden hareket ediyoruz. O zaman, bugünkü durumuyla, kent sanayii, tarıma şimdiye dek verdiğinden daha başka güçleri aktarabilecek kadar insan tasarrufunda bulunabilecektir; bilimin, sanayide olduğu gibi, büyük ölçekte ve tutarlı bir biçimde tarıma uygulanma olasılığı o zaman doğacaktır; Güney-Doğu Avrupa ve Batı Amerika'da bizzat doğa tarafından verimlileştirilmiş uçsuz-bucaksız alanların kullanımı, şimdiye dek görülmemiş bir düzeyde gerçekleşecektir. Eğer bütün bu alanlar işlenir, sonra gene de kıtlık olursa, işte o zaman *caveant consules** diyebiliriz

Çok az üretiliyor, hepsinin nedeni bu. Ama *neden* çok az üretiliyor? Üretim sınırlarının —bugünkü araçlarla bile— sonuna varılmış olmasından değil. Hayır. Üretimin sınırları, aç karın sayısına göre değil, satın alıp para ödeyebilecek *kese* sayısına göre saptanıyor da ondan. Burjuva toplumu daha fazla üretmek istemiyor ve isteyemez. Parasız karınlar, *kâr için* kullanılamayan ve bu yüzden kendisi de satın alamayan emek, ölüm oranına terkedilir. Her zaman olduğu gibi, tutalım ki, anî bir sınaî canlılık bu emeğin kârlı biçimde istihdamını olanaklı kılsın, o zaman emek, harcayacak parayı ve o güne dek hiç bir zaman yokluğu hissedilememiş olan geçim araçlarını elde edecektir. Bütün bu *ekonomik* sistemin içinde dönüp durduğu sonsuz kısır döngü budur. Kişi, burjuva koşullarını bir bütün olarak kabullenince, o zaman onun herbir parçasının zorunlu bir parça olduğunu tanıtlar — ve bu nedenle de "sonsuz yasa" olduğunu.

Marx and Engels, *Selected Correspondence*, Lawrence & Wishart, s. 198-200.

* Alarm çanını çalın. —ç.

PAPAZ MALTHUS

KAPİTAL
1867
KARL MARX
(PARÇA)

EĞER okur, bana, 1798'de yayınlanmış olan "Essay of Population" adlı yazının yazarı Malthus'u anımsatırsa, ben de, ona, bu yapıtın ilk şeklinin De Foe'dan, Sir James Steuart'tan, Townsend'dan, Franklin'den, Wallace'dan vb. yapılmış çocukça ve üstünkörü bir aşırmadan başka bir şey olmadığını ve kendisine ait tek bir tümceyi bile içermediğini anımsatırım. Bu broşürün neden olduğu büyük sansasyon sadece parti çıkarları ile ilgilidir. Fransız Devrimi, Birleşik Krallık'ta ateşli savunucular buldu; 18. yüzyıl boyunca yavaş yavaş işlenen ve ardından büyük toplumsal bunalım sırasında, Condorcet'nin öğretilerine karşı şaşmaz bir panzehir olarak davul zurnayla ilân edilen "nüfus ilkesi", insanlığın ilerleme-

si ve gelişmesi özlemlerini toptan yokedecek bir silah olarak, İngiliz oligarşisi tarafından sevinçle karşılanmıştı. Bu başarısına pek şaşıran Malthus, kendisini, gelişigüzel topladığı malzemeyi kitabına doldurmaya, kendisi tarafından bulunmayıp sadece aşırılan yeni konuları eklemeye verdi. Şurasını da belirtelim: Malthus İngiliz Devlet Kilisesine bağlı bir papaz olduğu halde, protestan Cambridge Üniversitesine üye olmanın koşullarından birisi olan evlenmeme yeminini etmişti: "Kolej üyelerinin evlenmelerine izin verilmez, evlenen bir kimse derhal kolej üyesi olmaktan çıkar." (*Reports of Cambridge University Commission,* s. 172.) Bu durum Malthus'u diğer protestan papazlarından, onun lehine olmak üzere ayırır; bunlar rahipliğin evlenme yasağı emrini bir yana iterek, "meyveli olunuz ve çoğalınız" sözünü İncil'in kendilerine verdiği özel bir görev diye kabullenmeyi o derece ileri götürmüşlerdir ki, bir yandan işçilere "nüfus ilkesini" va'zederken, öte yandan da, nüfusun artışına gerçekten yakışıksız ölçülere varan genel bir katkıda bulunmuşlardır. İnsanın ekonomik bakımdan düşüşü, Adem babanın elması, şiddetli arzuya da Papaz Townsend'in şakacı bir ifadeyle dediği gibi, "Cupid'in oklarını körleştirme eğiliminde olan bu frenlemeler", bu nazik sorunun, saygıdeğer protestan teolojisinin ya da daha doğrusu protestan kilisesinin, dün de, bugün de, tekelinde bulunması çok ilgi çekicidir. Orijinal ve akıllı bir yazar olan Venedikli rahip Ortes dışında, nüfus teorisyenlerinin çoğu protestan papazlarıdır. Örneğin modern nüfus teorilerinin baştan sona incelendiği ve Quesnay ile öğrencisi Mirabeau arasındaki geçici kavgaya, aynı konu üzerinde fikirler sağlamış bulunan Bruckner'ın *Théorie du Système animal,* Leyde 1767, adlı kitabı; sonra, papaz Wallace, papaz Townsend, papaz Malthus ve öğrencisi başpapaz Thomas Chalmers ile bu konuda kalem oynatan daha küçük rütbede bir yığın saygıdeğer din adamı. Başlangıçta ekonomi politik, Hobbes, Locke, Hume gibi filozoflar, Thomas More,

Temple, Sully, De Witt, North, Law, Vanderlint, Cantillon, Franklin gibi iş ve devlet adamları özellikle ve büyük bir başarıyla da Petty, Barbon, Mandeville, Quesnay gibi tıp adamlarınca incelenmiştir. Daha 18. yüzyılın ortasında zamanının dikkate değer iktisatçılarından rahip Tucker, hırs ve servet tanrısının işlerine burnunu sokmakta kendisini mazur görmüştü. Daha sonra, işte bu "nüfus ilkesi" ile protestan papazlarının günü gelmiş oldu. Nüfusa servetin temeli gözüyle bakan ve Adam Smith gibi papazların açık sözlü düşmanı olan Petty, sanki bunların beceriksizce müdahalelerini sezmiş gibi şöyle der: "Hukukun en iyi gerçekleştiği yer, nasıl ki, avukatların yapacak iş bulamadıkları yer ise, dinin de en iyi serpilip geliştiği yer, papazların nefislerine en çok çile çektirdikleri yerdir. Bunun için, protestan papazlarına, bundan böyle Aziz Paul'ün yolundan gidip, evlenmeyerek "nefislerine eza" çektirmediklerine göre "kilise vakıflarının geçimlerini sağlayabileceğinden fazla papaz üretmemelerini" salık verir, "yani bugün eğer İngiltere ve Gal'de oniki bin kişiye yetecek kadar yer varsa, 24.000 papaz üretmek doğru olmaz, çünkü sonra bu açıkta kalan oniki bin kişi kendilerine bir geçim yolu arayacaklar ve bunu en kolay şekilde de, görevli oniki bin papazın, halkın ruhlarını zehirlediklerini ya da açlıktan öldürdüklerini, cennete giden yolda onlara yanlış öncülük ettiklerini etrafa yayarak yapacaklardır." (Petty, *A Treatise of Taxes and Contributions*, London 1667, s. 57.)

Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt,
Sol Yayınları, Ankara 1975, s. 654-655.

SEKİZ

KAPİTALİZMDE NİSPİ FAZLA NÜFUS

KAPİTAL

1867

KARL MARX

(PARÇA)

SERMAYE birikimi, başlangıçta sadece bir miktar büyümesi olarak görünmekle birlikte, daha önce de gördüğümüz gibi, değişmeyen kısmında değişen kısmın aleyhine devamlı bir artış göstererek, bileşiminde gitgide artan bir nitel değişme ile gerçekleşir.*

Özgül kapitalist üretim biçimi, emeğin üretme gücünde buna uygun düşen gelişme ve sermayenin organik bileşimin-

* *Üçüncü Almanca baskıya not.* — Marx'ın elyazması metninde, burada şu kenar notu var: "Daha sonra üzerinde işlenecek not; eğer genişleme sadece nicel olursa, aynı işkolundaki daha büyük ve küçük sermayeler için kâr, yatırılan sermayelerin büyüklüğüne bağlı olur. Eğer nicel genişleme nitel değişmeye yolaçarsa, daha büyük sermayenin kâr oranı aynı zamanda yükselir." — *F. E.*

de bu yüzden meydana gelen değişme, sadece birikimin ilerlemesine ya da toplumsal servetin büyümesine ayak uydurmakla kalmaz. Basit birikim, toplam toplumsal sermayedeki mutlak artış, bu toplamı meydana getiren bireysel sermayenin merkezileşmesi ile birlikte olduğu ve ek sermayenin teknolojik yapısındaki değişme, başlangıç sermayesinin teknolojik yapısındaki benzer değişmeyle elele gittiği için, bunlar çok daha büyük bir hızla gelişirler. Bu yüzden, birikimin ilerlemesiyle, değişmeyen sermayenin değişen sermayeye oranı değişir. Başlangıçta diyelim 1 : 1 iken, bundan sonra sırayla 2 : 1, 3 : 1, 4 : 1, 5 : 1, 7 : 1 vb. haline gelir, yani sermaye artmaya devam ederken toplam değerinin 1/2'si yerine sadece 1/3, 1/4, 1/5, 1/6, 1/8, vb. oranında işgücüne dönüştüğü halde 2/3, 3/4, 4/5, 5/6, 7/8 oranlarında olmak üzere üretim araçlarına dönüşür. Emeğe olan talep, sermayenin bütünü ile değil, ancak değişen kısmının miktarıyla belirlendiğine göre, bu talep, daha önce varsayıldığı gibi toplam sermayedeki artış ile orantılı olarak artacağına gittikçe küçülen şekilde düşer. Emeğe olan talep, toplam sermayenin büyüklüğü nispetinde ve büyüklüğün artması ölçüsünde artan bir hızla düşer. Toplam sermayenin büyümesi ile birlikte değişen kısmı, yani onunla birleşen emek de büyür, ama bu daima küçülen bir oranda olur. Birikimin belli bir teknik temel üzerinde, üretimi basit bir şekilde genişletme görevini yerine getirdiği duraklama dönemleri kısalır. Belli sayıda ek işçiyi emebilmek, ya da hatta, eski sermayenin devamlı başkalaşımı nedeniyle, zaten iş başında olanların çalışmaya devam etmelerini sağlamak için, toplam sermaye birikiminin sadece hızlı olması yetmez, bu hızın daima artan oranda olması gerekir. Öte yandan, bu artan birikim ve merkezileşme, sermayenin bileşiminde yeni bir değişmenin, yani sermayenin değişmeyen kısmına oranla değişen kısmında daha hızlı bir küçülmenin kaynağı olur. Toplam sermayenin artış hızıyla birlikte giden ve bu artıştan daha hızlı hareket eden,

değişen kısımdaki bu hızlı nispî küçülme, öteki kutupta ters bir şekil alır; işçi nüfusunda mutlak bir artış olduğu görüntüsünü verir ve bu artış daima, değişen sermayeden ya da iş sağlayan araçların kitlesindeki yükselmeden daha hızlı hareket ediyor gibidir. Ama aslında, bu nispî aşırı işçi nüfusunu, yani sermayenin kendisini genişletmesi için gerekli olandan çok daha fazla bir işçi nüfusunu, bu yüzden de bir fazla nüfusu kendi enerjisi ve büyüklüğü ile doğru orantılı olarak durmadan üreten şey, kapitalist birikimin ta kendisidir.

Toplumsal sermaye bütünlüğü içerisinde ele alındığında, birikim hareketinin, onun bütününü az ya da çok etkileyen devresel değişmelere yolaçtığı, bazan da geçirdiği çeşitli evreleri aynı anda farklı üretim alanlarına dağıttığı görülür. Bazı alanlarda, basit merkezileşmenin sonucu olarak, sermayenin mutlak büyüklüğünde bir artış olmaksızın, bileşiminde bir değişiklik olur; diğer bazı alanlarda ise, sermayedeki mutlak büyüme, değişen kısmındaki, yani bu kısmın emdiği işgücündeki mutlak azalma ile birlikte olur; gene bazı üretim alanlarında, sermaye, kendi teknik temeli üzerinde bir süre büyümeye devam eder ve bu büyümeyle orantılı olarak ek işgüçlerini kendisine çeker, oysa bir başka zaman, organik bir değişiklik geçirir ve değişen kısmı azalır; bütün bu alanlarda, sermayenin değişen kısmındaki artış ve dolayısıyla çalıştırdığı işçi sayısı, daima, şiddetli dalgalanmalar ve geçici fazla nüfus üretimine bağlanmış durumdadır: bu fazla nüfus üretimi, çalışmakta olan işçilerin işten atılması biçiminde açık bir şekilde olabileceği gibi, ek işçi nüfusunun her zamanki kanallardan daha güç emilmesi şeklinde, daha az gerçek olmamakla birlikte, göze daha az çarpan bir biçimde de olabilir.* Halen işlemekte olan toplumsal sermayenin büyük-

* İngiltere ve Gal'de yapılan nüfus sayımı şunu gösteriyor: "Tarımda çalışan bütün insanlar (toprak sahipleri, büyük çiftçiler, bahçıvanlar, çobanlar vb. dahil): 1851'de 2.011.447; 1861, 1.924.110. Düşüş 87.337. Yünlü sanayii: 1851, 102.714 kişi; 1861, 79.242. İpekli dokuma: 1851, 111.940; 1861, 101.678. Basma sanayii: 1851, 12.098; 1861, 12.556. Bu sanayi kolundaki büyük

lüğü ve artış derecesi, üretimin boyutlarıyla çalıştırılan işçi kitlesindeki artış, bunların üretkenliklerindeki gelişme ve bütün zenginlik kaynaklarındaki çoğalma ve yoğunlaşma ile birlikte, işçilerin sermaye tarafından çekilmesi hareketinin boyutlarında bir büyüme olduğu gibi, gene sermaye tarafından itilmelerinin boyutlarında da bir büyüme görülür; sermayenin organik bileşimindeki ve teknik şeklindeki değişmenin hızı artar, gittikçe artan sayıda üretim alanı bazan aynı anda bazan da başka başka zamanlarda bu değişmenin etkisi altında kalır. Bu nedenle, emekçi nüfusu, kendi yarattığı sermaye birikimi ile birlikte, kendisini nispî ölçüde fazlalık haline getiren, nispî fazla nüfus haline çeviren araçları üretmiş olur; ve o, bunu, daima artan boyutlarda yapar.*

artış karşısında işçi sayısındaki pek küçük yükselme, çalıştırılan işçi sayısında büyük bir nispî azalmayı gösterir. Şapkacılık: 1851, 15.957; 1861, 13.814. Hasır şapka ve yün başlık: 1851, 20.393; 1861, 18.176. Malt sanayii: 1851, 10.566; 1861, 10.677. Mum sanayii: 1851, 4.949; 1861, 4.686. Bu düşüş, diğer nedenler yanında, fazla aydınlanmanın artması sonucudur.' Tarak yapımı: 1851, 2.038; 1861, 1.478. Bıçkıcılık: 1851, 30.552; 1861, 31.647 — bıçkı makinelerinin artışı sonucu küçük bir artış. Çivicilik: 1851, 26.940; 1861, 26.130 — makinenin rekabeti sonucu bir düşüş. Kalay ve bakır madenciliği: 1851, 31.360; 1861, 32.041. Öte yandan: Pamuk eğirme ve dokuma: 1851, 371.777; 1861, 456.646. Maden kömürü: 1851, 183.389; 1861, 246.613. "Makinenin bugüne kadar başarı ile kullanılmadığı sanayi kollarında 1851 yılından bu yana işçi sayısındaki artış genellikle en fazladır." (İngiltere ve Gal 1861 Nüfusu Sayımı, c. III, London 1863, s. 36.)

* [*Dördüncü Almanca baskıya eklenmiştir.* — Değişen sermayenin nispî büyüklüğündeki, gitgide artan ölçüde azalma yasası ve bunun ücretli işçi sınıfının durumu üzerindeki etkisi, klasik okulun önde gelen bazı iktisatçıları tarafından anlaşılmaktan çok sezilmiştir. Bu konuda en büyük hizmeti, diğerleri gibi, değişmeyen ve sabit, değişen ve döner sermayeyi birbirine karıştıran John Barton yapmıştır. Şöyle diyor:] "Emeğe olan talep, sabit sermayedeki değil, döner sermayedeki artışa bağlıdır. Bu iki tür sermaye arasındaki oranın her zaman ve bütün koşullar altında aynı olduğu doğru olsaydı, bundan, çalışan işçi sayısının devletin zenginliği ile orantılı olması sonucu çıkardı. Ama böyle iddianın olasılığı hiç yoktur. Doğa bilimleri geliştikçe ve uygarlık yaygınlaştıkça, sabit sermaye, döner sermayeye oranla gitgide daha büyük bir artış gösterir. Bir parça İngiliz müslinini üretmek için kullanılan sabit sermaye miktarı, aynı miktar Hint müslinini üretmek için kullanılandan en az yüz katı ve belki de bin katı daha büyüktür. Ve döner sermaye oranı, yüz ya da bin katı daha azdır ... sabit sermayeye eklenen tüm yıllık tasarrufun, emek talebini artıracak yönde bir etkisi olmazdı." (John Barton, *Observations on the Circumstances which Influence the Condition of the La-*

Bu, kapitalist üretim biçimine özgü bir nüfus yasasıdır; ve aslında, her özel tarihî üretim biçiminin, yalnızca kendî sınırları içersinde tarihî bakımdan geçerli kendi özel nüfus yasaları vardır. Soyut bir nüfus yasası, ancak, ve o da insanoğlu kendilerine müdahale etmediği sürece, bitkiler ve hayvanlar için vardır.

Fazla işçi nüfusu, birikimin ya da kapitalist temele dayanan zenginliğin gelişmesinin zorunlu bir ürünü olduğu gibi, tersine olarak da, bu fazla nüfus, kapitalist birikimin kaldıracı ve hatta bu üretim biçiminin varlık koşulu halini de alır. Bu fazla nüfus, her an el altında bulunan yedek bir sanayi ordusu teşkil eder ve bu ordu, tıpkı bütün masrafları sermaye tarafından karşılanarak beslenen bir ordu gibi bütünüyle sermayeye aittir. Fiilî nüfus artışının sınırlarından bağımsız olarak bu fazla nüfus, sermayenin kendisini genişletme konusunda değişen gereksinmelerini karşılamak üzere, daima sömürülmeye hazır bir insan malzemesi kitlesi yaratır. Birikim ve onunla birlikte ortaya çıkan emeğin üretme gücündeki gelişmeyle birlikte, sermayenin anî genişleme gücü de büyür; bu büyümenin nedeni, sırf işlemekte bulunan sermayenin esnekliğindeki artış olmadığı gibi, sermayenin sadece esnek bir kısmını teşkil ettiği mutlak toplumsal servetin büyümesi, ya da bu servetin büyük bir kısmını her türlü özel dürtü altında ve derhal, ek sermaye şeklinde üretimin emrine veren kredi sistemi de değildir; şimdi artık, ar-

bouring Classes of Society, London 1817, s. 16, 17.) "Ülkenin net gelirini artırabilecek aynı neden, aynı zamanda nüfusu bollaştırabilir ve işçi sınıfının durumunu bozabilir." (Ricardo, *Principles of Political Economy*, 3. baskı, Londra 1821, s. 469.) Sermaye artışı ile birlikte, "talepte [emeğe olan] nispî bir azalma olur." (*Ibid.*, s. 480, not. "Emeğin devamı için ayrılan sermaye miktarı, sermayenin bütününden bağımsız olarak değişebilir. ... Sermayenin bollaşmasıyla, istihdam miktarında büyük dalgalanmalar ve büyük ıstıraplar daha sık olabilir." (Richard Jones, *An Introductory Lecture on Pol. Econ.*, Lond. 1833, s. 13.) "Talep [emeğe olan] genel sermaye birikimi ile orantılı olmayacak şekilde ... yükselecektir. ... Ulusal sermayede yeniden üretime ayrılan her artış, bu nedenle, toplumun ilerlemesinde, işçinin durumu üzerinde gitgide daha az etki yapar." (Ramsay, *An Essay on the Distribution of Wealth*, Edinburg 1836, s. 90, 91.)

tı-ürün kitlesinin büyük bir hızla ek üretim araçlarına dönüşmesini sağlayan, üretim sürecinin —makine, ulaştırma araçları vb. gibi— teknik koşulları da bu büyümenin bir nedenidir. Birikimdeki ilerleme ile kabına sığmayacak hale gelen ve ek sermayeye dönüştürülebilen toplumsal servet kitlesi, pazarı birdenbire genişleyen eski üretim kollarıyla, eski üretim kollarının gelişmesiyle gereksinme duyulan demiryolları vb. gibi yeni açılmış üretim kollarına büyük bir hızla akar. Bütün bu gibi durumlarda, büyük insan kitlelerinin diğer alanlardaki üretimin hacmine zarar vermeksizin, birdenbire önemli noktalara kaydırılması olanağı elde bulundurulmalıdır. Aşırı nüfus böyle bir kitleyi sağlar. Modern sanayiin izlediği kendine özgü yol, yani (daha küçük dalgalanmalarla kesilen) on yıllık devresel dalgalanma, ortalama canlılık dönemleri, yüksek yoğunlukta bir üretim, bunalım ve duraklama, yedek sanayi ordusunun ya da fazla nüfusun durmadan meydana gelmesine, bunun az ya da çok ölçüde emilmesine ve tekrar meydana gelmesine dayanır. Ayrıca sınaî devresel dalgalanmaların çeşitli evreleri fazla nüfusu sağlar ve bunun yeniden-üretiminin en canlı unsurlarından birisi halini alır. Modern sanayiin, insanlık tarihinin daha önceki dönemlerinde görülmeyen bu kendine özgü yol, kapitalist üretimin çocukluk döneminde de olanaksızdı. Sermayenin bileşimi ancak çok yavaş değişmiştir. Bu nedenle sermaye birikimi ile buna tekabül eden emek talebindeki bir büyüme, bütünüyle ele alındığında, aynı hızda ilerlemiştir. Modern zamanlara göre birikimdeki ilerleme daha ağır olduğu gibi, sömürülebilir emekçi nüfusun doğal sınırları ile de karşılaşmıştı; bu sınırlar, ancak, daha sonra görülecek zora dayanan yollarla ortadan kaldırılıyordu. Üretimin boyutlarındaki düzensiz genişlemeler, aynı şekilde beklenmedik daralmaların da önkoşuludur; bu daralma, tekrar genişlemeye yol açar, ama el altında hazır insan malzemesi olmadan, emekçi sayısında, nüfusun mutlak büyümesinden bağımsız bir ar-

tış olmadan, üretimin boyutlarında genişleme olamaz. Emekçi sayısındaki bu artış, işçilerin bir kısmını durmadan "serbest hale getiren" basit bir süreçle, üretimdeki artışa oranla çalıştırılan işçi sayısını azaltan yöntemlerle gerçekleştirilir. Demek oluyor ki, modern sanayiin bütün hareket şekli, emekçi nüfusun bir kısmını devamlı olarak, işsiz ya da yarı-işsiz insanlar haline getirmeye dayanıyor. Ekonomi politiğin yüzeyselliği, kendisini, sınaî devresel dalgalanmaların sırf bir belirtisi olan kredi hacmindeki genişleme ve daralmayı bunların nedeni olarak görmesiyle de ortaya koyar. Tıpkı belirli bir hareketle fırlatılmış bulunan gökcisimlerinin daima bunu tekrarlamaları gibi, bir defa bu birikimi izleyen genişleme ve daralma hareketi içine sokulan toplumsal üretim için de durum aynıdır. Sonuçlar sırası gelince neden halini alırlar ve durmadan kendi koşullarını yeniden üreten sürecin tümü içerisindeki değişik olaylar, devresel bir şekle bürünürler. Bu devresellik bir defa yerleşti mi, nispî ve fazla nüfusun yaratılmasını —yani, sermayenin kendisini genişletmesi için gerekli olandan fazla bir nüfusun meydana gelmesini— ekonomi politiğin kendisi bile, modern sanayiin zorunlu bir koşulu olarak görür.

Oxford'da Ekonomi Politik Profesörü olup sonradan İngiliz Sömürgeler Bakanlığında çalışan H. Merivale diyor ki: "Diyelim ki, bunalımlardan birisi sırasında ulus, bu fazla işçinin birkaç yüzbininden göç yoluyla kurtulma çabasına düştü; sonuç ne olur? Emek talebinde bir eksiklik doğacaktır. Yeniden-üretim ne kadar hızlı olursa olsun, yetişkin işçi kaybının yerine konulması birkaç kuşak boyu alacaktır. Şimdi bizim fabrikatörlerimizin kârı, her şeyden önce, talebin bol olduğu sırada bolluk anından yararlanarak, işlerin durgun olduğu zamanlarda uğranılacak kaybı karşılama gücüne dayanıyor. Bu gücü onlara veren tek şey, makine ile el emeği üzerindeki egemenlikleridir. Ellerinin altında daima hazır işçi bulunmalı, pazarın durumuna göre işlerini bazan

hızlandıracak, bazan da yavaşlatacak güce sahip olmalıdırlar, aksi takdirde, ülkenin servetinin dayandığı rekabet yarışındaki üstünlüklerini devam ettiremezler."* Malthus bile, bu aşırı nüfusu, dargörüşlülüğüne uygun olarak, işçi nüfusunda meydana gelen nispî fazlalık ile değil de, bu nüfustaki mutlak aşırı çoğalmayla açıklamakla birlikte, modern sanayi için bir zorunluluk olarak görmektedir. Şöyle diyor: "Başlıca geçim kaynakları sanayi ve ticaret olan bir ülkedeki emekçi sınıf arasında, evlilik konusunda basiretli tutum ve alışkanlıklar eğer fazla ileri götürülecek olursa, bu ülke için zararlı olabilir. ... Nüfusun yapısı ve niteliği gereği, işçiler arasındaki bir artış, özel bir talep sonucu pazara, 16 ya da 18 yıl geçmeden getirilemez, oysa gelirin tasarruf yoluyla sermayeye çevrilmesi çok daha hızlı olabilir; emeğin bakım ve devamı için gerekli fon miktarındaki artış, bir ülkede, daima, nüfus artışından daha hızlı olabilir."** Ekonomi politik, böylece, işçiler arasında devamlı bir nispî fazla nüfus üretiminin kapitalist birikim için zorunlu olduğunu gösterdikten sonra, şimdi de yaşlı bir bakire kılığına bürünerek, "gönlünün sultanı" bir kapitalistin ağzından, kendi yarattıkları ek sermaye tarafından sokağa atılan fazlalıklara hitaben şu sözleri rahatlıkla söyleyebilir: — "Yaşamanız için gerekli sermayeyi artırmakla biz fabrikatörler, sizin için elimizden geleni yapıyoruz, siz de sayınızı yaşama araçlarına göre ayarlayarak sizlere düşeni yapmalısınız."***

Ne var ki, kapitalist üretim, doğal nüfus artışının sağladığı kullanıma hazır işgücü miktarıyla asla yetinemez. O rahatça at oynatabilmesi için bu doğal sınırların dışında yedek bir sanayi ordusunun bulunmasını ister.

* H. Merivale, *Lectures on Colonisation and Colonies*, 1844 c. I, s. 146.

** Malthus, *Principles of Political Economy*, s. 215, 319, 320. Bu yapıtta da Malthus, nihayet, Sismondi'nin yardımıyla, kapitalist üretimin üç güzel meleğini keşfeder: aşırı-üretim, aşırı nüfus, aşırı-tüketim; gerçekten birbirinden güzel üç melek! F. Engels, "Umrisse zu einer Kritik der Nationalökonomie" *l. c.*, s. 107, vd..

*** Harriet Martineau, *A Manchester Strike*, 1832, s. 101.

Bu noktaya kadar, değişen sermayedeki artış ya da azalışın, çalıştırılan işçi sayısına sıkı sıkıya denk düştüğü varsayılmıştı.

Değişen sermaye arttığı halde sermayenin komutası altındaki işçi sayısı aynı kalabilir ve hatta düşebilir. Bireysel işçi daha fazla emek sağladığı ve bu nedenle ücreti arttığı takdirde, emeğin fiyatının aynı kalması ya da emek kitlesindeki azalmadan daha yavaş düşme göstermesine karşın, böyle bir durum ortaya çıkar. Bu durumda değişen sermayedeki artış, daha fazla emeğin göstergesi olur, ama çalıştırılan daha fazla işçinin göstergesi olmaz. Masraf aynı kalmak üzere, çok sayıda işçi yerine, daha az sayıda işçiden, belli miktarda emek sızdırmak her kapitalistin mutlaka çıkarınadır. Çok işçi çalıştırılması halinde, değişmeyen sermaye harcaması, harekete getirilen emek kitlesi ile orantılı olarak artar, oysa az işçi çalıştırılması halinde bu artış çok daha azdır. Üretimin boyutları ne kadar geniş olursa, bu dürtü o kadar kuvvetli olur. Bunun gücü, sermaye birikimi ile birlikte artar.

Kapitalist üretim biçimi ile emeğin üretme gücündeki gelişmenin —bunlar, birikimin hem nedeni ve hem de sonucudur— kapitaliste, aynı değişen sermaye yatırımı ile, her bireysel işgücünü (genişlik ya da yoğunluk bakımından) daha büyük ölçüde sömürme yoluyla, daha fazla emeği harekete geçirme olanağını sağladığını görmüş bulunuyoruz. Ayrıca, kapitalistin, gitgide artan ölçüde hünerli işçi yerine daha az hünerli işçi koymak, olgun işgücü yerine henüz olgunlaşmamış işgücü, erkek yerine kadın, yetişkin yerine genç ya da çocuk çalıştırarak, aynı sermaye ile daha büyük işgücü kitlesi satın aldığını da görmüş bulunuyoruz.

Bu nedenle bir yandan, birikimdeki ilerleme ile, daha büyük bir değişen sermaye, daha fazla işçi çalıştırmaksızın daha fazla emeği harekete geçirmekte, öte yandan da, aynı büyüklükte bir değişen sermaye, aynı işgücü kitlesi ile daha

fazla emeği harekete getirmekte; ve nihayet, daha yüksek işgücünün yerini, daha çok sayıda düşük işgücü almaktadır.

Nispî fazla nüfus üretimi ya da işçileri serbest hale getirme işlemi bu nedenle, birikimin ilerlemesiyle birlikte ortaya çıkan ve bu ilerlemeyle hız kazanan üretim sürecindeki teknik devrimlerden daha büyük bir hızla devam etmektedir. Üretim araçları büyüklük ve etki güçleri bakımından artarlarken, daha az işçi çalıştırma araçları haline geldikleri gibi, bu durum, bir de, emeğin üretkenliğindeki artış oranında sermayenin iş arzım, işçi talebinden daha büyük bir hızla yükseltmesi gerçeğiyle değişikliğe uğratılır. Bir yandan, işçi sınıfının çalışan kesiminin aşırı-çalışması yedek ordunun saflarını şişirirken, öte yandan da bu yedek ordunun rekabet yoluyla çalışanlar üzerindeki artan baskısı, bunları, aşırı-çalışmaya boyun eğmek ve sermayenin diktası altına girmek zorunda bırakır. İşçi sınıfının bir kesiminin aşırı-çalışmayla diğer kesimi zorunlu bir işsizliğe mahkûm etmesi ve bunun tersi, bireysel kapitalistleri zenginleştirmenin bir aracı halini aldığı gibi,* aynı zamanda da, yedek sanayi ordu-

* 1863 pamuk kıtlığı sırasında bile, Blackburn'lu pamuk ipliği işçilerinin bir broşüründe, fabrika yasaları nedeniyle, doğal olarak yalnız yetişkin erkek işçileri etkileyen aşırı-çalışmadan şikâyet edildiğini görüyoruz: "Bu fabrikadaki yetişkin erkek işçilerin günde 12 ilâ 13 saat çalışmaları istenmiştir, oysa ailelerini geçindirmek ve kardeşlerini, aşırı-çalışma yüzünden genç yaşta mezara girmekten kurtarmak için, işgününün bir kısmında çalışmaya canatan ve şu anda boş gezme durumuna düşürülmüş olan yüzlerce işçi bulunmaktadır. ... Bizler, diye devam ediyor, bazı işçiler tarafından fazla mesainin uygulanmasının patronlar ile işçiler arasında iyi duygular uyandıracağından kuşkuluyuz. Fazla mesai yapan işçiler, ayrıca, zorla tembelliğe mahkûm edilen işçilere karşı da haksızlık edildiği duygusu içerisindedirler. Bölgede, adaletle dağıtıldığı takdirde, herkese yetecek kadar, günün bir kısmında çalışmak için iş vardır. Patronlardan, daha iyi günler gelene kadar, diğerleri işsizlik yüzünden sadakayla yaşarken bir kısım işçilerin fazla mesai yapmaları yerine, kısa çalışma saatlerini öngören bir sistemi uygulamalarını isterken haklı bir talepte bulunmaktayız." (*Reports of Insp. of Fact.*, 31 Ekim 1863, s. 8.) *Essay on Trade and Commerce* adlı yapıtın yazarı, nispî fazla nüfusun, çalışan işçiler üzerindeki etkisini, o her zamanki yanılmayan burjuva içgüdüsü ile kavrıyor: "Bu hükümdarlıkta tembelliğin bir nedeni de, yeter sayıda işçi bulunmamasıdır. ... Ne zaman mamul eşya için fazla bir talep olsa, emek kıtlaşır, işçiler kendi önemlerini anlar, ve bunu patronlara da

su üretimini, toplumsal birikimin ilerlemesine uygun düşecek ölçüde hızlandırır. Nispî fazla nüfusun meydana gelişinde bu unsurun ne kadar önemli olduğu, İngiltere örneğinde görülür. Emekten tasarruf konusunda bu ülkenin sahip olduğu araçlar muazzamdır. Gene de, eğer yarın sabah, çalışma, akla-uygun sınırlara indirilse ve bu, yaş ile cinsiyete göre işçi sınıfının çeşitli kesimlerine orantılı olarak dağıtılsa, eldeki iş nüfusu, ulusal üretimi bugünkü ölçüde yürütmeye kesinlikle yetmezdi. Şimdi "üretken olmayan" büyük işçi çoğunluğunun, "üretken" hale getirilmesi zorunlu olurdu.

Bütünü ile alındığında, genel ücret hareketleri, tamamıyla, yedek sanayi ordusunun genişleme ve daralmasıyla düzenlenir ve bu da, sınaî çevrimin devresel değişmelerine uygun olarak meydana gelir. Ücret hareketleri, bu nedenle, işçi nüfusunun mutlak sayısındaki değişmeler ile belirlenmeyip, işçi sınıfının faal ve yedek işçi ordusu şeklinde bölünüşünü gösteren değişen oranlarla nispî fazla nüfus miktarındaki artış ve azalmayla, bazan emilen bazan serbest bırakılan işçi miktarıyla belirlenir. Emek arz ve talebini sermayenin birbirini izleyen genişleme ve daralmalarına, sermaye genişlediği için bazan nispî olarak ihtiyaç-altı, sermaye daraldığı için bazan da ihtiyaç-üstü gibi gözüken emek pazarına göre düzenlemek yerine, sermayenin hareketini, nüfustaki mutlak değişmelere bağlıymış gibi göstermek isteyen ve birikimin ilerlemesiyle birbirini daha büyük bir hızla izleyen düzensiz dalgalanmalarla daha da karmaşık hale gelen on yıllık devirleri ve devresel dalgalanmalarıyla modern sanayi için bu, gerçekten çok güzel bir yasa olurdu. Ne var ki, bu, sadece iktisatçıların bir dogmasıdır. Onlara göre ücretler, sermaye birikimi sonucu yükselir. Yüksek ücretler, çalışan nüfusu daha hızlı çalışmaya teşvik eder ve bu durum,

aynen hissettirmek isterler; şaşılacak şey doğrusu, bu insanların tutumları o derece sorumsuzcadır ki, bu gibi zamanlarda bir grup işçi sırf işverene zarar vermek için bütün bir gün boyunca aylaklık eder." (*Essay*, &c., s. 27, 28.) Bu adamlar, aslında, ücretlerini yükseltmenin peşindeydiler.

emek pazarı çok dolu hale gelene ve dolayısıyla sermaye, emek arzına göre yetersiz kalana kadar sürer gider. Ücretler düşer ve şimdi de madalyonun öteki yüzü ile karşı karşıya geliriz. Ücretlerin düşmesi sonucu işçi nüfusu yavaş yavaş azalır ve böylece sermaye bunlara göre yeniden çoğalır, ya da başkalarının yaptıkları açıklamaya göre, düşen ücretler ve buna karşılık işçilerin sömürülmesindeki artış tekrar birikimi hızlandırır ve bu arada düşük ücretler işçi sınıfının çoğalmasını engeller. Sonra tekrar, emek arzının talepten az olduğu zaman gelir, ücretler yükselir ve bu böyle sürer gider. Gelişmiş kapitalist üretim için ne nefis bir hareket biçimi! Ücretlerdeki yükselme sonucu, gerçekten çalışmaya uygun olumlu bir nüfus artışı olmadan önce, sınaî kampanyanın sonuçlandırılması, savaşın verilip kazanılması için gereken süre çoktan geçip gitmiş olacaktır.

1849 ile 1859 yılları arasında İngiltere'nin tarım bölgelerinde tahıl fiyatlarında bir düşmeyle birlikte ücretlerde önemli olmayan bir yükselme oldu. Sözgelişi, Wiltshire'da haftalık ücretler 7 şilinden 8'e, Dorsetshire'da 7 ya da 8 şilinden 9'a vb. yükseldi. Bu, savaş taleplerinin, demiryollarının çok geniş ölçüde yayılmasının, fabrikaların, madenlerin vb. neden olduğu, tarımsal fazla nüfusta olağanüstü bir göçün sonucuydu. Ücretler ne kadar düşük olursa, onların ifade ettiği yükselme ne kadar önemsiz de olsa, orantı yüksektir. Haftalık ücretler, diyelim 20 şilinden 22 şiline yükselse, artış yüzde 10'dur: ama bu, sadece 7 şilin olup da 9 şiline yükselse bu artış yüzde 28'/7'dir, ve bu yükseliş kulağa pek hoş gelir. Her yerde çiftçiler homurdanmaya başlamışlar ve bu açlık-ücretlerine değinen Londra *Economist*'i, ciddî bir eda ile, "genel ve önemli bir gelişme" diyerek çocukça laflar etmişti.* Peki şimdi çiftçiler ne yapmışlardı? Dogmatik iktisatçı kafaların söyledikleri gibi, tarım işçilerinin, bu parlak ödül sonucu ücretleri tekrar düşsün diye sayıca artmalarını

* *Economist*, 21 Ocak 1869.

ve çoğalmalarını mı beklemeliydiler? Daha fazla makine kullanmaya başladılar ve bir anda tarım işçileri, çiftçilerin gözünü bile doyuracak kadar yeniden çoğaldılar. Şimdi öncesine göre tarıma "daha fazla" sermaye, daha üretken şekilde yatırılmıştı. Bununla birlikte emeğe olan talep sadece nispî değil mutlak olarak da azalmıştı.

Yukarda sözü edilen ekonomik masal, genel ücret hareketlerini, ya da işçi sınıfı arasındaki —yani toplam işgücü ile toplam toplumsal sermaye arasındaki— oranı düzenleyen yasalar ile, çalışan nüfusu çeşitli üretim alanlarına dağıtan yasaları birbirine karıştırmaktadır. Örneğin, uygun giden koşullar nedeniyle, eğer belli bir üretim alanında birikim özel bir canlılık gösterir ve bu alandaki kâr, ortalama kârdan yüksek olursa, ek sermayeyi buraya çeker ve emeğe olan talep arttığı için ücretler de yükselir. Yüksek ücretler, daha elverişli alana daha büyük bir işçi kesimini çeker ve bu durum, burası işgücü ile doyana kadar devam eder; ücretler nihayet tekrar ortalama düzeye düşer ve eğer işçi akını çok fazla ise bu düzeyin altına bile iner. Bu durumda, sözkonusu sanayi dalına işçi göçü durmakla kalmaz, bunların yerleşmesi de sağlanır. İşte ekonomi politikçiler, burada, ücretlerdeki artışla birlikte işçi sayısındaki mutlak artışın, işçi sayısındaki bu mutlak artışla ücretlerin azalışına bakarak bunun niçinini ve nedenini gördüklerini zannederler. Ama aslında onun gördüğü, sadece, belli bir üretim alanındaki emek pazarının yerel dalgalanmalarıdır — o, sadece, sermayenin değişen gereksinmelerine göre işçi nüfusunun farklı yatırım alanlarına bölünmeleri olayını görmektedir.

Yedek sanayi ordusu, duraklama ve ortalama refah dönemlerinde faal işçi ordusunu baskı altında tutar, aşırı-üretim ve coşkunluk dönemlerinde bu faal ordunun isteklerini dizginler. İşte bu nedenle, nispî fazla nüfus, emeğin arz ve talep yasasının üzerinde döndüğü eksendir. Nispî fazla nüfus, bu yasanın geçerlik alanını, sermayenin sömürü ve egemenlik

faaliyetlerine mutlak şekilde uyan sınırlar içerisinde tutar.

Burada, ekonomik savunucuların büyük yiğitliklerinden bir tanesine yeniden işaret etmenin yeri gelmiş bulunuyor. Yeni makinelerin kullanılmaya başlaması ya da eskilerin genişletilmesi üzerine değişen sermayenin bir kısmının değişmeyene çevrilmesini, sermayeyi "bağlayan" ve böylece işçileri "açıkta bırakan" bu olayı, ekonomik savunucuların tamamen ters bir şekilde, sermayenin, işçiler için "serbest bırakılması" şeklinde yorumladıkları hatırlanacaktır. Bu sonuncuların yüzsüzlükleri ancak şimdi tamamıyla anlaşılabilir. Serbest bırakılan işçiler, makinenin yolverdiği işçiler değildir; bunların gelecekte yerini alacak olan yetişen kuşaklar ile, sanayiin eski temel üzerindeki normal gelişmesiyle rahatça emebileceği ek işçiler de serbest hale gelmişlerdir. Şimdi işte bunların hepsi "serbest hale getirilmiştir" ve kendisine iş arayan her yeni sermaye, bunlara rahatça elatabilir. Eğer bu sermaye, pazardan makinenin buraya attığı kadar işçi çekmeye yeterli ise, bu işçileri ya da başkalarını çekmiş olmasının genel emek talebi üzerindeki etkisi sıfır olacaktır. Yok eğer daha az sayıda işçiyi çalıştırabilecekse, fazla işçi miktarı artar; daha büyük sayıda işçi kullanırsa, emeğe olan genel talep, bu "serbest bırakılanların" üzerinde kullanılan fazlalık ölçüsünde artar. Yatırım peşinde olan ek sermayenin, genel emek talebinde bir başka durumda yaratabileceği canlılık, bu yüzden, makine nedeniyle işlerinden edilen işçiler ölçüsünde etkisiz hale getirilmiş olur. Demek ki, kapitalist üretim mekanizması işleri öyle ayarlıyor ki, sermayedeki mutlak artışla birlikte, emeğe olan genel talepte aynı ölçüde bir artış olmuyor. Ve kendilerini yedek sanayi ordusuna sürgün eden geçiş dönemi boyunca işlerinden edilen işçilerin, sefalet, ıstırap ve belki de ölümleri karşısında bu savunucuların dengeleme dedikleri şey, işte budur! Ne emeğe olan talep sermaye artışıyla eşdeğerdir, ne de emek

arzı, işçi sınıfının artmasıyla eşdeğerdir. Ortada, iki bağımsız kuvvetin birbiri üzerindeki etkisi diye bir durum yoktur. *Les dés sont pipés.** Sermaye aynı anda, iki yanlı çalışmaktadır. Sermaye birikimi, bir yandan emek talebini artırırken, öte yandan işçileri "serbest hale getirerek" emek arzını da artırmakta ve gene bu arada işsizlerin baskısı çalışanları daha fazla emek harcamaya zorlamakta ve bu nedenle de emek arzını bir ölçüde işçi arzından bağımsız hale getirmektedir. Emek arzı ve talebi yasasının bu esas üzerinde işlemesi sermayenin tahakkümünü tamamlamaktadır. İşte bunun için, işçiler, daha fazla çalıştıkları, başkaları için daha fazla servet ürettikleri ve emeklerinin üretme gücünün artması ölçüsünde, sermayenin kendisini genişletmesine araçlık eden görevlerinin kendileri için gitgide daha asılsız ve güvenilmez bir hal almasının sırrını öğrenir öğrenmez; aralarındaki rekabetin yoğunluk derecesinin tamamıyla nispî fazla nüfusun baskısından ileri geldiğini anlar anlamaz; ve, kapitalist üretim ile ilgili bu doğal yasanın kendi sınıfları üzerindeki yıkıcı etkilerini ortadan kaldırmak ya da azaltmak için, çalışanlarla işsiz kalanlar arasında düzenli bir işbirliği kurmak üzere işçi sendikaları ve benzeri yollara başvurur vurmaz, sermaye ile, kendisine dalkavukluk eden ekonomi politik, "ebedî" ve sözde "kutsal" arz ve talep yasası çiğneniyor diye feryadı basar. Çalışanlar ile işsizler arasındaki her yakınlaşma, bu yasanın "uyumlu" çalışmasını bozar. Ama, öte yandan da diyelim sömürgelerdeki gibi ters koşullar, bir yedek sanayi ordusunun yaratılmasını engelleyerek, işçi sınıfının kapitalist sınıfa mutlak bağımlılığını gerçekleştirmeyince, bu sefer de, sermaye, mahut Sancho Panza'sı ile omuzomuza, "kutsal" arz ve talep yasasına karşı ayaklanır ve bunun kendisine ters düşen işleyişini, zorla ve devletin de işe karışmasıyla değiştirmeye kalkışır.

Nispî fazla nüfus, mümkün olan her biçimde vardır. Her

* Zarlar hilelidir. —ç.

işçi, ancak burada, yarı ya da tam işsiz olduğu zaman yer alır. Sınaî çevrimin değişen evrelerinin zorladığı, bunalım sırasında had, durgun zamanlarda tekrar kronik bir durum alan büyük devresel biçimler dikkate alınmazsa — daima üç biçimi vardır: akıcı, saklı ve durgun.

Modern sanayi merkezlerinde —fabrikalarda, manüfaktürlerde, demir döküm yerlerinde, madenlerde vb.— işçiler, üretimin boyutlarına göre daima azalan oranda olmakla birlikte, bütünüyle alındığında çalışanların sayıları artacak şekilde büyük kitleler halinde bazan işten uzaklaştırılır, bazan da işe alınır. Burada fazla nüfus akıcı biçimdedir.

Makinenin bir unsur olarak girdiği ya da sadece modern işbölümünün uygulandığı bütün büyük iş yerlerinde olduğu gibi, gerçek anlamıyla fabrikalarda olgunluk yaşına gelinceye kadar çok sayıda erkek çocuk çalıştırılır. Bu yaşa ulaşır ulaşmaz, bunların ancak pek azı, aynı sanayi kollarında iş bulmaya devam eder, çoğunluğu ise düzenli şekilde işten çıkarılır. Bu çoğunluk, akıcı fazla nüfusun bir unsurunu oluşturur ve büyüklükleri, bu sanayi kollarının boyutlarına göre artar. Bunların bir kısmı, aslında, sermayenin peşine düşerek dış ülkelere göç eder. Bunun sonuçlarından birisi, İngiltere'de olduğu gibi, kadın nüfusun erkek nüfustan daha hızlı artmasıdır. İşçi sayısındaki doğal artışın sermaye birikiminin gereksinmelerini karşılamamakla birlikte, gene de bundan fazla olması çelişkisi sermayenin kendi hareketinin özünde yatan bir çelişkidir.

Sermaye daima çok sayıda genç işçi, az sayıda yetişkin işçi ister. Bu çelişki, işbölümünün kendilerini belli bir sanayi koluna bağlaması nedeniyle, binlerce işçi işsiz durumdayken, işçi kıtlığından şikâyet edildiği zamanki kadar göze batıcı değildir.*

* 1866 yılının son altı ayında Londra'da 80-90.000 işçi işten atılmıştı; bu altı aya ait fabrika raporu şöyle diyor: "Talebin, tam gerektiği anda daima bir arz meydana getireceğini söylemek tamamıyla doğru bir şey gibi görünmemektedir. Emek konusunda da bu böyle olmuştur, çünkü, son yıl içerisin-

Ayrıca, işgücünün sermaye tarafından tüketilmesi o kadar hızlıdır ki, işçi, hayatının daha yarısında iken aşağı yukarı bütün ömrünü tüketmiş gibidir. Bu işçi, ya fazlalıkların arasına katılır ya da ıskalanın üst basamağından alt basamağına indirilir. En kısa ömre, modern sanayi işçileri arasında raslıyoruz. Manchester Sağlık Müdürü Dr. Lee şöyle diyor: "Manchester'de üst orta sınıfta ... ortalama insan ömrü 38, oysa işçi sınıfında aynı ortalama 17'dir; bu sayılar, Liverpool için, 35'e karşı 15'tir. Bundan da hali-vakti yerinde olan sınıfların insanlarına, daha az gözde vatandaşların kısmetine düşene oranla iki katı ömür bağışlandığı anlaşılıyor."* Bu durumu doğrulamak için, proletaryanın bu kesimindeki mutlak artışın, bireylerin hızla tüketilmesine karşın, bunların sayılarını artıracak koşullar altında olması gerekir. Yani, işçi kuşaklarının hızla yenilenmeleri gerekir (ve bu yasa, nüfusun öteki sınıfları için geçerli değildir). Bu toplumsal gereksinme, modern sanayi işçilerinin içinde yaşadıkları koşulların zorunlu bir sonucu olan erken evlenmeler ve çocukların sömürülmelerinin, bunların üretilmelerini kârlı bir iş haline getirmesiyle karşılanır.

Kapitalist üretim tarım alanına el atar atmaz ve bu alanı ele geçirdiği ölçüde, tarımda kullanılan sermaye birikimi ilerlemekle birlikte, tarım işçisine duyulan talep mutlak olarak azalır ve bu geri itme olayı tarım-dışı alanlarda olduğu gibi daha büyük bir çekimle telâfi edilemez. Tarımsal nüfusun bir kısmı işte bunun için devamlı olarak kent ya da manüfaktür proletaryasına dönüşme noktasında ve bu dönüşüm için uygun koşulları bekler durumdadır. (Burada manüfaktür her türlü tarım-dışı sanayi anlamında kullanılmıştır.)**

de işçi yokluğu yüzünden pek çok makine boş kalmıştır." (*Rep. of Insp. of Fact.*, 31 Ekim 1866, s. 81.)

* 15 Ocak 1875'te toplanan Birmingham Sağlık Konferansında belediye başkanı (şimdi (1883) ticaret bakanı) J. Chamberlain'in açış konuşması.

** İngiltere ve Gal'e ait 1861 sayımında verilen 781 kentte "10.960.988 kişi oturduğu halde, köyler ile kırsal bölgelerde 9.105.226 kişi yaşıyordu. 1851 yı-

Bu nispî fazla nüfus kaynağı böylece devamlı akış halindedir. Ama, kentlere doğru olan bu sürekli akış, kırsal bölgenin kendisinde daimî bir saklı fazla nüfus bulunmasını gerekli kılar ve bu fazla nüfusun büyüklüğü ancak akış kanalları olağanüstü genişliğe ulaştığı zaman belli olur. Tarım işçisinin ücreti, bu nedenle, asgariye indirgenmiş durumdadır ve bir ayağı daima sefalet batağına saplanmış haldedir.

Nispî fazla nüfusun üçüncü kategorisi, durgun fazla nüfus, faal iş ordusunun bir kesimini teşkil etmekle birlikte, bir işte çalışmaları son derece düzensizlik gösterir. Böylece, sermayeye, her an elaltında bulunan bitip tükenmez bir işgücü deposu sağlar. Yaşam koşulları, işçi sınıfının ortalama normal düzeyinin altına düşer ve bu durum, onu, derhal, özel kapitalist sömürü kollarının geniş tabanı haline getirir. Azamî çalışma süresi ve asgarî ücret, bunların ayırdedici özelliğidir. Bunların başlıca şeklini, "ev sanayii" başlığı altında görmüştük. Durgun fazla nüfus, modern sanayi ile tarımdan ve özellikle, elzanaatınm yerini manüfaktüre, manüfaktürün makineye bıraktığı, çökmekte olan sanayi kollarından gelen, fazlalık halindeki kuvvetlerle beslenir. Birikimin hızı ve genişliği ile birlikte fazla nüfusun meydana gelişi hızlandığı için, bu fazla nüfus da büyür. Ama aynı zamanda, işçi sınıfının genel artışında diğer unsurlara göre daha büyük bir orana sahip olduğu için, bu sınıf içinde kendini üreten ve devam ettiren bir unsur teşkil eder. Gerçekten de, yalnız doğum ve ölümlerin sayıları değil, ailelerin mutlak büyüklükleri de ücretlerin yüksekliği ve dolayısıyla farklı işçi kategorilerinin kullanabilecekleri yaşama araçları miktarıyla ters orantılıdır. Kapitalist toplumun bu yasası,

lmda kent sayısı 580 idi ve bunlar ile çevrelerindeki nüfus hemen hemen eşitti. Ama, bunu izleyen on yılda köylerle kırlardaki nüfus yarım milyona yükseldiği halde, 580 kentteki nüfus, bir-buçuk milyona ulaştı (1.554.067). Kırsal bölgelerdeki nüfus artışı yüzde 6,5, kentlerde 17,3'tür. Artış oranındaki farkın nedeni, kırlardan kentlere olan göçtür. Toplam nüfustaki artışın dörtteüçü kentlerde olmuştur." (*Census*, &c., s. 11 ve 12.)

vahşilere ve hatta uygar sömürgecilere bile saçma gelebilir. Bu yasa insanın aklına, bireysel olarak zayıf ve sürekli izlenip avlanan hayvanların sınırsız şekilde üremelerini getiriyor.*

Nispî fazla nüfusun en dipteki tortusu, nihayet, sefalet alanında bulunur. Serseriler, suçlular, orospular, tek sözcükle "tehlikeli" sınıflar dışında, bu toplum katı, üç kategoriyi kapsar, önce, çalışabilecek durumda olanlar. Her bunalımda yoksulların sayısının arttığını ve iş alanındaki her canlanma ile bunların da azaldığını görmek için İngiltere'deki yoksul istatistiklerine bir göz atmak yeterlidir. İkincisi, yetim ve öksüz çocuklarla, fakir fukara çocuklar. Bunlar, yedek sanayi ordusunun adayları olup, örneğin 1860 refah dönemlerindeki gibi hızla ve çok sayıda faal işçi ordusuna katılırlar. Üçüncüsü ahlâk düşkünleri, zavallılar, çalışamayacak durumda olanlar, işbölümü nedeniyle uyum yeteneğinden yoksun kalmış çaresizler; normal işçi yaşını aşan kimseler; sayıları, tehlikeli makineler, madenler, kimyasal işler vb. ile artan sanayi kurbanları, sakatlar, hastalıklılar, dullar. Yoksulluk, faal iş ordusunun hastanesi, yedek sanayi ordusunun safrasıdır. Sefalet, nispî fazla nüfusla birlikte ürer ve biri diğerinin zorunlu koşuludur; fazla nüfusun yanısıra, yoksulluk, kapitalist üretimin ve zenginlik artışının bir koşulunu teşkil eder. Bunlar kapitalist üretimin *faux frais*'si** arasında yer alırsa da, sermaye, bunun büyük kısmını kendi omuzlarından kaldırıp, işçi sınıfı ile alt orta sınıfın omuzlarına yüklemenin yolunu gayet iyi bilir.

* "Yoksulluk üremeye yararlı gibi görünüyor." (A. Smith.) Hatta bu, kibar ve esprili Abbé Galiani'ye göre, Tanrının özellikle bilgece yaptığı bir düzenlemedir. "Tanrı, en yararlı işleri yapacak insanların bolca dünyaya gelmelerini sağlayan bir düzen kurmuştur." (Galiani, *Della moneta*, in Custodi, *Parte Moderna*, c. 3, s. 78.) "Sefalet, kıtlık ve kırımın son noktasına kadar, nüfusun artışını durduracak yerde artırmaya eğilim gösterir." (S. Laing, *National Distress*, 1844, s. 69.) Laing bunu istatistikler ile gösterdikten sonra şöyle devam eder: "Eğer insanların hepsi rahat koşullar içerisinde olsalardı, çok geçmeden dünya ıssızlaşırdı."

** Beklenmedik küçük masraflar. —ç.

Toplumsal servet, işleyen sermaye, bu sermayenin büyüme ölçüsü ile hızı ve dolayısıyla, proletaryanın mutlak kitlesi ve emeğin üretkenliği ne kadar büyük olursa yedek sanayi ordusu da o kadar büyük olur. Sermayenin genişleme gücü ile, emrindeki işgücünün gelişmesi de aynı nedene bağlıdır. Bunun için, yedek sanayi ordusunun nispî büyüklüğü, servetin potansiyel enerjisi ile birlikte artar. Ama, bu yedek ordunun faal orduya göre oranı ne kadar büyükse, sefaleti, çalışma sırasında katlandığı ıstırapla ters orantılı olan toplam fazla nüfusun kitlesi de o kadar büyük olur. Nihayet, işçi sınıfının düşkünler tabakası ile yedek sanayi ordusu ne kadar yoğun olursa, resmî yoksulluk da o kadar yaygın olur. *Bu, kapitalist birikimin mutlak genel yasasıdır.* Diğer bütün yasalar gibi, bu da işleyişi sırasında çeşitli koşullar ile değişikliğe uğrarsa da, bunların incelenmesi bizi burada ilgilendirmemektedir.

İşçilere, sayılarını sermayenin gereklerine uydurmalarını öğütleyen ekonomik bilgeliğin budalalığı böylece ortaya çıkmış oluyor. Kapitalist üretim ve birikim mekanizması, bu ayarlamayı sürekli etkiler. Bu uymanın ilk durağı, nispî fazla nüfusun ya da yedek sanayi ordusunun yaratılması, son durağı, faal sanayi ordusunda gittikçe genişleyen bir tabakanın sefaleti ve yoksulluğun bir safra halinde çoğalmasıdır.

Toplumsal emeğin üretkenliğindeki ilerleme sayesinde gitgide artan ölçüde üretim araçlarının, gitgide azalan insangücü harcamasıyla harekete getirilmesi yasası —işçinin üretim araçlarını değil, üretim araçlarının işçiyi çalıştırdığı—, kapitalist bir toplumda, tam tersine döner ve şöyle ifade edilir: emeğin üretkenliği ne kadar yükselirse, işçinin istihdam araçları üzerindeki baskısı o kadar büyür ve dolayısıyla varoluş koşulları, yani başkalarının servetini ya da sermayenin genişlemesini artırmak için kendi işgüçlerini satabilme durumları o derece düzensiz ve güvenilmez hale gelir.

Böylece, üretim araçlarıyla emeğin üretme gücünün, üretken nüfustan daha hızlı bir şekilde artması gerçeği, kapitalist bir görüşle tam tersine ifade edilerek, emekçi nüfusun, sermayenin kendi genişleme gereksinmelerini karşılamak için çalıştırılabileceğinden daha büyük bir hızla arttığı şeklini alır.

Nispî artı-değer üretimini incelerken Dördüncü Kısmında görmüş olduğumuz gibi, kapitalist sistemde emeğin üretkenliğinin yükseltilmesi için kullanılan bütün yöntemler, bireysel işçinin aleyhine kullanılıyordu; üretimi geliştirme araçlarının hepsi, üreticiler üzerinde egemenlik kurulması ve sömürülmesi araçlarına dönüşüyordu; bunlar, işçiyi, bir parça-insan haline getiriyor, onu makinenin bir parçası düzeyine indiriyor, yaptığı işin bütün sevimliliğini yok ederek nefret edilen bir eziyet haline sokuyordu; bilimin bağımsız bir güç olarak sürece katılması ölçüsünde işçiyi, işsürecinin entelektüel yeteneklerinden uzaklaştırıyor; çalışma koşullarını bozuyor, iş-süreci sırasında nefret edilecek bir despotluğa boyun eğmek durumunda bırakıyor; tüm hayatını sadece çalışma hayatı şekline sokuyor ve karısıyla çocuklarını sermaye çarkının dişlileri arasına sürüklüyordu. Ne var ki, bütün artı-değer üretim yöntemleri, aynı zamanda, birikim yöntemleridir; ve birikimdeki her genişleme, bu yöntemlerin gelişmesi için bir araç haline gelir. Bundan da şu sonuç çıkar ki, sermaye birikimi oranında, aldığı ücret ister yüksek ister düşük olsun, işçinin kaderi daha da beter olacaktır. Nihayet, nispî fazla nüfusu ya da yedek sanayi ordusunu, birikimin büyüklüğü ve hızı ile daima dengeli durumda tutan yasa, işçiyi, sermayeye, Vulcan'ın Prometheus'u kayalara mıhlamasından daha sağlam olarak perçinler. Sermaye birikimine tekabül eden bir sefalet birikimi yaratır. Bu yüzden, bir kutupta servet birikimi, diğer kutupta, yani kendi emeğinin ürününü sermaye şeklinde üreten sınıfın tarafından, sefaletin, yorgunluk ve bezginliğin, köleliğin,

cahilliğin, zalimliğin, aklî yozlaşmanın birikimi ile aynı anda olur.

Kapitalist birikimin uzlaşmaz karşıtlıklar taşıyan bu niteliği,* kapitalizm-öncesi üretim biçimlerine ait olup bir ölçüde benzerlik gösteren, ama temelde farklı olgularla karıştırılmakla birlikte ekonomi politikçiler tarafından çeşitli şekillerde ifade edilmiştir.

18. yüzyılın büyük iktisatçı yazarlarından birisi Venedikli keşiş Ortes, kapitalist üretimdeki bu uzlaşmaz karşıtlığı, toplumsal servetin genel doğal yasası gibi görmektedir. "Bir ulusun ekonomisinde iyilikler ile kötülükler daima birbirini dengeler (*il bene ed il male economico in una nazione sempre all, istessa misura*): bazılarının servetindeki bolluk daima, diğerlerinin servetindeki yokluğa eşittir (*la copia dei beni in alcuni sempre eguale alla mancanza di essi in altri*): az sayıda insanın büyük servetleri daima diğer birçok insanın, yaşamak için en zorunlu şeylerden mutlak yoksunluğu ile biraradadır. Bir ulusun zenginliği nüfusuna, sefaleti zenginliğine uygun olur. Bazılarının çalışkanlığı diğerlerini tembelliğe zorlar. Yoksul ile tembel, zengin ile çalışkanın zorunlu sonucudur." vb..** Ortes'den aşağı yukarı on yıl sonra, İngiliz kilisesi rahiplerinden Townsend, sefaleti, zenginliğin zorunlu koşulu diye, zalim bir biçimde göklere çıkarmıştır. " (Emeğe) yasal baskı, bir yığın zahmet, şiddet ve gürültüyü de birlikte getirir, ... oysa açlık, yalnız ba-

* "Böylece, burjuvazinin içinde hareket ettiği üretim ilişkilerinin basit, tekdüze bir niteliğe sahip olmayıp, ikili bir niteliğe sahip oldukları; zenginliğin üretildiği; aynı ilişkiler içinde yoksulluğun da üretildiği; üretken güçlerin bir gelişme gösterdiği aynı ilişkiler içinde önleyici bir gücün de bulunduğu; bu ilişkilerin *burjuva zenginliğini*, yani burjuva sınıfının zenginliğini, ancak bu sınıfın tek tek üyelerinin zenginliklerini sürekli yok ederek ve durmaksızın büyüyen bir proletarya yaratarak ürettiği her geçen gün biraz daha açığa çıkmaktadır." (Karl Marx, *Misère de la Philosophie*, s. 116 [*Felsefenin Sefaleti*, s. 129].)

** G. Ortes, *Della Economia Nazionale libri sei*, 1777, Custodi'de Parte Moderna c. XXI, s. 6, 9, 22, 25, vd.. Ortes şöyle diyor, c. 1, s. 32: "Ulusların mutluluğu için yararsız sistemler kurmak yerine, kendimi onların mutsuzluklarının nedenlerini araştırmakla sınırlayacağım."

rışçı, sessiz ve sonu gelmeyen bir baskı olmakla kalmaz, gayret ve çalışmanın en doğal dürtüsü olarak, en güçlü çabayı davet eder." Bu durumda her şey, açlığı, işçi sınıfı arasında yaygın ve sürekli hale getirmeye bağlı oluyordu ve Townsend'e göre, bunu da, özellikle yoksullar arasında faal olan nüfus ilkesi sağlıyordu. "Öyle görünüyor ki, yoksulların bir ölçüde basiretsiz olması [yani, ağızlarında bir gümüş kaşık *olmaksızın* doğacak kadar basiretsiz olmaları] ve toplumda en aşağılık, en pis ve en bayağı işlerin yapılabilmesi için daima bazı kimselerin bulunmaları bir doğa yasasıdır. Böylece insan mutluluğunun hazinesi çok daha artar, daha hassas ve ince yaradılışlı olanlar, yalnız, sıkıcı işlerden kurtulmakla kalmazlar ... aynı zamanda, çeşitli yeteneklerine uygun düşen uğraşları yerine getirmek için bütünüyle serbest kalırlar ... o [yani, Yoksul Yasası], Tanrı ile doğanın yeryüzünde kurduğu sistemin, uyum ve güzelliğini, simetrisini ve düzenini yıkma eğilimini gösteriyor."* Venedikli keşişin, sefaleti ebedileştiren önüne geçilmez kaderde, hıristiyan hayırseverliğinin, evlenmeme yemininin, manastırların ve kutsal evlerin *raison d'être*'inin** bulması gibi, tahsisatlı protestan papazı da, bunda, yoksullara bir avuç kamu yardımı yapılmasını öngören yasalara saldırmanın bahanesini bulmaktadır.

"Toplumsal servetteki ilerleme" diyor Storch, "en sıkı-

* *A. Dissertation on the Poor Laws. By a Well-wisher of Mankind.* (The Rev. J. Townsend) 1786, yeni baskı, Lond. 1817, s. 15, 39, 41. Sözü edilen bu yapıtı ile, *Journey through Spain* adlı yapıtından aktarmalar yaptığımız bu "hassas" insandan Malthus sık sık, sayfaları bütünüyle kopya ederse de, zaten o da öğretisinin büyük bir kısmını Sir James Steuart'tan almış, ama bunu yaparken gerekli değiştirmeleri de yapmıştır. Örneğin, Steuart: "Burada, kölelikte, insanlığı [işçi olmayanlar için] gayrete getirmenin zora dayanan bir yöntemi vardı. İnsanlar [başkaları için bedavadan] çalışmaya zorlanırdı, çünkü bunlar başkalarına ait kölelerdi; insanlar şimdi zorla işe koşulurlar, [yani işçi olmayanlar için bedava çalışırlar], çünkü bunlar kendi gereksinmelerinin kölesidirler." derken, şişko vakıf yöneticisi gibi, ücretli işçinin devamlı oruç tutması gerektiği sonucuna varmaz. Tersine o, bunların gereksinmelerinin artmasını ve bu artan gereksinmelerin daha "hassas" insanlar için çalışmalarında bir dürtü olmasını ister.

** Varoluş nedeni. —*ç.*

cı, en bayağı ve iğrenç işleri yapan, tek sözcükle hayatta hoşa gitmeyen ve aşağılatıcı ne varsa omuzlarına yüklenen ve böylece diğer sınıflara boş zaman, huzur ve alışılagelen [*c'est bon!*]* karakter yüceliği sağlayan bu yararlı sınıfı yaratır."** Bundan sonra Storch, kendisine, yığınların sefaleti ve soysuzlaşması ile bu kapitalist uygarlığın barbarlığa göre ne üstünlüğü var? diye sorar. Buna tek bir karşılık bulur: güven!

Sismondi de, "sanayi ile bilimin ilerlemesi sayesinde", diyor, "bütün işçiler, her gün, tüketebileceğinden fazlasını üretebiliyor. Ama eğer, emeği ile ürettiği bu servet kendi tüketimine bırakılırsa, bu, onu iş için daha az uygun bir hale getirir." Ona göre, "İnsanlar [yani, işçi olmayanlar], eğer işçiler gibi sürekli ve ağır bir çalışma karşılığında satın almak zorunda kalsalardı, her türlü artistik yaratılar ve fabrikatörlerin bizim için sağladıkları bütün zevklerden vazgeçmeyi yeğ tutabilirlerdi. ... Bugün artık harcanan çaba, bunun ödülünden ayrılmış bulunuyor; önce çalışan, daha sonra dinlenen, aynı adam olmuyor; ama birisi çalıştığı için diğeri dinlenebiliyor. ... O halde, emeğin üretim gücündeki sınırsız artış, ancak, aylak zenginlerin lüks ve zevklerini artırmaktan başka bir sonuç veremez."***

Nihayet, ağırkanlı burjuva doktrincisi Destutt de Tracy de, şu zalimce sözleri yumurtluyor: "Yoksul uluslarda halk rahattır, zengin uluslarda ise genellikle yoksuldur."****

Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt,
s. 667-685.

* İşte bu güzel! —*ç.*

** Storch, *Cours d'Economie Politique* (Paris 1823), c. III, s. 223.

*** Sismondi, *De la Richesse Commerciale ou Principes d'Economie Politique*, s. 1 (Cenevre 1803) s. 79, 80, 85.

**** Destutt de Tracy, *Traité de la Volonté et de Ses Effets*, Paris 1826, s. 231: "*Les nations pauvres, c'est là où le peuple est à son aise; et les nations riches, c'est là où il est ordinairement pauvre.*" ["Yoksul uluslarda halk sıkıntı içinde değildir; ve zengin uluslarda halk her zaman yoksuldur."]

DEĞİŞEN VE DEĞİŞMEYEN SERMAYE ARASINDAKİ ORANSIZ ARTIŞ VE MALTUSÇU TEORİ

Ü C R E T*

1849

KARL MARX

(PARÇA)

ŞİMDİ çareler arasında üçüncü bir öneriyi ele almamız gerekiyor; bu üçüncü öneri —*maltusçu teori*— pratikte çok önemli sonuçlar doğurmuştur ve bugün de doğurmaktadır.

Bu teori, bütünüyle, burada incelemek zorunda olduğumuz ölçüde, şu sonuçlara varmaktadır:

α) Ücretin düzeyi, kendilerini arzeden kollarla, talep edilen kollar arasındaki orana bağlıdır.

* Maltusçu teoriyle doğrudan ilgili bu parça, Ronald L. Meek'in derlemesinde yer almamaktadır. Marx'ın, Brüksel 1847 tarihli defterinde bulunan "Ücret"in, *Ücretli Emek ve Sermaye*'nin esasını oluşturan notlar olduğu tahmin edilmektedir; ve pek bilinmeyen bu notlar, olasıdır ki, derleyenin sağladığı materyal arasında, o zaman bulunmuyordu. — *Sol Yayınları.*

Ücret, iki tarzda yükselebilir:

Ya, emeği harekete getiren sermaye, işçilere talep —daha hızlı bir ilerleyiş içinde— işçi arzından daha çok arttığı kadar hızla arttığı zaman.

Ya da, ikincisi, üretici sermaye o kadar hızlı artmasa da, nüfus, işçiler arasındaki rekabeti önemsiz derecede tutacak bir yavaşlıkla arttığı zaman.

İlişkinin bir yanı üzerinde, üretici sermayenin artışı üzerinde, siz, işçiler, hiç bir etkide bulunamazsınız.

Buna karşılık, ilişkinin öteki yönü üzerinde pekâlâ etkili olabilirsiniz.

İşçiler arasındaki arzı, yani işçiler arasındaki rekabeti, mümkün olduğu kadar az çocuk yaparak, azaltabilirsiniz.

Bu öğretinin bütün budalalığını, bayalığını ve ikiyüzlülüğünü gözler önüne sermek için şu söyleyeceklerimiz yetecektir:

β) (I'e şu eklenmelidir: Üretici güçlerdeki artışın ücret üzerindeki etkisi nedir?*

Emek talebi arttığı zaman, ücret artar. Emek talebi, emeği işe koşan sermaye arttığı, yani üretici sermaye çoğaldığı zaman artar.

Ama bu konuda, bellibaşlı iki noktayı dikkate almak gerekir:

Birincisi: Ücret yükselmesinin en başta gelen bir koşulu, üretici sermayenin artması ve üretici sermayenin mümkün olduğu kadar hızla artmasıdır. Buna göre, işçinin katlanılabilir bir durumda olmasının başlıca koşulu, demek ki, işçinin durumunu burjuvaziye oranla gittikçe daha çok aşağılamak, hasmının —yani sermayenin— gücünü mümkün olduğu kadar çok artırmaktır. Bu, şu demektir: işçi, ancak, kendisine düşman olan, kendisinin uzlaşmaz karşıtı olan gücü meydana getirmek ve güçlendirmek koşulu altında, kat-

* Bkz: *Ücretli Emek ve Sermaye — Ücret, Fiyat ve Kâr*, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 68-69. —*Ed.*

lanılır bir durumda olabilir. Bu durumda, işçinin kendisine düşman bu gücü yaratması dolayısıyla, bu güçten, işçiyi yeniden üretici sermayenin bir parçası yapan, ve onu sermayeyi çoğaltan ve onà hızlı bir büyüme hareketi veren bir kaldıraç haline getiren iş olanakları doğar.

Bu arada geçerken şunu da belirtelim ki, sermaye ile emek arasındaki bu ilişki anlaşıldı mı, Fourier ve daha başkalarının uzlaştırma çabaları bütün gülünçlükleriyle ortaya çıkarlar.

İkincisi: Bir kez bu saçma ilişkiyi, genel olarak açıklayınca, daha da önemli bir ikinci öğe gelir, buna eklenir.

Gerçekte: üretici sermayenin büyümesi ve hangi koşullarda meydana geldiği ne demektir?

Sermayenin büyümesi, sermayenin birikmesi ve merkezileşmesi ile eşanlamlıdır. Sermaye, toplanıp biriktiği ve yoğunlaştığı ölçüde:

daha büyük çapta bir işe ve, bunun sonucu olarak, işi, daha da basitleştiren yeni bir işbölümüne götürür;

sonra, daha büyük bir düzeyde makineleşmenin işe karışmasına ve yeni makinelerin kullanılmasına götürür.

Bu demektir ki, üretici sermaye büyüdükçe, işçiler arasındaki rekabet de büyür, çünkü işbölümü basitleşmiştir ve her iş dalı herkes için daha kolay erişilebilir olmuştur.

İşçiler arasındaki rekabet, ayrıca, aynı ölçüde makinelerle de rekabete girdikleri ve makineler tarafından ekmeklerinden yoksun bırakıldıkları için de büyür. Üretici sermayenin yoğunlaşması ve birikimi, üretim hacmini durmadan artırarak ve, bundan başka, arzedilen sermayeler arasındaki rekabet yüzünden, kâr payım gittikçe daha çok düşürerek şu sonuçları doğururlar:

Küçük sınaî işletmeler iflâsa sürüklenirler ve büyük işletmelerin rekabetine karşıkoyamazlar. Burjuva sınıfın geniş katları, işçi sınıfına katılmaya sürüklenirler. İşçiler arasındaki rekabet, üretici sermayenin artışına kaçınılmaz ola-

rak bağlı olan küçük sanayicilerin iflâsı ile büyür .

Ve tam paranın faizi düştüğü anda, daha önce doğrudan doğruya sanayie katılmayan küçük kapitalistler, sanayiciler olmak zorundadırlar, yani büyük sanayie yeni kurbanlar vermek zorunda kalırlar. Şu halde, işçi sınıfı, bu yönden de çoğalır ve işçiler arasındaki rekabet artar.

Üretici güçlerin büyümesi daha büyük bir hacimle iş yarattığından, geçici üretim fazlalığı gittikçe daha büyük bir zorunluluk haline gelir, dünya pazarı gittikçe genişler, bunun sonucu olarak, dünya çapındaki rekabetle birlikte bunalımlar gittikçe daha şiddetli olur. Ve sonuç olarak, işçilere evlenmek ve döl vermek için anî bir uyarıda bulunulmuş olur, işçileri daha büyük yığınlar halinde biraraya toplamış olurlar, bu da ücretlerini gittikçe kararsız kılar. Her yeni bunalım, demek ki, işçiler arasında hemen, çok daha büyük bir rekabete neden olur.

Genel olarak: üretici güçlerin artması, daha hızlı ulaşım araçlarıyla, hızı durmadan artan dolaşımıyla, sermayenin hummalı gidişiyle, esasında şuna dayanır ki, aynı zaman içinde daha fazla üretilebildiğine göre, demek ki, rekabet yasasına uygun olarak, daha çok üretmek gerekir. Bu demektir ki, üretim gittikçe daha güç koşullarda yer alır, ve bu koşullarda, rekabetin sürdürülebilmesi için gittikçe daha büyük ölçüde çalışmak ve sermayeyi gittikçe sayıları daha az olan ellerde toplamak gerekir. Ve bu üretimin daha büyük bir hacimde de verimli olması için, işbölümünü ve makine kullanımını durmadan ve alabildiğine genişletmek gerekir.

Gittikçe daha güç koşullarda gerçekleşen bu üretim, sermayenin parçası olmakla, işçiye de uzanır. İşçinin de gittikçe daha güç koşullarda, yani hep daha az ücret karşılığında ve hep daha çok çalışarak ve gittikçe daha düşük üretim masrafları ile üretmesi gerekir. Böylece, asgarinin kendisi, en ufak bir yaşama zevki, yaşama sevinci karşılığın-

da gittikçe daha büyük bir güç harcanmasına indirgenir.

Üretici güçlerin büyümesi, demek ki, büyük sermayenin iyice güçlenmiş egemenliğine, işçi denen makinenin alıklaşmasının artmasına ve daha çok basitleşmesine, daha büyük bir işbölümü ile, makine kullanımı ile, biçimsel olarak makineli üretim için bir ödün olan primle, burjuva sınıfının yıkılmış kesimlerinin rekabeti vb. ile durumu büsbütün ağırlaşmış olan işçiler arasında doğrudan doğruya bir rekabete götürür.

Olanları daha da basit bir biçimde formüle edebiliriz:

Üretici sermaye üç öğeden oluşur:

1. İşlenecek hammadde;
2. Makineler ve makinelerle binaları işletmek için gerekli kömür vb. gibi malzeme;
3. Sermayenin, işçilerin geçimini sağlamaya ayrılan bölümü.

Peki ama, üretici sermayenin büyümesi sırasında, sermayeyi oluşturan bu üç öğenin birbirlerine karşı tutumları nasıl olur?

Üretici sermayenin büyümesi, onun merkezileşmesine ve sermayenin merkezileşmesi, ancak, her gün daha büyük bir ölçüde işletildiği takdirde verimli olabileceği olgusuna bağlıdır.

Demek ki, sermayenin büyük bir bölümü doğrudan iş aletleri haline dönüşecek ve iş aletleri olarak işe koyulacaktır, ve üretici güçler çoğaldıkça, sermayenin doğrudan makinelere dönüşen bu bölümü de büyük olacaktır.

Makinelerin sayıca çoğalmasının ve gene işbölümünün artmasının sonucu, daha kısa bir zaman içinde sonsuz derecede çok üretilebilmesidir. Bu bakımdan, hammadde stoklarının da aynı oranlarda artması gerekir. Üretici sermayenin büyümesi sırasında hammaddeler biçimine dönüşmüş olan sermaye bölümü de zorunlu olarak artar. Şimdi, geriye kalıyor, üretici sermayenin, işçilerin geçimine ayrılan,

yani ücrete dönüşen üçüncü bölümü.

Peki, üretici sermayenin bu bölümünün artmasının öteki iki bölümüne karşı durumu nedir?

Oransızlık aritmetik bir biçimde değil, geometrik bir biçimde ilerler.

Daha büyük bir işbölümü, bir işçinin daha önce üç, dört, beş işçinin ürettiği kadar üretmesi sonucunu doğurur. Makine, çok daha büyük ölçüde olmak üzere, aynı oranlara götürür.

Her şeyden önce, demek ki, üretici sermayenin makinelere ve hammaddelere dönüşmüş olan bölümlerinin artmasının, sermayenin ücrete ayrılan bölümünde de benzer bir artma ile birlikte gitmediği apaçıktır. Yoksa, gerçekten de, makine kullanımı ve işbölümünün artması ile, aranan amaca ulaşılamazdı. Bundan zorunlu olarak çıkan sonuç şudur ki, ücrete ayrılan üretici sermaye bölümü, makinelere ve hammaddelere ayrılan bölümlerle aynı ölçüler içinde büyümez. Dahası var. Üretici sermaye, yani sermaye olarak sermayenin gücü arttıkça, hammaddelere ve makinelere yatırılmış olan sermaye ile ücret olarak çekilen sermaye arasındaki oransızlık da, aynı ölçüde artar. O halde, bu demektir ki, ücrete ayrılmış üretici sermaye bölümü, sermayenin makine ve hammadde biçiminde işe koşulan bölümüne oranla gittikçe daha küçük olur.

Bir kez kapitalist, makine olarak daha büyük bir sermaye yatırdı mı, hammaddeleri ve makineleri işletmek için gerekli olan şeylerin satın alınması için daha büyük bir sermaye kullanmak zorunda kalır. Ama daha önce 100 işçi kullanmışsa, şimdi ancak 50 işçiye gereksinme duyacaktır belki de. Yoksa, sermayenin öteki bölümlerini iki katına çıkarması, yani oransızlığı daha da artırması gerekirdi. Demek ki, 50 işçiye yol verecektir, ya da 100 işçi, daha önce 50 işçinin çalıştığı fiyata çalışmak zorunda kalacaktır. Şu halde, pazarda işçi fazlalığı bulunacaktır.

İşbölümü değiştirilirse, yalnız hammadde için sermayenin artırılması gerekli olacaktır. *Bir tek* işçi, belki de üç işçinin yerini alacaktır.

Daha elverişli bir durumu varsayalım: kapitalist, yalnız işçilerinin sayısını olduğu gibi tutabilecek bir biçimde değil de —elbette ki bunu yapabileceği am beklemeyecektir—, ama işçilerini daha da artırabilecek bir biçimde kuruluşunu genişletiyor. Bu durumda, kapitalistin, işçileri aynı sayıda tutabilmek ya da hatta sayılarını artırmak için üretimi muazzam bir şekilde artırması gerekecektir. Ve işçilerin sayısı ile üretici güçler arasında son derece büyük bir oransızlık vardır. Fazla üretim bundan dolayı hızlanmış olur ve gelecek bunalım sırasında işi olmayan işçilerin sayısı her zamandan daha fazla olacaktır.

Demek ki, sermaye ile emek arasındaki ilişkilerin niteliğinden zorunlu olarak şu genel yasa ortaya çıkar: üretici güçlerin büyüyüşü sırasında, makineler ve hammaddeye dönüşmüş sermaye, yani sermaye olarak sermaye, ücrete ayrılmış bölüme bakarak oransız bir biçimde artar; yani başka bir deyişle söyleyecek olursak, üretici sermayenin toplam kitlesine bağıntılı olarak, işçilerin, kendi aralarında paylaşacakları, gittikçe küçülen bir payları vardır ve onlar arasındaki rekabet, bu bakımdan gittikçe daha şiddetli olur. Başka deyişle, sermaye arttıkça, bu artışla orantılı olarak işçilerin iş bulma ve geçim olanakları azalır ve, başka deyişle, iş bulma olanaklarına oranla emekçi nüfus daha da hızlı bir biçimde artar. Ve gerçekte, bu oran, üretici sermayenin genellikle büyümesi ölçüsünde artar.

Yukarda gösterilen oransızlığı denkleştirmek, gidermek için, geometrik ilerleyiş gösteren bir artış olması gerekir. Ve sonradan, bunalım zamanında, yeniden ayarlama olması için, daha da büyük bir artma olması gerekir.

Yalnız işçi ile sermaye arasındaki ilişkilerden çıkan ve bundan dolayı işçi için en elverişli durumu: yani üretici ser-

mayenin hızlı artışını bile elverişsiz bir duruma çeviren bu yasayı, burjuvalar, nüfus, doğal bir yasaya göre, iş bulma ve geçim olanaklarından daha büyük bir hızla çoğalır diyerek, toplumsal bir yasa olmaktan çıkarıp, bir doğa yasası haline sokmaya kalkıştılar.

Onlar, bu bir merkezde toplanmanın, yoğunlaşmanın artmasının, asıl üretici sermayenin artışı içinde içerilmiş olduğunu anlamadılar.

Bu noktaya ilerde yeniden döneceğiz.

Üretici gücün, özellikle işçilerin kendi toplumsal güçlerinin karşılığı, kendilerine ödenmemektedir, giderek bu güç onlara karşı yöneltilmektedir.

γ) Birinci saçmalık:

Gördük ki, üretici sermaye arttığı zaman —iktisatçıların varsaydıkları en elverişli durumda— bunun sonucu olarak, iş talebi de orantılı olarak ârttığında, modern sanayiin niteliği, sermayenin mahiyeti, öyle ister ki, işçilerin iş bulma olanakları aynı ölçüde artmasın; ve gene gördük ki, üretici sermayeyi artıran aynı koşullar, iş arzı ile talebi arasındaki oransızlığı daha da hızlı olmak üzere artırırlar, kısaca; üretici güçlerin çoğalması, aynı zamanda, işçilerle onların iş bulma olanakları arasındaki oransızlığı da büyütür. Bu, ne geçim araçlarının çoğalmasına, ne de kendi başına nüfus olarak düşünülen nüfusun çoğalmasına bağlıdır. Bu, zorunlu olarak, büyük sanayiin ve emek ile sermaye arasındaki ilişkilerin niteliğinden ileri gelir.

Ama, üretici sermayenin büyümesi yavaş bir ilerleme gösterdiğinde, ya da olduğu gibi kaldığında, ya da hatta gerilediğinde, işçilerin sayısı, her zaman, iş talebine oranla daha fazladır.

δ) İşçi sınıfının çocuk yapmama gibi bir karar alma olanağından yoksun olduğu saçmalığı bir yana, işçi sınıfının durumu, tam tersine, cinsel arzuyu onun başlıca zevki haline getirir ve yalnızca, tek başına onu geliştirir.

Burjuvazi, işçinin varlığını bir asgariye indirgedikten sonra, onun üreme sayısını da bir asgariye indirgemek ister.

ε) Ama burjuvazinin sözlerinde ve öğütlerinde, fazla bir ciddiyet olmadığı şundan bellidir:

Birincisi: modern sanayi, erginlerin yerine çocukları çalıştırmakla, çocuk dünyaya getirenlere gerçek bir prim uygulamış oluyor.

İkincisi: büyük sanayi, fazla-üretim anları için, işi olmayan işçilerden kurulu bir yedek orduya sürekli olarak gereksinme duyar. Burjuvazinin, işçilere karşı, başlıca amacı, genel olarak, emek-metaını mümkün olduğu kadar ucuza ele geçirmek değil midir? Bu da, ancak, bu metaın arzı, talebine oranla mümkün olduğu kadar fazla olursa, yani olabildiği kadar fazla nüfus varsa elde edilmez mi?

Demek ki, fazla nüfus burjuvazinin çıkarınadır, ve burjuvazi, işçilere, yerine getirilmesinin olanak-dışı olduğunu bildiği iyi bir öğüt verir.

ξ) Sermaye, ancak işçileri çalıştırarak çoğalabildiğine göre, sermayenin çoğalması, proletaryada bir artışı içerir ve görmüş olduğumuz gibi, sermaye ile emek arasındaki ilişkilerin niteliğine uygun olarak, proletarya, göreli olarak, daha da hızlı bir biçimde çoğalmalıdır.

τ) Bununla birlikte, yukarda anılan, doğal yasa demekten pek hoşlandıkları teori, yani nüfusun geçim araçlarından daha çabuk artması teorisi, burjuvanın vicdanını rahatlatması, onun katı yürekliliğini ahlâkî bir görev haline getirmesi, toplumsal sonuçları doğal sonuçlar haline dönüştürmesi ve, son olarak da, proletaryanın açlıktan kırılmasını diğer doğa olayları karşısındaki aynı serinkanlılığıyla, küçük parmağını bile oynatmadan seyretme fırsatını burjuvaya sağlaması ölçüsünde burjuvazi tarafından, son derece olumlu karşılanmıştır; öte yandan, bu teori, burjuvanın, proletaryanın yoksulluğunu sanki onun kendi kabahati

imiş gibi kabul edip cezalandırmasına olanak verir. Proletarya, aklını kullanarak, doğal içgüdüsünü frenlemekle ve ahlâkî denetimiyle, doğal yasanın kötü gelişmesini önleyebilir.

θ) Sosyal yardım yasaları, bu teorinin bir uygulaması olarak sayılabilir. Farelerin yokedilmesi, arsenik, işevleri, genel olarak halkın yoksulluğu. Uygarlığın göbeğinde yeniden kürek cezaları. Barbarlık yeniden ortaya çıkıyor, ama bu kez uygarlığın ta bağrında ve onun bütünleyici bir parçası olarak; bu yüzden cüzamlı bir barbarlık, uygarlığın cüzamı olarak barbarlık. İşevleri, işçilerin Bastille'leri. Kadınla erkeğin birbirlerinden ayrılması.

IV. Şimdi de, sıra, işçilerin durumunu, başka bir ücret belirlenmesi ile iyileştirmek isteyenlerden kısaca sözetmeye geliyor.

Proudhon.

V. Nihayet insansever iktisatçıların ücret üzerinde yaptıkları gözlemler arasında bir görüşü daha anmak gerekir.

α) Başka iktisatçılar arasında, Rossi, özellikle şu hususu açıklamıştır:

Fabrikatör, işçinin ürün payını, yalnız, işçi bu payın satışını bekleyemediği için önceden ucuza kapatır. Eğer işçi, ürünün satılışına kadar dayanabilseydi, sonradan kendi payını bir ortak olarak değerlendirebilirdi, tıpkı, tam konuşulan anlamda kapitalist ile sanayi kapitalisti arasında olup bittiği gibi. Demek ki, işçinin payının düpedüz ücret biçiminde olması bir raslantıdır, bir spekülasyonun, üretim sürecinin yanında rol oynayan ve zorunlu olarak bu üretim sürecini oluşturan öğelerden biri olmayan özel bir uygulamanın sonucudur. Ücret, bizim toplumsal durumumuzun geçici bir biçimidir. Sermayeye, zorunlu olarak bağlı değildir. Üretim için vazgeçilmez bir olgu değildir. Toplumun başka türlü bir düzenlenişinde, ortadan kalkabilir.

β) Bütün bu kurnazlık şöyle bir sonuca varır: Eğer iş-

çiler, doğrudan doğruya emeklerini satarak yaşamak zorunda olmamak üzere yeterince birikmiş emeğe (yani yeterince sermayeye) sahip olsalardı, ücret biçimi ortadan kalkardı. Bütün işçilerin aynı zamanda kapitalist, yani sermaye sahibi olması demek, sermayeyi, karşıtı olmadan, onsuz kendisinin de var olamayacağı ücretli iş olmadan varsaymak ve onu öyle kabul etmek anlamına gelir.

γ) Bununla birlikte, bu bir itiraftır ve biz bunu unutmamalıyız. Ücret, burjuva üretimin geçici bir biçimi değildir, ama bütün burjuva üretimi, üretimin geçici, tarihsel bir biçimidir. Bütün ilişkiler, sermaye kadar ücret de, toprak rantı da vb., hepsi geçicidirler ve evrimin belirli bir noktasında ortadan kaldırılabilirler.

NÜFUS teorisinin konularından biri de, işçiler arasındaki rekabeti azaltmayı istemekti. Derneklerin amacı, bu rekabeti *kaldırmak* ve onun yerine işçiler arasında *birliği* koymaktır.

İktisatçıların derneklere karşı dikkati çektikleri noktalar doğrudur:

1. Derneklerin işçilere yükledikleri masraflar, derneklerin elde etmek istedikleri kazanç artışından, çok kez daha büyüktür. Zamanla, onlar da, rekabet yasalarına karşı direnemezler. Bu birleşmeler, yeni makineleri, yeni bir işbölümünü, bir üretim yerinden başka bir üretim yerine geçişi gerektirir. Bütün bunların sonucu olarak, ücret azalır.

2. Bu birleşmeler, bir ülkede, emeğin fiyatını, kârın başka ülkelerdeki ortalama kâra oranla önemli bir ölçüde düşeceği bir biçimde, ya da sermayenin büyüme hareketinin durdurulabileceği bir biçimde tutmayı başarabilirlerse, bunun sonucu, sanayide durgunluk ve gerileme olacaktır ve patronları gibi işçiler de yıkıma uğrayacaklardır, çünkü, daha önce de gördüğümüz gibi, işçinin durumu böyledir. Üretici sermaye büyüdüğü zaman, işçinin durumu büyük

sıçramalarla kötüleşir ve sermaye küçüldüğü ya da olduğu gibi kaldığı zaman, hatta daha önceden, işçi yıkıma uğrar.

3. Burjuva iktisatçılarının bütün bu itirazları, daha önce söylediğimiz gibi, haklıdır, ama yalnız kendi görüş açılarından. Bu derneklerde, yalnız, görünüşte sözkonusu olan, gerçekten sözkonusu olsaydı, yani yalnız özellikle ücretin belirlenmesi sözkonusu olsaydı, sermaye ile ücretli emek arasındaki ilişkiler sonsuz olsaydı, bu birleşmeler, eşyanın zorunluluğu karşısında, güçsüz kalır, başarısızlığa uğrarlardı. Ama bu dernekler, işçi sınıfının birleştirilmesine, bütün eski toplumun sınıf uzlaşmazlıkları ile altüst oluşunun hazırlanmasına hizmet ederler. Ve bu açıdan, işçiler, bu içsavaşın, ölü, yaralı ve paraca özveri olarak pahasının hesabını yapmaya kalkan kurnaz burjuva lafazanlarla, haklı olarak alay ederler. Düşmanını savaşta yenmek isteyen, savaşın masraflarını onunla tartışmayacaktır. Ve işte, iktisatçıların kendilerine bile, işçilerin ne kadar gönlüyüce olduklarını tanıtlayan şey, ilk örgüt kuranların en iyi ücret alan fabrika işçileri olmaları, ve işçilerin, kendilerini yoksun etmek pahasına, ücretlerinden artırabildiklerinin hepsini siyasal ve sınaî dernekler yaratmak ve bu hareketin masraflarını karşılamak için kullanmalarıdır. Ve burjuva beyler, onların iktisatçıları, bu insansever hokkabazlar, ücret asgarisine, yani geçim asgarisine birazcık çay ya da rom, birazcık şeker ve et eklemeye razı olmak iyiliğini gösterseler de, işçileri bu asgarî içine, burjuvaziye karşı savaşın masraflarını sığdırır ve devrimci eylemlerinde yaşamlarının en büyük hazzını bulur görmek, onlara utanç verici olduğu kadar anlaşılmaz görünür.

Karl Marx, "Ücret", *Ücretli Emek ve Sermaye — Ücret, Fiyat ve Kâr*, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 76-87.

BEBEL'E MEKTUP
18-28 MART 1875
FRİEDRİCH ENGELS
(PARÇA)

ÜÇÜNCÜSÜ, halkımız, Lassalle'ın ekonomi politiğin tamamen yanlış bir anlayışına dayanan "ücretlerin tunç yasası"nı, yani ortalama olarak işçinin ancak bir *asgarî ücret* aldığı ve bunun da, Malthus'un nüfus teorisine göre her zaman gerektiğinden çok işçi bulunduğu için olduğu görüşünü (Lassalle'ın ileri sürdüğü iddialar bundan başka bir şey değildir) olduğu gibi kabul etmek gafletini göstermişlerdir. Oysa Marx, *Kapital*'de, ücretlere hükmeden yasaların çok çapraşık olduklarını ve, koşullara göre, bazan bir etkenin bazan da bir başkasının egemen duruma geldiğini, bu bakımdan bir tunç yasasından sözedilemeyeceğini, tersine, son derece esnek bir yasanın sözkonusu olduğunu ve bu yüzden

Lassalle'ın sandığı gibi sorunu birkaç sözcükle çözüme bağlamanın olanaksız olduğunu ayrıntılı olarak ve gerektiği gibi tamtlamıştır. Lassalle'ın Malthus'tan ve (tahrif ederek) Ricardo'dan kopya etmiş olduğu yasanın maltusçu temeli (ki Lassalle, *Emekçinin Elkitabı* adlı broşürünün 5. sayfasında da aynı görüşü bir kez daha savunmaktadır), Marx tarafından "Sermaye Birikimi" başlıklı bölümünde* yeteri kadar açıklıkla çürütülmüştür. Bu bakımdan Lassalle'ın "tunç yasası"nı kabul etmekle yanlış bir görüş ve kusurlu bir muhakeme benimsenmiş olmaktadır.

K. Marx, F. Engels, *Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi*, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 52-53.

* Bkz: Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt, s. 599-748.

ONBİR

"ÜCRETLERİN TUNÇ YASASI"

(DEVAM)

GOTHA PROGRAMININ ELEŞTİRİSİ

1875

KARL MARX

(PARÇA)

> "Bu ilkelerden hareket eden Alman İşçi Partisi, bütün yasal yollardan yararlanarak, Özgür Devleti —ve— sosyalist toplumu kurma; bütün şekilleriyle olduğu gibi ... ücretlerin *tunç yasası* ile birlikte ücret sistemini ortadan kaldırma; her türlü toplumsal ve siyasal eşitsizliğe son verme yolunda çaba harcar."*

"Özgür" devlet konusuna ilerde döneceğim.

Demek ki, gelecekte, Alman İşçi Partisinin, Lassalle'ın "tunç yasası"na inanması gerekecektir! Bu yasanın tüm yıkıma uğramaması için, "ücretlerin tunç yasasıyla *birlikte* ücretli sistemin ortadan kaldırılması"ndan sözetme deliliği edilmektedir (burada ücret sistemi denmeliydi). Eğer ben, ücret sistemini ortadan kaldırıyorsam, pek doğaldır ki, aynı zamanda, onun yasalarını da ortadan kaldırıyorum demektir, bu yasalar ister "tunç"tan olsun, ister süngerden. Ama Lassalle'ın ücret sistemine karşı mücadelesi, hemen hemen özellikle bu sözde yasa çevresinde döner dolaşır. Onun için Las-

* "Gotha Programı"ndan. —*Ed.*

salle mezhebinin bu işten muzaffer çıktığını iyice göstermek için, "ücret sistemi"nin, "ücretlerin tunç yasası ile bir likte" ortadan kaldırılması, ve onsuz kaldırılmaması gerekmektedir.

Bilindiği gibi "ücretlerin tunç yasası"nda Goethe'nin "sonsuz, büyük tunç yasaları"ndan aktarılmış "tunç" sözcüğü dışında hiç bir şey Lassalle'a ait değildir. *Tunç* sözcüğü ortodoks müminlerin birbirini tanımalarına yarayan işarettir. Ama eğer ben, bu yasayı, Lassalle'ın damgası ile kabul ediyorsam ve bunun sonucu olarak da bu yasaya onun atfettiği anlamı veriyorsam, bunun kökenini de kabullenmem gerekir. Hem ne kökendir bu; Lassalle'ın ölümünden az sonra Lange'nin işaret ettiği gibi, bu, (Lange'nin kendisinin de savunduğu) Malthus'un nüfus teorisinden başka bir şey değildir. Ama bu teori eğer doğruysa, ücret sistemini yüz kez ortadan kaldırsam da, yasayı ortadan *kaldıramam*, çünkü yasa, sadece ücret sistemini yönetmez, *bütün* toplumsal sistemi yönetir. Burjuva ekonomistleri, işte buna dayanarak, elli yıldan hatta daha uzun bir süreden beri, sosyalizmin eşyanın doğasında temelini bulan yoksulluğu ortadan kaldıramayacağını, ancak yoksulluğu genelleştirebileceğini, toplumun bütün yüzeyine yayabileceğini tanıtlamaya kalkışmışlardır!

K. Marx, F. Engels, *Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi*, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 35-36.

NÜFUS VE KOMÜNİZM

KAUTSKY'YE MEKTUP

1 ŞUBAT 1881

FRİEDRİCH ENGELS

(PARÇA)

ULEMA sosyalistler, her ne kadar biz, proleter sosyalistlerden, yeni toplumsal düzeni çökertme tehlikesini beraberinde getirecek olan aşırı nüfusun ortaya çıkma olasılığının nasıl engellenebileceği sorununu onlar hesabına çözümlememizi talep ediyorlarsa da, onlara bu iyiliği yapmam için, bu, yeterli bir neden olmaktan çok uzaktır. Her şeyi birbirine karıştıran fazla akıllılıkları sayesinde edindikleri bütün kuruntu ve kuşkuları, bu insanlar hesabına gidermeye çalışmak, hatta, örneğin, bir tek Schäffle'nin sayısız kalın ciltlere doldurduğu bütün o berbat saçmalıkları çürütmeye kalkışmak, bence tamamen bir zaman israfıdır. Bu kafaların, sadece *Kapital*'den yaptıkları ve tırnak içine yerleştirdikleri

yanlış alıntıları düzeltmek, başlı başına büyük bir cilt yazmayı gerektirir. Sorularına karşılık verilmesini talep etmeden önce, bırakalım da önce okumayı ve alıntı yapmayı öğrensinler.

Üstelik, ancak daha henüz ortaya çıkmaya başlamış olan Amerikan kitle üretiminin ve gerçek büyük-ölçekli tarımın üretilen geçim araçlarının ağırlığı altında, bizi, sözcüğün tam anlamıyla, boğma tehdidiyle karşı karşıya bıraktığı bir sırada, ben, bu sorunun hiç de ivedi bir sorun olduğu kanısında değilim: diğer şeylerin yanısıra bu sonucu da doğurması zorunlu bir devrim arifesinde, *yeryüzü, şimdilerde kalabalıklaşacaktır* —169-170.* sayfalarda bu konuda söylediklerinizi bu noktada çok yüzeysel kalıyor— ki bu durumun Avrupada da büyük bir nüfus artışını *gerektireceği kesindir.*

Euler'in hesabı, çağımızın ilk yılında bileşik faizle sürülen ve her onüç yılda bir-iki katına çıkan ve bu yüzden de şimdi $\frac{1 \times 2^{144}}{60}$ guldene, dünyadan daha büyük bir gümüş yığınına ulaşan *kreutzer*** hesabıyla aynı şeydir. 169. sayfada, Amerika ile Avrupa'nın toplumsal koşulları arasında fazla fark olmadığını söylediğinizde, bu, herhalde, sadece büyük kıyı kentleri ya da bu koşulların ardında gizlendiği yasal dış görünüşler için geçerlidir. Amerikan nüfusunun geniş yığınları, kuşkusuz, nüfus artışı için son derece uygun koşullar altında yaşamaktadır. Göçmen akımı da bunu tanıtlıyor. Gene de nüfusun iki katına çıkması için otuz yıl geçmesi gerekiyor. Bu, beni korkutmuyor!

Elbette insan sayısının, sınırlamayı gerektirecek oranda artma olasılığı soyut olarak, vardır. Ama eğer komünist top-

* Burada, Kautsky'nin *Der Einfluss der Volksvermehrung auf den Forschritt der Gesellschaft* [Nüfus Artışının Toplum Gelişimine Etkisi] (Viyana 1880) adlı yapıtına atıf yapılmaktadır. —*Ed.*

** Eskiden Almanya ve Avusturya'da tedavülde bulunan küçük bir para. —*Ed.*

lum herhangi bir evrede insanların çoğalmasını, tıpkı üretimi olduğu gibi, düzene sokma zorunluluğunda kalırsa, bu işi, hiç bir güçlükle karşılaşmaksızın bizzat ve yalnızca bu toplum yapacaktır. Daha şimdiden Fransa ve Güney Avusturya'da, plansız, kendiliğinden bir biçimde elde edilen sonucun, bu tür bir toplumda planlama ile gerçekleştirilmesi bence hiç de güç olmayacaktır. Herhalde, bunun yapılıp yapılmamasını, ne zaman ve nasıl yapılacağını ve bu amaçla ne gibi araçların kullanılacağını kararlaştıracak olanlar, komünist toplumun insanları olacaktır. Ben, kendimi onlara yol gösterme ve önerilerde bulunma durumunda görmüyorum. Bu insanlar, elbette, bizlerden daha az zeki olmayacaklardır.

Yeri gelmişken belirteyim, daha 1844'te şunları yazmıştım (*Deutsch-Französische Jahrb.*, s. 109): "Malthus tamamen haklı olmuş olsa bile, gene de, bu, (sosyalist) yeniden düzenlemenin derhal gerçekleştirilmesini gerektirir, çünkü Malthus'un aşırı nüfusa karşı en kolay ve en etkin karşı-önlem olarak öne sürdüğü üreme içgüdüsünün ahlâken dizginlenmesi, ancak böyle bir yeniden düzenlemeyle, ancak kitlelerin aydınlığa kavuşturulmasıyla sağlanabilir."

Briefe an A. Bebel, W. Liebknecht, K. Kautsky und andere, Moskova 1933.

MALTUSÇU TEORİNİN TERSİ

DANİELSON'A MEKTUP
9 OCAK 1895
FRİEDRİCH ENGELS
(PARÇA)

1 ARALIK tarihli mektubunuzu almış bulunuyorum. Bay Von Struve'nin, Marx'ın Malthus'un nüfus teorisini *reddetmeyip tamamladığını* söylemekle ne demek istediğini anlamıyorum.* Malthus hakkında birinci cildin 23—1** bölümünde 75. dipnotta yazdıklarının herkes için yeterince açık olduğunu sanırdım. Ayrıca, Londra'da bir *quarter* tahılın 20 şiline, ya da 1848-1870 dönemindeki ortalama fiyatın yarısına satıldığı bir sırada ve bugün *geçim araçlarının* onları tüketecek kadar büyük olmayan *nüfus üzerinde baskı yaptığı*

* P. Von Struve, *"Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi" Üzerine Eleştirel Notlar*, St. Petersburg 1894. —*Ed.*

** Engels, burada, bu kitabın 95-97. sayfalarında kısmen verilmiş olan dipnota değinmektedir. —*Ed.*

genellikle kabul edildiği bir sırada herhangi bir kimsenin bugün nasıl olup da *nüfusun geçim araçları üzerine baskı yaptığı* yolundaki maltusçu teorinin tamamlanmasından sözedildiğini de anlamıyorum! Ve eğer Rusya'da, çiftçi, aslında tükenmesi gereken tahılı satmaya zorlanıyor olsa, onu, buna zorlayan şey nüfusun baskısı değil, vergi tahsildarının, toprakbeyinin, kulakın vb., vb. baskısıdır. Bildiğim kadarıyla, Rusya dahil, bütün Avrupa'da tarımsal sıkıntının sorumlusu, her şeyden çok Arjantin buğdayının düşük fiyatıdır.

Die Briefe von Karl Marx und Friedrich Engels an Danielson (Nikolay—on), Leipzig 1929.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MALTHUS VE GENEL EKONOMİK TEORİ ÜZERİNE MARX

MARX, başlangıçta *Kapital*'i, "teorinin tarihçesi"nin inceleneceği son bir ciltle sonuçlandırmak niyetindeydi. 1861 ile 1863 arasında bu amaçla birçok materyal biriktirdi. Marx'ın ölümünden sonra Engels bu materyali alarak yayınlanabilir bir biçim vermek istediyse de, buna olanak bulamadan o da öldü. Böylece bu görev Kautsky'e kaldı. Kautsky, Marx'ın elyazmasını (doyurucu olmaktan uzak bir şekilde) baskıya hazırladı. Ve bu çalışmayı *Theorien über den Mehrwert* ("Artı-Değer Teorileri") başlığı altında 1905 ve 1910 yılları arasında yayınlamıştır.*

* *Artı-Değer Teorileri*'nden sunulan parçalar, Ronald L. Meek'in derlemesine, Kautsky'nin yayınladığı *Theorien über den Mehrwert*'ten çevrilmiştir.

Theorien'den aşağıda üç parça çevrilmiştir. Bunlardan birincisi Marx'ın, "rikardocu" olarak bilinen rant teorisinin bulunuş tarihçesini uzun uzadıya tartıştığı bir bölümün başlangıç kısmıdır. "Rikardocu" rant teorisinin Ricardo'nun adıyla anılmakta olmasına karşın, aslında bu, hemen hemen aynı zamanda —1815 başlarında— dört iktisatçı (Malthus, West, Torrens ve Ricardo) tarafından ortaya konulmuştur ve bunlardan hangisinin daha önce geldiğini saptamak çok güçtür. Ne var ki bundan yaklaşık 40 yıl önce, James Anderson adında İskoçyalı bir çiftçi Tahıl Yasaları adıyla yazdığı bir broşürde bu teoriyi oldukça somut bir şekilde yordamıştı [*anticipate*]. Marx, *Theorien*'den çevrilen aşağıdaki ilk parçada, Malthus'un Anderson'un teorisini nasıl ilkesiz bir tarzda kullandığını açıklamakla başlıyor. Ama az sonra tartışma bu uzmanlık alanının dışına çıkarak, Marx'ın Malthus'ta "alçaklık" diye tanımladığı ekonomi politiğe yaklaşım tarzına karşı genel bir saldırı biçiminde gelişiyor. Malthus'un bakış açısının "saygılı" niteliğiyle Ricardo'nun "basiretsizliği"nin parlak bir şekilde kıyaslanması özellikle belirtilmeye değer.

Aşağıdaki ikinci ve üçüncü parçalar *Theorien*'de Marx'ın tümüyle Malthus'a ayırdığı özel bölümden çevrilmiştir. Bu bölüm, Marx'ın uzun Ricardo incelemesini izler ve "Rikardocu Okulun Dağılması"nı konu alan bölümden hemen önce gelir. Beş kısımdan oluşur: (1) Değer ve Artı-Değer; (2) Değişen Sermaye ve Birikim; (3) Aşırı Üretim ve Aşırı Tüketim; (4) *İnquiry*'nin ("Soruşturma") Yazarı; (5) *Outlines* ("Anahatların") Yazarı. İkinci parçada "Değer ve Artı-

Kautsky'nin yayınladığı metnin birtakım kusurlar içerdiği bilinmektedir. Bu nedenle, aynı parçaları, Marx'ın elyazması metninden yeniden hazırlanan *Theories of Surplus Value*, London-Moscow 1968-1972'den çevirdik. Kautsky'nin yayınladığı metinde yeralan, ama çeviriye esas aldığımız metinde. *düzenleme değişikliğinden* dolayı buraya aktardığımız pasajlar arasında bulunmayan kısımlar, <> işaretleri arasında, Marx'ın köşeli parantez içine aldığı pasajlar, (editörlüğe ve çevirene ait köşeli parantezlerden ayırmak amacıyla) {} işaretleri arasında verilmiştir. —*Sol Yayınları*.

Değer" bütünüyle, üçüncü parçada "Aşırı Üretim ve Aşırı Tüketim" kısaltılarak verilmiştir. İkinci derecede önemli ve kısa olan diğer kısımlar, alınmamıştır.

İkinci parçada Malthus'un değer ve kâr teorilerinin çok ayrıntılı bir tahlili bulunmaktadır. Marx, özellikle Malthus'un yüzeysel değer teorisinin onu nasıl doğrudan doğruya kârın kapitalist tarafından malın satışında basitçe "üzerine eklenen" bir şey olduğu şeklindeki "bayağı" görüşe götürdüğünü gösteriyor. Üçüncü parçada buna mukabil, bu değer ve kâr teorilerinin Malthus'u "üretken olmayan tüketimde sürekli artışın gerekliliği" gibi bir mazeret (*apologetic*) öğretisine nasıl götürdüğünü gösteriyor. Üçüncü parça Malthus, Ricardo ve Sismondi arasındaki benzerlik ve ayrılıkların çok ilginç bir araştırması ve Malthus'un ekonomik çalışmalarının tamamının, özet olarak, keskin bir şekilde mahkûm edilmesiyle son buluyor. Marx'ın bu bölümlerde yer alan bellibaşh görüşlerine bu yapıtın ilk bölümünde değinilmiştir.

BİR
SAVUNUMCU OLARAK MALTHUS

ARTI—DEĞER TEORİLERİ
İKİNCİ CİLT
1861-1863
KARL MARX
(PARÇA)

ANDERSON pratik bir çiftçiydi. Rantın niteliğinin, *üstünkörü* bir şekilde tartışıldığı ilk çalışması, 1777 yılında*, kamuoyunun büyük bir bölümünün gözünde Sir James Steuart'ın hâlâ önde gelen iktisatçı olduğu, ve bir yıl önce yayınlanmış bulunan *Wealth of Nations*'ın ("Ulusların Zenginliği") tüm dikkatleri üzerinde topladığı bir sırada, yayınlandı. Bunun karşısında, âcil bir pratik sorunun yolaçtığı ve rantı *ex professo*** ele almayıp niteliğini şöyle bir açıklayıveren bir İskoçyalı çiftçinin çalışması dikkat çekemezdi. Bu çalışmada, Anderson, rantı, sadece raslantısal olarak ele alıyor-

* *An Enquiry into the Nature of Corn-Laws, etc.* Edinburg 1777.
** Özellikle. —ç.

du, *ex professo* değil. Aynı derecede raslantısal olarak, onun bu teorisi, kendisi tarafından toplu olarak *Essays Relating to Agriculture and Rural Affairs* ("Tarım ve Kırsal Sorunlara İlişkin Denemeler") adı altında, 1777-1796 yıllarında Edinburg'da yayınlanan ve üç cilt tutan yapıtın* bir-iki denemesinde yeniden belirmektedir. Gene, aynı şekilde, 1799-1802'de Londra'da basılan *Recreations in Agriculture, Natural-History, Arts and Miscellaneous Literature*'de ("Tarım, Doğa Tarihi, Sanatlar ve Karışık Edebiyatta Dinlenmek"), (British Museum'da bakılacak) bu çalışmaların tümü, doğrudan doğruya çiftçiler ve tarımcılar için yazılmıştı. Anderson buluşunun önemini önceden biraz olsun sezinleyebilseydi, ve bunu bir *"Inquiry into the Nature of Rent"* gibi başlıbaşına bir inceleme olarak kamuoyuna sunsaydı, ya da yurttaşı McCulloch'un büyük bir beceriyle başkalarının fikirlerinin ticaretini yapmış olması gibi o da kendi fikirlerinin ticaretini yapmada biraz olsun beceri sahibi olsaydı** durum değişik [olurdu].

Onun teorisinin 1815'te ortaya çıkan reprodüksiyonları, rantın niteliği üzerine bağımsız *teorik* incelemeler olarak yayınlandı. Bunu, West ve Malthus'un sırasıyla aşağıda verilen çalışmalarının başlıkları da gösteriyor: Malthus: *An Inquiry into the Nature and Progress of Rent* ("Rantın Niteliği ve İlerlemesi Üzerine Bir Soruşturma"). West: *Essay on the Application of Capital to Land* ("Sermayenin Toprağa Uygulanması Üzerine Deneme").

Üstelik Malthus, daha önceki yazılarından aldığı geometrik ve aritmetik diziler konusundaki saçmalığın salt sanal bir varsayım olmasına karşın, nüfus yasasını ilk kez ekonomik ve gerçek (doğal-tarihsel) bir temele oturtabilmek amacıy-

* Marx ikinci baskıya atıf yapmaktadır. İlk baskı, tek cilt halinde, 1775'te yayınlanmıştı. —*Ed.*

** Marx, burada, McCulloch'un aym (çoğu özgün olmayan) materyali birbirinden farklı birkaç yerde birden yayınlama alışkanlığına değiniyor galiba. —*Ed.*

la Anderson'un rant teorisini kullanmıştır. Bay Malthus sorunu bir anda "geliştirdi". *Ricardo,* önsözünde belirttiği gibi*, bu rant öğretisini bütün ekonomi politik sistemin en önemli halkası haline bile getirmiş ve ona —pratik yamndan oldukça ayrı olarak— yepyeni bir teorik önem vermiştir.

Besbelli ki, Ricardo, *Principles of Political Economy*'nin ("Ekonomi Politiğin İlkeleri") önsözünde West ve Malthus'u bunun yaratıcıları olarak ele aldığına göre, Anderson'dan habersizdi. *West*'in yasayı sunuşundaki üzgünlüğe bakarak, kendisinin Anderson'u Tooke'un Steuart'ı tanıdığı** kadar az tanıdığı yargısına varılabilir. Bay Malthus'ta durum farklıdır. Yazılarının dikkatle incelenmesi, onun Anderson'u tanıdığını ve kullandığını gösterir. Aslında o, meslekten bir aşırmacıydı. Daha önce değinmiş bulunduğum bağımsız bir üretici olarak değil de, *adını herhangi bir yerde anmamasına* ve varlığını *gizlemesine* karşın, adî bir aşırmacı gibi onu kopya ettiğine ve özetlediğine kani olmak için daha önce kendisinden aktarma yapmış olduğu saygıdeğer Townsend'in*** yapıtını, onun nüfus üzerine yapıtının *birinci baskısı* ile karşılaştırmak yeterlidir.

Malthus'un Anderson'u kullanma tarzı tipiktir. Anderson, tahıl ihracatına teşvik primi uygulamasını ve tahıl ithalâtının vergilendirilmesini, toprakbeylerini düşünerek değil de, bu tür mevzuatın "tahılın ortalama fiyatını *düşüreceğini*" ve tarımda üretici güçlerin dengeli bir şekilde gelişmesini sağlayacağını düşündüğü için savunuyordu. Malthus, Anderson'un bu pratik uygulamasını benimsedi, çünkü —İngiliz Resmî Kilisesinin sadık bir üyesi olduğundan— toprak aristokrasisinin rantlarını, kâhyalarını, israfını, zulmünü vb. *ekonomik açıdan* mazur gösteren profesyonel bir dalkavuk-

* *Principles of Political Economy*'nin girişinde. Bkz: Ricardo, *Works and Correspondence*, Sraffa baskısı, c. 1, s. 5-6. —*Ed.*

** Tooke ve Steuart'a yapılan bu atıfın açıklaması için bkz: Karl Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, Sol Yayınları, Ankara 1974, s. 252. —*Ed.*

*** Joseph Townsend, *A Dissertation on the poor Laws*, 1786. —*Ed.*

tu. Malthus, sanayi burjuvazisinin çıkarlarını, bunlar, toprak mülkiyetinin, aristokrasinin çıkarlarıyla bir olduğu sürece, yani, halk kitlelerine, proletaryaya *karşı olduğu* sürece savunur. Ama bu çıkarlar birbirlerinden ayrıldığı ve birbirleriyle zıtlaştıkları yerlerde, burjuvaziye karşı aristokrasinin yanında yer alır. "*Üretken olmayan* işçileri", aşırı tüketimi vb. savunmasının nedeni budur.

Öte yandan Anderson, rant getiren toprakla rant getirmeyen toprak arasındaki, ya da değişik rant getiren topraklar arasındaki farkı, bir rant, ya da daha büyük bir rant getiren toprağa oranla *hiç* rant getirmeyen ya da daha *az* rant getiren toprağın *göreli* düşük verimliliği ile açıklamıştır. Ama *değişik* toprak türlerinin bu göreli üretkenlik derecelerinin, yani en kötü toprak türlerinin daha iyi türlerle kıyaslandığında nispeten düşük üretkenliğinin tarımın *mutlak* üretkenliğiyle hiç bir ilişkisinin olmadığını da özellikle belirtmişti. *Tersine, her* tür toprağın mutlak verimliliğinin sürekli olarak artırılabileceğini ve nüfus çoğalmasıyla birlikte artırılması gerektiğini vurgulamakla kalmayıp, daha ileri gitmiş ve değişik toprak türlerinin *verimliliklerindeki farkların* giderek *azaltılabileceğini* öne sürmüştür. İngiltere'de tarımın şimdiki gelişme düzeyinin, gelecekteki gelişim *olasılıkları* hakkında hiç bir ipucu vermediğini söylemiştir. Bir ülkede tahıl fiyatının yüksek, rantın düşük olmasına karşılık, başka bir ülkede rantın yüksek, tahıl fiyatının düşük olabileceğini de söylemiş olmasının nedeni budur, ve her iki ülkede rantın varlığı ve düzeyi mutlak verimlilikten değil de, verimli ve verimsiz topraklar arasındaki *farklılıktan* doğduğuna göre, bu onun ilkesine uygundur; her ülkede [rantın varlığını ve düzeyini, —ç.] yalnızca orada bulunan toprak verimliliklerindeki farklılık derecesi belirler, bu tür toprakların ortalama verimliliği değil. Buradan, tarımın mutlak verimliliğinin rantla hiç bir ilişkisi olmadığı sonucuna varmaktadır. Bu yüzden aşağıda göreceğimiz gibi, Anderson

kendisini sonradan maltusçu nüfus teorisinin kanlı bir düşmanı ilân etmiş ve kendi rant teorisinin bu canavarlığa temel olacağını hiç bir zaman aklına getirmemişti. Anderson, İngiltere'de tahıl fiyatlarındaki 1700-1750 dönemine kıyasla, 1750-1801 dönemindeki artışı bir zaman gittikçe daha az verimli toprak türlerinin ekilmesine değil, bu iki dönemdeki mevzuatın tarıma yaptığı etkiye bağlamıştır.

Bu durumda Malthus ne yaptı?

Kendisinin bir "deyim" olarak saklı tuttuğu (gene, bir aşırma olan) geometrik ve aritmetik diziler uydurması yerine, Anderson'un teorisini, kendi nüfus teorisinin kanıtı olarak kullandı. Teorisinin Anderson tarafından pratik uygulamasını, toprakbeylerinin çıkarlarıyla uyuştuğu sürece alıkoydu — başlıbaşına bu olgu bile bu teorinin burjuva ekonomi sistemiyle bağıntısını en az Anderson kadar az anladığını tanıtlamaya yeter. Teoriyi bulanın öne sürdüğü karşıkanıtlara değinmeksizin, bunu proletaryaya karşı çevirdi. Bu teoriden yapılabilecek teorik ve pratik ilerleme şu idi: Teorik olan, metaın vb. *değerinin* belirlenmesi ve toprak mülkiyetinin niteliği hakkında görüş sahibi olunması; pratik olan *burjuva üretimi temeli üzerinde* toprakta özel mülkiyetin gerekliliğine karşı çıkılması ve, daha önemlisi, bu toprak mülkiyetini güçlendiren, tahıl yasaları gibi tüm devlet düzenlemelerine karşı çıkılması. Anderson'un teorisinden çıkan bu ilerlemeleri Malthus, Ricardo'ya bıraktı. Malthus'un teoriden çıkarttığı başlıca pratik sonuç, 1815'te toprakbeyleri tarafından istenilen koruyucu gümrük tarifelerinin savunulması idi — bu aristokrasiye dalkavukça hizmet, zenginlikleri üretenlerin yoksulluğunun yeni bir *haklı çıkartılması,* emeğin sömürücüleri hesabına yeni bir mazeret idi. Bu açıdan bu, sanayi kapitalistlerine dalkavukça bir hizmetti.

Katıksız bir bayağılık, Malthus'un ayırdedici bir özelliğidir, — öyle bir bayağılık ki, bu, ancak, insan ıstırabını

günahının bir cezası olarak gören ve her durumda, "yeryüzü üzerinde bir gözyaşı seli"ne gerek duyan, ama aynı zamanda, kendi maişetini de hesaba katarak, ve takdir-i ilâhî dogmasının yardımıyla, egemen sınıfların konuklarını gözyaşı seli içinde "çekicileştirmeyi" tümüyle yararlı gören papazlarda bulunur. Bu zihniyetin "bayağılığı", aynı zamanda, onun bilimsel çalışmasında da kendisini gösterir. *Birincisi*, onun utanmaz ve mekanik aşırmacılığında, *İkincisi*, bilimsel önermelerden çıkardığı *radikal* olmayan *dikkatli* yargılarda.*

Ricardo, yaşadığı dönemde, haklı olarak, kapitalist üretim tarzını genel olarak üretim için en yararlı şey, servet yaratılmasında en yararlı şey olarak görür. O, *üretim uğruna üretim* ister ve bu açıdan *haklıdır*. Ricardo'nun duygusal muhaliflerinin yaptığı gibi, üretimin bir amaç olmadığını öne sürmek, üretim uğruna üretimin insanın üretici güçlerinin gelişmesinden başka bir anlama gelmediğini, bir başka deyişle *insan doğasının zenginliğinin gelişmesinin kendi içinde bir amaç* olduğunu unutmak demektir. Sismondi'nin yaptığı gibi, bireyin refahını bu amacın karşısına koymak, bireyin refahını koruyabilmek için türlerin gelişmesinin *durdurulması* gerektiğini, öyle ki, örneğin, savaşta bazı bireyler ister istemez imha edildiğinden, savaşların yapılmaması gerektiğini öne sürmek demektir. (Sismondi, sadece çelişkiyi *gizleyen* ya da yadsıyan iktisatçılar karşısında haklıdır.) Bu tür bilgiçce düşüncelerin boşluğundan ayrı olarak, önce *insan* türünün yeteneklerinin geliştirilmesi, insan bireylerinin çoğunluğunun ve hatta sınıfların pahasına olur, ama sonunda bu çelişkiyi kırar ve bireyin gelişmesiyle ça-

* Almanca aslında bu iki sözcük, *rücksichtsvoll* "başkalarını (sevecenlikle) düşünen" ve *rücksichtslos*, "(başkalarını) düşünmeyen"dir. Marx, bu sözcükleri, Malthus'un bilimsel sonuçları çarpıtırken toprak ağaları ve kapitalistlerin çıkarları karşısında gösterdiği "düşünceli" tutumun, Ricardo'nun vardığı sonuçlarda herhangi bir sınıf çıkarı gözetmeme "düşüncesizliğiyle" zıtlaştığını anlatmak için, cinaslı bir şekilde kullanıyor. —*Ed.*

kışır; bireyselliğin daha yüksek bir gelişmesi, böylece ancak, insanlar âleminin türleri uğruna bireylerin kurban edildiği bir tarihsel süreç içinde gerçekleşebilir, hayvan ve bitki âlemlerinde olduğu gibi, insanlar âleminde de türlerin bu çıkarları her zaman bireysel çıkarların feda edilmesi pahasına olur, çünkü türlerin bu çıkarları, sadece *belirli bireylerin çıkarlarıyla* çakışır ve bu ayrıcalıklı bireylerin gücünü oluşturan, bu çakışmadır.

Bu nedenle, Ricardo'nun acımasızlığı, sadece *bilimsel dürüstlük* taşımakla kalmıyor, ama onun bakış açısından, *bilimsel bir zorunluluk* da oluyor. Ama bu yüzden de, üretici güçlerin gelişmesinin toprak mülkiyetini mi, yoksa işçileri mi yıktığı karşısında, o tamamen kayıtsız kalır. Bu gelişme, sanayi burjuvazisinin sermaye değerini azaltıyor da olsa, ona göre bir şey değişmez. Ricardo, emeğin üretken gücünün gelişmesi *varolan* sabit sermaye değerini yarıya indirse ne olur, diye sorar. İnsan emeğinin verimliliği iki katına çıkar. Şu hâlde, burada *bilimsel dürüstlük* vardır. Ricardo'nun anlayışı bir bütün olarak, *sanayi burjuvazisi*nin çıkarları üretimin çıkarlarıyla ya da insan emeğinin üretken gelişmesiyle çakıştığı için, salt *bu yüzden* ve *böyle olduğu kadarıyla,* sanayi burjuvazisinin çıkarınadır.

Burjuvazi bununla çatışmaya girdiği yerde, Ricardo diğer zamanlarda proletarya ve aristokrasiye karşı çıktığı gibi, aynı *acımasızlıkla* burjuvaziye de karşı gelir.

<Ricardo'nun nitelendirilmesi açısından aşağıdaki iki pasajın belirleyici önemi vardır: "Herhangi bir sınıf kaygısıyla ülkenin servet ve nüfusunun ilerlemesinin kontrol altına alınmasını esefle karşılarım." (*Ricardo, An Essay on the Influence of a Low Price of Corn on the Profits of Stock, etc.,* 1815, Sraffa's ed., vol. 4, s. 41.)

Tahıl ithali serbest olduğunda "toprak terkedilir" (*ibid.,* s. 39), [ama sınaî üretim ilerler]. Böylece üretimin gelişmesi için toprak mülkiyeti feda edilir.

Ama, gene tahılın serbest ithali durumunda: "Bazı sermayelerin yitirileceği tartışma götürmez, ama sermayeye sahip olunması, ya da korunması bir amaç mı, yoksa bir araç mıdır? Araçtır kuşkusuz. Bizim istediğimiz bir meta bolluğudur* ve eğer sermayemizin bir bölümünü feda ederek, rahatlık ve mutluluğumuza katkıda bulunan belirli nesnelerin yıllık üretimini artırabilirsek, sanırım, sermayemizin bir bölümünü yitirdiğimize yakınmamamız gerekir." (*On Protection to Agriculture*, 1822, Sraffa's ed., vol. 4, s. 248-49.)

"*Bizim sermayemiz*" sözü ile Ricardo, ne *bize*, ne de kendisine ait olan sermayeyi kastediyor, onun kastettiği, *kapitalistlerin* toprak mülkiyetine yatırdıkları sermayedir. Ama *biz* (!) bir bütün olarak, ulusu temsil ediyoruz. "*Bizim*" zenginliğimizin artması, *toplumsal* zenginliğin artmasıdır ve bu, zenginlikte payı bulunanlardan bağımsız olarak, kendi başına bir amaçtır!

"20.000 sterlinlik bir sermayesi olan ve yılda 2.000 sterlin kâr sağlayan kişi için, kârı 2.000 sterlinin altına düşmediği sürece, sermayesiyle yüz ya da bin kişiyi çalıştırıyor olması, üretilen malın 2.000 sterline ya da 10.000 sterline satılıyor olması, kendisi için bir şey değiştirmez. Ulusun gerçek çıkarı da, bunun gibi bir şey değil midir? Net gerçek geliri, rant ve kârları aynı olduğu sürece, ulusun on ya da oniki milyondan oluşuyor olmasının hiç bir önemi yoktur." (*Principles of Political Economy*, Sraffa's ed., vol. 1, s. 348.)

Burada "proletarya", servete feda edilmektedir. Proletarya servetin varlığı için bir önem taşımadığı sürece, servet de proletaryanın varlığını önemsemez. O sadece bir yığın "bir insan yığını"dır ve hiç bir değeri yoktur.

Şu halde, bu üç örnekte, Ricardo'nun bilimsel tarafsızlığını görüyoruz.>

Ama *Malthus*! Bu alçak adam, eldeki bilimsel öncüllerden (ki bunları her zaman başkalarından *çalmıştır*) sadece

* Genel olarak servet.

aristokrasi açısından burjuvaziye karşı ya da bu ikisi açısından proletaryaya *karşı "kabul edilebilir"* (yararlı) türden sonuçları çıkarmıştır. Bu nedenle *üretim uğruna üretim* istemiyor, ama ancak *states quo*'yu koruduğu ya da yaygınlaştırdığı, ve egemen sınıfların çıkarlarına hizmet ettiği sürece.

Zaten onun ilk yapıtı, asıl yapıtın feda edilmesi pahasına aşırmacılığın başarısının en çarpıcı örneklerinden biri olan bu yapıtı (dipnot), *mevcut* İngiliz hükümetinin ve toprak aristokrasisinin yararına, Fransız Devriminin ve *onun İngiltere'deki yandaşlarının* işleri düzeltmek yolundaki eğilimlerinin ütopya olduğunun "ekonomik" kanıtını sağlama *pratik* amacını güdüyordu. Bir başka deyişle, bu, tarihsel gelişmeye karşı ve üstelik Devrimci Fransa'ya karşı bir savaşı haklı gösteren mevcut düzene bir övgü broşürüydü.

Koruyucu gümrük tarifeleri ve rant üzerine 1815'te yazdıkları kısmen üreticilerin yoksulluğu için daha önce getirdiği mazereti olumlamak, özel olarak ise, gerici toprak mülkiyetini, "aydın", "liberal" ve "ilerici" sermayeye karşı savunmak ve, en önemlisi, İngiltere'de sanayi burjuvazisine karşı, aristokrasinin çıkarları doğrultusunda kabul edilen *geriye doğru bir adım* niteliğindeki bir yasayı haklı göstermek anlamına geliyordu. Nihayet, Ricardo'ya *karşı* yöneltiği *Principles of Political Economy* ("Ekonomi Politiğin İlkeleri") adlı kitabında, esas olarak amaçladığı şey "sanayi sermayesinin" mutlak taleplerini ve onun üretkenliğini artıran yasaları, toprak aristokrasisinin, (Malthus'un bağlı olduğu) "Resmî Kilise"nin, devlet memurlarının ve vergi tüketicilerinin mevcut çıkarları açısından "avantajlı" ve "elverişli sınırlar" içinde hapsetmektir. Ama bilimi (ne denli yanlış olursa olsun), bilimden kaynaklanmayan, *dışardan* gelen, ona *yabancı* olan *dışsal çıkarlar*dan çıkarılmış bir bakış açısıyla *uyumlu* kılmak için çaba harcayan bir adama, ben *"alçak"* derim.

Proletaryayı makinelerle aynı düzeye koyarken, onları yük hayvanı ya da bir meta olarak ele alırken, Ricardo'nun yaptığı alçaklık değildir, çünkü (onun bakış açısına göre) "onların salt makine, ya da yük hayvanı" olmaları "üretim"e yardımcıdır, ya da, çünkü burjuva üretimde onlar, gerçekten yalnızca metadırlar. Bu, tarafsızdır, nesneldir, bilimseldir. Bilimine karşı *günah* işlemeden yapabildiği ölçüde, Ricardo, her zaman için bir insansever olmuş, bunu pratikte de göstermiştir. Öte yandan papaz Malthus, üretim uğruna işçiyi yük hayvanlığına indirger ve hatta onu bekârlığa ve açlıktan ölmeye mahkûm eder. Ama bu aynı üretim talepleri toprakbeyinin "rant"ını azaltır ya da Resmî Kilisenin "onda-bir"lerine fazlaca yüklenir, ya da "vergi tüketicileri"nin çıkarlarını tehdit edecek olursa; ya da sanayi burjuvazisinin çıkarları ilerlemeyi engelleyen kesimi, üretimin ilerlemesini temsil eden kesimine feda edilecek olursa —ve bu yüzden, bu, burjuvaziye karşı aristokrasinin çıkarları, ya da ileri burjuvaziye karşı tutucu ve geri burjuvazinin çıkarları sözkonusu olduğunda— bütün bu durumlarda "papaz" Malthus, üretim uğruna, bu özel çıkarları feda etmez, ama bunun yerine, üretim taleplerini mevcut egemen sınıfların ya da sınıf kesimlerinin özel çıkarları uğruna elden geldiğince feda etmeye *çalışır*. Ve bu amaçla bilimsel vargılarını *tahrif eder*. Utanmaz ve mekanik aşırmacılığından oldukça ayrı olarak, *bilimsel* bayağılığı, bilime karşı işlediği günah budur. Malthus'un bilimsel vargıları, genel olarak egemen sınıflara karşı ve özel olarak da bu sınıfların gerici unsurlarına karşı "saygılı"dır; bir başka deyişle bu çıkarlar uğruna bilimi *tahrif eder*. Ne var ki, ezilen sınıflar sözkonusu olduğunda vargıları acımasızdır. Yalmzca acımasız olmakla kalmaz, Malthus bunu uygular da; bundan bayağı bir haz duyar ve vargıları, zavallı yoksullara karşı olduğu sürece kendi bakış açısından bilimsel olarak haklı görülebilecek noktanın da *ötesine* geçen bir biçimde *abartır*.

İngiliz İşçi sınıfının —Cobbett'in ona taktığı kaba adla "*mountebanck parson*" (şarlatan papaz) (Cobbett, İngiltere'de bu yüzyılın en büyük *siyasî* yazarı olduğu halde, Leipzig profesörlüğü paysinden yoksundu ve "bilim dilinin" amansız bir düşmanıydı)— Malthus'a karşı nefreti bu yüzden tümüyle haklıydı ve halk burada bir *bilim adamıyla* değil, [halkın] düşmanlarının satılmış bir savunucusu, egemen sınıfların utanmaz bir dalkavuğu ile karşı karşıya olduğunu içgüdüsüyle sezmiştir.

Herhangi bir görüşün mucidi, bu görüşü bütün dürüstlüğü ile abartabilir; ama bu abartmayı yapan kişi bir aşırmacı ise, her zaman bu abartmanın "ticaretini" yapar.

Malthus'un *Nüfus Üzerine* adlı yapıtının ilk baskısı, içinde *yeni* bir tek bilimsel *söz* olmadığından, yersiz bir Capuchin vaazı* olarak, Townsend'ın, Steuart'ın, Wallace'ın, Herbert'in vb. buluşlarının bir Abraham a Santa Clara** uyarlaması olarak kabul edilmelidir. Aslında yapmak istediği etkiyi yalnızca *popüler* şekliyle sahip olduğu *halk* biçimiyle yaratmak istediğinden, *halkın* nefreti haklı olarak ona yönelmektedir.

Uyum vaaz eden zavallı burjuva iktisatçılarıyla karşılaştırıldığında, Malthus'un onlara karşı tek meziyeti, özellikle uyumsuzlukların üzerinde durmasıdır. Bu uyumsuzlukların hiç birisinin onun tarafından *bulunmamış* olmasına karşın, bütün bunlar papazlara özgü kendini beğenmiş bir bayağılıkla vurgulanmış, abartılmış ve ilân edilmiştir.

Charles Darwin, *On the Origin of Species by Means of Natural Selection or the Preservation of Favoured Races for the Struggle of Life* ("Doğal Seçme Aracıyla Türlerin Ortaya Çıkışı ya da Seçkin Irkların Yaşam Mücadelesinde Korunmaları") (5 bin) Londra 1860, adlı yapıtın girişinde şöyle diyor:

* Boş, yavan bir vaaz anlamında. —*ç.*

** Garip yazılarıyla tanınan bir Roma katolik vaizi (1642-1709). —*Ed.*

"Yeryüzündeki bütün organik varlıklar arasında geçen ve onların büyük bir geometrik oranla çoğalmalarını zorunlu kılan *Varolma Mücadelesi,* ondan sonraki bölümde incelenecektir. Bu, hayvanlar ve bitkiler âlemine tümüyle uygulanmış Malthus öğretisidir." (1860 ed., London, s. 4-5 [*Türlerin Kökeni,* Onur Yayınları, 1976, s. 25].)

Bu parlak yapıtında *Darwin,* hayvan ve bitki âlemlerindeki "geometrik" ilerleme buluşuyla Malthus teorisini yıktığını görememiştir. Malthus'un teorisi, hayvanlar ve bitkilerin hayali "*aritmetik*" artmasına karşı kendisinin Wallace'a ait olan insanın geometrik artışını koymuş bulunması olgusuna dayanır. Darwin'in yapıtında, örneğin, türlerin tükenişi konusunda, Malthus teorisinin (onun temel ilkesinden oldukça ayrı olarak) ayrıntılarda da doğal tarihe dayanılarak çürütüldüğünü görüyoruz. Ama Anderson'un rant teorisine dayandığı ölçüde, Malthus teorisi, *bizzat Anderson tarafından* çürütülmüştür. {Örneğin Ricardo, teorisi, kendisini, ücretlerin asgarinin üzerine çıkmasıyla metam değerinde bir artış olmadığı görüşüne vardırdığında, bunu açıkça söyler. Malthus ise, burjuvazi kâr etsin diye, ücretleri düşük tutmak ister.}

Karl Marx, *Theories of Surplus Value,* c. 2, London-Moscow, 1968-1969, s. 114-121.

DEĞER VE ARTI-DEĞER ÜZERİNE MALTHUS

ARTI-DEĞER TEORİLERİ

ÜÇÜNCÜ CİLT

1861-1863

KARL MARX

(PARÇA)

MALTHUS'UN burada değineceğimiz çalışmaları şunlardır:

1. *The Measure of Value Stated and Illustrated, with an application of it to the alterations in the value of the English Currancy since 1790* ("Değer Ölçüsünün Belirtilip Yansıtılması. 1790'dan Beri İngiliz Parasında Yapılan Değişikliklere Uygulanışıyla Birlikte"), London 1823.

2. *Definition in Political Economy, etc.* ("Ekonomi Politikte Tanımlar, vb."), London 1827. Aynı yapıtın John Casenove tarafından 1853'te "Notlar ve Tamamlayıcı Düşünceler" ile birlikte yapılan baskısına ayrıca bakınız.

3. *Principles of Political Economy, etc.* ("Ekonomi Po-

litiğin İlkeleri vb."), İkinci Baskı, London 1836 (Birinci Baskısı, 1820 ya da dolayları, ayrıca bakılacak).

4. Bir maltusçu (yani rikardocularm aksine olarak maltusçu) tarafından yazılan aşağıdaki çalışma da ayrıca ele alınacaktır — *Outlines of Political Economy, etc.* ("Ekonomi Politiğin Anahatları, vb."), London 1832.

Observations on the Effects of the Corn Laws, etc. ("Tahıl Yasalarının Etkileri Üzerine Gözlemler, vb."), 1814, adlı yapıtında Malthus, Adam Smith hakkında hâlâ şöyle demekteydi.

"Besbelli ki Adam Smith'i bu düşünce silsilesine yönelten, *emeği* (yani emeğin değerini) *'değerin standard ölçüsü* ve tahılı da emeğin standard ölçüsü olarak ele alma alışkanlığıdır. Değişimdeki gerçek değerin (*real value in exchange*) doğru ölçüsü olarak, ne emeğin, ne de herhangi başka bir metaın gösterilemeyeceği, ekonomi politiğin artık en değişmez öğretilerinden biri olma durumuna gelmiştir; ve gerçekten de bu salt değişimdeki değerin tanımından [...] çıkmaktadır' [s. 11-12] ve gerçekte, bunu izleyen [...] değişim içindeki değerin tanımı da bizzat bunu böylece göstermektedir."

Ama *Principles of Political Economy* (1820) adlı yapıtında Malthus, Smith'in bu kendi konusunu gerçekten tahlil ederken hiç bir "değer ölçüsü" kullanmamış olmasına karşın, Ricardo'ya karşı kullanmak üzere, bu "değerin standard ölçüsü"nü Smith'ten almaktadır.* Yukarda sözü geçen *Ta-*

* *Artı-değer Teorileri*'nin daha önceki kısımlarında Marx, Adam Smith'in "büyük bir saflıkla sürekli bir çelişki içinde hareket ettiği"ne değinir. Bir yandan o, "ekonomik kategoriler arasındaki iç bağ'antıları — ya da burjuva ekonomik sisteminin gizli yapısını çizer." Öte yandan, "bu iç bağlantının yanısıra, aynı zamanda rekabet olaylarında kendini gösterdiği, bu nedenle bilimsel olmayan gözlemciye göründüğü şekliyle bağlantıyı ortaya koyar". (Bkz: *Theories of Surplus Value, Selections*, G. A. Bonner ve Emile Burns çevirisi, s. 202.) Marx bu iki yaklaşımdan birincisine (burada olduğu gibi) bazan, Smith teorisinin "gerçek" kısmı olarak değinir; başka zamanlarda (aşağıda yer yer görüleceği gibi) buna, Smith'in zayıf yönü diye tanımladığı ikinci yaklaşım tarzının tersine, "güçlü yönü" olarak değinir. —*Ed.*

hıl Yasaları ile ilgili kitabında,* bizzat Malthus bir nesnenin değerinin sermaye miktarıyla (birikmiş emek) ve nesnenin üretimi için gerekli (hazır) emekle belirlendiğini öne süren Smith'in öbür tanımını benimsemiştir.

Malthus'un, gerek *İlkeler*'i ve gerekse *İlkeler*'deki bazı yönleri geliştirme eğiliminde olan yukarda değinilmiş iki yapıtının geniş ölçüde Ricardo'nun kitabının ulaştığı başarının getirdiği kıskançlıktan kaynaklandığı ve Ricardo'nun kitabının çıkmasından önce, becerikli bir aşırmacılıkla ulaşmış olduğu önderlik konumunu yeniden elde etmek için Malthus tarafından girişilmiş bir çaba olduğunu anlamamak olanaksızdır. Ayrıca, Ricardo'nun değer tanımı, sunuşun bir ölçüde soyut olmasına karşın, toprak sahipleriyle maiyetlerinin çıkarlarına karşı yöneltilmişti, ki Malthus, bu çıkarları sanayi burjuvazisininkilerden daha fazla temsil etmekteydi. Aynı zamanda, Malthus'un bir ölçüye kadar teorik, spekülatif bir çıkarı temsil ettiği de yadsınamaz. Gene de Ricardo'ya muhalefeti —ve bu muhalefetinin aldığı biçim— salt Ricardo'nun bir sürü tutarsızlıklara bulaşması yüzünden olanaklı olmuştu.

Malthus'un saldırısının hareket noktaları, bir yandan, artı-değerin kökeni ve [öte yandan] Ricardo'nun bizzat değer yasasının bir tadilâtı olarak, sermayenin farklı kullanım alanlarındaki maliyet fiyatlarının eşitlenmelerini kavrayış biçimi ve kâr ile artı-değeri genellikle birbirine karıştırmasıdır (ikisini doğrudan özdeşleştirmesidir). Malthus bu çelişkileri ve *quid pro quos*'u** çözmez, rikardocu değer yasasını vb. yıkabilmek için, bu karışıklıktan yararlanarak kendi hamilerinin işine gelen sonuçlar çıkarmak için, bunları Ricardo'dan alır.

Malthus'un üç kitabında yaptığı gerçek katkı, esas ola-

* Malthus'un *Inquiry into the Nature and Progress of Rent* (1815) adlı yapıtı. —*Ed.*

** Bir şeyi bir başkasının yerine kullanmaktan doğan hata. —ç.

rak sermaye ile ücretli emek arasındaki *eşit olmayan* değişimi vurgulamasıdır. Buna karşılık, Ricardo, metaların değişimlerinin değer yasasına göre (metaların içerdikleri emek zamanına göre), sermaye ile canlı emek arasında, belirli bir birikmiş emek miktarı ile belirli bir hazır emek miktarı arasında eşit olmayan değişime nasıl yolaçtığını gerçekte açıklamaz ve bu yüzden artı-değerin kökenini aslında muğlak bırakır (çünkü sermayeyi doğrudan doğruya emekle değiştirir, emeğin gücüyle değil). Malthus'un daha sonraki birkaç öğretilisinden biri olan Casenove, yukarıda değindiğimiz yapıtın (*Definitions, vb.*) önsözünde bunu sezinleyerek şöyle demektedir:

"Metaların *karşılıklı değişimi ile dağılımı* (ücret, kira ve kâr) birbirlerinden ayrı tutulmalıdır. ... *Dağılım Yasaları* karşılıklı değişime ilişkin yasalara tamamen bağlı değildir." (T. R. Malthus, *Definitions in Political Economy, etc.*, ed. Casenove, [London 1853] önsöz, s. v-vii)*

Burada bu, ancak, ücretlerin kârla ilişkisinin, sermaye ile ücretli emeğin değişiminin, birikmiş emek ile hazır emeğin ilişkisinin metaların karşılıklı değişimi yasasıyla *doğrudan doğruya* çakışmadığı anlamına gelir.

Eğer para ya da metaların *kullanımını*** sermaye olarak —yani, onların değeri değil de, kapitalist kullanımları olarak— kabul edilirse, artı-değerin sermaye tarafından kumanda edilen, yani meta ve paranın bizzat kendilerinin içerdikleri emek miktarının ötesinde kumanda ettikleri artı-emekten (ödenmemiş emekten) başka bir şey olmadığı açıktır. Bizzat içerdiği emek miktarına (bu eşittir, onu oluşturan üretim unsurlarının içerdiği emek toplamı ile bunlara eklenen hazır emek miktarına) ek olarak, bizzat içermediği bir

* Bu üç değişik pasajdan çıkarılanların bir yorumu olup, doğrudan alıntı değildir. —*Ed.*

** *Verwertung* normalde "kullanmak" ya da "ziyan etmemek" anlamına gelir, ama ticarette "elde etmek", "paraya dönüştürmek" şeklinde kullanılır. —*Ed.*

artı-emek satın alır. Bu artı, artı-değeri oluşturur; bunun büyüklüğü, sermayenin büyüme hızını belirler. Ve meta ile değişilen canlı emeğin bu artı miktarı, kârın kaynağını oluşturur. Kâr daha doğrusu artı-değer, maddileşmiş bir emek miktarının ona eşdeğer olan bir canlı emek miktarıyla değişiminden değil, karşılığında bir eşdeğer ödenmeden yapılan bu değişimde elkonulan canlı emek bölümünden, yani bu sahte-değişimde sermayenin elkoyduğu ödenmemiş emekten çıkar. Eğer kişi, bu sürecin işin içine nasıl girdiğini gözönüne almazsa —ve bu ara halka Ricardo tarafından belirtilmediği için, Malthus da bunu gözönüne almamakta haklıydı— eğer sadece bu sürecin asıl içeriğine ve sonucuna bakarsa, o zaman artı-değerin üretimi, kâr, paranın ya da metaın sermayeye dönüşümü, metaların değer yasası uyarınca değişilmeleri olgusundan değil, yani bunların maloldukları emek zamanı miktarıyla orantılı olarak değil, tersine, meta ya da paranın, yani (maddileşmiş emek), içinde bulunan ya da metalarda somutlaşan ya da onlara katılmış emek miktarından *daha fazla* bir canlı emek miktarıyla değişiliyor olmaları olgusundan doğar. Yukarda adı geçen kitabında Malthus'un tek katkısı, bu noktayı vurgulamış olmasıdır, ki Ricardo her zaman, kapitalist ile işçi arasında bölüşülen tamamlanmamış ürünü, bu bölüşmeye yolaçan ara süreç olan değişimi gözönünde tutmadan varsaydığına göre, bu, Ricardo'da çok daha az belirgindir. Ama Malthus'un para ya da metaın sermaye olarak *kullanımını,* ve dolayısıyla bunların sermaye olarak özgül işlevlerindeki *değerini,* metaın *meta olarak değeriyle* birbirlerine karıştırmasıyla ortadan kalkıyor; böylece, göreceğimiz gibi, Para Sistemine ilişkin budalaca anlayışlar konusundaki, gaspa dayanan kâr konusundaki açıklamalarında gerileme gösterir ve tam bir onmaz kargaşalık içine düşer. Böylece Malthus, Ricardo'nun ilerisine geçmek yerine, ekonomi politiği, Ricardo'dan ve hatta Smith ve fizyokratlardan önce bulunduğu noktaya geri sürüklemeye uğraşır.

"... aynı ülkede ve aynı anda, sadece kâra ve emeğe ayrışabilecek metalar, emeğin kaydettiği bütün ilerlemelerde değişen miktarlardaki kârları bu metalara fiilen katılmış olan birikmiş ve hazır emeğin eklenmesinden çıkan emek niceliğiyle doğru bir biçimde ölçülebilir. Ama bu, zorunlu olarak, bunların kumanda edeceği emek miktarı ile aynı olmalıdır." ([T. R. Malthus,] *The Measure of Value Stated and Illustrated*, London 1823, s. 15-16.)

"... bir metaın kumanda edebileceği emek, onun değer ölçüsü[dür.]" (*Op. cit.*, s. 61).*

"... bir malın kumanda edeceği sıradan emek niceliğinin üzerine kâr eklendikten sonra içerisine katılmış bulunan emek miktarını ölçmesi ve temsil etmesi gerektiğinin öne sürüldüğünü" (yani kendi kitabı *The Measure of Value* çıkmadan önce) "hiç bir yerde görmedim". ([T. R. Malthus,] *Definitions in Political Economy. etc.*, London 1827, s. 196.)

Bay Malthus "kâr"ı doğrudan doğruya değerin tanımı içerisine sokmak istiyor, öyle ki, "kâr" doğrudan doğruya bu tammdan çıksın. Ricardo'da durum böyle değildir. Bu da, Malthus'un güçlüğün nerede yattığını sezinlemiş olduğunu gösteriyor.

Üstelik *bir metaın değerinin* onun *sermaye olarak gerçekleşmesi* ile özdeş olduğunu söylemesi, özellikle saçmadır. Metalar ya da para (kısacası maddileşmiş emek), canlı emek karşılığında sermaye olarak değişildiğinde, her zaman içerdikleri emekten daha fazla bir emek niceliğiyle değişilmiş olurlar. Ve eğer, bir yanda bu değişimden önceki meta ile, öbür yanda canlı emekle değişildikten sonra ortaya çıkan ürün kıyaslanırsa, metaın kendi değeri (eşdeğeri) ile birlikte kendi değerini aşan bir artı ile —artı-değerle— değişildiği görülür. Ama, bundan ötürü, bir metaın değerinin, bu değeri aşan kendi değeri ile birlikte bir artı-değere eşit olduğunu söylemek saçmadır. Eğer meta öteki metalarla canlı emek

* Doğrudan alıntı olmayıp, bir yorumlamadır. —*Ed.*

karşılığında sermaye olarak değil, bir meta olarak değişilirse, o zaman bu, bir eşdeğer ile değişildiğine göre, içerdiği somutlaşmış emek bakımından, aynı nicelikteki bir emekle değişilmiş demektir.

Böylece burada dikkate değer tek nokta, Malthus'a göre, kârın bir metaın değerinde zaten var olduğu ve bir metaın içerdiği emekten her zaman daha fazlasına kumanda ettiğinin kendisi için açık olduğudur.

"... bir metaın genellikle kumanda edeceği emek, kârın eklenmesiyle birlikte ona fiilen katılan emeği ölçtüğü için, salt bu nedenden, değerin bir ölçüsü olarak ("emeği") almak yerindedir. Bu durumda *bir metaın olağan değerinin* onun *arzını etkileyen doğal ve gerekli koşullar* tarafından saptandığı düşünülürse, genellikle kumanda ettiği emek miktarının bu koşulların tek ölçüsü olacağı kesindir." ([T. R. Malthus,] *Definitions in Political Economy*, London 1827, s. 214.)

"*Üretimin ilkel maliyetleri.* Arz [...] koşullarına tamamen eşdeğer olan bir ifade." (*Definitions in Political Economy*, ed. Casenove, London 1823, s. 14.)

"*Arz* [...] *Koşullarının Ölçüsü* [...]. Doğal ve olağan durumunda bulunduğu zaman, meta ile değişilecek emek niceliği." (*Loc. cit.*, s. 14.)

"... bir metaın kumanda ettiği emek niceliği, tamıtamına bu metaya katılmış olan emek niceliğini, peşin [olarak yatırılmış sermaye —ç.] üzerinden elde edilen kâr ile birlikte temsil eder ve bu yüzden gerçekte, arzın o doğal ve gerekli koşullarını, değeri saptayan o ilkel üretim maliyetlerini temsil eder..." (*Op. cit.*, s. 125.)

"... bir meta için olan talep, alıcının ona vermek istediği ya da verebileceği herhangi diğer bir malın *niceliği* ile orantılı olmamakla birlikte, aslında, karşılığında verebileceği *emek niceliği* ile orantılıdır; ve bu nedenle: bir *metaın genellikle kumanda edeceği emek niceliği*, tümüyle ona olan etkin talebi temsil eder; çünkü bu, *onun arzını etkilemek için*

gerekli birleşmiş emek ve kâr niceliğini temsil eder; öte yanda, bir metaın kumanda edeceği fiilî emek niceliği, *olağan* nicelikten ayrıldığında, bu, geçici nedenlerden dolayı talepte görülen fazlalık ya da eksiklikleri temsil eder." (*Op. cit.*, s. 135.)

Malthus, burada da haklıdır. *Arz* koşulları, yani bir metaın kapitalist üretim temeli üzerinde üretilmesi, daha doğrusu yeniden üretilmesi koşulları, bu metaın ya da değerinin (metaın dönüşmüş olduğu para) yalnızca bir kârı gerçekleştirmek üzere üretilmesi yüzünden, üretimi ya da yeniden-üretimi sürecinde içerdiği emekten daha fazla bir emekle değişiliyor olmasıdır.

Örneğin, bir pamuklu imalâtçısı, kumaşını satar. Yeni kumaş arzının koşulu, parayı —kumaşın değişim değerini—, kumaşın yeniden-üretimi süreci içinde bu paranın temsil ettiğinden ya da içerdiğinden daha fazla miktarda emekle değişmesidir. Çünkü pamuklu imalâtçısı, kumaşı, bir kapitalist olarak üretmektedir. Onun üretmek istediği şey, kumaş değil, kârdır. Kumaş üretmek, kâr üretmek için sadece bir araçtır. Ama bundan çıkan sonuç nedir? İmal ettiği kumaş daha önce sürmüş olduğu kumaşın içerdiğinden daha çok emek zamanı, daha çok emek içerir. Bu artı-emek zamanı, bu artı-değer, bir artı-ürün, yani emekle emek karşılığında değişilenden daha *çok* kumaş olarak da temsil edilir. Böylece ürünün bir bölümü emekle değişilen kumaşın yerini tutamaz ama, imalâtçıya ait bir artı-ürün oluşturur, ya da, eğer ürünü tüm olarak ele alırsak, kumaşın her yardası bir tam kesir içerir, ya da bunun değeri, karşılığı ödenmemiş bir tam kesir içerir. Bu, *ödenmemiş* emeği temsil eder. İmalâtçı, bir yarda kumaşı kendi değerinde satarsa, yani bunu, eşit miktarda emek zamanı taşıyan meta ya da parayla değişirse, ona bedavaya gelen bir para miktarı ya da bir meta miktarı elde etmiş olur. Çünkü o, kumaşı ödemiş olduğu emek zamanı karşılığında değil de, kumaşta cisimleşmiş emek zamanı kar-

şılığında satar ve emek zamanının bu bölümüne ödeme yapmamıştır. Örneğin, oniki şiline eşit bir emek zamanı elde etmiştir, ama bu miktara karşılık sadece sekiz şilin ödemiştir. Onu değerine sattığında, oniki şiline satar ve böylece dört şilin kazanır. Alıcıyı ilgilendirdiği kadarıyla, bu varsayım, her koşul altında alıcının kumaşın değerinden *başka bir şey* ödemediğidir. Bu demektir ki, alıcı, kumaşta bulunduğu kadar bir emek zamanı içeren bir para miktarı vermektedir. Burada üç durum sözkonusudur. Alıcı bir kapitalisttir. Ödediği paranın (yani metaın değerinin) içinde, aynı şekilde bir bölüm karşılığı ödenmemiş emek vardır. Böylece, taraflardan biri ödenmemiş emek satarken, öbürü, ödenmemiş emekle satın alır. İkisi de —biri satıcı, diğeri alıcı olarak— ödenmemiş emek elde ederler. Ya da, alıcı, bağımsız bir üreticidir. Bu durumda o, eşdeğer karşılığında eşdeğer alır. Satıcının ona meta biçiminde satmış olduğu emeğin karşılığının ödenmiş olup olmadığı onu ilgilendirmez. Verdiği kadar maddeleşmiş emek alır. Ya da, nihayet, bir ücretli işçidir. Bu durumda da, o, herhangi başka bir alıcı gibi —metaların kendi değerinde satılması koşuluyla— parasının karşılığını meta biçiminde alır. Verdiği para kadar meta biçiminde maddeleşmiş emek alır. Ama, kendi ücretini oluşturan para için, parada somutlaşmış emekten daha fazlasını vermiştir. Onun içerdiği emeği, bedava verdiği artı-emekle birlikte karşılamıştır. Paraya değerinden daha fazla bir ödeme yaptı ve, dolayısıyla, aynı zamanda paranın eşdeğeri olan kumaşa vb. değerinin üzerinde bir ödeme yaptı. Metaın karşılığında eşdeğer bir para almakla birlikte, alıcı olarak bunun maliyeti, herhangi bir meta satıcısımnkinden böylece daha büyük olmaktadır; ama paranın karşılığında emeğinin eşdeğerini almamıştır; tersine, bu eşdeğerden daha fazlasını, emek olarak vermiştir. Böylece, metaları kendi değerinde satın aldığı zaman bile hepsine değerinin üzerinde ödeme yapan tek kimse işçidir, çünkü evrensel eşdeğer olan parayı emek

karşılığı olarak değerinin üzerinde satın almıştır. Dolayısıyla, işçiye meta satan kişinin herhangi [özel] bir kazancı yoktur. Işçi, satıcıya, herhangi bir başka alıcıdan daha fazla ödeme yapmaz, emeğin değerini öder. Aslında, işçi tarafından üretilen metaı işçiye geri satan kapitalist, bu satıştan bir kâr sağlar, ama bu kârı diğer alıcılardan da elde etmektedir. Kapitalistin kârı —bu işçi sözkonusu olduğunda— kapitalistin metaı değerinin *üzerinde* sattığı olgusundan değil de, daha önce, üretim süreci içinde, aslında bunu işçiden değerinin *altında* satın almış olduğu olgusundan kaynaklanır.

Şimdi, metaların sermaye olarak kullanımını, metaların değerine dönüştüren Bay Malthus, oldukça tutarlı olarak, bütün alıcıları da ücretli işçilere dönüştürüyor, bir başka deyişle, bunları kapitalist ile metalarını değişen değil, hazır emeğini değişen kişiler haline getirir, ve bunları metaların *içerdiğinden* daha fazla emeği kapitaliste veren kimseler yapar, oysa, tersine, kapitalistin kârı, metaların içerdiği emeğin sadece bir bölümüne *ödeme* yapmış olmasına karşın, metaların içerdiği *tüm* emeği *satmış* olmasından gelir. Bu yüzden, Ricardo'da güçlüğün, meta değişim yasasının, sermaye ile ücretli emek arasındaki değişimi doğrudan açıklamak yerine, bunun tersini öne sürüyor gibi görünmesi olgusundan [kaynaklanıyor olmasına] karşın, Malthus, metaların satın alınmasını (değişimi), sermaye ile ücretli emek arasındaki bir değişime dönüştürerek, bu güçlüğü çözer. Malthus'un anlamadığı, belirli bir metaın içerdiği toplam emek tutarı ile bu metaın içerdiği karşılığı ödenmiş emek tutarı arasındaki farktır. Oysa kârın kaynağını oluşturan şey, bu farkın kendisidir. Üstelik Malthus, kârı, kaçınılmaz olarak satıcının metaını, bu metaın *kendisine* olan maliyetinin *üstünde* satmakla kalmayıp (ki kapitalistin yaptığı budur), bu *metaın maliyetinin de* üstünde sattığı olgusundan çıkaran bir noktaya ulaşır; böylece elkoymaya dayanan kaba kâr anlayışına

döner ve artı-değeri, satıcının metaını değerinin *üstünde* (yani içerdiğinden daha fazla emek zamanı karşılığında) sattığı olgusundan çıkarır. Bir metaın satıcısı olarak bu yolla kazandığını başka bir metaın alıcısı olarak yitirecektir ve genel olarak fiyatların bu tür bir nominal yükselişinden "kâr"ın gerçekte nasıl sağlandığını anlama olanağı yoktur. Bu yolla toplumun *bir bütün olarak* nasıl kendisini zenginleştirebileceğini, bu yolla herhangi bir gerçek artı-değer ya da artı-ürünün nasıl ortaya çıkabileceğini anlamak özellikle olanaksızdır. Saçma, budala bir görüş.

Adam Smith'in bazı önermelerine dayanarak —ki, gördüğümüz gibi, her çeşit çelişkili unsuru safça dile getirir ve böylece tümüyle karşıt kavramların kaynağını, başlangıç noktasını oluşturur— Bay Malthus, temelde doğru bir kanıyla, ama zihin karışıklığıyla, ve çözümlenmemiş bir güçlüğün bulunduğunun bilinciyle, Ricardo'nunkinin karşısına, yeni bir teori çıkarmaya ve böylece bir "ön saf" konumunu korumaya çalışır. Bu çabadan, anlamsız, kaba anlayışlara geçiş şöyle olur:

Eğer bir metaın sermaye olarak kullanımını —yani, canlı üretken emekle değişilmesi içinde— ele alacak olursak, —bizzat içerdiği emek zamanının yanısıra, yani işçinin yeniden ürettiği eşdeğerin yanısıra— kârın kaynağını oluşturan bir artı-emek zamanına kumanda ettiğini görürüz. Şimdi *metaın* bu *kullanımını*, onun *değerine* tahvil edersek, o zaman, her metaın alıcısının meta karşısında bir işçi gibiymişçesine davranması gerekir, yani metaı satın alırken, buna karşılık, bu metaın içerdiğinin yanısıra, bir fazla emek niceliği de vermesi gerekir. Ama, *işçilerden ayrı olarak*, diğer alıcıların meta ile olan ilişkilerinin işçininki gibi *olmadığına* göre (işçi salt bir meta alıcısı olarak belirdiği zaman bile, gördüğümüz gibi, bu eski özgün ayrım dolaysız bir şekilde korunur), metaların içerdiğinden daha fazla bir emeği doğrudan vermiyor olmalarına karşın, bunların daha çok

emek içeren bir değer verdiklerini varsaymak gerekir, ki bu da aynı şeye varır. Bu geçiş, bu "artı-emek [niceliği] ile, ya da, aynı şey demek olan, daha büyük miktarda emek değeri" aracılığıyla gerçekleşir. Aslında, bunun anlamı şu oluyor: bir metaın değeri, alıcının buna ödediği değerden oluşur ve bu değer, metaya eşdeğer (bir değer) ile bunun üzerine eklenen bir fazlalığa, artı-değere eşittir. Böylece kabalaştırılmış bir kavram olan, kârın, *bir metaın alınışından daha pahalıya satılmasından* kaynaklandığı görüşüne geliyoruz. Alıcı, metaı, satıcıya malolan emek miktarından ya da maddeleşmiş emekten daha fazlası karşılığında satın alır.

Ama eğer alıcının kendisi bir meta satıcısı, bir kapitalist ise ve eğer onun parası satın alma aracı, sadece satılmış bulunan malları temsil ediyorsa, o zaman her ikisinin de birbirlerine malları çok pahalıya satmaları ve böylece birbirlerini karşılıklı olarak kandırmaları gerekir, hem üstelik, eğer ikisi de sadece ortalama kâr oranını sağlıyorsa, bu durumda birbirlerini aynı ölçüde kandırmış olurlar. Şu halde kapitaliste metaın içerdiği emek miktarına eşit bir emek miktarı ile buna ek bir kâr verecek olan alıcılar nereden gelecektir? Bir örnek alalım. Bir meta, satıcısına on şiline maloluyor. Bunu oniki şiline satıyor. Böylece yalnızca on şilin değerindeki bir emeğe değil, bunun iki şilin fazlasına da kumanda ediyor. Ama alıcı da, aynı şekilde, on şiline malolan kendi metaını oniki şiline satıyor. Böylece herbiri, satıcı olarak kazandığını alıcı olarak yitiriyor. Sadece işçi sınıfı bu kuralın dışında kalır. Çünkü ürün fiyatı maliyetinin üzerine çıkartıldığından, işçiler, o ürünün sadece bir bölümünü geri alabilirler, öyle ki ürünün diğer bir bölümü, ya da bu diğer bölümün fiyatı, kapitalistin kârını oluşturur. Ama bu kâr, tam da işçilerin ürünün bir bölümünden fazlasını geri alamadıkları gerçeği sayesinde elde edilebildiğinden, kapitalistin (kapitalist sınıfın) sadece işçilerden gelen taleple kâr

sağlama olanağı yoktur. Kârı, ürünün tamamını işçinin ücretiyle değişerek değil, işçi ücretinin *tamamını* ürünün sadece bir bölümüyle değişerek gerçekleştirir. Bu nedenle, işçilerinkinden başka bir talep, işçilerden ayrı alıcılar gereklidir, yoksa ortada kâr diye bir şey olamaz. Bunlar nereden gelecektir? Eğer onlar da kapitalist, satıcı iseler, o zaman kapitalist sınıf içinde, yukarıda değindiğimiz karşılıklı aldatma işlemi başlayacaktır. Çünkü herbiri, diğerine sattığı metaın fiyatını aynı oranda yükseltir ve herbiri, alıcı olarak yitirdiğini, satıcı olarak kazanır. Bu yüzden, kapitalistin kârını gerçekleştirebilmesi ve metalarını "değerine" satabilmesi için, *satıcı olmayan alıcılar gereklidir*. Şu halde toprakbeyleri, emekliler, âtıl devlet görevlileri, rahipler vb. gerekmektedir, bu arada bunların ayak işine bakan hizmetçileri ve kâhyaları da unutulmamalıdır. Bay Malthus, bu "alıcılar"-ın satın alma araçlarını nasıl elde ettiklerini, böylece elde edilmiş bulunan araçlarla daha küçük bir eşdeğeri geri satın almak için, hiç bir eşdeğer ödemeksizin ürünün bir bölümünü başlangıçta kapitalistten nasıl almaları gerektiğini açıklamaz. Her ne ise, buradan, satıcının bir piyasa, arzettiklerine bir talep bulabilmesi için, üretken olmayan sınıfların olabildiğince geniş tutulması dileğine varır. Ve nüfus broşürünün yazarı, aşırı-tüketimi, yıllık üretimin mümkün olan en büyük bölümünün toplumun âtıl kesimlerine tahsis edilmesini üretimin bir koşulu olarak, gene bu yüzden va'zeder. Bu teoriden, kaçınılmaz olarak kaynaklanan dileğe ek olarak, Malthus, sermayenin, *soyut zenginlik itkisini, onun değerini genişletmek itkisini* temsil ettiğini, ama bunun, ancak *harcama, tüketme ve israf itkisini* temsil eden bir alıcılar sınıfı, yani üretken olmayan, satmadan alan sınıflar aracılığıyla gerçekleşebileceği savını öne sürer. Bu temel üzerinde, 20'lerde, rikardocularla maltusçular arasında hoş bir arbede çıktı (İngiliz ekonomi politiği, 1820-1830 yılları arasında genel olarak büyük metafizik devrimi yaşamıştır).

Rikardocular da, aynı maltusçular gibi, işçinin ürününe sahip çıkmaması gerektiğini, bunun bir bölümünün kapitaliste gitmesi gerektiğini, böylece işçinin *üretime teşvik edileceğini* ve servet artışının böylece güvenceye bağlanacağını savunurlar. Ama maltusçular toprakbeylerinin, kilise ve devlet görevlilerinin, koskoca bir aylak kâhyalar sürüsünün ilkönce —herhangi bir eşdeğer ödemeksizin— kapitalistin ürününün bir bölümüne (tıpkı kapitalistlerin işçilere yaptıkları gibi) sahip çıkması gerektiğini, bunların daha sonra [kapitalistlerden] malları kâr bırakacak şekilde satın almalarının ancak böylelikle sağlanabileceğini söylediklerinde, rikardocular, kendileri de işçiler konusunda tamamen aynı şeyi söyledikleri halde, buna müthiş öfkelenirler. Birikimin ve bununla birlikte emeğe olan talebin artabilmesi için, işçi, kendi üretimini olabildiğince kapitaliste bedava teslim etmelidir ki, kapitalist bu yolla çoğaltılan net geliri tekrar sermayeye dönüştürebilsin. Aynı türden [savlar] maltusçular [tarafından da kullanılmaktadır]. Sanayici kapitalistlerden kira, vergi, vb. biçiminde olabildiğince çok şey bedava olarak alınmalıdır ki, ellerinde kalan bölümü zoraki "ortaklarına" kârla satabilsinler. Hem rikardoculara, hem de maltusçulara göre, işçinin kendi ürününe sahip çıkmasına izin verilmemelidir. Yoksa çalışma şevkini yitirir. Sanayi kapitalisti [der maltusçular] ileride, verdiklerini kendi lehine olarak geri alabilmek için, önce ürününün bir bölümünü, tüketmekten başka bir şey yapmayan sınıflar —*fruges consumere nati*—* aktarmalıdır. Yoksa kapitalist, mallarını değerinin çok üstünde satarak, salt yüksek kâr elde etmek amacıyla sürdürdüğü üretim şevkini yitirir. Bu gülünç mücadeleye ileride gene döneceğiz. Önce Malthus'un, pek sıradan bir anlayışa vardığını gösteren bazı ipuçları:

"Metaların takas edilmesi sırasında aradaki eylemlerin sayısı ne olursa olsun — üreticiler bunları ister Çin'e gön-

* Meyvelerin tadını çıkarmak için doğmuş olanlar (Horace). —ç.

dersin, isterse üretildikleri yerde satsınlar: bunlar için yeterli bir pazar bulabilme sorunu, tamamen *üreticilerin* işlerini başarıyla sürdürebilmeleri için *sermayelerini alışılagelmiş kârla değişmelerine* bağlıdır. *Ama onların sermayeleri nedir?* Bunlar, Adam Smith'in dediği gibi, iş aletleri, işlenmesi gereken maddeler ve gerekli-emek miktarına kumanda etme araçlarıdır." [*Definitions in Political Economy,* ed. Casenove, London 1853, s. 70.]

(Ve, metaya katılmış bulunan tüm emeğin bundan ibaret olduğunu öne sürer. Kâr, meta üretiminde harcanan emeğin ötesinde bir *artıdır.* Böylece gerçekte bu, meta maliyetinin ötesinde itibarî bir fazla fiyattır.) Ve anlamla ilgili hiç bir kuşkuya yer bırakmamak için, Albay Torrens'in *On the Production of Wealth* (bölüm VI, s. 349) adlı yapıtından kendi görüşlerini doğrulamak üzere benimseyerek şu alıntıyı yapmaktadır:

"... etkin talep, ya doğrudan ya da dolambaçlı takas yoluyla, sermayeyi oluşturan parçaların hepsinden, metalara, bunların üretim maliyetlerinin ötesinde daha büyük bir pay vermek üzere *tüketicilerden gelen* <alıcılar ve satıcılar arasındaki çelişki, tüketiciler ile üreticiler arasındaki çelişki haline gelir> güçten ve eğilimden oluşur." ([R. Torrens, *An Essay on the Production of Wealth,* London 1921, s. 349, T. R. Malthus tarafından aktarılmıştır:] *Loc. cit.,* s. 70-71.*)

Malthus'un *Tanımlar*'ının yayımcısı, savunucusu ve yorumcusu Casenove ise, şöyle diyor:

"Kâr, *metaların birbirleriyle değişilme oranına değil*", {çünkü, eğer salt kapitalistler arasındaki meta değişimi gözönüne alınırsa, maltusçu teori, emeğinden başka değişilecek *hiç bir* metaı olmayan işçilere değinmediği sürece, anlamsız görünecektir, [çünkü kâr] sadece onların meta fiyatına tekabül eden bir fazla fiyat, nominal bir fazla fiyat

* Bu, Torrens'in kitabında, s. 342 vd., bazı pasajların Malthus tarafından yorumlaması olup, doğrudan alıntı değildir. —*Ed.*

olacaktır. Bu yüzden meta değişimi gözönüne alınmamalı ve hiç meta üretmeyen kişiler de para değişimi yapmalıdır.}

"... (her tür kâr altında aynı oranın korunabileceğini görerek), ücretlere giden ya da ilk maliyetleri karşılamak için gerekli olan ve, bütün durumlarda, bir metaı elde etmek üzere alıcı tarafından yapılan fedakârlığın (ya da ödediği emek değerinin), bu metaı pazara getirmek üzere üretici tarafından yapılan fedakârlığı aşma ölçüsüyle belirlenen orana bağlıdır." (*Op. cit.*, s. 46.)

Malthus, bu harika sonuçlara varmak için bir hayli büyük teorik hazırlıklar yapmak zorunda kalmıştır. İlk olarak, Adam Smith'in, teorisinin, bir metaın değerinin kumanda ettiği, ya da kumanda edildiği, ya da karşılığında değişildiği emek niceliğine eşit olduğunu söyleyen yönüne sahip çıkarak, metaın *değerinin* —[genel olarak] değerin— değerin ölçüsü olabileceğini geçerli kılabilmek için bizzat Adam Smith tarafından, izleyicileri tarafından, ve hatta Malthus tarafından ortaya atılan bütün itirazları bir yana itmek zorundadır.

The Measure of Value Stated and Illustrated (London 1823), kendi iç karmaşıklığı içerisinde kendi çıkarına göre ve şaşkın bir tarzda yolunu arayan ve önyargısız ve sıradan okurda, zor ve beceriksiz üslubuyla, karışıklıktan bir anlam çıkarmanın zorluğunun, karışıklık ve açıklık arasındaki çelişkiden değil, okurun kavrayışsızlığından geldiği izlenimini yaratan gerçek bir geri zekâlı düşünce örneğidir.

Malthus her şeyden önce, Ricardo'nun "emeğin değeri" ve "emeğin niceliği" arasında yaptığı ayrımı gidermek ve Smith'in yanyana duran iki yanlış yönünü teke indirgemek zorundadır.

"... belirli herhangi bir *emek niceliği*, buna kumanda eden, ya da bununla fiilen değişilen *ücretin değeriyle aynı* olmalıdır." (*The Measure of Value Stated and Illustrated*, London 1823, s. 5.)

Bu ifadenin amacı, *"emek niceliği"* ile *"emeğin değeri"* deyimlerini eşit kılmaktır. Kendi başına, bu ifade, salt bir totoloji ve herkesçe bilinen bir saçmalıktır. *Ücret*, ya da "onunla" (yani emek niceliği ile) "değişilen" şey, bu emek niceliğinin *değerini* oluşturduğuna göre, şunu söylemek totolojidir: belli nicelikteki emeğin *değeri ücrete*, ya da bu emeğin değişildiği para ya da meta miktarına eşittir: Başka bir deyişle, bu, belirli bir emek niceliğinin değişim değerinin, onun değişim değerine, *diğer adıyla*, ücrete eşit olduğunu söylemekten başkaca bir anlama gelmez. Ama, {ücretle doğrudan doğruya değişilenin emek değil de, işgücü olduğu olgusu bir yana, zaten saçmalık, bu kavramların birbirine karıştırılmasından doğmaktadır} gene de, bu ifadelerden çıkarılacak sonuç, hiç bir şekilde, emeğin belirli bir niceliğinin ücrette somutlaşan emek miktarına, ya da ücreti temsil eden paraya ya da mallara eşit olduğu değildir. Eğer bir işçi oniki saat çalışır ve ücret olarak altı saatlik emek ürünü alırsa, o zaman bu altı saatlik emeğin ürünü (ücret [12 saatlik emekle] değişebilir metaı [temsil ettiğine] göre), oniki saatlik emeğin *değerini* oluşturur. Buradan çıkan sonuç, altı saatlik emeğin oniki saate ya da altı saatlik emek içeren metaların, (oniki saatlik emek içeren metalara) eşit olduğu değildir. Buradan çıkan sonuç, ücretin değerinin emeğin içinde somutlaştığı ürünün değerine eşit olduğu değildir. Buradan çıkarılacak tek sonuç, emeğin değerinin, belirli bir nicelikteki emeğin değerinin (emek değeri, işgücüne göre ölçülüp, bu işgücünün gerçekleştirdiği emekle ölçülmediğine göre) satın aldığından daha az emek içerdiğidir, bu yüzden satın alınan bu emeği içeren *meta değerinin*, bu belirli nicelikteki emeği satın alan ya da kumanda eden meta değerinden çok farklı olduğudur. Bay Malthus bunun tam tersi bir sonuca varıyor. Belirli bir emek niceliğinin *değeri*, kendi değerine eşit olduğundan, kendisine göre, bundan çıkan sonuç bu nicelikteki emeğin somutlaştığı değerin ücret değe-

rine eşit olmasıdır. Bundan çıkan bir başka sonuç da, bir meta tarafından soğurulan ya da içerilen hazır (yani üretim araçlarından bağımsız) emeğin, kendisine ödenenden daha büyük bir değer üretmediğidir; [bunun], sadece, ücretin değerini yeniden ürettiğidir. Buradan çıkarılacak kaçınılmaz sonuç şudur ki, eğer metaların değeri içerdikleri emek miktarıyla belirlenirse, kâr açıklanamaz, öyleyse kâr bir başka yoldan açıklanmalıdır; yeter ki, bir metaın gerçekleştirdiği kâr, bu metaın değerinde mevcut olsun. Çünkü metaya katılmış olan emek, (1) kullanılan makinelerde vb. bulunan ve dolayısıyla ürünün değerinde yeniden beliren emeği; ve (2) kullanılmış bulunan hammaddelerdeki emeği içerir. Yeni metaın üretiminden önce bu iki unsurun içerdiği emek miktarının, salt yeni bir metaın üretim unsurları haline gelmesinden dolayı, artış göstermeyeceği açıktır. Şu halde, (3) canlı emek karşılığında değişilen ücretlerin içerdiği emek kalır geriye. Ama Malthus'a göre, bu sonuncusu, karşılığında değişildiği maddeleşmiş emekten daha fazla değildir. (Öyleyse, metada ödenmemiş emeğin hiç bir bölümü yoktur, yalnızca bir eşdeğerin yerini alan emek vardır.) Şu halde, bir metaın değeri, içerdiği emek miktarı tarafından belirleniyorsa bundan o metaın kâr getirmediği sonucu çıkar. Eğer kâr getiriyorsa, o zaman bu kâr, metaın içerdiği emeğin ötesinde fiyattaki bir *artı*dır. Şu halde, metaın, (kârı da içeren) değerinden satılabilmesi için, bu metaın içerisine katılmış bulunan emek niceliği ile bu metaın satışı ile gerçekleşen kârı temsil eden bir artı-emeğe eşit bir emek niceliğine kumanda etmesi gereklidir.

Ayrıca *emeği*, —üretim için gerekli-emek niceliği değil de, meta olarak emeği— bir değer ölçüsü olarak kullanabilmek için, Malthus "... emeğin sabit değeri"ni (*The Measure of Value*, s. 29, dipnot) öne sürüyor.* {Bunun özgün bir yanı yoktur; Adam Smith'in bir pasajının salt bir özeti ve daha

* Doğrudan alıntı olmayıp, yorumlamadır. —*Ed.*

da geliştirilmişidir. (Kitap I, böl. V, [*Recherches sur la nature et les causes de la richesse des nations*,] ed. Garnier, t. I, [Paris 1802,] s. 65-66.) "Eşit emek niceliklerinin, her zaman ve her yerde, emekçi için eşit değer taşıdığı söylenebilir. Olağan sağlık, kuvvet ve ruh halinde; alelâde bir ustalık ve beceri düzeyinde o, her zaman huzur, özgürlük ve mutluluğunun aynı miktarını ortaya koymalıdır. Karşılığında aldığı malların miktarı ne olursa olsun, ödediği fiyat her zaman aynı olmalıdır. Elbette, alacağı malların miktarı bazan az, bazan da çok olabilir; ama değişen şey, onları satın alan emek değil, onların değeridir. *Pahalı* olanlar, her zaman ve her yerde, elde edilmesi güç olanlar ya da elde edilmesi daha fazla emeğe malolanlardır, ve elde edilmesi kolay, ya da az emek gerektirenler, *ucuz* olanlardır. Şu halde, değeri hiç değişmeyen tek şey olan emek, metaların gerçek değerinin her zaman ve her yerde ölçülüp kıyaslanmasında tek, nihaî ve gerçek ölçüttür."} [*Wealth of Nations*, c. I, s. 36.]

{Ayrıca Malthus'un bulgusu —ki kendisi bununla pek böbürlenir ve bunu ilk yapanın kendisi olduğunu ileri sürer— yani değerin, metaın içerisinde somutlaşan emek niceliği ile kârın temsil edildiği bir emek niceliğine eşit olduğu: [bu bulgu] da, Smith tarafından öne sürülen iki tümcenin oldukça basit bir birleşimi olarak görülüyor. (Malthus aşırmacılıktan asla kaçınmaz.)

"Fiyatın bütün değişik bileşkenlerinden herbir bölümünün gerçek değerinin, bunların satın alabileceği ya da kumanda edebileceği emek miktarıyla ölçüldüğüne dikkat edilmelidir. Emek, sadece fiyatın *emekte* ifadesini bulan bölümünün değil, ama aynı zamanda *rant*ta ve *kâr*da ifadesini bulan bölümlerinin de değerini ölçer." ([*Wealth of Nations*, OUP, s. 55; Garnier,] c. I, kitap I, böl. 6, s. 100.)}

Malthus bununla ilgili olarak şöyle diyor:

"Emeğe olan talebin ilk durumunda, emekçinin daha fazla kazanmasının, emeğin değerinde bir artış olduğundan değil

de, emeğe karşılık değişilen ürün değerindeki düşmeden dolayı gerçekleştiği ortaya çıktı. Ve [...] emek fazlalığı olan durumlarda [...] emekçinin az kazanmasının nedeni, emek [...] değerinin düşmesi değil, ürün değerinin artmasıdır." (*The Measure of Value,* [London 1823,] s. 35) (bkz: s. 33-34.)*

Bailey, Malthus'un *emek değerinin* sabit olduğu *kanıtıyla* çok güzel alay eder (Smith'in değil, Malthus'un sunuşuyla [ve] genelde, emeğin değişmez değeri [hakkındaki] tümceyle): "Herhangi bir nesnenin değerinin değişmediği de aynı şekilde tanıtlanabilir; örneğin, on yarda bez. Biz buna, beş ya da on sterlin versek, ödenen para her zaman bezin değerine eşit olur, ya da, başka bir deyişle, bize göre değişmez bir değer verir. Ama değişmez değerde olan bir şey için, ödenenin kendisinin de değişmez olması gerekir. Böylece on yardalık bez değeri değişmemelidir... Miktar bakımından değişmekle birlikte, aynı miktarda emeğe kumanda etmelerinden dolayı, ücretlerin değerinin değişmediğini söylemek, bir şapka için ödenen tutarın bazan az, bazan da çok olmasına karşın, her zaman şapkayı satın alabildiği için, değişmez değerde olduğunu söylemek kadar anlamsızdır." ([Samuel Bailey,] *A Critical Dissertation on the Nature, Measures and Causes of Value...* London 1825, s. 145-147.)

Bailey, aynı yapıtta, Malthus'un kendi değer ölçüsünü yavan, çarpıcı görünümlü tablolarla "sergilemesi" ile iğneleyici bir biçimde alay eder. *Definitions in Political Economy* (London 1827) adlı yapıtında Malthus, Bailey'in alaycılığı karşısında duyduğu bütün öfkesini açığa vurur ve, diğer şeylerin yanısıra, *emek değerinin değişmez* olduğunu tanıtlamaya uğraşarak şöyle der: "... işlenmemiş ürünler gibi geniş bir metalar sınıfı vardır ki, bunlar toplumun ilerlemesiyle, emeğe oranla, yükselme eğilimi gösterirlerken [...] mamul mallar [...] düşer; [şu halde], aynı ülkede, birkaç yüzyıl boyunca, ortalama meta kitlesine kumanda eden be-

* Doğrudan alıntı olmayıp, kısmen yorumlamadır. —*Ed.*

lirli bir emek miktarının temelde çok değişmeyeceğini söylemek, tümüyle yanlış olmaz." (*Definitions in Political Economy*, London 1827 s. 206.)

<Malthus'a göre emeğin değeri asla değişmez, yalnız bunun karşılığında aldığım metaın değeri değişir. Diyelim ki, bir gün, bir işgününün ücreti iki şilin iken, bir başka gün bir şilin oluyor. Birinci durumda, kapitalist aynı emek için, ikinci duruma oranla iki kat fazla ödeme yapar. Ama ikinci durumda işçi, aynı ürünü üretmek için, birinci duruma oranla iki kat daha fazla emek miktarı verir, çünkü, bir şilin karşılığında, birinci durumda yarım gün veriyordu, ikinci durumda ise bütün gününü vermek zorundadır. Demek ki, Malthus, kapitalistin, aynı emek karşılığında bugün daha az, yarın daha çok ödeme yaptığına inanıyor. İşçinin de belirli bir ürün için, aynı şekilde, daha az ya da daha çok emek verdiğini göremiyor.

"Onun [Malthus'un] 'görüşüne' göre, belirli bir emek miktarına daha çok ürün vermek ya da belirli bir ürün için daha çok emek vermek, bir ve aynı şeylerdir; oysa, bunun tam tersinin olması beklenir!" (*Observations in Certain Verbal Disputes in Political Economy, ete.*, London 1821, s. 52.)

Bu son çalışmanın baş taraflarında ise şunları okuyoruz:

"[Bay Malthus diyor ki]: 'Değişik metaların kumanda edebileceği değişik emek miktarları *aynı* yerde ve *aynı* zamanda, onların değişim içindeki nispî değerleriyle tam orantılı olacaktır', ve *vice versa. Eğer* bu, *emek* için doğruysa, aynı şekilde, başka şeyler için de doğrudur." (*Ibid.*, s. 49.)

"Aynı yer ve zamanda *para*, ölçü olarak çok iyi iş görür. ... Ama bu [Malthus'un görüşü], emek için pek geçerli *değildir* gibi görülüyor. Aynı yer ve zamanda bile emek, bir ölçü değildir. Belirli bir miktar tahılın, aynı yer ve zamanda, değer bakımından belirli bir elmasa eşit sayıldığını varsa-

yalım; para olarak ödendiğinde, tahıl ve elmasın kumanda edeceği emek miktarı eşit mi olacaktır? Buna ... hayır denilebilir; ama elmas, eşit miktarda emeğe kumanda edecek *parayı* satın alacaktır. ... Bu deneyin bir yararı yoktur, çünkü bundan daha üstün olan bir başka deneyle *düzeltilmedikçe* uygulanamaz. Biz sadece, para olarak eşit değerde olmalarından *ötürü*, tahıl ile elmasın eşit nicelikteki emeğe kumanda edeceği yargısına varabiliriz. Ama bize, eşit nicelikte emeğe kumanda edecekleri için, bu iki şeyin eşit değerde olduğu sonucuna varmamız söyleniyor." (*Ibid.*, s. 49-50.)

Bu *Observations*'da ("Gözlemler"), Smith'in görüşlerinden biri uyarınca, Malthus'un burada kullandığı anlamda değer ölçüsü olarak emeğin, herhangi başka bir metaın değer ölçüsü olarak gördüğü hizmetin aynısını göreceği ve pratikte para kadar geçerli olmayacağı oldukça doğru bir biçimde ortaya konulmaktadır. Burada bizi asıl ilgilendiren, paranın, yalnızca değerin bir ölçüsü olan para anlamında bir değer ölçüsüdür.

Metaların birbirleriyle ölçülebilirliğini sağlayan şey, hiç de (paranın olduğu anlamda) *değerler ölçüsü* değildir. Benim [*Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*] kitabıma bakınız, Kitap 1, s. 45 [s. 97-98]: "... altını para yapan, maddeleşmiş çalışma zamanı olarak metaların birlikte ölçülebilmeleridir." Değer olarak metalar bir ve aynı birliğin ifadesinden başka bir şey olmayan bir *birlik*, toplumsal emek oluştururlar. *Değer ölçüsü* (para), bunları değer olarak öngörür ve bu değerlerin sadece ifadesi ve büyüklüğü ile bağıntılıdır. Metaların *değer ölçüsü*, her zaman değerlerin fiyata dönüşümüyle bağıntılıdır ve değeri zaten öngörmüştür.>

Malthus'un emeğin parasal fiyatındaki bir yükselmenin bütün metaların parasal fiyatında bir yükselmeye yolaçması gerektiği şeklindeki tanıtı, emeğin değişmez değerine ilişkin tanıtıyla tamıtamına aynı niteliktedir. "... Emeğin parasal ücreti evrensel olarak artarsa, paranın değeri buna orantılı

olarak düşer; ve para değeri düştüğünde ... malların fiyatı her zaman artar." (*Op. cit.*, s. 34.)

Eğer emeğe nispetle paranın değeri düşmüşse, o zaman paraya nispetle bütün metaların değerinin arttığı, ya da değeri emekle değil de, başka metalarla ölçülen para değerinin düştüğünün kanıtlanması gerekir. Ve Malthus, bunu, öngörerek tanıtlıyor.

Malthus, Ricardo'nun değer-tanımına karşı açtığı polemiğini, tümüyle, bizzat Ricardo tarafından öne sürülmüş bulunan, metaların içerisine katılmış bulunan emekten bağımsız olarak, metaların değişilebilir değerlerindeki değişmelere dayandırmaktadır. Bu değişmelerin dolaşım sürecinin —döner ve sabit sermayenin değişik oranları, kullanılan sabit sermayenin dayanıklılık derecesindeki farklılıklar, döner sermayenin devir sayısındaki değişmeler ile— sonucu olarak sermayenin farklı bileşimleriyle ortaya çıktığı yolundaki ilkelere dayandırmaktadır. Kısacası, Ricardo'nun maliyet fiyatıyla değeri birbirine karıştırması ve üretimin belli bir alanında kullanılan emek kitlesinden bağımsız olan maliyet fiyatlarının eşitlenmesini değerin kendisinde bir değişme olarak görmesine dayanarak, tüm ilkenin bir yana atılması. Malthus, değerin çalışma zamanı ile belirlenmesindeki bu çelişkilere —ilk kez Ricardo'nun bulup vurguladığı çelişkilere—, çözümlemek için değil, oldukça anlamsız kavramlara varmak ve salt çelişkili olguların *formülasyonunun* konuşmada dile getirilmesini, bunların çözümü imiş gibi yutturmak için sarılır.

Rikardocu okulun çöküşü sırasında, çelişkili olguların yok edilmelerini haklı çıkarmak için, bunları boş laflarla skolastik ve saçma tanımlarla ve ayrımlarla, bu arada işin temelini de ortadan kaldırarak, genel yasa ile doğrudan uyum içersine sokmaya çalışan [James] Mill ve McCulloch'un da aynı yöntemleri kullandıklarını göreceğiz.

Ricardo'nun değer yasasına karşı sağlamış olduğu ma-

teryalden Malthus'un yararlandığı ve bunları Ricardo'ya karşı döndürdüğü pasajlar şunlardır:

"Adam Smith'in gözlemi uyarınca tahıl, yıllık bir üründür, oysa kasaplık etin elde edilmesi dört ya da beş yıl gerektirir. Şu halde, değişim değerleri eşit olan tahıl ile sığır eti miktarlarını kıyaslarsak, bu durumda, sığır etinin üretilmesi için kullanılan sermayenin üzerine, yılda, yüzde-onbeş oranında, üç ya da dört yıllık kâr ilâvesiyle ortaya çıkan değişiklik, diğer bütün mülâhazalar dışında, değer olarak çok daha az bir emek gerektirir, ve böylece, birinde biriken ve hazır emek miktarı, diğerinden yüzde-kırk ya da elli oranında az olduğu halde, aynı değişim-değerine sahip iki metaya sahip olabiliriz. Ülkedeki metaların en önemlilerinin büyük kitlesi için hergün raslanan bir olaydır bu; ve eğer kâr, yüzde-onbeşten yüzde-sekize düşecek olursa, sığır etinin tahıla oranla değeri yüzde-yirminin üzerinde bir azalma gösterir." (*The Measure of Value*, s. 10-11.)

Sermaye metalardan oluştuğuna ve onu oluşturan metaların büyük bir bölümünün bir fiyatı (yani, sıradan anlamda bir değişim-değeri) olduğuna ve, bu, ne birikmiş, ne de hazır emekten ibaret olmayıp, —yalnızca bu belirli metayı ele aldığımız sürece— değere ortalama kâr eklemesinden dolayı ortaya çıkan tamamen nominal bir artışı içerdiğine göre, Malthus şöyle der:

"... sermayeye katılan tek unsur emek değildir," (*Definitions, etc.*, ed., John Casenove, s. 29.) "... *üretim maliyetleri* nelerdir? ... *metaya katılması gereken aynî emek* niceliği, ve bu yatırımlar yapılırken ortaya konmuş avans üzerinden normal kârlara eşdeğer *böyle bir ek nicelik*." (*Op. cit.*, s. 74-75.)

"Aynı nedenlerle, Bay Mill, sermayeye yığılmış emek demekte oldukça yanılıyor. Buna, belki, *yığılmış emek ve kâr* denilebilir; ama kuşkusuz, kârı emek olarak kabullenmedikçe tek başına yığılmış emek değildir." (*Op. cit.*, 60-61.)

"Meta değerinin, onları üretmek için gerekli Emek ve Sermaye niceliği tarafından düzenlendiği ya da belirlendiğini söylemek temelde yanlıştır. Bunların üretimi için gerekli *Emek ve Kâr* niceliği tarafından düzenlendiğini söylemek temelde doğrudur." (*Op. cit.*, 129)

Bu noktayla ilgili olarak, *Casenove*, 130. sayfaya bir not ekliyor:

"Emek ve Kâr deyimi, bu ikisinin birbirleriyle ilişkili olmadıkları itirazına yolaçabilir, — emek bir araç, kâr ise sonuçtur; biri bir neden, diğeri bir sonuçtur. Bu nedenle Bay Senior, bu deyim yerine, *Emek ve Tutumluluk* sözlerini kullanmıştır. ... Gerçekte şu da kabul edilmelidir ki, kâra yolaçan, tutumluluk değil, sermayenin üretken biçimde kullanılmasıdır." (Senior'a göre: "Gelirini sermayeye dönüştüren kişi, bunu harcamanın kendisine *getireceği zevkten imtina etmiş olur.*")*

Şaheser bir açıklama. Bir metaın değeri, içindeki emek ile kârdan, [yani] içindeki emekten ve içinde olmayan; ama karşılığının ödenmesi gereken emekten oluşuyor.

Malthus, Ricardo'ya karşı polemiğini şöyle sürdürüyor:

Ricardo'nun "içlerine aynı nicelikte emek katılmış bulunan metaların değerinin her zaman aynı olduğunun varsayıldığı durumlar dışında, yani belki de beşyüzde-bir olası bir durumda bile geçerli olmayacak bir varsayım dışında, ücret değeri arttıkça kârın orantılı olarak düşeceği biçimindeki önermesi doğru olamaz; ve [...] buradan [...] uygarlığın ve ilerlemenin gelişimi içerisinde zorunlu durum, kullanılan sabit sermaye niceliğini sürekli olarak artırma, ve döner sermayenin devrini çeşitli ve eşit olmayan hale getirme eğilimindedir." (*Definitions etc.*, s. 31-32.)

(Aynı görüş, Casenove baskısının 53-54. sayfalarında da

* Bu, Senior'un görüşlerinin Casenove tarafından özetlenmesi olup, doğrudan alıntı değildir. —*Ed.*

bulunabilir. Burada Malthus açıkça şöyle demektedir:

"... bu şeylerin ... doğal durumu ...", Ricardo'nun değer ölçüsünü çürütüyor, çünkü bu durum "... uygarlığın ilerleme ve gelişmesi sırasında, kullanılan sabit sermaye niceliğini sürekli olarak artırma ve döner sermayenin devrini daha eşitsiz ve çeşitli kılma eğilimindedir.")

"Bay Ricardo'nun [...] bizzat kendisi de bu kuralın birçok istisnasının bulunduğunu kabul eder; ama onun kuraldışı olarak sınıflandırdığı şeyleri incelersek, yani kullanılan sabit sermaye niceliklerinin farklı olduğu ve farklı derecede süreklilik gösterdiği ve kullanılan döner sermayenin devir dönemlerinin aynı olmadığı durumların öylesine çok olduğunu buluruz ki, kural, kural-dışı ve kural-dışı olan da kural olarak ele alınabilir." (*Op. cit.*, s. 50.)

Yukarıda söylenenlere uygun olarak Malthus, değeri de şöyle tanımlamıştır:

"Bir metaya biçilen paha *alıcı için neye malolduğuna* ya da bunu elde etmek için alıcının yapması gereken *fedakârlığa, meta karşılığında ödediği emek niceliği* ile, *ya da aynı şey demek olan,* kumanda edeceği *emek* ile ölçülen fedakârlığa dayanır." (*Op. cit.*, s. 8-9.)

Malthus'la Ricardo arasındaki farka örnek olarak, Casenove, şunu da vurgular: "Bay Ricardo, Adam Smith'le birlikte, emeği maliyetin gerçek ölçütü olarak benimsemiştir; ama bunu sadece *üretim maliyetine* uygulamıştır. ... bu aynı şekilde, *alıcıya olan maliyet* ölçüsü olarak da uygulanabilir..." (*Op. cit.*, s. 56-57.)

Başka bir deyişle: bir metaın değeri, alıcının ödemesi gereken para tutarına eşittir ve bu tutar, en iyi şekilde, onunla alınabilecek ortalama (*ordinary*) emek miktarı ile tahmin edilebilir.* Ama, para tutarını neyin belirlediği doğal olarak,

* Malthus, daha sonra değerinin büyüklüğünü dışsal bir cetvelle ölçebilsin diye, kârın *varlığını öngörür.* Kârın kökeni ve içsel olasılık sorununa değinmez.

açıklanmamaktadır. Bu, günlük yaşamda karşılaştığımız oldukça sıradan bir bakış tarzıdır. Büyük sözlerle ifade edilen bir ahmaklıktan ibarettir. Bir başka deyişle, *maliyet fiyatı* ile *değerin* özdeş olduğu anlamına gelir. Bu zihin karışıklığı, Adam Smith'te ve ondan daha fazla olarak da Ricardo'da, kendi asıl tahlilleriyle çelişir, ama Malthus, bunu, böylece bir yasa düzeyine çıkarmaktadır. Rekabet içinde boğulmuş, bunun dış görünüşünden başka hiç bir şeyden haberi olmayan darkafalının değer kavramıdır bu. Öyleyse, maliyet fiyatını belirleyen nedir? Yatırılan sermaye ile kâr. Ve kârı belirleyen nedir? Kâr fonları nereden gelir, artı-değerin kendisini içinde ifade ettiği artı-ürün nereden gelir? Eğer bu, sadece para fiyatında itibarî bir artış sorunundan ibaretse, o zaman, metaların değerini yükseltmekten daha kolay bir şey olamaz. Peki, yatırılan sermayenin değerini belirleyen nedir? Malthus, içerdiği emek *değeridir* der. Peki bunu belirleyen nedir? Ücretlerin harcandığı metaların *değeri*. Peki, ya bu metaların değeri? Emek değeri ile kâr. Ve böylece, bir daire içinde döner, dururuz. Eğer işçinin emeğinin değerinin fiilen ödendiğini varsayarsak, yani onun ücretini oluşturan metaların (ya da para tutarının) emeğin içerisinde gerçekleştiği metaların değerine (ya da para tutarına) eşit olduğunu, ve böylece, örneğin, ücret olarak yüz taler alıyorsa, hammaddeye vb. —kısaca, yatırılan sermayeye— değer olarak yalnızca yüz taler katkıda bulunduğunu varsayarsak, o zaman kâr, satıcının, metaın *gerçek* değeri üzerine, satış sırasında yaptığı bir eklemeden ibaret olacaktır. Ve bunu, her satıcı yapmaktadır. Böylece, kapitalistler kendi aralarında değişimde bulundukları sürece, bu fazla fiyattan kimse bir şey sağlayamaz, hele kendilerine gelir getirebilecek bir artı-fonun bu yolla oluşması olanaksızdır. Bu durumda, sadece metaları işçi sınıfı tarafından tüketilen kapitalistlerdir ki, bu metaları, işçilere ödediğinden daha fazlasına tekrar işçilere satarak sanal bir kâr değil, gerçek bir kâr sağlaya-

bilirler. Karşılığında yüz taler ödedikleri metaları, işçilere, tekrar yüzon talere geri satacaklardır. Bu demektir ki, ürünün sadece 10/11'ini onlara geri satarak 1/11'ini kendilerine alıkorlar. Ama bu, örneğin, onbir saatlik çalışması karşılığında işçiye on saat için ödeme yapmaktan başka ne anlama gelir ki; işçiye on saatin ürününü verirken, bir saat, ya da bir saatin ürünü, karşılığı ödenmeden, kapitaliste kalır. Gene, bunun da anlamı açıktır: kâr, —işçi sınıfı sözkonusu olduğu sürece— işçi sınıfının emeğinin bir bölümünü kapitaliste *bedava* vermesiyle ortaya çıkar. Dolayısıyla, "emek *niceliği*" ile "emek *değeri*" aynı anlama gelmez. Ne var ki, bu yola başvuramayan diğer kapitalistler, sadece sanal bir kâr sağlayacaktır, çünkü onların bu olanağı olmayacaktır.

Malthus'un, Ricardo'nun ilk önerilerini ne denli az anladığı ve kârın fiyata yapılan bir eklemeden ayrı bir yolla ortaya çıktığı gerçeğini kavramakta nasıl yetersiz kaldığı, aşağıdaki pasajda kesin bir biçimde gösterilmiştir.

"İlk metalar tamamlanıp derhal kullanıma sokulduğu takdirde, bunların saf emeğin sonucu olabileceğini ve değerlerinin bu yüzden o emeğin niceliğiyle belirleneceğini kabul etsek bile; gene de *kapitalist belirli bir süre boyunca yatırdığı paranın kullanımından yoksun kalmadıkça ve kâr şeklindeki kazancından vazgeçmedikçe* bu malların başka üretimine yardımcı olacak şekilde *sermaye olarak kullanılması* oldukça olanaksızdır. Toplumun ilk dönemlerinde, bu emek yatırımlarının nispî kıtlığından dolayı, bu kazanç yüksek olacak ve, yüksek kâr oranından dolayı, bu tür metaların değerini önemli ölçüde etkileyecektir. Toplumun daha gelişmiş evrelerinde, kullanılan sabit sermaye miktarındaki büyük artış ve döner sermayenin büyük bir bölümünün avans olarak yatırılma süresinin daha uzun olmasından dolayı, kapitalistin eline yeniden para geçinceye kadar, sermaye ve metaların değeri, kâr tarafından geniş ölçüde etkilenir. *Her iki*

durumda da malların birbirleriyle değişilme hızı, esas olarak, değişen kâr miktarı tarafından etkilenir." (*Definitions, etc.*, Casenove baskısı, s. 60.)

Ricardo'nun en önemli katkılarından biri, *nispî* ücret kavramıdır. Bunun özü şudur — *ücret değerinin* (ve bu nedenle, aynı zamanda, *kâr değerinin de*) *işçinin kendisi için çalıştığı* (ücretini ürettiği ve yeniden-ürettiği) işgünü bölümüyle, işçinin kapitaliste verdiği zaman bölümü arasındaki orana mutlak şekilde bağımlıdır. İktisat açısından bu önemli bir noktadır; aslında, gerçek artı-değer teorisini ifade etmenin sadece bir başka yoludur. Ayrıca iki sınıf arasındaki toplumsal ilişkiler açısından da önemlidir. Burada Malthus bir eksiklik olduğunu sezinliyor ve bu nedenle itirazlarını belirtme zorunluluğu duyuyor:

"Bay Ricardo'dan önce, tanıdığım hiç bir yazar, *ücret* ya da gerçek ücret terimlerini, *orantı* ima eder tarzda kullanmamıştır."

(Ricardo, ücretin *değerinden* sözediyor. Kuşkusuz bu, aynı zamanda, ürünün işçiye düşen bölümü olarak da ifade edilir.)

"*Kâr*, gerçekten, bir orantı demektir; ve *kâr oranı, her zaman yatırımların değeri üzerinden bir yüzde olarak hesaplanmıştır.*"

{Malthus'un *yatırımların değeri*nden ne anladığını söylemek zordur: hele onun için, olanaksızdır. Ona göre bir metaın değeri, içerdiği yatırımlara ve bunun üzerine eklenen kâr toplamına eşittir. Hazır emekten ayrı olarak yatırımlar da, aynı şekilde, metalarda oluştuğuna göre, yatırımların değeri, metaların içindeki yatırımlar ile kâr toplamına eşittir. Böylece kâr, yatırımlardan sağlanan kâr ile kâr toplamına eşit oluyor. Vb., vb., *ad infinitum.*}

"Ama ücretteki yükselişin ya da düşüşün her yerde belirli bir emek niceliği ile elde edilen ürünler toplamına olan herhangi bir *orana* göre değil, işçinin aldığı herhangi belirli

bir ürünün miktarının daha çok ya da daha az oluşuna, ya da böyle bir ürünün yaşamın gerekleri ve kolaylıkları üzerinde sağladığı kumanda gücünün daha çok ya da daha az oluşuna göre olduğu düşünülmüştür." (*Definitions, etc.*, London 1827, s. 29-30.)

Kapitalist üretimde ilk amaç, *değişim-değeri* üretmek —değişim-değerini artırmak— olduğuna göre, bunun nasıl ölçüleceğinin [bilinmesi] önemlidir. Yatırılan sermaye değeri, para biçiminde (gerçek para ya da para tutarı olarak hesaplanmış biçimde) ifade edildiğinden, bu artışın oranı, bizzat sermaye miktarıyla ölçülür ve belirli büyüklükte bir sermaye (bir para tutarı) —100— ölçüt olarak alınır.

"Mevcutlar üzerinden kâr, yatırılan sermaye değeri ve metaın satıldığı ya da kullanıldığı zamanki değeri arasındaki farktan oluşur." (*Op. cit.*, s. 240-241.)

Karl Marx, *Theories of Surplus-Value*, c. 3, London-Moscow 1972, s. 13-34.

ÜÇ

AŞIRI ÜRETİM VE AŞIRI TÜKETİM ÜZERİNE MALTHUS

ARTI-DEĞER TEORİLERİ
ÜÇÜNCÜ CİLT
1861-1863
KARL MARX
(PARÇA)

MALTHUS'UN değer teorisi, aşırı nüfusun bu savunucusu tarafından (yiyecek sıkıntısı yüzünden) canla başla öğütlediği üretken olmayan tüketimin sürekli olarak artması yolundaki tüm gereklilik öğretisinin ortaya çıkmasına yolaçıyor. Bir metaın değeri, yatırılan malzemelerin, makinelerin vb. değeri ile metaın içerdiği dolaysız emek niceliğine eşittir; Malthus'a göre bu, metaın içerdiği ücret *değeri* ile, genel kâr oranına göre yatırılmış bulunan ek bir kâra eşittir. Bu nominal ek fiyat, kârı temsil eder ve arzın ve dolayısıyla metaın yeniden-üretiminin bir koşuludur. Bu unsurlar, *üretici fiyatından* ayrı olarak *alıcı fiyatını* oluşturur; ve alıcı fiyatı, metaın gerçek değeridir. Burada şu soru ortaya çıkı-

yor — bu fiyat nasıl gerçekleşecektir? Bunun için kim ödeme yapacaktır? Ve buna hangi fondan ödeme yapılacaktır?

Malthus'u ele alırken, bir ayrım yapmalıyız (Malthus bunu yapmayı ihmal etmiştir). Kapitalistlerin bir bölümü, işçilerin *doğrudan* tüketimine giren malları üretir; diğer bölümü örneğin hammaddeler, vb. gibi, ihtiyaç maddelerinin üretimi için sermayenin gerekli bir bölümü olarak işçilerin *sadece* dolaylı tüketimine giren malları, ya da işçiler tarafından *hiç bir biçimde tüketilmeyen*, sadece işçi olmayanların tüketimine giren metaları üretirler.

[*Burada yaklaşık 4.500 sözcüklük bir pasajı atlamaktayız.* Bu pasajda —ki daha ilerde geliştirilmek üzere alındığı belli olan üstünkörü tutulmuş notlardan oluşmaktadır— Marx, Malthus'un değer ve artı-değer açıklamasının bir an için doğru olduğunu varsayar ve, bu varsayıma dayanarak, kapitalistlerin metalarının satışından bir kâr sağlama olanaklarının gerçekte olup olmadığını sorar. Marx, kapitalistlerin birinci bölümünün —"işçilerin *doğrudan* tüketimine giren malları" üretenlerin— meta fiyatının üzerine sadece "nominal bir ek" yaparak, kendilerine, gerçekten, bir "artı-fon" yaratabileceklerini öne sürer. Böyle bir ek yaparak, bu kapitalistler, işçilerini, kendilerine ödenen ücretlerle ürünlerinin bütününü geri alamayacak duruma getirebilirler, öyle ki, kapitalistler böylece bunun bir bölümünü kendilerine ayırma olanağını bulurlar. Ama (Malthus'un varsayımına dayanarak) kapitalistlerin başka hiç bir bölümü bu yolla yapay bir "artı-fon" yaratma olanağı bulamaz. Bu diğer kapitalistlerin kâr sağlamalarının tek yolu, kapitalistlerin birinci bölümüyle avantajlı bir değişim yapmaları, ve böylece, o bölüm tarafından işçilerden alınan artı-ürüne dolaylı yoldan bir dereceye kadar katılmalarıdır. Bütün bunları söylerken Marx'ın belirlemek istediği nokta, tarafların sattıkları malların fiyatına yalnızca bir "nominal ekleme" yaptığı durumda, kapitalistlerin arasında *sadece* değişim yoluyla hiç bir

kâr "yaratma" ya da "gerçekleştirme" olanağının bulunmadığıdır. Durum böyle olmuş olsaydı, herkesin satıcı olarak kazandığı kadarını alıcı olarak yitireceği ve hiç bir kâr sağlanamayacağı açıktır. Kâr, ancak *gerçek* bir "artı-fon"un yaratıldığı durumda ortaya çıkabilir — ve bu da ancak, işçilerin sömürülmesi yoluyla gerçekleşir. —*Ed.*]

Eğer birbirleriyle değişimde bulunanlar birbirlerinden aynı ölçüde fazla fiyat alırlar ve birbirlerini aym oranda aldatırlarsa, herhangi bir kârın nasıl elde edilebileceğini anlamak güçtür.

Bu anlamsızlığın giderilmesi için, kapitalistlerin, bir sınıfı kendi işçileriyle ve değişik sınıftan kapitalistlerin kendi aralarında yaptıkları değişimlere ek olarak ayrıca *bir üçüncü alıcılar sınıfı* —bir *deus ex machina**— metaları nominal değerinden satın alan, ama kendisi hiç meta satmayan, aldatmacayı üstlendikten sonra kendi hesabına aynı oyunu oynamayan bir sınıf, yani, P—M evresinden geçen, ama bir P—M—P evresi geçirmeyen; bir kâr eklentisiyle sermayesini geri almak için değil, ama metaları tüketmek için satın alan [bir sınıf]; satmadan alan bir sınıf vardır. Bu durumda kapitalistler kendi aralarında değişimde bulunarak bir kâr sağlayamayacaklar, ama (1) kendileriyle işçiler arasında değişim yoluyla, tüm ürün için (sabit sermaye miktarını düştükten sonra) işçilere ödedikleri para miktarı kadar toplam ürünün bir bölümünü tekrar işçilere satarak ve (2) geçim araçlarının ve lüks maddelerinin üçüncü grup alıcılara satılması yoluyla sağlayacaktır. Bunlar 100'ü 110'a satmaksızın 100'e karşılık 110 ödediklerine göre nominal bir kâr değil de, yüzde-onluk gerçek bir kâr elde edilmiştir. Kâr toplam ürünün olabildiğince az bir bölümünün yeniden işçilere ve olabildiğince çok bir bölümünün de nakit para ödeyen,

* Antik dramda tanrısal kurtuluşa yer verilmesinden türemiş bir terim. Zor bir durumu, beklenmedik bir tanrı aracılığıyla çözmek anlamında kullanılır. —ç.

kendisi satmayan ve tüketim amacıyla satın alan üçüncü sınıfa satılarak ikili bir tarzda sağlanır. Ama aynı zamanda satıcı olmayan alıcıların, aynı zamanda, üretici olmayan tüketici olmaları gereklidir, yani *üretken olmayan tüketiciler,* ve Malthus'a göre bu üretken olmayan tüketiciler sınıfıdır ki, sorunu çözümler.

Ama bu üretken olmayan tüketicilerin, aynı zamanda, ödeme gücü olan tüketiciler olması gerekir; onlar, gerçek bir talep oluşturabilmeli ve bunların sahip oldukları ve her yıl harcadıkları para miktarı, satın alıp tükettikleri metaların üretim değerini karşılamak için yeterli olmakla kalmayıp, aynı zamanda nominal kâr ekini, artı-değeri, üretim değeriyle piyasa değeri arasındaki farkı da karşılamalıdır. Toplum içinde bu sınıf, tüketim uğruna tüketimi temsil edecektir, tıpkı kapitalist sınıfın üretim uğruna üretimi temsil etmesi gibi; bunlardan birincisi "harcama tutkusu"nu, ötekisi de "biriktirme tutkusu"nu temsil eder. (*Principles of Political Economy,* [İkinci Baskı,] s. 326.)

Kapitalist sınıfın biriktirme güdüsünü canlı tutan şey, gelirlerinin giderlerinden sürekli olarak fazla olduğu gerçeğidir, ve elbette, kâr, birikimin dürtüsüdür. Bu birikim tutkusuna karşın, aşırı üretim yapmaya itilmezler, ya da çok zor itilirler, çünkü *üretken olmayan tüketiciler,* piyasaya dökülen ürünler için sadece büyük bir kanal oluşturmakla kalmazlar, aynı zamanda kendileri de piyasaya ürün sürmezler ve böylece, ne denli kalabalık olurlarsa olsunlar, kapitalistler karşısında bir rekabeti temsil etmezler, tam tersine, onların tümü, arzı olmayan talebi temsil ederler ve bu yüzden kapitalist kesimde, arzın talepten fazla oluşunun dengelenmesine yardımcı olurlar.

Ama bu sınıfın yıllık malî kaynakları nereden gelir? Bir kere, bu sınıf, yıllık ürünün büyük bir bölümünü rant adı altında toplayan ve bu yolla kapitalistlerden aldıkları parayı, kapitalistlerin ürettiği metaları tüketmek için harcayan,

ve bu alışverişten aldatılarak çıkan *toprak sahiplerini* içerir. Bu toprak sahiplerinin üretimle uğraşmaları gerekmez ve, genellikle, uğraşmazlar da. Bunların emeğe para harcadıkları halde, üretken işçiler değil, *ayak işlerine bakan hizmetçiler,* kendileri herhangi bir şey arzetmeden, ya da herhangi bir meta arzına yardımcı olmadan satın aldıkları için, ihtiyaç maddelerinin fiyatlarını yüksek tutmaya yardımcı olan tüketim ortakları kullanmaları önemlidir. Ama "yeterli bir talep" yaratmak için bu toprak sahipleri yeterli değildir. Yapay yöntemlere başvurulmalıdır. Bunlar, ağır *vergiler*, çok sayıda devlet ve kilise görevlileri, büyük ordular, emekliler, öşürcü papazlar, önemli büyüklükte bir ulusal borç ve arada sırada çıkarılan pahalı savaşlardan oluşur. "Çareler" bunlardır işte. (*Principles of Political Economy*, [İkinci Baskı,] s. 408 vd..)

Böylece, Malthus'un "çare" olarak önerdiği üçüncü sınıf, satmadan alan ve üretmeden tüketen bu sınıf, daha başından yıllık ürün değerinin önemli bir bölümünü, *karşılığını ödemeden* elde eder, ve ilkönce metalarını satın alınması için gerekli parayı onlara bedava veren ve daha sonra metalarım bu sınıfa değerinin üzerinde satarak verdiğinin daha fazlası bir değeri para olarak geri alan üreticileri zenginleştirirler. Bu alış-veriş her yıl kendini yineleyerek sürer gider.

Malthus temel değer teorisinden oldukça doğru sonuçlara varmıştır. Ama bu teori kendi açısından, amacına fazlasıyla uyar. Toprakbeyliği, "Devlet ve Kilise"si, emeklileri, vergi tahsildarları, yüzde-onculari, ulusal borcu, borsacıları, yargı memurları, rahipleri ve uşakları, ("ulusal harcaması") ile İngiltere'nin içinde bulunduğu durumu mazur göstermektedir. Rikardocular, burjuva üretiminin yararsız, zamanı geçmiş, zararlı ve hastalıklı yönleri olarak bunlara karşı mücadele etmişlerdir. Ricardo burjuva üretimini, toplumsal üretici güçlerin sınırsız gelişmesini [belirlediği] sü-

rece savunmuş, üretime katılanların, ister kapitalist ister işçi olsunlar, akıbetleri karşısında kayıtsız kalmıştır. O, gelişmenin bu evresinin *tarihsel* meşruluğu ve gerekliliği üzerinde ısrar etmiştir. Geçmiş tarihsel bakış açısından yoksun oluşu, her şeyi kendi içerisinde bulunduğu zamanın tarihsel açısından değerlendirdiği anlamına gelir. Malthus da, kapitalist üretimin olabildiğince serbest gelişmesini ister, ama bu gelişmenin koşulu olarak bunun temeli işçi sınıfının yoksulluğu olduğuna göre, bu gelişmenin aynı zamanda aristokrasinin ve onun devlet ve kilisedeki temsilcilerinin "tüketim gereksinmeleri"ne kendini uydurmasını ve feodalizm ile mutlakiyetçi monarşiden miras kalan çıkarları temsil edenlerin günü geçmiş taleplerine maddî bir dayanak olmasını da ister. Malthus, devrimci olmadığı, gelişmenin tarihsel bir etmenini oluşturmadığı, ama, sadece "eski" topluma daha geniş ve rahat bir maddî temel yarattığı sürece burjuva üretimini ister.

Şu halde, öte yandan, nüfus ilkesine göre, kendisine düşen yasanın araçlarına nispetle sayısı her zaman gereksiz ölçüde fazla olan, yani düşük üretimden doğan aşırı nüfus, işçi sınıfı [vardır]; ayrıca bu nüfus ilkesinin bir sonucu olarak, her zaman işçilerin kendi ürünlerini, gene işçilere ölmemelerine yetecek miktarda sağlamalarına olanak veren bir fiyatla satan kapitalist sınıf [vardır]; ve, üçüncü olarak, bir bölümünü rant, bir bölümünü de siyasî unvanlar adı altında oldukça büyük bir serveti kapitalist sınıftan bedava alan ve bu aynı kapitalistlerden sızdırdıkları parayı onların metalarına değerlerinin üzerinde ödeme yapan, kimisi efendi, kimisi uşak, yarı-efendi, yarı-uşak asalaklar ile sefih tembellerden oluşan büyük bir toplum kesimi [vardır]; birikim yapma güdüsüyle üretime itilen kapitalist sınıf, israfı, salt tüketim güdüsünü temsil eden ekonomik bakımdan üretken olmayan kesimler. Üstelik, bu, üretime nispetle aşırı nüfusun yanısıra varolan aşırı üretimden kaçınmanın tek

yolu [olarak öne sürülmektedir]. Her ikisi için de en iyi çare olarak, üretim dışında kalan sınıfların aşırı tüketimi [öngörülmektedir]. Emekçi nüfus ile üretim arasındaki oransızlık, ürünün bir bölümünün, üretmeyenler, aylaklar tarafından yutulması ile giderilir. Kapitalistlerin aşırı üretimiyle ortaya çıkan oransızlık, servet sahiplerinin aşırı tüketimi ile [ortadan kalkar].

Ricardo'nun, Adam Smith'in güçlü yönüne dayanarak formülleştirdiği teorisinin karşısına bir karşı-teori koymak için, Malthus'un, Adam Smith'in zayıf yönünü temel alırken ne denli çocuksu bir zayıflık içinde, boş ve anlamsız olduğunu görmüş bulunuyoruz. Malthus'un değer konusundaki kitabından daha gülünç bir güçsüzlük gösterisi düşünmek güçtür. Ama pratik sonuçlara gelir gelmez, ve böylece tekrar bir tür ekonomik Abraham à Sancta Clara olarak işgal ettiği alana girer girmez keyfine diyecek yoktur. Burada bile aşırmacı huyunu bir türlü bırakmaz. Malthus'un *Principles of Political Economy*'sinin Sismondi'nin *Nouveaux Principes de l'Economie Politique* adlı yapıtının Malthus'vari bir kopyası olduğuna ilk bakışta kim inanabilir? Ama durum budur. Sismondi'nin kitabı 1819'da çıktı. Bunun Malthus tarafından yapılan İngilizce karikatürü bir yıl sonra gün ışığına kavuştu. Daha önce Townsend ve Anderson'da olduğu gibi, aynen burada da bir kez daha, dolgun ekonomik broşürlerinden biri için, o, Sismondi'de tutunacak bir yer bulmuş, ve bu arada Ricardo'dan öğrendiği yeni teorilerden de yararlanmıştır.

Ricardo'ya karşı çıkarken Malthus, kapitalist üretimin eski topluma oranla devrimci yönlerine karşı nasıl mücadele ettiyse, aynı şekilde, bir papazın yanılmaz sezgisiyle, Sismondi'den de sadece kapitalist üretime, modern burjuva topluma oranla gerici olanları almıştır.

Sismondi'yi buradaki tarihsel incelememin dışında tutuyorum, çünkü onun görüşlerinin eleştirisi, ancak bu çalışmamdan sonra ele alabileceğim sermayenin gerçek hareke-

tine (rekabet ve krediye) ilişkin çalışmamın kapsamına girer.

Malthus'un, Sismondi'nin görüşlerini uyarladığı *Principles of Political Economy*'nin bölüm başlıklarından birinde kolayca görülebilir: "Servet Artışının Sürekliliğini Güvence Altına Alabilmek İçin Üretici Güçleriyle Dağılım Araçlarının Birleştirilmesinin Gerekliliği Üzerine" ([İkinci Baskı,] s. 361). [Bu bölümde şunları okuyoruz:] "... Üretici güçler [...] tek başına ... zenginliğin orantılı bir ölçüde yaratılmasını sağlayamaz. Bu güçleri tam anlamıyla harekete geçirmek için başka bir şey de gerekli görülmektedir. Bu, bütün üretilenler üzerinde etkin ve kontrolsüz bir taleptir. Ve bu amacın gerçekleşmesine en önemli katkıyı da *ürünlerin dağılımı* ve bu ürünlerin, bütün kitlenin değişilebilir değerini sürekli olarak artıracak şekilde, onları tüketecek olanların isteklerine uyumlu kılınması yapabilir gibi görünüyor." (*Principles of Political Economy*, [İkinci Baskı] s. 361.)

Yine Sismondi üslubuyla yazılmış olan ve gene Ricardo'ya karşı yöneltilen başka bir alıntı daha "Bir ülkenin *serveti*, kısmen o ülkenin emeğinden sağlanan *ürün miktarına* ve kısmen de bu miktarın, ona *değer* vereceği hesaplanan mevcut nüfusun istek ve gücüne uyarlanmasına dayanır. Ne birinin, ne de diğerinin, tek başına bunu belirleyemeyeceğinden daha kesin bir şey olamaz." (*Op. cit.*, s. 301.) "Ama servet ve değerin belki de en yakından bağlı oldukları yer, *birincisinin üretilmesi için ikincisinin gerekliliğidir*". (*Loc. cit.*, s. 301.)

Bu özellikle Ricardo'ya karşı yöneltilmiştir: Bölüm XX, "*Value and Riches, Their Distinetive Properties*" [*On The Principles of Political Economy, and Taxation*, Üçüncü Baskı, London 1821, s. 320]. Burada Ricardo, başka şeylerin yanısıra, şöyle diyor: "Şu halde, değer temelde zenginlikten ayrılır, çünkü değer bolluğa değil, üretimin güç ya da ko-

lay oluşuna bağlıdır." {Sırası gelmişken şunu da söyleyelim ki, değer, "üretimdeki kolaylık" ile birlikte de artabilir. Belirli bir ülkede nüfusun bir milyondan altı milyon kişiye çıktığını ve bu bir milyonun günde oniki saat çalışmakta olduklarını varsayalım. Gene, altı milyonun günde altı saat çalışarak daha önce üretilenleri iki katına çıkaracak oranda üretici güçleri geliştirdiklerini varsayalım. O zaman, Ricardo'nun görüşüne göre, servetler altı kat artacak ve değer, daha önceki düzeyin üç katına çıkacaktır.}

"... Zenginlikler değere bağlı değildir. Bir adam, kumanda altına alabildiği gereksinme ve lüksün bolluğuna göre zengin ya da yoksuldur. ... Değer ve servet kavramlarının birbirine karıştırılması yüzünden, metaların miktarını, yani insan hayatının gereksinmelerini, kolaylık ve zevklerini azaltarak servetini artırabileceği düşünülmektedir. Eğer değer, zenginliğin bir ölçüsü olsaydı, bu yadsınamazdı, çünkü kıtlıkta metaların değeri artar; ama ... eğer zenginlik gereksinme ve zevklerden oluşuyorsa, o zaman miktar azaltılmasıyla bunlar artırılamaz." (*Op. cit.*, s. 323-24.)

Başka bir deyişle Ricardo, burada şunu söylemektedir: servet sadece *kullanım-değerlerinden* oluşur. O burjuva üretimini, salt kullanım-değeri üretimine dönüştürür ki, bu da *değişim-değeri*nin egemen olduğu bir üretim tarzına çok hoş bir bakış açısıdır. O, burjuva servetinin özgün biçimini sadece içeriğini etkilemeyen biçimsel bir şey olarak ele alır. Böylece, aynı zamanda, bunalımlar halinde ortaya çıkan burjuva üretiminin çelişkilerini de reddeder. Para kavramı konusundaki büyük yanılgısı buradan çıkmaktadır. Böylece, sermayenin üretim sürecine ilişkin olarak metaların başkalaşımını içerdiği, sermayenin paraya dönüşmesinin gerekliliğini içerdiği ölçüde dolaşım sürecini tümüyle görmezlikten gelir. Ama burjuva üretiminin (sürekli olarak işçiler diye tanımladığı) *üreticiler* için servet üretilmesi demek olmadığını Ricardo'dan daha iyi gösterebilen kimse yoktur. Yeni

burjuva servet üretiminin "bolluk", "gereksinme" ve "lüks" maddeler üretiminin, onları üretenler için tamamen farklı bir şey olduğunu göstermiştir, oysa, üretim sadece üreticilerin isteklerini doyurmak için bir araçtan ibaret olmuş olsaydı, eğer üretime sadece kullanım-değeri egemen bulunsaydı, durumun böyle olması gerekirdi. Ama aynı Ricardo şunu da söylüyor: "Eğer bizler, Bay Owen'ın paralelkenarlarından birinde yaşıyor olsaydık ve bütün üretilenleri ortaklaşa paylaşsaydık, o zaman kimse bolluğun sonuçlarından acı çekmeyecekti, ama *toplumun bugünkü bileşimi devam ettiği sürece* bolluk sık sık üreticilere zarar verecek, kıtlık ise onlara yararlı olacaktır." ([Ricardo], *On Protection to Agriculture*, Dördüncü Baskı, London 1822, s. 21.)

Ricardo burjuva üretimini, ya da daha doğrusu kapitalist üretimi üretim ilişkilerinin özgül biçimlerinin üretimin amacıyla —bollukla— çelişmeyen, ya da köstek olmayan, kullanım-değerlerinin hem kitlesini ve hem de çeşitlerini içeren ve, buna karşılık insanın bir üretici olarak verimli bir biçimde gelişmesini, onun üretken yeteneklerinin tümüyle gelişmesini gösteren üretimin *mutlak biçimi* olarak görür. İşte burada Ricardo gülünç bir çelişkiye saplanıyor: değer ve zenginlikten sözederken toplumu bütün olarak gözönüne almalıyız. Ama emek ve sermayeden sözederken, "brüt gelir"in, sadece "net gelir" yaratmak için varolduğu açıktır. Aslında Ricardo'nun burjuva üretimde en çok hayran olduğu şey, onun belirli biçimlerinin, —daha önceki üretim biçimleriyle kıyaslandığında— üretici güçlerin sınırsız gelişmesi için bütün engelleri kaldırdığı gerçeğidir. Bunu yapamaz olduklarında, ya da bunu yaptıkları çerçeve içinde çelişkiler ortaya çıktığında, o, çelişkileri reddeder, ya da daha doğrusu, çelişkiyi başka bir biçimde ifade eder; *serveti olduğu gibi* —kendi içinde kullanım-değerleri toplamı olarak—, üreticilerden bağımsız, *Ultima Thule** olarak tanımlar.

* Nihaî sınır. —ç.

Sismondi, kapitalist üretimin çelişkilerinin köklü bir biçimde bilincindedir; bir yanda, onun biçimlerinin —üretim ilişkilerinin—, üretici güçlerin ve servetlerin kısıtlamasız gelişmesini uyardığını; ve öbür yanda, bu üretim ilişkilerinin bazı koşullara bağlı olduğunu; kullanım ve değişimdeğerleri, meta ve para, satın alma ve satma, üretim ve tüketim, sermaye ve ücretli emek vb. arasındaki çelişkilerin, üretici gücün gelişmesiyle daha büyük boyutlar kazandığını sezmiştir. Özellikle temel çelişkinin farkındadır. Bir yanda, üretici güçlerin alabildiğine gelişmesi ve aynı zamanda nakite çevrilmeyi gerektiren metaları da içeren servet artışı; öbür yanda, sistemin, üreticiler kitlesinin gerekli geçim araçları ile sınırlandırılması olgusuna dayandığı. Bu nedenle, Sismondi'ye göre, bunalımlar, Ricardo'nun öne sürdüğü gibi raslansal değildir ve iç çelişkilerin, —belirli evrelerde, geniş ölçekte— patlak veren kaçınılmaz sonuçlarıdır. Sismondi, sürekli olarak yalpalamaktadır: üretim ilişkileriyle uyumlu kılmak için, devlet, üretici güçleri mi kısıtlamalı, yoksa üretim ilişkileri, üretici güçlere mi uyumlu kılınmalı? Burada kendisi sık sık geçmişe sığınır; bir *landator temporis acti* (geçmişe övgüler düzen) olur, ya da gelirle sermaye ya da dağıtımla üretim arasında değişik bir uyarlama ile özdeki çelişkileri dışarı atmak ister, ama dağıtım ilişkilerinin değişik bir açıdan bakılan üretim ilişkilerinden ibaret olduğunu anlamaz. Burjuva üretiminin çelişkilerini oldukça güçlü bir dille *eleştirir,* ama bunları *anlamaz,* ve bu yüzden onların hangi süreçle çözümlenebileceğini de anlamaz. Ama gene de, onun savının tabanında, gerçekten, *yeni* servet edinme biçimlerinin, üretim güçlerine ve kapitalist toplum içinde gelişen zenginliğin üretilmesi için maddî ve toplumsal koşullara denk düşmesi gerektiği, burjuva biçimlerinin sadece geçici ve çelişkili biçimler olduğu, bu biçimlerin içinde servetin çelişkili bir varlık gösterdiği ve aynı anda, her yerde, kendi karşıtı olarak belirdiği sez-

gisi az da olsa, vardır. Yoksulluğu her zaman bir önkoşul olarak gören ve ancak yoksulluğun gelişmesiyle birlikte gelişen şey servettir, ve ancak kendisiyle birlikte yoksulluğu da geliştirerek artar.

Şimdi, Sismondi'nin görüşlerine Malthus'un nasıl harika bir biçimde sahip çıktığını görmüş bulunuyoruz. Daha abartmalı ve içbulandırıcı biçimiyle Malthus teorisi Thomas Chalmers'in (*Professor of Divinity*)* çalışmasında görülebilir: *On Political Economy, in Connexion with the Moral state and Moral Prospects of Society*, İkinci Baskı, London 1832. Resmî Kilisenin üyesi olan bu kişi, kiliseyi, "somunları ve balıkları" ve bu kiliseyi ayakta tutan ya da göçerten tüm kurumlar karmaşası ile birlikte "iktisadî açıdan" savunduğuna göre, burada papazsal öğe, yalnızca pratik olarak değil, teorik olarak da daha belirgindir.

Malthus'un işçiler konusundaki (yukarda değindiğimiz) sözleri, aşağıdadır.

"... üretken işte istihdam edilen işçilerin yarattığı tüketim ve talep, *tekbaşına* sermaye birikimi ve istihdamı yönünde bir güdü olamaz." (*Principles of Political Economy*, [London 1836,] s. 315.) "Kendi ürünü piyasada, fazladan tuttuğu emekçilere ödediğine eşit miktarda yüksek bir fiyat üzerinden satılsın diye, salt bu nedenle, hiç bir çiftçi fazladan on adamın emeğini kiralama zahmetine katlanmaz. Sözkonusu metaın daha önceki talep ve arz durumunda ya da fiyatında bu metaın üretiminde fazladan bir miktar insanın istihdamını gerekli kılmak için, yeni emekçilerin yarattığı talepten önce ve ondan bağımsız bir şeyin varlığı gerekir." (*Op. cit.*, s. 312.)

"Bizzat üretken emekçinin yarattığı talep, hiç bir zaman *yeterli* bir talep değildir, çünkü bu talep *onun ürettiği şeyleri tümüyle kucaklayamaz. Eğer kucaklasaydı, o zaman kâr olmazdı*, bunun sonucu olarak da, onu çalıştırmak için

* İlâhiyat Profesörü. —ç.

bir neden olmazdı. Herhangi bir meta üzerinden kâr sağlanıyor olması, onu üretmiş bulunan emeğin *dışında* bir talebin varlığını öngörür." (*Op. cit.*, s. 405, dipnot.)

"... emekçi sınıfların tüketiminde büyük bir artışın, üretim maliyetini fazlasıyla yükseltmesi gerektiği gibi, kârı düşürmesi ... birikim yapma güdüsünü azaltması ya da yoketmesi gerekir." (*Loc. cit.*, s. 405.)

"Emekçi sınıfları lüks maddeler üretimine yönelten başlıca şey, bu *zorunlu maddelerin azlığıdır*; ve bu uyarıcı ortadan kaldırılır ya da büyük ölçüde zayıflatılır ve zorunlu ihtiyaç maddeleri çok az emekle sağlanabilir duruma getirilirse, konfor üretimine daha çok zaman ayrılacağı yerde, daha az zaman ayrılacağını düşünmek için çok neden vardır." (*Op. cit.*, s. 334.)

Malthus, burjuva üretiminin çelişkilerini örtbas etmekle değil, tersine, bir yandan çalışan sınıfların sefaletinin gerekli olduğunu (gerçekten de bu üretim biçimi için gereklidir) tanıtlamak ve öte yandan da kapitalistlere, kendi üretmekte oldukları metalara yeterli bir talep yaratılmasında besili devlet ve kilise hiyerarşisinin vazgeçilmez olduğunu göstermek amacıyla bu çelişkileri vurgulamakla ilgilenir. Böylece, "... servetin sürekli artmasını" [*op. cit.*, s. 314] güvenceye almak için ne nüfus artışının, ne sermaye birikiminin (*op. cit.*, s. 319-320), ne toprak verimliliğinin (*op. cit.*, s. 331), ne "emek tasarruf eden buluşlar"ın, ne de "yabancı pazarların" (*op. cit.*, s. 352 ve 359) genişletilmesinin yeterli olmadığını da gösterir.

"... kârlı biçimde istihdam edilme araçlarıyla kıyaslandığında, hem emekçiler, hem de sermaye fazlalık gösterebilir." (*Op. cit.*, s. 414, [dipnot].)

Böylece Malthus, rikardocu görüşün tersine, genel bir aşırı üretim olasılığını vurgular. (*Inter alia, op. cit.*, s. 326.) Bununla ilgili olarak öne sürdüğü başlıca görüşler şöyledir: "... talep her zaman *değer* tarafından, ve arz da nicelik ta-

rafından belirlenir." (*Op. cit.*, s. 316, dipnot.) Metalar sadece meta karşılığında değil, ama aynı zamanda üretken emek ve kişisel hizmetlerle de değişildiğini ve bunlarla ilişkili olarak ve aynı zamanda da parayla ilişkili olarak, genel bir meta tıkanıklığı görülebilir (*loc. cit.*). "... arz her zaman *niceliğe* ve talep de *değere* orantılı olmalıdır." (*Definitions in Political Economy*, John Casenove baskısı, London 1853, s. 65 [dipnot].)

"James Mill şöyle diyor: Bir adamın ürettiği ve kendi tüketimine ayırmak istemediği herhangi bir şeyin, başka metalarla değişilebilecek bir stok oluşturduğu açıktır. Bu durumda onun satın alma iradesi ve satın alma araçları, diğer bir deyişle, talebi, [...] üretmiş olduğu miktara eşittir ve tüketim anlamına gelmez. ... oldukça açıktır ki," [diye yanıtlıyor Malthus] "onun başka metaları satın alma araçlarının üretmiş bulunduğu ve elden çıkarmak istediği kendi metaının *niceliğine* orantılı değildir; ama onun *değişim içindeki değerine* orantılıdır; ve değişim içindeki bir metaın değeri, onun niceliğine orantılı olmadığı sürece, her bireyin arz ve talebinin her zaman birbirine eşit olacağı doğru olamaz." (*Loc. cit.*, s. 64-65.)

Eğer her bireyin talebi kendi arzına eşit olsaydı, bu, ifadenin gerçek anlamıyla, kendi metalarım, her zaman, hak ettiği kâr da dahil olmak üzere, üretim maliyetine satabileceğinin bir kanıtı olurdu; bu durumda *kısmî* bir tıkanıklık bile olanaksız olurdu. Tartışma, gereğinden fazlasını tanıtlıyor. ... Arz her zaman *niceliğe* ve talep *değere* orantılı olmalıdır." (*Definitions in Political Economy*, London 1827, s. 48, dipnot.)

Burada Mill, talepten, talepte bulunan kişinin "satın alma araçlarını" anlıyor. Ama "... onun diğer metaları satın alma araçları, kendisinin ürettiği ve elden çıkarmak istediği metaların *niceliğine* değil; metaın *değişim içindeki değerine* orantılıdır ve değişim içinde bir meta, değerinin

kendi niceliğine orantılı olmadığı sürece, her bireyin talep ve arzının her zaman birbirine eşit olacağı, doğru olamaz." (*Loc. cit.*, s. 48-49.)

Torrens şunları söylerken yanılıyor: " 'Artan etkin talebin tek ve başlıca nedeni, artan arzdır' [...]. Eğer öyle olsaydı, yiyecek ve giyeceklerin geçici olarak azalması durumunda toplumun kendisini toparlaması ne kadar zor olurdu. Ama [...] yiyecek ve giyeceklerin [...] bu şekilde miktar olarak azalmaları ile değerleri artar, ve [...] geriye kalan yiyecek ve giyeceklerin parasal fiyatı, bir süre için, onların miktarının azalmasına [oranla] daha büyük bir artış gösterir, bu arada emeğin parasal fiyatı aynı kalabilir. Bunun kaçınılmaz sonucu [...] öncesine oranla daha büyük miktarda bir üretken sanayiin harekete geçirilmesi olacaktır." (*Op. cit.*, s. 59-60.)

Bir ülkenin bütün metaları, para ya da emeğe oranla düşebilir. (*Op. cit.*, s. 64, vd..) — Böylece genel bir pazar tıkanıklığı olasıdır. (*Loc. cit..*) Onların fiyatlarının tamamı, üretim maliyetinin altına düşebilir. (*Loc. cit..*)

Diğerleri için, Malthus'un, dolaşım sürecine ilişkin aşağıdaki pasaja değinmek yeterlidir.

"... kullanılan sabit sermayenin değerini yatırımların bir bölümü olarak düşünürsek, bu tür sermayenin yıl sonunda artakalan değerini yıllık gelirin bir bölümü olarak düşünmemiz gerekir. ... Gerçekte onun [kapitalistin], *yıllık yatırımları, sadece*, onun döner sermayesinden, sabit sermayesinin yıpranma payı ile buna eklenen faizden ve döner sermayesinin gerektikçe yıllık ödemeleri yapmak için kullandığı bölümünün faizinden oluşur." (*Principles of Political Economy*, [İkinci Baskı, London 1836,] s. 269.)

Amortisman fonu, yani sabit sermayenin yıpranan ve aşınan bölümünün onarılması için ayrılan fon, benim görüşüme göre, aynı zamanda birikim fonudur da.

Malthus (*An Essay on the Principles of Population*'ın

beşinci baskısının Fransızca çevirisinin üçüncü baskısında, çeviren P. Prévost, Cenevre 1836, c. IV, s. 104-105) İngiliz rençberlerine inek verilmesi planına karşı o alışılmış "derin felsefesi" ile şu aşağıdaki şekilde karşı çıkıyor: "İnek besleyen *rençberler*in, beslemeyenlere oranla daha çalışkan ve düzenli oldukları gözlemlenmiştir. ... Halen inek besleyenlerin çoğu, bunları, kendi çalışmalarının meyveleriyle satın almaktadırlar. Bu yüzden, ineğin onları çalışmaya sevk ettiğini söylemektense, çalışmalarının onları inek sahibi olmaya sevk ettiğini söylemek daha doğru olur." [Malthus, *An Essay on the Principles of Population,* Beşinci Baskı, c. 2, London 1817, s. 296-297.]

Şu halde, çalışma şevki (başkalarının emeğinin sömürülmesiyle birarada), burjuvazi arasındaki sonradan-görmelere inek verdiğini, ama bu ineklerin, bu sonradan-görmelerin oğullarına aylaklık aşıladığını söylemek de aynı derecede doğrudur. Eğer biri çıkıp inekleri süt verme yeteneğinden değil de, başkalarının karşılığı ödenmeyen emeğine kumanda etme yeteneğinden yoksun bıraksaydı, bunun, oğulların çalışkanlığı üzerinde çok sağlıklı bir etkisi olurdu.

Aynı "derin filozof", şöyle diyor "Ama *herkesin orta [sınıfa] dahil olamayacağı besbellidir.* Şeylerin doğasında üstün ve geri yanların varlığı mutlaka gereklidir; ve [...] [elbette aşırılar olmaksızın ortalamalar olamaz] çarpıcı bir biçimde yararlıdır. Eğer toplumda hiç kimsenin yükselme umudu ve düşme korkusu yoksa; eğer çalışkanlık beraberinde ödüllerini ve tembellik de cezalarını getirmiyorsa; bugünlerde toplumsal refahın sıçrama noktasını oluşturan koşulların düzeltilmesi yönünde o hararetli uğraşıyı görmeyi bekleyemeyiz." ([Malthus, *Principles of Population,* s. 303,] Prevast, s. 112.)

Şu halde, üstün sınıfların düşmekten korkabilmesi için, aşağı sınıfların bulunması gereklidir. Ve aşağı sınıfların yükselme umudu besleyebilmesi için üstün sınıflar olmalıdır.

Tembelliğin beraberinde ceza da gelebilsin diye, işçi yoksul olmalı ve Malthus'un o sevgili rantiye ve toprak sahipleri de zengin olmalıdır. Ama Malthus çalışkanlığın ödülü ile neyi anlar? İçeride göreceğimiz gibi, işçinin, emeğinin bir bölümünün karşılığını almadan çalışmasını anlar. Eşsiz bir teşvik bu, yeter ki, teşvik eden açlık değil "ödül" olsun. Bunun için söylenebilecek en iyi şey, işçinin, bir gün başka işçileri sömürmeyi umabileceğidir. Rousseau şöyle diyor: "Tekel genişledikçe, sömürülenlerin zincirleri de o denli ağırlaşır." Malthus, bu "derin düşünür", farklı görüşlere sahiptir. Onun en yüce umudu, ki bunu kendisi bile biraz ütopik bulur, orta sınıf kitlesinin büyümesi ve proletaryanın (çalışanların), (sayıca mutlak bir artış göstermesine karşın) toplam nüfusun gittikçe azalan bir bölümünü oluşturmaya başlamasının gerektiğidir. Gerçekten de, burjuva toplumunun *izlediği yol* budur.

"Hatta, gelecekteki bir dönemde, diyor Malthus, son yıllarda onca hızla gerçekleşen bir ilerleme olan insan çalışmasını azaltma uğraşlarının sonunda, bugüne oranla daha az çabayla en varlıklı bir toplumun bütün gereksinmelerini karşılayabilecek bir duruma geleceğini umabiliriz; *bunlar bireysel çabanın şiddetini azaltamasa bile* (işçi eskisi kadar çok ve başkaları için gittikçe artan, kendisi için ise gittikçe azalan oranda çalışmaya devam etmelidir), en azından, şiddetli çalışma içinde istihdam edilenlerin *sayısını* azaltabilir." ([Malthus, *Principles of Population,* s. 304,] Prevast s. 113.)

Malthus'un *On Population* kitabı, Fransız Devrimine ve İngiltere'de reformcu çağdaş fikirlere (Godwin, vb.) karşı yöneltilmiş bir hicivdi. Emekçi sınıfların yoksulluğuna karşı bir mazeret idi. *Teori,* Townsend ve ötekilerden aşırılmıştı.

An Essay on Rent'i, sanayi sermayesine karşı toprakbeylerini destekleyen bir polemikti. *Teorisi* Anderson'dan alınmıştı.

Principles of Political Economy, işçilere karşı kapitalistlerin çıkarları yanında kapitalistlere karşı aristokrasinin, kilisenin, "vergi yiyicileri"nin, dalkavukların, vb. çıkarları yanında yer alan bir polemikti. *Teorisi* Adam Smith'ten alınmıştı. Malthus'un kendi buluşlarını kullandığı yerler acınacak durumdadır. Teorisini daha da geliştirirken Sismondi'yi kendisine dayanak yapmaktadır.

Karl Marx, *Theories of Surplus Value*, c. 3. London-Moscow 1972, s. 40-41, 49-62.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MALTHUS VE DARVİNCİLİK ÜZERİNE MARX VE ENGELS

MARX, 1860'ta Darwin'in *Türlerin Kökeni*'ni ilk kez okuduğunda, bir mektubunda, Engels'e "kaba İngiliz stilinde geliştirilmiş olmasına karşın, bu kitap, bizim görüşümüz için doğa tarihinin temelini içeriyor" (*Selected Correspondence*, s. 126) diye yazmıştı. Gerek Marx ve gerekse Engels, Darwin'in buluşunun önemini, "halen çevremizi kuşatan bütün doğa ürünleri, insanlar da içinde olmak üzere, hepsi başlangıçta tek hücreli olan az sayıda tohumdan başlayan uzun bir gelişim sürecinin ürünüdürler" (Engels, *Ludwig Feuerbach*, Lawrence & Wishart, 56 [*Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*, Sol Yayınları, s. 50]) diyerek, her zaman belirtmişlerdir.

Ne var ki Darwin'in çalışmasının bir yanı Marx'ın erken eleştirisine hedef olmuştur. Darwin, organik varlıklar arasında gördüğü "varolma mücadelesi"nin, sonuç olarak, "Malthus doktrininin hayvan ve bitki âlemlerinin tamamına uygulanması" olduğuna inanıyordu. Marx, Engels'e "Darwin'in, işbölümünü, rekabeti, yeni pazar açmaları, bilimsel 'buluşları' ve maltusçu 'varolma mücadelesi' ile İngiliz toplumunu hayvan ve bitkiler arasına sokabilmesi çok ilgi çekici" (s, 214) diye yazmıştı. Darvincilikteki bu "maltusçu" unsur sorunu, kısa sürede oldukça büyük bir önemlilik kazandı. Bazı burjuva yazarlar, özellikle F. A. Lange, tarihin bütününü "tek bir yüce doğa yasası" —darvinci "varolma mücadelesi"— altında toparlama girişiminde bulundular. Bunu geniş ölçüde Malthus'un nüfus yasasına dayanarak yorumluyorlardı. Engels'in Lavrov'a yazdığı mektupta (s. 218-222) ve daha sonra, hemen hemen aynı sözlerle, *Doğanın Diyalektiği*'nde (s. 230-234) belirttiği gibi, esasta olan şuydu: Bir kere, rekabet teorisi ve Malthus'un nüfus teorisi gibi burjuva teorileri toplumdan hayvansı doğa'ya geçirilmiş ve darvinci varolma mücadelesi böylece biçimlendirilmişti. İkinci olarak, Lange ve diğerleri de daha sonra aym teorileri organik doğadan alıp tarihe geçirmiş ve bunların "insan toplumunun sonsuz yasaları" olarak geçerliliğinin böylece tanıtlandığını öne sürmüşlerdi.

Marx ve Engels, bu "çocukça" tutuma şiddetle karşı çıktılar. Sürecin ikinci aşamasıyla ilişkili olarak Marx, aslında, varolma mücadelesinin "toplumun değişen ve belirli biçimlerinde tarihsel olarak temsil ettiği" (s. 216) şeylerin somut bir tahlilinin gerekli olduğuna işaret etmiştir. Engels de, hayvanlar ve insanlar arasındaki esaslı bir farkın "hayvan topluluklarının yaşama yasalarının insan toplumuna rasgele aktarılması"nı (s. 232) olanaksızlaştırdığı üzerinde durmuştur. Ayrıca Engels, sürecin ilk aşamasının "ehliyetsizce geçerli sayılmasını" da kuşkuyla karşılamıştır. Doğa

kesiminde bile "tek yanlı ve yetersiz bir deyim olan" "varolma mücadelesi" ... tam bir güvenle ele alınmaması gerekir (s. 219) diyerek, "türlerin evriminin hiç bir *maltusçuluk olmaksızın* ortaya çıktığı önemli durumların olabileceği" tartışmasını öne sürmüştür. Ama gene de, burjuva toplumuyla hayvansı doğa arasındaki benzetmelerin tamamen hayalî olduğunu öne sürmek oldukça yanlıştı. Dühring'in yaptığı gibi, Darwin'in varolma mücadelesi fikrinin olgulardan çok Malthus'ta bulunduğunu ima etmek saçmalıktı. Engels, 'doğa'daki varolma mücadelesini görebilmek için, "Malthus'un gözlüğüne gereksinme olmadığı ilk bakışta görülür." (s. 227) diyordu.

BİR

BURJUVA TOPLUMU VE HAYVAN TOPLUMU

ENGELS'E MEKTUP

18 HAZİRAN 1862

KARL MARX

(PARÇA)

... Tekrar gözden geçirmiş olduğum Darwin'in, "Maltusçu" teoriyi *aynı zamanda* bitki ve hayvanlar için de geçerli bulduğunu söylemesi beni eğlendiriyor. Sanki Malthus'un teorisinin bitki ve hayvanlara değil de, bitki ve hayvanların tersine —geometrik diziyle— insanlara uygulandığı olgusundan ibaret değilmişçesine. Darwin'in, işbölümünü, rekabeti, yeni pazar açmaları, bilimsel "buluşlar"ı ve maltusçu "varolma mücadelesi" ile İngiliz toplumunu hayvan ve bitkiler arasına sokabilmesi çok ilgi çekici. Bu, Hobbes'un *bellum omnium contra omnes*'idir.* Ve bana Hegel'in *Phenomenology*'sini anımsatıyor. Hegel'de burjuva toplumu "ruhanî

* *Herkesin herkese karşı savaşı.* —ç.

(*spritual*) hayvanlar âlemi" biçiminde belirlenirken, Darwin'de hayvanlar âlemi, burjuva toplumu olarak sunulmakta.

Marx-Engels Gesamtausgabe,
Bölüm 3, c. 3. s. 77-78.

İKİ

MALTUSÇULUK VE "VAROLMA MÜCADELESİ"

KUGELMANN'A MEKTUP
27 HAZİRAN 1870
KARL MARX
(PARÇA)

... Herr Lange (*Ueber die Arbeiterfrage etc.*, İkinci Baskı) benim övgülerimi yüksek sesle söylüyor, ama bunu, kendisini önemli göstermeyi amaçlayarak yapıyor. Sizin anlayacağınız, Herr Lange, büyük bir keşifte bulundu. Tarihin tamamı tek bir büyük doğal yasa altında toplanabilir. Bu doğal yasa "varolma mücadelesi" deyimidir (bu uygulamada, Darwin'in ifadesi bir deyimden ibaret kalıyor) ve bu, maltusçu nüfus, daha doğrusu, aşırı nüfus yasasından ibarettir. Varolma mücadelesini toplumun değişen ve belirli biçimlerinde tarihsel olarak temsil ettiği şekliyle tahlil etmektense, bütün yapılacak şey, her somut mücadeleyi "varolma mücadelesi" deyimiyle ve bu deyimi de maltusçu nüfus kuruntu-

suyla açıklamak oluyor. Bunun çok etkileyici bir yöntem olduğunu kabul etmek gerek — kendini beğenmiş, bilim-dışı, şişirilmiş cehalet ve entelektüel tembellik için.

Karl Marx, *Letters to Kugelmann*,
Lawrence & Wishart, s. 111.

•

LAVROV'A MEKTUP

12 KASIM 1875

FRİEDRİCH ENGELS

AZİZİM Mösyö Lavrov, — Almanya'ya yaptığım bir geziden sonra nihayet makalenizi almış ve büyük bir ilgiyle okumuş bulunuyorum. Görüşlerimi Almanca olarak daha iyi açıklayabildiğim için, bunları, bu dilde aşağıda veriyorum,*

1. Darwin teorisinden *evrim teorisini* kabul ediyorum, ama Darwin'in tanıtlama yöntemini (*struggle for life, natural selection*),** yeni bulunmuş bir olgunun ilk, geçici ve tamamlanmamış bir ifadesi olarak ele alıyorum. Bugün, her yerde, varolma *mücadelesinden* başka hiç bir şey görmeyen

* Mektubun birinci ve sonuncu paragrafları Fransızca, gerisi Almanca olarak yazılmıştır. Yalnızca Lavrov'un makalesinden yapılan iki alıntı ile birkaç söz Rusça geçmektedir. —*Ed.*

** *Struggle for life*, yaşama mücadelesi; *natural selection*, doğal seçme —ç.

kişiler (Vogt, Buchner, Moleschott, vb.) Darwin'den önce, organik doğadaki *işbirliğini* —Liebig'in özellikle belirttiği gibi, bitkiler âleminin nasıl hayvanlar âlemine oksijen ve yiyecek sağladığı ve buna karşılık hayvanların nasıl bitkilere karbonik asit ve gıda verdiğini— vurgulamaktaydılar. Her iki kavramın da belirli sınırlar içinde belirli bir geçerliği vardır, ama bunların herbiri diğeri kadar dar ve tek yanlıdır. Hayvansı olsun ya da olmasın, doğal bünyeler arasındaki karşılıklı ilişki, hem uyumu, hem çatışmayı, hem mücadeleyi ve hem de işbirliğini içerir. Şu halde eğer bir doğabilimci, tarihsel gelişimin çok yönlü zenginliklerinin bütününü tek yanlı ve yetersiz bir deyim olan ve doğa kesiminde bile tam bir güvenle ele alınmaması gereken "varolma mücadelesi" deyimiyle açıklamaya kalkışırsa, böyle bir tutum kendi özünü mahkûm eder.

2. Sözkonusu edilen inanmış üç darvinci içinde sadece Hellwald üzerinde durulmaya değer görünüyor. Seidlitz için denilebileceklerin en iyisi, daha az parlak bir ışık olduğudur. Robert Byr ise, *Three Times* ("Üç Kez") adlı romanı, şu günlerde, *By Land and Sea*'da ("Toprak ve Denizle Birlikte") yayınlanan bir romancıdır. Ve burası da onun bütün o boş laflarına tam uygun bir yer olarak görünüyor.

3. Psikolojik türde olarak tanımlayabileceğim saldırı yönteminizin meziyetlerine karşı çıkmaksızın şunu söylemeliyim ki, ben olsam başka bir yöntem seçerdim. Herbirimiz, esas olarak, içinde yaşadığımız entelektüel ortamdan az ya da çok etkileniriz. Halkını benden daha iyi tanıdığınız Rusya'da, duygu bağlarına, ahlâk anlayışına seslenen bir propaganda dergisi için herhalde sizin yönteminiz daha iyidir. Sahte duygusallığın böylesine zararlı olduğu ve olmaya devam ettiği Almanya için bu uygun düşmez ve yanlış anlaşılıp çarpıtılmış bir duygusallık olur. Bizim için gerekli olan —en azından başlangıçta— sevgiden çok nefrettir. En önemlisi, Alman idealizminin son kalıntılarından kurtulmamız ve mad-

dî gerçekleri tarihsel yerlerine oturtmamız gerekiyor. Bu nedenle, ben olsam, bu burjuva darvincilerini aşağı yukarı şu şekilde eleştirirdim (ve belki zaman içinde böyle yapacağım):

Darvinci varolma mücadelesi teorisinin tümü, Hobbes'un her insanın her insana karşı savaşı teorisinin ve burjuva iktisadının rekabet teorisinin, maltusçu nüfus teorisiyle birlikte, toplumdan hayvansı doğaya geçirilmesinden ibarettir. Bu iş gerçekleştikten sonra —(yukarda (1)'de belirtildiği gibi, bunun özellikle maltusçu teori sözkonusu olduğunda şartsız geçerli sayılmasının doğruluğundan kuşku duyarım)— aynı teoriler organik doğadan tarihe geçirilir ve insan toplumunun sonsuz yasaları olarak geçerli olduklarının böyle tanıtlandığı ilân edilir. Bunun çocukça bir tutum olduğu açıktır, üzerinde fazla söz söylemeye değmez. Ama bu konuyu daha çok irdelemek isteseydim, bunu yaparken, onları ilkönce kötü birer iktisatçı olarak teşhir eder ve kötü birer doğabilimci ve filozof olmalarına ikinci sırada yer verirdim.

4. İnsan ve hayvan toplumları arasındaki esas fark, hayvanların olsa olsa *toplayıcı* olabilmelerine karşılık, insanların *üretici* olmalarıdır. Sadece bu tek ama çok önemli ayrım bile, hayvan toplumlarına ait yasaların insan toplumlarına geçirilmesini olanaksız kılar. Bu ayrım, sizin haklı olarak belirttiğiniz gibi, şuna olanak vermiştir: "İnsan sadece varolmak için değil, zevk duymak ve zevk duyduğu şeyleri çoğaltmak için de mücadele etti. ... O, daha yüksek zevklere erişmek için daha basit zevkleri bırakmaya hazırdı." Buradan vardığınız diğer sonuçlara itiraz etmeksizin, kendi öncüllerimden çıkaracağım sonuçlar şöyle olacaktır: Şu halde, belli bir aşamada insan üretimi yalnızca esas gereksinmeler düzeyine değil sadece bir azınlık için olsa bile, lüks üretim düzeyine de ulaşıyor. Böylece varolma mücadelesi —burada bir an için bu kategoriyi geçerli kabul edersek— zevkler için mücadeleye dönüşür. Bu artık sadece *varolma*

araçları için değil, *gelişme* araçları, *toplumsal olarak üretilen* gelişme araçları uğruna verilen bir mücadeledir ve bu aşamada artık hayvanlar âleminin kategorilerinin uygulanma olanağı kalmaz. Ama eğer, artık görüldüğü gibi, kapitalist biçimiyle üretim, varolma ve gelişme araçlarını kapitalist toplumun tüketebileceğinin çok üzerinde bir bolluk içinde üretiyorsa ve kapitalist toplumun gerçek üreticilerin büyük çoğunluğunu varolma ve gelişim araçlarından yapay olarak yoksun tutması nedeniyle bunlar tüketilemiyorsa; eğer bu toplum, kendi varlık yasası uyarınca, halen kendisine çok fazla gelen üretimi sürekli olarak artırmaya zorlanıyorsa ve bu yüzden, devresel olarak her on yılda bir sadece bir ürünler kitlesini değil, bir üretici güçler kitlesini de yoketme noktasına geliyorsa, "varolma mücadelesi"nden sözetmenin anlamı kalır mı? O zaman, varolma mücadelesi, o güne dek üretimi ve dağılımı denetleyegelen, ama artık bunu yapma yeteneği kalmayan sınıfın elindeki yetkilerin, üretici sınıfın eline geçmesidir. Ama bunun adı, sosyalist devrimdir.

Yeri gelmişken şu da belirtilmelidir ki, geçmiş tarihin bir dizi sınıf mücadeleleri olarak anlaşılması bile, aynı tarihin "varolma mücadelesi"nin azıcık değiştirilmiş bir biçimiyle ele alınmasındaki yüzeyselliği ortaya serer. Bu nedenle bu sahte doğabilimcilere bu ödünü vermeyeceğim.

5. Aynı nedenden ötürü, özde oldukça doğru olan, "mücadeleyi hafifletme aracı olarak dayanışmanın, sonunda, bütün insanlığı kucaklayacak derecede genişleyebileceği fikrinin, insanlığı, bir dayamşan kardeşler toplumu olarak, madenler, bitkiler ve hayvanlardan oluşan dünyanın öbür bölümünün karşısına koyduğu" yolundaki sözlerinizi ben olsam başka bir biçimde formülleştirirdim.

6. Öte yandan, her insanın her insana karşı savaşının, insanın gelişiminin ilk aşaması olduğu tarzındaki görüşünüze katılamıyorum. Bence, maymundan insanın gelişmesinde en

temel kaldıraçlardan biri toplumsal içgüdü olmuştur. İlk insanların sürüler halinde yaşamış olmaları gerekir ve gerilere gidebildiğimiz ölçüde durumun böyle olduğunu görüyoruz.

17 Kasım. Yazım tekrar kesintiye uğradı. Bugün size göndermek amacıyla bu satırları yazıyorum. Eleştirinizin temelinden çok, biçimi ve yöntemi üzerindeki görüşlerimi bildirdiğimi göreceksiniz. Bunları yeterince açık bulacağınızı umarım; acele yazdım ve yeniden okuyunca birçok sözcüğü değiştirmek istedim, ama elyazımı çok okunaksız yapmaktan çekiniyorum.

Derin saygılarımla
F. ENGELS

Labour Monthly,
Temmuz 1936, c. 18, n° 7.

DÖRT

MALTHUS VE DARWİN ÜZERİNE DÜHRİNG

ANTİ-DÜHRİNG

1878

FRİEDRİCH ENGELS

(PARÇA)

"BASINÇ ve itiş mekaniğinden duyu ve düşüncelerin birleşmesine kadar, araya katılan (*intercalaire*) işlemlerin türdeş ve tek bir ıskalası uzanır."

Bu kesinleme, dünyanın evrimini kendi-kendine özdeş duruma kadar çıkarak izlemiş bulunan ve kendini öbür gökcisimleri üzerinde öylesine rahat hisseden bir düşünür karşısında, istenen her şeyi bilmesi kendisinden beklenebilmesine karşın, Bay Dühring'i, hayatın kökeni üzerine daha çok sözetmekten kurtarıyor. Ne var ki, bu kesinleme, Hegel'in daha önce anıştırmada bulunmuş olduğumuz ölçü ilişkileri düğüm çizgisi ile tamamlanmadığı sürece, ancak yarıyarıya doğrudur. Ne kadar ilerleyici (*progressif*) olunur-

şa olunsun, bir hareket biçiminden bir başka hareket biçimine geçiş, her zaman bir sıçrama, her zaman kesin bir dönemeç olarak kalır. Gökcisimleri mekaniğinde, tek başına alınmış bir gökcismi üzerindeki daha küçük kitleler mekaniğine geçiş böyledir; kitleler mekaniğinden, ısı, ışık, elektrik, mıknatıslık gibi asıl fizikte incelediğimiz hareketleri kapsayan moleküller mekaniğine geçiş de böyledir; moleküller fiziğinden atomlar fiziğine —kimyaya— geçiş de, kesin bir sıçrama ile gerçekleşir, ve alelâde kimyasal etkiden hayat adını verdiğimiz albümin kimyacılığına geçiş konusunda bu, daha da böyledir. Hayat alanı (*sphére*) içinde, sıçramalar gitgide daha seyrek ve gitgide daha farkedilmez bir durum alır. — Öyleyse Bay Dühring'i düzeltme zorunda olan kişi gene Hegel'den başkası değil.

Organik âleme kavramsal geçiş, Bay Dühring'e ereklik (*finalité*) kavramı tarafından sağlanır. Bu da, *Mantık*'ta, —kavram doktrini—, kimyasal âlemden hayata teleoloji ya da ereklik doktrini aracıyla geçen Hegel'den alınmıştır. Nereye gözatarsak atalım, Bay Dühring'de, kendi öz köklü derinlik bilimi hesabına en küçük bir sıkılma duymadan verdiği, Hegel'in bir "kabalığı" ile karşılaşıyoruz. Erek ve araç fikirlerinin organik âleme uygulanmasının, burada, ne ölçüde doğru ve yerinde bulunduğunu araştırmak çok uzağa sürüklenmek olur. Herhalde, Hegel'in "iç erek" fikrinin, yani doğaya güdekle (maksatla), örneğin tanrı bilgeleriyle hareket eden bir dış güç tarafından sokulmayan, ama şeyin kendi zorunluluğu içinde bulunan bir ereğin uygulanması, tam bir felsefel kültürü bulunmayan kişilerde sürekli olarak, bilinçli ve güdekli bir eylemi hafife almaya götürür. Bir başkasındaki en küçük "ispritizmacı" atılışın ahlâkî bir öfke uçurumuna attığı aynı Bay Dühring, "içgüdü izlenimlerinin ... esas itibarıyla işleyişlerine bağlı bulunan tatmin bakımından meydana getirilmiş olduklarını kesinlikle" temin eder. Bize, zavallı doğanın, "ondan genellikle itiraf edilenden daha çok

incelik isteyen" bir işi daha olduğunu hesaba katmaksızın, "nesnel dünyayı durmadan düzene sokma zorunda olduğunu" anlatır. Ama doğa şunu ya da bunu neden yarattığını *bilmekle* yetinmez, her işe bakan hizmetçinin işlerini yapmakla yetinmez, bilinçli öznel düşüncedeki yetkinliğin daha şimdiden iyi bir derecesi olan inceliğe sahip bulunmakla yetinmez: onun bir de iradesi vardır; çünkü içgüdülere besinlerin özümlenmesi, dölverme vb. gerçek doğa koşullarını ikincil olarak (*accessoirement*) yerine getirme hakkını vermek, "bizim tarafımızdan doğrudan doğruya değil, ama sadece dolaylı bir biçimde *istenmiş* olarak değerlendirilmelidir". Böylece işte bilinçli olarak hareket eden ve düşünen bir doğaya geldik, daha şimdiden, statikten dinamiğe değilse de, hiç olmazsa kamutanrıcılıktan yaradancılığa götüren köprünün üzerinde bulunuyoruz. Yoksa bir seferlik biraz "doğa felsefesi yarı-şiiri"ni söylemek Bay Dühring'e daha mı uygun gelirdi?

Olanaksız. Bizim gerçekçi filozofumuzun organik doğa üzerine söylemesini bildiği her şey, doğa felsefesinin bu yarı-şiirine karşı, "yüzeysel saçmalıkları ve deyim yerindeyse bilimsel yutturmacılıkları ile birlikte şarlatanlığa" karşı, darvinciliğin "kurgu (*fiction*) eğilimi"ne karşı mücadeleye indirgenir.

Darwin'e yöneltilen en önemli eleştiri, Malthus'un nüfus teorisini iktisattan doğabilimine aktarmak, hayvan-yetiştiricisi (*éleveur*) fikirlerinin mahpusu kalmak, yaşam mücadelesi ile bilim-dışı yarı-şiir söylemektir; tüm darvincilik, Lamarck'tan alınan unsurlar çıkarıldıktan sonra, vahşinin insanlığa karşı yöneltilmiş bir ululamasından başka bir şey değildir.

Darwin bilimsel gezilerinden bitki ve hayvan türlerinin değişmez değil, değişir oldukları fikrini getirmişti. Ülkesinde bu fikri izlemeye devam etmek için, hayvan ve bitki yetiştirme alanından daha iyisi yoktu. İngiltere hayvan ve bitki

yetiştirme alanının klasik toprağıdır; öbür ülkelerin, örneğin Almanya'nın elde ettiği sonuçlar, İngiltere'de bu bakımdan ulaşılmış olan sonuçlar üzerine bir fikir vermekten çok uzaktır. Öte yandan, başarıların çoğu son yüzyıl içinde gerçekleşmiştir, öyle ki, olguların saptanması pek güçlük göstermez. Darwin, bu yetiştirmenin, aynı türden hayvanlar ve bitkiler arasında, yapay olarak, herkes tarafından farklı kabul edilen türler arasında görülenden daha büyük farklar meydana getirdiğini buldu. Böylece, bir yandan türlerin belirli bir dereceye kadar değişkenliği, öte yandan da farklı özgül karakterlere sahip organizmalar için ortak atalar olmağı tanıtlanmış bulunuyordu. O zaman Darwin, doğada, yetiştiricinin bilinçli niyeti olmaksızın, uzun sürede canlı organizmalar üzerinde yapay yetiştirmeninkine benzer dönüşümler meydana getiren nedenlerin bulunup bulunmadığını araştırdı. Bu nedenleri, doğa tarafından yaratılan tohumların çok büyük sayısı ile, olgunluğa gerçekten erişen organizmaların küçük sayısı arasındaki oransızlıkta buldu. Ama her tohum gelişmeye yöneldiğinden, bundan, zorunlu olarak, sadece dövüşmek ve yemek gibi dolaysız, fizik eylem olarak değil, ama, hatta bitkilerde bile, yer ve ışık için mücadele olarak, bir varolma mücadelesi çıkar. Ve bu mücadelede, olgunluğa ulaşma ve çoğalma şansına en çok sahip bulunan bireylerin, ne kadar önemsiz olursa olsun, ama varolma mücadelesinde üstünlük sağlayan bir bireysel özelliğe sahip bireyler oldukları da açıktır. Bu bireysel özellikler daha sonra kalıtımla geçme, ve eğer aynı türden birçok bireyde kendilerini gösteriyorlarsa, birikmiş kalıtım aracıyla bir kez tutmuş bulundukları yönde güçlenme eğilimi gösterirler; oysa bu özelliklere sahip bulunmayan bireyler, varolma mücadelesinde daha kolay yenilir ve yavaş yavaş ortadan kalkarlar. Bir tür, doğal seçme ile, en elverişlilerin yaşaması ile, işte bu biçimde dönüşür.

Darwin'in bu teorisine karşı Bay Dühring, varolma mü-

cadelesi fikrinin kökenini, Darwin'in de itiraf etmiş olduğu gibi, nüfus teorisyeni, iktisatçı Malthus'un fikirlerinin bir genelleştirilmesinde aramak gerektiğini, ve bunun sonucu, bu teorinin, Malthus'un nüfus fazlalığı üzerindeki papazca görüşlerine özgü bütün kusurlarla sakatlı olduğunu söyler. — Gerçekte, varolma mücadelesi fikrinin *kökenini* Malthus'ta aramak gerektiğini söylemek, Darwin'in aklına bile gelmez. O, sadece, kendi varolma mücadelesi teorisinin, hayvan ve bitki âleminin tümüne uygulanmış Malthus teorisi olduğunu söyler. Malthus teorisini, ona daha yakından bakmaksızın, kendi bönlüğü içinde kabul etmekle Darwin'in göstermiş bulunduğu düşüncesizlik ne kadar büyük olursa olsun, gene de herkes, doğadaki varolma mücadelesini — doğanın savurganlıkla ürettiği tohumların sayısız miktarı ile, sonunda olgunluğa varabilen tohumların son derece küçük sayısı arasındaki çelişkiyi, gerçekte, büyük kısmı itibarıyla, bazan son derece kıyıcı bir varolma mücadelesi içinde çözümlenen çelişkiyi farketmek için, Malthus'un gözlüğüne gereksinme olmadığını, daha ilk bakışta görür. Ve ücret yasası, Ricardo'nun bu yasayı dayandırdığı maltusçu kanıtların unutulmasından sonra nasıl uzun süre değerini koruduysa, varolma mücadelesi de, hatta en küçük maltusçu yorum olmaksızın, doğada tıpkı öyle var olabilir. Ayrıca, doğa organizmalarında, deyim yerindeyse irdelenmemiş, ama saptanması türlerin evrimi bakımından büyük bir önem taşıyacak kendi nüfus yasaları vardır. Ve bu yöndeki kesin atılımı kim yaptı? Darwin'den başka kimse.

Bay Dühring sorunun bu olumlu yönüne yanaşmaktan iyice kaçınır. Bunun yerine, varolma mücadelesinin durmadan ısıtılıp ısıtılıp önümüze konması gerekir. Bilinçten yoksun otlarla barışçıl otoburlar arasında bir varolma mücadelesi, der, *a priori* sözkonusu olamaz.

"Varolma mücadelesi, belgin ve belirli anlamda, hayvanlar bir kurbanı yırtıp parçalayarak beslendikleri ölçüde,

ancak vahşî âlemde sözkonusu olabilir."

Ve varolma mücadelesi, bir kez bu dar sınırlara indirgendikten sonra, Bay Dühring, bizzat kendisi tarafından hayvanlıkla sınırlandırılmış bu kavramın hayvanlığına karşı ağzına geleni söyleyebilir. Ama bu ahlâkî öfkenin tek hedefi, bizzat Bay Dühring'dir, çünkü bu biçimde kısıtlanmış varolma mücadelesinin tek müellifi, dolayısıyla da tek sorumlusu odur. Öyleyse, "tüm doğa eyleminin yasalarını ve bilgisini hayvanlar âleminde arayan" Darwin değildir —Darwin tüm organik doğayı mücadele içinde toplamamış mıydı?—, ama bizzat Bay Dühring imalâtından düşsel bir umacıdır. Ayrıca, "varolma mücadelesi" *adı*, Bay Dühring'in ultramoral öfkesine memnuniyetle terkedilebilir. *Şey*'in bitkiler arasında da var olduğunu ise, her otlak, her buğday tarlası, her orman ona kanıtlayabilir, ve önemli olan ad değildir, önemli olan bunun "varolma mücadelesi" olarak mı, yoksa "varlık koşulları ve mekanik etkilerin yokluğu" olarak mı adlandırılması gerektiğini bilmek değildir, önemli olan şudur: bu olgu, türlerin korunması ya da değişmesi üzerinde nasıl etkili olur? Bu nokta üzerinde, Bay Dühring, dikkafalıca kendi kendine özdeş bir susku içinde kalmakta devam eder. Öyleyse şimdilik doğal seçme ile yetinmek gerekecek.

Ama darvincilik "dönüşümlerini ve farklılaştırmalarını hiçlikten üretir".* Şüphesiz, doğal seçmeyi incelediği yer-

* Gerçekte, Darwin, mendelci kalıtımın ana ilkesini önceden görmüştü. Ondan sonra geliştirilen gen'lerin bireyliğinin sürerliği fikri, gerçekte bu fikrin yadsıdığı bir gerçek olan evrimi açıklamakta yetersizdi: genetikçiler, bundan böyle, soydangeçme yeni biçimler meydana getirdiklerine göre, dar anlamda kalıtımın yadsınması olan mutasyonlar, ya da anî nitel değişiklikler mekanizmasını kabul ettirdiler.

Bununla birlikte, genetikçiler okulu (Mendel, Morgan) tarafından işlenen bellibaşlı hatalar şunlar oldu:

1° Organizmanın soyaçekim özelliklerini sadece hücre çekirdeklerinin küçük organ'arı, kromozomlar üzerinde lokalize etmek;

2° Günlük hayattaki mutasyonların görünmesini raslantıya bağlamak. Bilgin Miçurin, ve ondan sonra, bugün T. D. Lissenko tarafından yöne-

de, Darwin, çeşitli bireylerde değişiklikler meydana getirmiş bulunan *nedenleri* bir yana bırakır ve önce bu bireysel anomalilerin, yavaş yavaş bir ırkın, bir çeşit ya da bir türün karakteristikleri durumuna gelme biçimini inceler. Darwin için, en başta önemli olan, şimdiye kadar ya hiç bilinmeyen, ya da sadece çok genel bir biçimde gösterilebilen bu nedenleri bulmaktan çok, bu nedenlerin sonuçlarının içinde saptandığı, sürekli bir anlam kazandığı rasyonel bir biçim bulmaktır. Darwin'in, bunu yaparken, bulgusuna ölçüsüz bir etki alanı tanıması, bunu türlerin değişmesinin tek etkeni haline getirmesi, ve yinelenen bireysel değişikliklerin içinde genelleştikleri biçimi gözönünde tuta tuta bu değişikliklerin nedenlerini savsaklamış olmasına gelince, bu, onun gerçek bir ilerleme yapan kimselerin çoğu ile ortaklaşa sahip bulunduğu bir kusurdur. Üstelik, eğer Darwin, kendi bireysel dönüşümlerini, bu işte sadece "hayvan yetiştiricinin bilgeliği"ni kullanarak, hiçlikten itibaren üretiyorsa, hayvan yetiştiricinin, sadece kendi kafasında değil, ama gerçeklikte bulunan kendi hayvan ve bitki biçimleri dönüşümlerinin de *hiçlikten itibaren* meydana gelmiş olması gerekir. Ama bu dönüşüm ve farklılaştırmaların asıl kökeni üzerindeki araştırmalara atılım veren kişi, gene de Darwin'den başka kimse değildir.

Friedrich Engels, *Anti-Dühring*,
Sol Yayınları, Ankara 1975, s. 129-136.

tilen ardılları, tersine, şunları gösterdiler:

1° Kalıtım olaylarına organizmanın bütünü katılır;

2° Yaşam koşulları, sırası gelince yeni yaşam koşulları tarafından değiştirilecek olan soyaçekim dönüşümleri meydana getirilebilirler: eğer organizma, kendisi için zorunlu olan yaşam koşullarını bulamazsa, ya ölür, ya çevreye uyar.

Miçurin okulunun, bu hem deney verilerine, hem de diyalektik materyalizme uygun vargıları, yeni bitki ve hayvan türleri yaratarak, büyük bir iktisadî, toplumsal ve siyasal önem taşıyan pratik uygulamalara götürür.

DOĞANIN DİYALEKTİĞİ

1872-1882

FRİEDRİCH ENGELS

(PARÇA)

İNSAN ile birlikte *tarihe* gireriz. Hayvanların da bir tarihi, kökenlerinin ve bugünkü durumlarına kadar geçirdikleri evrimin tarihi vardır. Ama bu tarihi onlar yapmazlar, ve bu tarihe, bilgileri ve iradeleri dışında katılırlar. Buna karşılık insanlar, dar anlamda hayvandan uzaklaştıkları ölçüde, kendi tarihlerini, bizzat, bilinçle yaparlar, umulmayan etkenlerin, kontrol edilmeyen kuvvetlerin bu tarih üzerindeki etkisi o ölçüde azalır, tarihî başarı önceden saptanmış amaca o ölçüde tam olarak uygun düşer. Ancak bu ölçüyü, insan tarihine, günümüzün en gelişmiş topluluklarının tarihine uygularsak, burada, hâlâ daha tasarlanmış amaçlarla varılan sonuçlar arasında çok büyük bir oransızlık bulunduğunu, önceden gö-

rünmeyen etkilerin üstün çıktığını, denetlenmeyen kuvvetlerin planlı olarak harekete getirilmiş kuvvetlerden çok daha güçlü olduğunu görürüz. İnsanların en önemli tarihî faaliyeti, onları hayvanlıktan insanlığa yükselten, bütün öteki faaliyetlerinin maddî temelini meydana getiren faaliyet, —yaşam için ihtiyaçların üretimi, yani bugünkü toplumsal üretim—, denetlenmeyen güçlerin tasarlanmamış etkilerinin karşılıklı hareketine bağlı bulunduğu, tasarlanmış amaca pek seyrek hallerde ulaşıldığı, çoğunlukla bunun tam tersi gerçekleştiği sürece başka türlüsü olamaz. En gelişmiş sanayi ülkelerinde, doğa kuvvetlerini irademiz altına aldık ve insanların hizmetine verdik; böylece üretimi sınırsız olarak artırdık, öyle ki, bir çocuk, şimdi, eskiden yüz yetişkinin ürettiğinden fazla üretiyor. Sonuç ne oldu? Daima artan aşırı-çalışma ve yığınların gitgide daha fazla yoksulluğu ile her on yılda bir, büyük bir çöküntü. Darwin, serbest rekabetin, yaşama mücadelesinin, iktisatçıların en yüce tarihî başarı diye kutladıkları mücadelenin *hayvanlar dünyasının* normal durumu olduğunu tanıtlarken, insanlar konusunda, özellikle kendi yurttaşları konusunda ne kadar acıklı bir hiciv yazdığını bilmiyordu. Ancak üretimin ve dağıtımın planlı olduğu bilinçli bir toplumsal üretim düzeni, bizzat üretimin insanları yükselttiği gibi, onları, toplumsal açıdan, hayvanlar dünyasının üstüne yükseltebilir. Tarihî evrim, böyle bir düzeni, her gün biraz daha zorunlu, biraz daha da olanaklı hale getiriyor. İnsanların, onlarla birlikte, bütün faaliyet kollarının, özellikle de doğabiliminin, daha önceki her şeyi koyu gölgeler içinde bırakacak bir gelişme göstereceği yeni bir tarihî çağ onunla başlayacak.

*

Varolma mücadelesi. Bugünkü taraflarının da belirttiği gibi, Darwin'e kadar önemli olan, organik doğanın ahenkli işleyişi, bitki dünyasının hayvanlara yiyecek ve oksijeni

nasıl sağladığı, hayvanların da onlara gübre, amonyak ve karbonik asidi nasıl sağladığı noktasıydı. Bu aynı kişiler, her yerde *mücadeleden* başka bir şey görmezden önce, Darwin hemen hiç kabul edilmiyordu. Her iki görüş dar sınırlar içinde haklıdır, ama her ikisi de aynı ölçüde tek yanlı ve önyargılıdır. Cansız doğa cisimlerinin karşılıklı etkisi, ahengi ve çatışmayı, bilinçli ve bilinçsiz mücadeleyi olduğu kadar, canlı cisimlerin bilinçli ve bilinçsiz işbirliğini de içine alır. Demek ki, doğa bakımından bile, yalnızca tek yanlı "mücadeleyi" bayrak yapmaya izin yoktur. Ama tarihî evrimin ve karmaşıklığın tüm çeşitli zenginliğini "varolma mücadelesi" gibi zayıf ve tek yanlı bir deyim altında toplamaya kalkışmak, çok çocukça bir şeydir. Bu, hiç bir şey söylemez.

Varolma mücadelesi ile ilgili tüm Darwin teorisi, Hobbes'un *bellum omnium contra omnes*** teorisini ve burjuva ekonomisinin rekabet teorisini, ayrıca Malthus'un nüfus teorisini toplumdan canlı doğaya aktarmaktan başka bir şey değildir. Bu marifetin tamamlanmasından sonra (bunun kayıtsız şartsız haklı olduğu, özellikle Malthus'un teorileri bakımından henüz çok şüphelidir), bu teorileri doğa tarihinden alıp tekrar toplum tarihine aktarmak çok kolaydır ve böylece bu iddiaların toplumun ölümsüz doğal yasaları olduğunun tanıtlandığını ileri sürmek çok daha fazla bir bönlüktür.

Sırf tartışma açısından, "varolma mücadelesi" deyimini bir an için kabul edelim. Hayvanın erişebildiği en büyük şey *toplamaktır*; insan *üretir*, doğanın onsuz üretemeyeceği yaşam araçlarını en geniş anlamı ile hazırlar. Böylece hayvan topluluklarının yaşama yasalarının insan toplumuna rasgele aktarılması olanaksız hale gelir. Üretim hemen hemen, varolma mücadelesi denilen şeyin, artık salt bir varolma aracı haline değil, zevk alma ve gelişme aracı durumuna geldiği-

* Bu notun içeriği, Engels'in Lavrov'a yazdığı 12 Kasım 1875 günlü mektubun hemen hemen aynıdır. —*Ed.*

** *Herkesin herkese karşı savaşı.* —ç.

ni ortaya koyar. Burada —gelişme araçlarının toplumsal bakımdan üretildiği yerde— hayvanlar dünyasının kategorileri tüm olarak uygulanma alanından çıkar. Son olarak, kapitalist üretim biçiminde, üretim öyle yüksek bir noktaya çıkar ki, toplum, üretilmiş bulunan yaşama, zevk alma ve gelişme araçlarını artık tüketemez; çünkü üreticilerin büyük yığınlarına bu araçların ulaşması, yapay ve zoraki yollardan önlenir. Bundan dolayı, her on yılda bir, yalnızca üretilen yaşama, zevk alma ve gelişme araçları değil, bizzat üretici güçlerin büyük bir kısmı da yok edilerek meydana gelen bunalım, dengeyi yeniden sağlar — böylece, varolma mücadelesi denilen şey, toplumsal üretimin ve dağıtımın kontrolunu buna yetersiz hale gelmiş egemen kapitalist sınıfın elinden alıp üretici kitleye vererek burjuva kapitalist toplum tarafından meydana getirilen ürünleri ve üretici güçleri, bu kapitalist toplum düzeninin yok edici, yıkıcı etkisine karşı *koruma* biçimini alır — işte bu sosyalist devrimdir.

Tarihi, bir dizi sınıf mücadelelerinin tarihi olarak almak da içerik bakımından onu salt varolma mücadelesinin çeşitli zayıf aşamalarına indirgemekten daha zengin ve derindir.

Varolma mücadelesi. Her şeyden önce bu, bitkisel ve hayvansal *fazla kalabalık* dolayısıyla meydana gelen, belli bitkisel ve aşağı hayvansal aşamalarda gerçekten kendini gösteren mücadeleler üzerinde kesinlikle sınırlandırılmalıdır. Ama içinde türlerin değiştiği, eskilerin yok olup yeni oluşanların, bu fazla kalabalık olmaksızın, eskilerin yerini aldıkları koşullar bundan kesinlikle ayrı tutulmalıdır. Örneğin, hayvanların ve bitkilerin, yeni iklim, toprak vb. koşullarının değişmeyi sağladığı yeni bölgelere göç etmesinde böyle olur. Eğer *orada* koşullara kendini uyduran bireyler yaşamaya devam ederse ve durmadan gelişen bir uyum yeni bir türün ortaya çıkmasına neden olursa, öte yandan öteki daha hareketsiz bireyler yok olup gider ve sonunda ortadan kalkarsa ve onlarla birlikte tamamlanmamış ara aşamalar da yok olursa,

bu iş kendiliğinden olabilir ve *maltusçulukla hiç bir ilgisi bulunmaksızın* olur, Malthus ilkelerinin etkisi olsa bile, bundan dolayı süreçte bir şey değişmez, bu olsa olsa süreci hızlandırabilir. — Belli bir bölgede, coğrafya, iklim vb. koşullarının giderek değişmesi halinde de böyle olur (Orta Asya'nın kuraklaşması gibi). Buradaki hayvan ve bitki topluluğunun bireylerinin birbiri üzerinde baskı yapıp yapmaması önemli değildir; bu değişmenin gerektirdiği organizmaların evrim süreci, aynı biçimde sürüp gider. — Maltusçuluğun hiç ilgilenmediği cinsel seçme konusunda da böyledir.

Bundan dolayı Haeckel'in "uyum ve kalıtım"ı, seçme ve maltusçuluğa gerek kalmaksızın, tüm evrim sürecini sağlayabilir.

Darwin'in hatası, "*natural selection or the survival of the fittest*"de* birbirlerinden tamamıyla ayrı olan iki şeyi birarayа koymasıdır.

1. Belki en güçlünün ön planda hayatını sürdürdüğü, ama birçok bakımlardan en zayıfın da yaşayabildiği, aşırı kalabalıklaşmanın baskısı ile seçme,

2. Yaşamasını sürdürenlerin, bu *koşullara* daha fazla uyduğu, ama bu uyarlamanın bir bütün olarak bir ilerleme olduğu kadar gerileme anlamına da gelebildiği (örneğin asalak hayatına uyarlanma, *her zaman* gerilemedir) değişik koşullara daha fazla uyarlanma yeteneği yoluyla seçme.

Asıl sorun: organik evrimde her ilerleme, aynı zamanda evrimin birçok yönlü olanağını dıştalayarak ve evrimi *tek yanlı* olarak değişmezleştiren bir gerilemedir.

Ancak bu, *temel yasadır.*

Friedrich Engels, *Doğanın Diyalektiği,*
Sol Yayınları, Ankara 1975, s. 49-50; 362-363; 360-361.

*"Doğal Seçme; ya da En Uygunların Kalımı" — Darwin'in *Türlerin Kökeni*'nin Dördüncü Bölümünün başlığı. —ç.

EKLER

BİR

İŞÇİ SINIFI VE YENİ-MALTUSÇULUK

V. İ. LENİN

16 HAZİRAN 1913

PIROGOV Doktorlar Kongresinde düşük sorunu konusu büyük bir ilgi uyandırmış ve uzun tartışmalara yolaçmıştır. Bu haber, bugün uygar diye adlandırılan devletlerde ana karnındaki cenini yoketme yolundaki uygulamaların çok büyük ölçüde yaygınlık kazandığı konusunda rakamlar aktaran Lichkus tarafından verilmektedir.

New York'ta yılda 80.000 düşük ve Fransa'da ise her ay 36.000 düşük yapılmaktadır. St. Petersburg'da beş yıl içinde düşük yüzdesi iki katına çıkmıştır.

Pirogov Doktorlar Kongresinde, sunî düşük yapan bir ananın herhangi bir cezaya çarptırılmamasını, doktorların ise ancak "kazanç amacıyla" düşük yaptırdıklarında cezalandırıl-

malarını öngören bir karar kabul edilmiştir.

Tartışmalarda, çoğunluk, düşüğün cezalandırılmaması gerektiği konusunda görüş birliğine varmış, ve yeni-maltusçuluk (gebeliği önleyici hapların vb. kullanılması) denen sorun, meselenin toplumsal yönü olması nedeniyle de, doğal olarak rötuşa uğramıştı. *Ruskoye Slavo*'nun verdiği habere göre, örneğin, Bay Vigdorçik "gebeliği önleyici önlemlerin iyi karşılanması gerektiğini" söylemiştir ve çok büyük alkışlar arasında Bay Astrahan şöyle bağırmıştır:

"Anaları çocuk doğurmaya inandırmalıyız, öyle ki bu çocuklar eğitim kurumlarında sakatlanabilsinler, öyle ki kötü talih bunları bulabilsin, öyle ki, bunlar intihara sürüklensinler!"

Eğer haber doğruysa, Bay Astrahan'ın bu feryatları gürültülü alkışlarla karşılanmıştır, beni şaşırtmayan bir olgu bu. Dinleyiciler darkafalı psikolojisine sahip burjuvaziden, orta ve küçük-burjuvaziden oluşmuştu. Bunlardan en bayağı liberalizmden başka ne bekleyebilirsiniz ki?

Ne var ki, işçi sınıfı açısından, tümüyle gerici niteliği ve "toplumsal yeni-maltusçuluğun" çirkinliği yönünden Bay Astrahan'ın yukarda aktarılan sözlerinden daha ters bir ifade pek zor bulunabilir.

"... Çocuk doğurun ki sakatlanabilsinler ..." Sırf bunun için mi? Neden bizim kuşağı sakatlayan, çökerten bugünkü yaşam koşullarına karşı vermekte olduğumuz savaşımdan daha iyi, daha bir birlik içerisinde, daha bilinçli ve daha kararlı *savaşım vermesinler*?

Bu, köylünün, zanaatçının, aydının, genel olarak küçük-burjuvazinin psikolojisini proletaryanınkinden ayıran köklü bir farklılıktır. Küçük-burjuvazi, yıkıma gitmekte olduğunu, yaşamının giderek daha zor olduğunu, varolma mücadelesinin daha acımasız olduğunu, kendi durumunun ve ailesinin durumunun giderek daha umutsuzlaştığını görüyor ve bunu duyuyor. Bu, tartışma götürmez bir olgudur, ve küçük-burjuvazi

buna karşı çıkmaktadır.

Ama *nasıl* karşı çıkıyor?

Umutsuz bir biçimde yokolan, geleceğinden umudu kesmiş, morali bozulmuş ve ürkek bir sınıfın temsilcisi olarak karşı çıkıyor. Yapacak bir şey yok... acılarımıza ve meşakkatlerimize, yoksulluğumuza ve aşağılanmamıza yolaçan daha az çocuk olsa — küçük-burjuvazi böyle yakınıyor.

Sınıf bilincine sahip işçi, bu görüşü tutmaktan uzaktır. Ne denli içten, ne denli yürekten olurlarsa olsunlar, bu türden yakınmalarla bilincinin köreltilmesine izin vermez. Evet, biz işçiler ve küçük mülk sahibi yığınlar, kaldırılamaz bir baskı ve acılarla dolu bir yaşam sürdürüyoruz. Bizim kuşağın karşı karşıya bulunduğu güçlükler, babalarımızın çektiklerinden daha da zordur. Ama bir yönden, biz, babalarımızdan daha şanslı sayılırız. *Biz dövüşmeyi öğrenmeye başladık ve hızla öğreniyoruz,* ve en iyisini babalarımızın yaptığı gibi, birey olarak dövüşmek değil, bizim kafamıza yabancı gelen burjuva lafebelerinin sloganları için değil, kendi sloganlarımız için, sınıfımızın sloganları için dövüşmeyi öğrendik. Babalarımızdan daha iyi dövüşüyoruz. Çocuklarımız bizden daha iyi dövüşecekler ve *zafer onların olacaktır.*

İşçi sınıfı yokolmuyor, büyüyor, güçleniyor, cesaret kazanıyor, kendini sağlamlaştırıyor, kendini eğitiyor ve kavgada çelikleşiyor. Serflik, kapitalizm ve küçük üretim açısından kötümseriz, ama işçi sınıfı hareketi ve onun amaçları yönünden son derece iyimseriz. Yeni yapının temellerini daha şimdiden atıyoruz ve çocuklarımız bu yapıyı tamamlayacaklardır.

Yalnızca, "Tanrıya şükür, kendi kendimize geçinip gidiyoruz. Eğer çocuğumuz olmazsa bu kadar yeter." diye ürkekçe fısıldaşan duygusuz ve bencil küçük-burjuva çiftlere uygun düşen yeni maltusçuluğun kayıtsız şartsız düşmanı oluşumuzun nedeni —tek nedeni— budur.

Hiç söylemeye gerek yok ki, bu hiç de bizi düşüklere ya da gebeliği önleme vb. konusunda tıbbî yayınların dağıtılma-

sına karşı bütün yasaların kayıtsız şartsız kaldırılmasını talep etmemizi önleyemez. Böylesine yasalar egemen sınıfların yutturmacasından başka bir şey değildir. Bu yasalar kapitalizmin ülserini iyileştirmez, sadece özellikle ezilen sınıflara acı veren uğursuz bir ülsere dönüştürür. Tıbbî propaganda özgürlüğü ve erkek ve kadın yurttaşların temel demokratik haklarını koruma bir başka şeydir, yeni-maltusçuluğun toplumsal teorisi bir başka şeydir. Sınıf bilincine sahip işçiler, her zaman modern toplumda en ilerici ve en güçlü sınıfa, büyük değişmelere ve en iyi biçimde hazırlanmış sınıfa gerici ve korkakça teoriyi aşılama girişimlerine karşı en amansız savaşımı verecektir.

Pravda, n° 137, 16 Haziran 1913
İmza: V. İ.

Collected Works, c. 19, s. 235-237.

İKİ

NÜFUS İLKESİ ÜZERİNE ÖZET BİR GÖRÜŞ

THOMAS MALTHUS

1824 (1830)

CANLI doğaya baktığımızda, bitki ve hayvanlardaki müthiş çoğalma gücünün çarpıcılığını görmeden edemeyiz. Doğa işlemlerinin sonsuz çeşitliliği ve bu işlemlerin gerçekleştirmekle görevlendirildikleri izlenimi uyandıran değişik amaçlara göre bunların yetenekleri, bu açıdan, gerçekten de hemen hemen sınırsız ölçüde çeşitlidir. Ama ister yavaş ya da hızlı çoğalsın, ister tohumla ister doğumla artsınlar, onların doğal eğilimi geometrik bir oranla, yani çoğalarak artmaktır; ve herhangi bir dönem boyunca hangi oranla çoğalarak artıyor olurlarsa olsunlar, karşılarına daha başka engeller çıkmadıkça, geometrik bir dizi ile ilerlemek durumundadırlar.

Buğdayın büyümesinde, kaçınılmaz olarak, çok büyük

niktarda tohum yitirilir. Bildiğimiz biçimde ekilmek yerine toprağa fidan diker gibi yerleştirildiğinde, yarım kile buğday, iki kileye dek büyük bir ürün verir ve böylece toprağa konulan tohum miktarının getiri oranını dört katına çıkarır. *Philosophical Transactions*'da ("Felsefî Sorunlar") (1768) tek bir buğday tanesinden sağlanan kökleri birbirinden ayırarak ve bunları elverişli bir toprağa yeniden dikerek, 500.000 tanenin üzerinde bir getirinin sağlandığı bir deneyden sözedilmektedir. Ama özel örneklere ya da özel yetiştirme yöntemlerine başvurmaksızın, değişik topraklarda ve ülkelerde alışılmış yöntemlerle yetiştirilen buğday ürünüyle ilgili olumlu deneyimlere dayanan ve tüm olağan tohum kayıplarına pay ayıran hesaplamaların sık sık yapılmış bulunduğu bilinmektedir.

Humboldt bu türden bazı tahminler toplamıştır ve buradan Fransa, Almanya'nın kuzeyi, Polonya ve İsveç'in, genel olarak, bire karşı beş-altı tane ürettiği; Fransa'nın bazı verimli topraklarının bire karşı onbeş ürettiği; ve Picardy ve Fransa adasındaki iyi toprakların bire karşılık sekizden ona dek tane sağladığı görülmektedir. Macaristan, Hırvatistan ve Slavonya bire karşılık sekiz-on tane vermektedir. Regno de la Plata'da bire karşılık oniki tane üretilmektedir; Buenos Aires kenti yakınlarında, bire karşı onaltı; Meksika'nın kuzey bölümünde onyedi; ve Meksika'nın ekvator bölgelerinde bire yirmidört.[1]

Şimdi, herhangi bir ülkede belirli bir dönem boyunca ve alışılagelmiş yetiştirme altında, buğday getirisinin bire karşı altı olduğunu varsayarak, buğdayın kendisini her yıl altı kat çoğaltacak kertede geometrik bir oranla artma yeteneğine sahip olduğunu söylemek kesinlikle doğru olur. Ve, bir *acre* toprağın verdiği üründen hareketle, aynı nitelikte toprağın yeterince hızlı bir şekilde hazırlanabileceği ve hiç buğday tüketilmeyecek olursa, artış hızının, yeryuvarlağını-

[1] *Essai Politique sur le Royaume de la Nouvelle Espagne*, IV, ix, 98.

zın tüm toprak yüzeyini ondört yıl içinde tümüyle kaplayacak nitelikte olacağı, kuramsal olarak, güvenle hesaplanabilir.

Aynı şekilde, eğer, belirli nitelikte bir toprak üzerinde ve olağan ölüm ve kazalar için pay ayrıldıktan sonra, koyun sayısının ortalama olarak her iki yılda iki kat çoğalacak şekilde artacağı deneyimle bulunabilirse, koyunların, ortak katsayısı iki ve süresi iki yıl olan geometrik bir dizide çoğalma doğal yeteneği olduğunu söylemek kesinlikle doğru olacaktır; ve eğer aynı nitelikte toprak yeterli bir hızla sağlanır ve hiç koyun tüketilmezse, bir *acre* toprakta yaşatılabilecek sayıda koyunla işe başlandığında, artış hızının, yeryuvarlağının tüm toprak bölümünü yetmişaltı yıldan kısa bir sürede tümüyle koyunla kaplayacak nitelikte olacağı güvenle söylenebilir.

Eğer yiyeceklerdeki bu müthiş artıştan, insanlığın yeterince geçinmesi için gerekli olanı çıkardığımızda, onların herhangi bir ülkede şimdiye dek çoğaldıkları hızda arttıkları varsayıldığında, geriye hemen hemen hiç bir şey kalmayacaktır; ve bu artış hızı, ya insanlığın tüketebilme olanağının ötesinde yiyecekleri artırmak için çaba harcaması doğal iradesinin isterleri, ya da belirli bir süre sonra, aynı ilerleme hızına olanak verecek şekilde aynı niteliği taşıyan toprak hazırlama yönündeki mutlak güç isterleri tarafından frenleninceye dek, gene de çok büyük olacaktır.

Bu iki nedenin birlikte oluşundan dolayı, bitki ve hayvanlardaki bu müthiş çoğalma *gücüne* karşın, fiilî artışın çok yavaş olduğunu görüyoruz; ve açıkça görülüyor ki, salt ikinci nedenden dolayı, ve daha ileri gelişime bir son vermezden çok önce, onların fiilî artış hızı zorunlu olarak büyük ölçüde geciktirilmelidir: yeryüzünün tüm topraklarını, verimlilik bakımından halen kullanılan toprakların ortalama niteliğine eşit kılmak, en yetişmiş insan çabaları için bile olanaksızdır; üstelik bu doğrultuda uygulanabilir yaklaşım-

lar öylesine çok zaman gerektirir ki, eğer doğal güçlerini kullanabilirlerse, artışın ne olacağı konusunda ta başından beri sürekli olarak yapılan denemeler çok zaman alacaktır.

İnsan, entelektüel yetileriyle tüm diğer hayvanlara üstün de olsa, onu etkileyen fizik yasaların, canlı doğanın diğer kesimlerinde geçerli olduğu gözlenen yasalardan esasta farklı olduğu sanılmamalıdır. O, çoğu diğer hayvanlardan daha yavaş çoğalabilir, ama onun varlığı için yiyecekler, aynı ölçüde gereklidir; ve eğer onun doğal çoğalma yeteneği sınırlı bir alandan gelen yiyeceklerle sürekli olarak geçinebileceğinden fazlaysa, geçim araçlarını elde etmekteki güçlük onun artışını sürekli olarak geciktirmelidir.

Geçim araçlarında insanı diğer hayvanlardan ayırdeden başlıca özellik, onun, bu araçları büyük ölçüde çoğaltma gücüne sahip olmasıdır. Ama bu güç, toprağın kıt oluşuyla —yeryüzeyinin çok geniş bir bölümünün doğal kıraçlığıyla— ve halen işlenmekte olan topraktan, sürekli olarak ek sermaye uygulamalarının zorunlu sonucu olarak elde edilen ürünün azalan oranlarıyla açıkça sınırlanmıştır.

Ne var ki, yeryuvarlağının tümüyle ekime açılması ve insanlarla dolması doğrultusundaki ilerleme içinde, insanlığın doğal çoğalma gücünün, mutlak bir zorunluluktan dolayı, geçim araçlarının sağlanmasındaki güçlük tarafından sürekli olarak engellenip engellenmediğini; ve eğer öyleyse, bu durumların ne gibi etkilerinin olabileceğini araştırmak için, insanlığın doğal çoğalma gücünü, özgül olarak, bizzat toprak ürünü artışının bu azalan ve sınırlı gücü ile kıyaslamamız gerekmektedir.

İnsanlığın doğal çoğalma gücünü, toprağın ürününü artırma gücüyle birlikte saptama uğraşında, geçmiş deneyimlerden başkaca bir kılavuzumuz bulunmamaktadır.

Deneyimlerden biliyoruz ki, bitki ve hayvanların artışı karşısında en büyük engel, yer ve yiyecek gereksinmesidir; ve bu deneyim, bizi, en büyük fiilî artışı, yer ve yiyecek-

lerin en bol olduğu durumlarda aramaya götürür.

Aynı ilke uyarınca, iyi toprakların bol olmasından ve ürünün dağıtılış tarzından dolayı, toplumun, yaşama gereksinmelerinin en büyük miktarıyla fiilen ödüllendirildiği durumlarda en büyük fiilî nüfus artışını görmeyi ummak gerekir.

Bildiğimiz ülkeler içinde, önceleri Büyük Britanya'nın Kuzey Amerikan sömürgeleri olan Amerika Birleşik Devletleri, bu tanıma çok uygun düşüyor. Birleşik Devletler'de sadece bol miktarda iyi toprak bolluğundan değil, aynı zamanda, bunun dağıtılış tarzından ve ürünler için açılan pazardan ötürü, emek için daha büyük ve daha sürekli bir talep oluşmuştur ve eşit ya da daha fazla toprak bolluğu ve verimliliğine sahip diğer ülkelerdekine kıyasla emekçiler, daha büyük miktarda gerekli yaşama araçlarıyla ödüllendirilmiştir.

Şu halde biz, burada, insanlığın doğal çoğalma gücünü, her ne olursa olsun, en kesin biçimde belirginleşmiş olarak bulacağımızı kabullenmek gerekir; ve iyi toprakların bolluğundan ve emeğe olan büyük talepten başkaca, sayısal artışa özellikle uygun görünen başka hiç bir ayırdedici koşulun olmamasına karşın, burada, bundan dolayı, fiilî nüfus artışı diğer herhangi bir ülkeden daha hızlı olarak gerçekleşmiş gibi görünmektedir.

Tüm hayvanların üretilmeleri için bilinen yasalar uyarınca, geometrik bir diziyle artma yeteneklerinin olması gerektiği öne sürülmüştür. Ve insan açısından sorulacak soru, bu geometrik dizinin hızının ne olduğudur.

Bir talih eseri olarak, en hızlı artış oranını örneklemek için doğal olarak bakışlarımızı yöneltmemiz gereken ülkede halk, herbiri on yıl arayla dört kez sayılmış bulunmaktadır; ve Kuzey Amerikan sömürgelerinde nüfus artış tahminlerinin daha önceki dönemlerde en önemli sonuçları destekleyici daha kesin belgelerin yokluğunda bile yeterince yetkili

olmasına karşın, şimdi bu tür belgelere sahip olduğumuza ve bunların kapsadığı zaman süresi, sözkonusu sorunu kanıtlamak için yeterince uzun olduğuna göre, daha eski zamanlara dayanmanın artık gereği yoktur.

1790'da Kongrenin buyruğuyla yapılan ve esas olarak doğruluğuna inanmamız için birçok neden bulunan nizamî bir sayıma göre, Birleşik Devletler'in beyazlardan oluşan nüfusu 3.164.148 bulunmuştur. 1800'de yapılan benzer bir sayıma göre, bunun, 4.312.841'e yükseldiği bulunmuştur. 1790'dan 1800'e dek geçen on yıl içinde nüfus, yüzde 36,3'e eşit bir hızla artmıştır ve bu öyle bir hızdır ki, eğer bu böyle sürerse, yirmiiki yıl ve dört-buçuk ay kadar bir süre içinde nüfusu iki katına çıkarabilir.

1810'da yapılan üçüncü bir sayıma göre beyazların nüfusu 5.862.092 [2] olarak bulunmuştur ki, 1800'deki nüfusla kıyaslandığında, ikinci on yıl içinde yüzde 36 dolaylarında bir hız olduğu görülür ve eğer bu böyle sürerse, beyazların nüfusu yirmiiki-buçuk yıl içinde iki katına çıkabilir.

1820'de yapılan dördüncü sayıma göre beyazların nüfusu 7.861.710 [3] olarak bulunmuştur. ki, 1810 nüfusuyla kıyaslandığında, üçüncü on yıl içinde yüzde 34,1'lik bir artış hızı olduğu görülür ve eğer bu böyle sürerse, beyazların nüfusu yirmiüç yıl ve yedi ay içinde iki katına çıkar.

Bu dizinin en elverişsiz on yılı içindeki artış hızına göre, iki kat artma dönemini yirmibeş yılla kıyaslarsak, göç ya da yabancıların girişiyle ortaya çıkmış olan tüm nüfus artışını tümüyle kapsayacak biçimde aradaki farkı buluruz.

Atlantiğin iki yakasında toplanabilen en doğru belgelerin incelenmesinden anlaşıldığına göre, 1790 ile 1820 arasındaki son otuz yıl içinde Birleşik Devletler'e göçedenlerin sayısı ortalama olarak yılda 10.000 kişinin altındadır. Atlantiğin öte

[2] Bu sayılar, Dr. Seybert'in *Statistical Annals*, s. 23'ten alınmıştır.

[3] Bu sayı 1822 yılına ait Amerikan Ulusal Takviminden alınmış ve daha sonra Kongre üyeleri için yayınlanan özgün sayım sonuçlarıyla karşılaştırılmıştır.

yakasındaki en yetkili kişi, Dr. Seybert, 1790 ile 1810 arasında, bunun, yılda 6.000'e bile ulaşamamış olduğunu söylemektedir. Birleşik Devletler'e, İngiltere, İrlanda ve İskoçya'dan 1812'den 1821'e dek geçen on yıllık süre içinde, toplam olarak göçedenlerin sayısı, bizim resmî hesaplarımıza göre, ortalama olarak 7.000'in altındadır, oysa bu dönem, Birleşik Devletler'e göçedenlerin daha öncesine ve 1820 yılına dek geçen daha sonraki döneme kıyasla çok daha yüksek olduğu 1817 ve 1818 gibi olağanüstü yılları içermektedir. Salt 30 Eylül 1819 tarihinden sonraki iki yılı yansıttıkları ölçüde resmî Amerikan hesapları da bu ortalamayı doğrulamaktadır,[4] ve diğer Avrupa ülkelerinden göçedenler için de tam bir pay ayrıldıktan sonra genel ortalama gene de 10.000'in altında olacaktır.

Ancak, herhangi bir ülkeye göçten dolayı ortaya çıkan artışı tahmin etmek için son zamanlarda yeni bir yöntem önerilmiştir.[5] Haklı olarak öne sürülmüştür ki, her on yılda bir sayım yapılıp nüfus, on yaşın altında ve on yaştan büyük clanlar olarak ayrıldığında, göçmenler dışında, on yaşı aşkın olanların tümünün hemen bir önceki sayımda da bulunmuş olmaları gerekir ve dolayısıyla, bu on yıl süresince ölümler için de pay ayrıldıktan sonra, kalan sayının üzerindeki fazlalık göç olayına yorumlanmalıdır. Eğer Amerika'da ek doğumlarla artmayan bir nüfusun ne ölçüde kayıp vereceğini kestirmek olanağımız olsaydı, göçedenlerin sayısını kestirmekte bu yönteme karşı çıkılmaz, hatta bu, çoğu kez pek yararlı da olurdu.

Ama ne yazık ki bu yöntem yetersizdir. Birleşik Devletler'de yıllık ölümler bile bilinmemektedir. Dr. Price tarafından 50'de 1 olarak oranlanmıştır; B. Barton tarafından 45'te 1 olarak; ve *America and Her Resources*'da B. Bris-

[4] 1821 yılına ait Amerikan Ulusal Takvimi, s. 237, ve *North American Review*, Ekim 1822, s. 304.

[5] Bu yöntem, B. Godwin'in *Inquiry Concerning Population*'ında B. Booth tarafından önerilmiştir.

ted, Birleşik Devletler çapındaki yıllık ölümlerin ortalama 40'ta 1 olduğunu, en sağlıklı yörelerde 56'da 1 ve en sağlıksızlarda 35'te 1 olduğunu öne sürmektedir.

Ne var ki, eğer biz, ortalama yıllık ölümleri doğru olarak kestirebilsek bile, gene de, sözkonusu kaybın miktarını kestiremeyiz, çünkü, tüm ölüm yasaları uyarınca, bu, nüfus artış hızına büyük ölçüde bağlıdır. Bu gözlemin doğruluğu, çok yetenekli bir hesap adamı olan, ünlü *Treastise on Annuities and Assurances* ("Ödenekler ve Güvenceler Üzerine Araştırma") yazarı B. Milne'den yararlandığımız aşağıdaki kısa tabloda çarpıcı bir şekilde aydınlığa kavuşmaktadır. Bu nüfusun, 1805 tarihinden önceki beş yıl süresince İsveç ve Finlandiya'da geçerli olan ölüm yasasına her durumda, her zaman için bağımlı olacağı ve içinde yaşanılan yılda doğum sayısının her durumda 10.000 olacağı varsayımı üzerine kurulmuştur. [Tablo 1.]

[TABLO 1]

[Kategoriler]	Değişmeyen Nüfus	100 Yılı Aşkın Bir Süreden Beri Geometrik Diziyle Artan Nüfus	
		Nüfus Her 50 Yılda İki Kat Artarsa	Nüfus Her 25 Yılda İki Kat Artarsa
10 yıl sonraki toplam nüfus	393.848	230.005	144.358
Şimdi 10 yaşın üzerinde olanlar toplamı	320.495	195.566	126.176
10 yıllık sürenin başında yaşayanlar arasında ölenler	73.353	34.439	18.182
Ölümlerin nüfusa oranı	*5,3692*	*6,6786*	*7,9396*

Bu tabloda görülüyor ki, aynı ölüm yasası altında, taze doğumlarla çoğalmayan bir halkın on yılda sağlayacağı kayıp farkı, varsayılan üç durumda, durağan bir nüfus için

5,3692'de 1, elli yılda bir katına çıkan bir nüfus için 6,6786'da 1, ve yirmibeş yılda iki katına çıkan bir nüfus için 7,9396'da 1'dir ve nüfusun yirmibeş yılda kendini iki kat artırdığı bir durumda kayıp sekizde-biri pek geçmeyecektir.

Ama sayımlar, Birleşik Devletler'de nüfusun bir süredir yirmibeş yılda iki katına çıktığını *prima-facie** tanıtlamaktadır; ve bu tanıtın doğru olduğu kabul edilirse, ki, daha iyi karşıt tanıtlar getirilinceye dek bunu yapmaya hakkımız vardır, burada değinilen kuraldan çıkartılan göç miktarının gene de yılda 10.000'in altında olacağı anlaşılmaktadır.

Şu halde, 1800'de Birleşik Devletler'deki beyazların nüfusu 4.312.841 [6] idi. Bu nüfus, yeni doğumlar eklenmeksizin, 1810'da sekizde-bir eksilecek, ya da 3.773.736 olacaktı. 1810'da on yaşın üzerindeki nüfus 3.845.389 idi; ve ilk sayı ikinci sayıdan çıkartıldığında, aradaki fark, ya da göç miktarı 71.653 ya da yılda 7.165 olur.

Gene 1810'da beyazların nüfusu 5.862.092 idi, ki on yıl içinde sekizde-bir azalarak, 5.129.331 olurdu. 1820'de on yaşın üzerindeki nüfus 5.235.940'tı.[7] İlki ikincisinden çıkartıldığında, aradaki fark, ya da göç miktarı, 106.608 ya da yılda 10.660 olur — bu da, umulacağı gibi, 1810 ile 1820 arasında, 1800 ile 1810 arasındakine kıyasla göç miktarının daha büyük olduğunu, ama son on yıl süresince bile ve diğer ülkelerden olduğu kadar, Kanada'dan gelen göçmenler de dahil olmak üzere, 10.000'in pek az aşıldığını göstermektedir.

Şu halde, 1795'ten 1820'ye dek geçen yirmibeş yıl için, göçten dolayı ortalama yıllık artış payını 10.000 kabul edersek, büyük bir hata yapmış olmayız; ve bu sayıyı artışın en yavaş olduğu döneme, nüfusun yirmiüç yıl ve yedi ayda iki kat arttığı döneme uygularsak, buna eklenen bir yıl ve beş

* İlk bakışta. —*ç.*

[6] Seybert, *Statistical Annals*, s. 23.

[7] 1822 yılına ait Amerikan Ulusal Takvimi, s. 246.

ay içinde 5.862.000 kişilik bir nüfus, öyle bir artış gösterir ki, bunun yılda, aynı hızla çoğalan 10.000 kişinin ülkeye girmesini karşılamaya yetecek miktarın çok daha üzerinde olacağı kolayca hesaplanabilir.

Ne var ki, göçlerle böyle bir artış olmayacaktır. Birleşik Devletler'in 1821 yılı için ulusal takvimde verilen bilgiye göre 30 Eylül 1819 ile 30 Eylül 1820 tarihleri arasında Amerika'ya ayak basan 7.001 kişi arasında sadece 1.959 kadın vardı ve gerisi, 5.042 kişi, erkekti.[8] Bu oran, eğer ortalamayı temsil etme yaklaşımındaysa içinden herhangi bir artışın hesaplanması gereken sayıyı büyük ölçüde azaltması gerekir.

Ancak, eğer biz bu mülahazaları gözardı edersek, eğer, büyük bir bölümü boyunca Avrupa'nın tüm nüfusunu gerektiren büyük bir savaş görünümü içinde bulunduğu 1795 ve 1820 yılları arasındaki yirmibeş yıl içinde Avrupa'dan Amerika'ya gelen yıllık göçmen sayısının 10.000 kişi olduğunu varsayarsak ve üstelik, tüm göçmenlerin *bütün dönem* boyunca tam artışını kabul edersek, geriye kalan sayılar, gene de, yirmi beş yıldan kısa bir süre içinde nüfusu iki kat artırmaya yeterlidir.

1790'da beyazların nüfusu 3.164.148'di. Bu nüfusun artış hızı uyarınca, 1795'te 3.694.100'e çıkması gerekirdi; ve 1795 ile 1820 arasında, yirmibeş yılda, kendisini tam iki kat artırdığı varsayılırsa, 1820'de nüfusun 7.388.200 olması gerekirdi. Ama 1820'de beyazların fiilî nüfusu, son sayıma göre, 7.861.710 olarak görülüyor ve 473.510 kişilik bir fazlalık gösteriyor. Oysa yılda 10.000 kişilik bir göçmen kitlesi, kendisini yirmidört yıldan kısa bir sürede iki katına çıkaracak yüzde 3'lük bir artışla sadece 364.592 kişilik bir miktar verir.

[8] O zamanlar, bir sonraki yıl için ayrıntılar henüz basılmamıştı, ama Birleşik Devletler'e ayak basan yolcuların top'am sayısının 10.722 olduğu, bunlardan 2.415 kişinin Birleşik Devletler'den, 8.307 kişinin ise yabancı olduğu bilinmektedir. — *American Review*, Ekim 1822, s. 304.

Ama Birleşik Devletler sayımlarının en çarpıcı bir şekilde doğrulanmasını ve artış hızına hemen hemen tümüyle doğumların yolaçtığının en dikkate değer kanıtını, bize, B. Milne vermektedir. Nüfus konusunda en değerli ve ilginç bilgileri içeren *Annuities and Assurances* adlı yapıtında, İsveç emekçi sınıfları üzerinde sık sık duyulan yokluk baskısının etkilerinin, ölüm oranlarını artırarak, Profesör Wargentin ve Profesör Nicarnder'in bu ülke için öylesine doğru olarak saptadıkları ölüm yasasını, daha elverişli koşullara sahip öteki ülkelere uygulanamaz kıldığını gözlemlemiştir. Ama Dr. Price'ın İsveç tablosunu hazırladığı zamandan bu yana ölüm yasasının yavaş yavaş düzelmekte olduğu görülmüştür; ve 1800'den 1805'in sonuna dek geçen dönem kıtlık ve salgınlardan öylesine arıtılmıştı ve ülkenin sağlık durumu aşıların uygulanmasıyla öylesine düzeltilmişti ki, o, bu beş yıl süresince gözlendiği şekliyle ölüm yasasının, İsveç'tekilerin genel durumuna kıyasla halkın durumunun daha iyi olduğu diğer ülkelere uygun düşebileceğini haklı olarak düşünmüştür. Buradan hareket ederek, Dr. Price, sözü geçen dönem boyunca İsveç ölüm yasasını, yüzyılı aşkın bir süreden beri doğum yoluyla her yirmibeş yılda iki katına çıkacak şekilde geometrik bir dizide artan bir nüfus varsayımına uyguladı. Bu nüfusun bir milyon olduğunu varsayarak, öngörülen böyle bir ölüm yasası uyarınca, bu nüfusu Amerikan sayımlarında değinilen değişik yaş grupları arasında dağıttı ve sonra bunları, 1800, 1810 ve 1820 dönemlerindeki Amerikan sayımlarında, yaşların fiilî verilerine göre dağılımı yapılan kişi sayısıyla kıyasladı.

Sonuçlar aşağıdaki gibidir [Tablo 2]:

Üç değişik sayımda, yaş dağılımlarının, birbirlerine ve varsayıma olan genel benzerliği açıkça şunları kanıtlıyor:

Birincisi, değişik sayımlarda yaşların dağılımı bir miktar dikkat gerektirmektedir ve bu yüzden, esas olarak, doğ-

[TABLO 2]

1.000.000 KİŞİLİK BİR NÜFUSUN AŞAĞIDA VERİLEN YAŞ ARALIKLARINA GÖRE DAĞILIMI

Yaş Aralıkları	Varsayım	Birleşik Devletler		
		1800 Sayımı	1810 Sayımı	1820 Sayımı
0 ve 16	337.592	334.556	344.024	333.995
10 ve 16	145.583	154.898	156.345	154.913
16 ve 26	186.222	185.046	189.227	198.114
26 ve 45	213.013	205.289	190.461	191.139
45 ve 100	117.590	120.211	119.943	121.839
0 ve 100	*1.000.000*	*1.000.000*	*1.000.000*	*1.000.000*
16 yaştan küçük	483.175	489.454	500.369	488.908
16 yaştan büyük	516.825	510.546	499.631	511.092

ru kabul edilebilir.

İkincisi, varsayımda kabul edilen ölüm yasası, Birleşik Devletler'de geçerli olan ölüm yasasından esaslı bir sapma gösteremez.

Üçüncüsü, Amerikan nüfusunun fiilî yapısı, yalnızca doğum yoluyla düzenli bir çoğalma gösteren, kendini her yirmibeş yılda iki katına çıkaracak şekilde geometrik diziyle artan bir yapıdan pek az farklıdır; ve bu yüzden bunun göçlerden pek az etkilendiği sonucuna güvenle varabiliriz.

Eğer fiilen gerçekleşmiş bulunan hızlı nüfus artışına ait bu kanıtlara, biz, bu artış hızının çok geniş bir bölge için geçerli bir ortalama olduğunu; bu geniş bölgenin bazı yörelerinin sağlıksız olduğunun bilindiğini; Birleşik Devletler'de bazı kentlerin şimdi büyük olduğunu; buralarda yaşayanların birçoğunun sağlıksız uğraşlarda çalıştığını ve diğer ülkelerdeki artışı frenleyen etkenlere maruz olduğunu; ve üstelik, bu frenleyici etkenlerin bulunmadığı batıdaki topraklarda, göç için en büyük pay ayrıldıktan sonra bile, artış hızının genel ortalamayı aştığı düşüncelerini de eklersek — bütün olarak Birleşik Devletler'de nüfusun son otuz yıldaki artış hızının, insanlığın en elverişli koşullar altında gerçek

çoğalma yeteneğinin belirli ölçüde altına düşmesinin gerektiği kesindir.

İnsanlığın belirli bir hızla çoğalma yeteneği hakkında getirilebilecek en iyi kanıt, onların gerçekten o hızla çoğalmış bulunmasıdır. Ayrıca, belirli bir ülkede alışılmışın dışında bir hızla oluyormuş gibi gözüken artış, başka tanıtlarla iyice desteklenmiyorsa, bunu bir hata ya da raslantı olarak yorumlama eğilimi ve buradan hareketle önemli sonuçlara gidilmesi kesinlikle haklı gösterilemez. Ama şu an için durum böyle olmaktan uzaktır. Kimi zaman diğer ülkelerde, nüfusun ilerlemesini engelleyen çok büyük ve apaçık frenleyici etkenlerin bulunduğu bir sırada görülmüş bulunan artış hızları, bu etkenler kaldırıldığında neler olabileceğini yeterince gösteriyor.

Amerika Birleşik Devletleri'ni en çok andıran ülkeler, Yeni Dünyanın son zamanlara dek İspanya'ya ait bulunan bölgeleridir. Verimlilik ve toprak bolluğu açısından bunlar, gerçekten üstündür; ama ana-ülke yönetiminin hemen hemen tüm kötülükleri ve özellikle feodal sistem altında görülen o eşitsiz toprak mülkiyeti dağılımı, sömürgelerine de sokulmuştur. Bu kötülükler, ve nüfusun büyük çoğunluğunu ezilen ve çalışkanlık ve güçlülük bakımından Avrupalılardan geri olan Kızılderililerin oluşturması, toprak bolluğu ve verimliliğinin izin verdiği ölçüde sayıların artmasını kaçınılmaz olarak engellemektedir. Ama B. Humboldt'un kısa bir süre önce Yeni İspanya hakkında kamuoyuna yaptığı öğretici ve ilginç açıklamalardan, 18. yüzyılın son yarısında doğumların ölümlerden fazla olduğu ve nüfusun çok büyük ilerleme gösterdiği görülmektedir. Aşağıda, ayrıntıları papaz yardımcıları tarafından B. Humboldt'a gönderilen ve onbir köyün kayıtlarına göre yapılan gömme ve vaftiz oranları görülmektedir [Tablo 3]:

Ama B. Humboldt'a göre, tüm nüfus için en uygun oran, 170'e 100'dür.

[TABLO 3]

[KÖYLER]	Gömmeler	Vaftizler
Dolores	100	253
Singuilucan	100	234
Calymaya	100	202
Guanaxuato	100	201
St. Anne	100	195
Marsil	100	194
Queretaro	100	188
Axapuzco	100	157
Yguala	100	140
Malacatepec	100	130
Panuco	100	123

Ortalama oran 183'e 100'dür.

Yukarıda değinilen köylerden bazılarında doğumların nüfusa oranı olağanüstü kertede büyük, ve ölüm oranları da oldukça fazladır, ve tropik bir iklimde erken evlenme ve erken ölümler ve her kuşağın hızla yok oluşu çarpıcı bir şekilde görülmektedir[9].

Queretaro'da, nüfusta vaftiz oranımn 14'e 1, ve gömmelerin 26'ya 1 olduğu anlaşılıyor.

Guanaxuato'da, çevredeki St. Anne ve Marsil madenleri dahil, nüfusta vaftiz oranı 15'e 1, ve gömmeler de 29'a 1 olarak gösteriliyor.

Toplanabilen tüm bilgilerden çıkan genel sonuç, Yeni İspanya krallığının tümü için nüfus içinde doğum oranlarının 17'ye 1, ve ölümlerin de 30'a 1 olduğudur. Bu doğum ve ölüm oranları, eğer böyle giderse, yirmiyedi-buçuk yılda nüfusu iki katına çıkarır.

B. Humboldt, doğum ve ölüm oranları ve bunların tüm

[9] Tropik bir iklimdeki koşullar hakkında kamuoyuna ilk kez bilgi verildiğinden, B. Humboldt'un Yeni İspanya nüfusuna ilişkin verdiği ayrıntılar çok ilginçtir. Doğum oranlarının, bizim düşünme cüretini gösterebileceğimizden de yüksek olmasına karşın, (diğer) ayırdedici özellikleri tam da umulabileceği gibidir.

nüfusa olan oranlarıyla ilgili olarak toplamış bulunduğu bilgileri değerlendirerek, eğer doğanın düzeni bazı olağanüstü ve düzen bozucu nedenlerle kesintiye uğramazsa, Yeni İspanya nüfusunun her ondokuz yılda bir iki kat artması gerektiği sonucuna varıyor.[10]

Ama gerçekte bu nedenlerin varoldukları bilinmektedir: dolayısıyla, Yeni İspanya'da nüfusun fiilî artış hızını daha önceki hesaplamadan daha yüksek olarak kabul edemeyiz. Ama yirmiyedi-buçuk yılda nüfusu iki katına çıkaracak şekilde bir artış hızı, B. Humboldt'un sıraladığı çeşitli engellelere karşın, yine de çok olağanüstüdür. Bu, Birleşik Devletler'deki artışı izlemektedir ve Avrupa'da bulunabilecek herhangi bir artışın çok üzerindedir.

Ancak Avrupa'da artış eğilimi, her zaman çok kuvvetle belirgindir ve belirli bir süre boyunca, fillî artış, üstesinden gelinmesi gereken engeller düşünüldüğünde, daha önceden tahmin edilebileceklerin bazı kez çok ötesindedir.

Sussmilch'ten[11] anlaşıldığına göre, 1709 ve 1710'daki büyük veba salgınından sonra Prusya ve Litvanya'nın nüfusu, kayıtlarda doğumların ölümlerden daha fazla sayılmasından anlaşıldığı kadarıyla, yaklaşık olarak kırkdört yıl içinde iki kat artmıştır.

Rusya'da 1763'te nüfusun tümü, sayım ve hesaplamalarla, yirmi milyon, ve 1796'da otuzaltı milyon olarak tahmin edilmişti.[12] Bu, kırkiki yıldan kısa bir sürede nüfusun iki kat çoğalmasına yolaçacak bir artış hızıdır.

1695'te İrlanda'nın nüfusu 1.034.000 olarak tahmin ediliyordu. 1821 sonlarında sağlanan verilere göre bu, 6.801.827 gibi çarpıcı bir sayıya yükselmişti. Yaklaşık olarak kırkbeş yılda nüfusun iki katına çıkacağı hesabıyla, bu, 125 yıllık fiilî bir artış örneğidir; ve bu, toplumun emekçi sınıfları

[10] *Essai Politique sur le Royaume de la Nouvelle Espagne*, II, iv, 330 vd., vol. I.

[11] *Gottliche Ordnung*, vol. I., Tablo XXI.

[12] Tooke, *View of the Russian Empire*, II, 126.

üzerinde büyük sıkıntıların baskısı ve sık ve önemli kertede göç olaylarının varlığı altında meydana gelmiştir.

Ama olumlu olduğu kadar önleyici türden büyük engeller karşısında, nüfusun artma gücünü tanıtlamak için, Büyük Britanya'nın dışına çıkmaya gerek yoktur. Sayımların başlatılmasından beri artış hızı, daha önceleri dengeli bir nüfusa sahip olarak kabul edilen bir ülke için çok dikkate değer olmuştur ve verilere eşlik eden ayrıntılardan bazıları, nüfus ilkesini çok çarpıcı bir şekilde yansıtmak eğilimindedir.

Son sayımlara göre Büyük Britanya'nın nüfusu 1801'de 10.942.646, ve 1811'de 12.596.803 [13] idi. Bu, on yıl içinde yüzde 15'in üzerinde bir artış hızıdır ve eğer böyle giderse, nüfusu 49 ile 50 yıl içinde iki katına çıkarabilir.

Son 1821 sayımında nüfus, 14.391.631[14] bulunmuştur, ki 1811 nüfusuyla karşılaştırıldığında, on yıl boyunca yüzde 14,25'lik artış verir. Bu, yaklaşık olarak elliiki yıl içinde nüfusu iki kat artıracak bir hızdır.

Bu sayılara göre, son on yıl boyunca artış hızı, ilk döneme oranla daha yavaş olmuştur; ama —kadınların erkeklerden çok olduğu 1801 ve özellikle 1821'deki nüfus durumuna karşıt olarak— 1811 sayımında erkek sayısının kadınlardan fazla oluşundan, 1811'de ordu ve donanma ve kayıtlı ticaret gemilerinin nüfusuna eklenen büyük sayıların önemli bir bölümünü yabancıların oluşturmuş olması gerekir. Bu hesaba göre, ve bu sayının hangi bölümünün İrlanda'ya ait olması gerektiğini bilmenin güçlüğü de ayrıca hesaba katıldığında, her on yılda nüfus artışı hızının yüzde olarak, yalnızca kadın sayılarına bakılarak tahmin edilmesi önerilmişti; ve bu hesaplama yöntemine göre, nüfus, ilk dönem boyunca yüzde 14,02 ve ikinci dönemde de yüzde 15,82'lik bir hızla artmış bulunuyor. Bu son artış hızı, nüfusu, kırksekiz yıldan daha kısa bir sürede iki katına çıkarır.

[13] *Population Abstract* (1821). "Pre'iminary Observations", s. 8.
[14] *Population Abstract* (1821). "Preliminary Observations", s. 8.

Bu hesaplama yöntemine tek itiraz, savaş sırasında erkeklerin daha fazla yokedildiği düşüncesidir. 1801'de kadınların sayısı nüfusun yarısından 21.031 ve 1821'de 63.890 kadar daha çoktu, oysa, arada geçen dönemde, yukarıda değinilen nedenlerden dolayı, kadın sayısı erkeklerin yarısından 35.685 kadar daha azdı.

Ancak, yerleşik nüfus arasında ordu ve deniz gücünün doğru dürüst bir dağılımı yapıldığı zaman, ve sadece İngiltere ve Galler ele alındığında, nüfusun 1801'den 1811'e dek yüzde 14,5'lik bir hızla ve 1811'den 1821'e dek yüzde 16,3'lük bir hızla arttığı görülüyor.[15] Bu hızların birincisinde iki kat artış dönemi aşağı yukarı elli yılın üzerinde, ikincisinde kırkaltı yılın altında ve, tüm dönem ele alındığında, iki kat artış süresi kırksekiz yıl dolaylarında olacaktır. Ancak Büyük Britanya'da, aynı boyutlara sahip herhangi diğer bir ülkedekine oranla, nüfusun çok daha büyük bir oranı kentlerde yaşamakta ve sağlıksız kabul edilen işlerde çalışmaktadır. Ayrıca Büyük Britanya'da geç evlenenlerin ya da hiç evlenmeyenlerin oranının aynı boyutlara sahip diğer herhangi bir ülkedekinden daha büyük olduğuna inanmak için her türlü sağlam nedenler de vardır. Ve eğer, bu koşullar altında, emek talebi ve bunun idamesi için gerekli fonlar, yirmi yıl içinde, nüfusun kırksekiz yılda iki kat ve doksanaltı yılda dört kat çoğalmasına eşit bir hızla artarsa ve bu böyle devam ederse, eğer Büyük Britanya'da evlenmelerin özendirilmesi ve bir aileyi geçindirme araçları Amerika'daki kadar çok olursa, büyük kentlere ve manüfaktürlere karşın, nüfusun iki kat artma döneminin yirmibeş yıldan fazla olamayacağı ve hele bu engeller de kaldırılırsa, kesinlikle bu sürenin bile altına düşeceği büyük bir olasılıktır.

Şu halde, en iyi belgelere göre sağlıklılık ve ilerleme hızı açısından çok çeşitli olanaklara sahip olan Amerika Birleşik Devletleri'nde geniş kapsamlı olarak ortaya çıktığı iz-

[15] *Population Abstract* (1821), "Preliminary Observations", s. 32.

lerimi veren fiilî artış hızı hesaba katıldığında; ve ayrıca Yeni İspanya'da, ve bir aileyi geçindirme araçlarının ve artışa elverişli diğer koşulların Birleşik Devletler'dekilerle kıyas kabul etmeyeceği birçok Avrupa ülkelerindeki artış hızı hesaba katıldığında; ve özellikle, en umursamaz gözlemcinin bile dikkatini çekmesi gereken artış karşısındaki bu korkunç engellere karşın, bu ülkede son yirmi yıl içinde ortaya çıkmış bulunan büyük nüfus artışından sözedildiğinde, öyle anlaşılıyor ki, çoğalma, geçim araçlarının sağlanmasındaki güçlük, ya da zamanından önce ölümlerin diğer özgül nedenleri tarafından kısıtlandığı zaman, nüfusun yirmibeş yılda bir iki kat çoğalacak bir hızla artmasının, nüfusun doğal ilerleyişini temsil ettiğini kabul etmek, kesinlikle doğru kabul edilmelidir.

Şu halde, kısıtlandığı zaman nüfusun, her yirmibeş yılda kendisini iki kat çoğaltacak şekilde geometrik bir dizide arttığı güvenle söylenebilir.[16]

Kısıtlandığı zaman, nüfusun doğal artış hızını, insanın fiilen yerleşmiş bulunduğu türden sınırlı bir alandaki yiyecek artış olasılığıyla kıyaslayabilecek araçlara sahip olmak kuşkusuz istenilir bir şeydir; ama bunlardan ikincisiyle ilgili tahmin yapmak, birincisinden çok daha zor ve kesinlikten uzaktır. Eğer belirli kısa bir dönemde nüfus artış hızı kabul edilebilir bir doğrulukla saptanabilirse, o zaman biz, sadece, evliliğe aynı özendirmelerin, aileyi geçindirmekte aynı kolaylığın, aynı ahlâkî alışkanlıkların, aynı ölüm hızıyla birlikte sürdürülmesini ve, nüfus binlerce milyona ulaştıktan sonra bile nüfus artış hızının herhangi bir ara dönemdeki ya da daha önceki ya da arada kalan bir önceki bir dönemdeki hızıyla artmaya devam edeceğini varsaymak durumundayız; ama sınırlı bir alandaki yiyecek artışının, tü-

[16] Bu ifade, elbette, sürecin herbir ara basamağına değil, genel sonuca atıfta bulunmaktadır. Pratikte bu, bazan daha yavaş ve bazan daha hızlı olacaktır.

müyle başka bir ilke uyarınca gerçekleşmesi gerektiği çok açıktır. İyi vasıfta toprağın çok bol olmasıyla yiyeceklerdeki artışın, doğa yasalarının insan soyuna tanıyabileceği en hızlı nüfus artışına ayak uydurmak için gerekli olandan çok daha yüksek bir hızla artacağı daha önce de belirtilmişti. Ama eğer toplum, tarım ve nüfusun gelişmesine mümkün olan en geniş olanağı sağlayacak bir yapıya sahip bulunsaydı, bu tür toprakların tümü ve tüm orta vasıfta topraklar kısa sürede işgal edilirdi; ve yiyecek varlığının artması, gelecekte kötü toprakların ekime açılmasına bağlı hale gelmeye başladığı zaman ve daha önce işlenen toprağın yavaş yavaş ve büyük çabalarla düzeltilmesi sonucu yiyeceklerde sağlanan artış hızı, kuşkusuz, artan bir geometrik diziden çok, azalan bir geometrik diziyi andıracaktır. Her durum ve koşulda, yıllık yiyecek artışı, sürekli bir azalma eğilimi gösterecek ve ardarda gelen her on yıl sonunda artış miktarı, belki de, bir öncekinden daha az olacaktır.

Ancak, pratikte büyük bir belirsizlik görülecektir. Ürünlerin elverişsizce dağıtılması, emeğe olan talebi zamanından önce azaltarak tıpkı nüfus ve tarımsal üretim daha ileri götürülmüşçesine, yiyecek artışını zamanından önce geciktirebilir; öte yandan, tarımdaki gelişmeler, ürün ve emeğe daha büyük bir talebin oluşması eşliğinde tıpkı tarım ve nüfusun gelişiminin daha erken bir evresindeymişçesine daha sonraki bir dönemde yiyecek ve nüfusta hızlı bir artışa yolaçabilir. Ancak bu değişmelerin, sınırlı bir alanda ürünün sürekli artmasının, onun gelecekteki artış gücünü genel olarak azaltma eğiliminde olduğundan kuşkulanmamıza yer bırakmayan nedenlerden kaynaklandığı açıktır.

Genel eğilime ilişkin bu kesinlik ve belirli dönemlere ilişkin belirsizlik altında, eğer konuya ışık tutacaksa, sınırlı bir alanda yiyecek artışına ilişkin bir varsayım yapılabilir: kesin doğruluk iddiasında bulunmaksızın bu sınırlı alanın artan bir nüfus için geçim araçları üretme gücünün, onun

nitelikleri hakkında kendi deneylerimizin gösterdiğinden de ileri olduğunu düşünelim.

Eğer kabul edilebilir ölçüde nüfusu olan İngiltere, Fransa, İtalya ya da Almanya gibi bir ülkeden hareketle, tarıma büyük özen göstererek, tarımsal ürünün sürekli olarak her yirmibeş yılda bir halen üretilen miktara eşit bir miktarda artırılabileceğini varsayacak olursak, bu, kesinlikle herhangi bir gerçekleşme olasılığının ötesinde bir artış hızını kabul etmek olacaktır. En gayretli yetiştiriciler bile gelecek iki yüzyıl içinde bu ülkedeki her çiftliğin şimdi yetiştirdiği yiyeceğin ortalama olarak sekiz katını üreteceğini ve hele bu artış hızının, her çiftliğin halen ürettiğinin beş yüzyılda yirmi kat fazlasını ve bin yılda kırk kat fazlasını üretecek şekilde süreceğini pek düşünemez. Ancak bu bir aritmetik dizi olur ve doğal nüfus artışının geometrik dizisiyle —ki buna göre herhangi bir ülkede yaşayanlar beş yüzyıl içinde yirmi kat artmak yerine, şimdiki sayılarının milyon kat üzerinde çoğalmış olacaktır— kıyaslama kabul etmez.

Belki denilebilir ki, dünyanın birçok bölgesi halen pek az nüfusludur ve bu nedenle, uygun bir yönetim altında, Avrupa'nın daha kalabalık devletlerine oranla yiyeceklerde çok daha hızlı bir artış sağlanabilir. Bu, kuşkusuz doğrudur. Dünyanın bazı kısımları, hiç kuşkusuz, birkaç dönem boyunca kısıtlanmamış bir nüfus artışına ayak uyduracak bir hızla yiyecek üretme yeteneğine sahiptir. Ama bu yeteneği tümüyle harekete geçirmek en zor bir iştir. Eğer bu, dünyanın değişik kısımlarında fiilen yaşayan insanların bilgi, yönetim, çalışkanlık, sanatlar ve ahlâk bakımından geliştirilmesiyle gerçekleşecekse, bunun en büyük başarı beklentisiyle nasıl başlatılabileceğini söylemek ya da ne sürede etkili olacağını kestirmek pek mümkün değildir.

Eğer bu, dünyanın daha ileri bölgelerinden göç yoluyla başarılacaksa, bunun uygar olmayan ülkelerde yeni yerle-

şimlere sık sık eşlik eden tüm zorlukların yanısıra, birçok savaş ve kıyım içermesi gerekeceği açıktır; ve salt bunlar öylesine korkunç ve uzun bir süre boyunca, öylesine yıkıcıdır ki, insanların kendi ülkelerini terketmeye karşı her zaman doğal olarak duymaları gereken isteksizlikle birleştirildiğinde, çare göçetmekte bulununcaya dek, ana-yurtta çok fazla sıkıntı çekilmesi gerekecektir.

Ama bir an için, amacın tam olarak gerçekleştirilebileceğini —yani dünyanın yaşam için gerekli olanları üretme yeteneğinin tam olarak harekete geçirilebileceğini ve bunların, sermaye ve emeğe olan etkin talebin büyümesine en elverişli oranlarda dağıtılmış olduklarını— düşünelim, nüfus artışı, ister her ülkede yaşayanların çoğalmasından, ister tarım bakımından daha ileri ülkelerden göçedenlerden kaynaklansın, öylesine hızlı olur ki, eskisine kıyasla oldukça kısa bir süre sonra iyi toprakların tümü işgal edilmiş olacak ve yiyeceklerdeki muhtemel artış hızı yukarda varsayılan aritmetik oranın belirli kertede altına düşecektir.

Eğer salt 1688 Devrimimizden bu yana geçen kısa dönemde dünya nüfusu kısıtlanmadan doğal hızıyla artmış olsaydı, o zamanlar insan sayısının sadece sekizyüz milyon olduğunu varsayarsak, çöl, orman, kayalık ve göller için ayrım yapmaksızın, yeryüzünün tüm toprakları, ortalama olarak halen İngiltere ve Galler'e eşit düzeyde kalabalık olurdu. Bu, beş kez iki kat artışla, ya da 125 yılda gerçekleşirdi; ve bir ya da iki kez daha iki katlık artış olursa, ya da James I saltanatının başlangıcından bu yana geçen süreden daha kısa bir zamanda, tarımın daha da ilerlemesinden dolayı, toprağın, kısıtlanmamış bir nüfus artışına ayak uyduracak şekilde yiyecek üretme yeteneğinin tükendiği ülkelerde yaşayanların ülkelerinden dışarı taşmalarıyla aynı etkiyi yaratır.

Şu halde, belirli ülkelerin koşullarında göç, ne denli geçici ve kısmî bir rahatlık getirirse getirsin, konu genel ve

geniş olarak düşünüldüğünde, göçün, güçlüğü hiç bir şekilde hafifletmediği apaçık ortadadır. Ve göçü ister dıştalayalım, ister içteleyelim —ister özel ülkelere, ister tüm dünyaya atıfta bulunalım— toprağın gelecekte hayat için gerekli olanları her yirmibeş yılda bir halen ürettiğinin bir katına çıkarma yeteneğinin olduğu varsayımı kesinlikle gerçek dışıdır.

Ama geçim araçlarını elde etme zorluğu, ya da diğer özel nedenler tarafından kısıtlanmadığı zaman, nüfusun doğal artışı her yirmibeş yılda bir kendini bir kat artıracak nitelikteyse, ve yiyeceklerdeki en büyük artış, dünyamızın şimdiki durumu gibi sınırlı bir alanda sürekli olarak her yirmibeş yılda bir en çok şimdiki üretime eşit bir miktarda oluyorsa, o zaman nüfus artışı üzerinde çok güçlü bir kısıtlamanın hemen hemen kesintisiz olarak işlemesi gerektiği besbellidir.

Doğa yasaları uyarınca insan yiyeceksiz yaşayamaz. Kısıtlanmadığı durumda nüfusun artış hızı ne olursa olsun, hiç bir ülkede kendisi için gerekli yiyeceklerin artış hızından daha fazla artamaz. Ama doğanın sınırlı bir alandaki güçlere ilişkin yasalarına göre, ürettiği yiyeceğe eşit dönemlerde yapılabilecek eklemeler kısa bir süre sonra ya sürekli bir şekilde azalıyor olmalı —ki gerçekte olması gereken budur— ya da, olsa olsa, geçim araçlarını salt aritmetik diziyle çoğaltacak şekilde durağan kalmalıdır. Şu halde buradan çıkan zorunlu sonuç, yeryüzünün en büyük bir bölümünde, nüfusun *frenlenmediği* durumda, *fiilî* nüfus artışının ortalama hızının, aynı yasalar uyarınca artan yiyecek artış hızından tümüyle farklı olması gerektiğidir.

Şu halde ele alınması gereken asıl sorun, nüfus üzerinde bu sürekli ve zorunlu kısıtlamanın pratikte nasıl işlediğidir.

YAYGIN bir kalabalık nüfusa sahip herhangi bir ülkenin

toprağı, orada yaşayanlar arasında eşit olarak dağıtılacak olsaydı, bu kısıtlama, en açık ve yalın biçimini alırdı. Belki Avrupa'nın kalabalık ülkelerindeki herbir çiftlik, fazla sıkıntı çekmeksizin, bir hatta iki katlık bir artışa olanak tanırdı, ama, bu hızla gitmeye devam etmenin kesin olanaksızlığı, en dikkatsiz düşünürlerin bile gözünden kaçamayacak kertede çarpıcıdır. Ama, olağanüstü çabalarla, toprağın halen besleyebildiği kişi sayısı dört kat çoğaltılabildiği zaman, bu olanağı bir sonraki yirmibeş yıl içinde iki kat daha artırmayı ummak mümkün mü?

Ancak, yaşam için gerekli olanları yeterli bollukta elde etmenin zorluğundan başkaca hiç bir şeyin, çok sayıdaki bu insanları erken evlenmekten caydırabileceğini, ya da en geniş aileleri sağlıklı olarak yetiştirme olanağından yoksun bırakacağını sanmak için bir neden yoktur. Ama bu güçlük zorunlu olarak ortaya çıkacaktır ve erken evlenmeleri caydırarak aynı doğum oranlarını önleyecek olan bir kontrol kurmak, ya da yetersiz beslenmeden dolayı çocukların sağlığını bozacak ve daha büyük ölüm oranlarına yolaçacak bir kontrol kurmak şeklinde etkisini gösterecektir — ya da, en büyük olasılıkla, artış hızı kısmen doğumların azalması, kısmen de ölümlerin çoğalmasıyla frenlenecektir.

Bu frenlemelerden birincisine nüfusu *önleyici fren,* ve ikincisine de *olumlu fren* denilmesi uygundur; ve varsayılan durumda bunların işlerlik göstermesinin mutlak zorunluluğu, insanın yemeden yaşayamayacağı kadar kesin ve apaçıktır.

Sadece tek bir çiftliği düşünecek olursak, buradaki ürünün artış hızının, belirli ülkelerde ve belirli zamanlarda yirmi ya da otuz yıl boyunca gözlenen nüfus artışına sürekli ayak uyduracak kertede olabileceğini söylemeye kimse cesaret edemez. Aslında bu kimse şunu kabul etmek zorunda kalır ki, eğer, en iyimser spekülasyonlara olanak tanıyan bir bakış açısından, toprak tarafından üretilen gereksinmelere

yapılan eklemelerin belirli zamanlarda sabit kalacağı varsayılırsa, üründe böylesi bir artış hızının sağlanması olanaksızdır; ve eğer toprağın gücü her zaman doğru dürüst harekete geçirilirse, ürüne yapılan eklemeler, kısa bir süre sonra ve yeni buluşlardan bağımsız olarak sürekli bir azalma gösterir ve kısa bir süre sonunda bir fazla işçinin üretime katılması ile elde edilen ürün bu işçinin geçimine yetmeyecektir.

Ama bu açıdan tek bir çiftliğe ilişkin olarak geçerli olan şey, fiilî nüfus için yaşam gereksinmelerinin sağlandığı tüm dünya için de doğru olmalıdır. Ve dünya toprakları, üzerinde yaşayan aileler arasında eşit olarak dağıtılmış olsa, nüfus üzerindeki kısıtlamalar açısından geçerli olan, mülkün ve çeşitli uğraşların şimdiki gibi eşitsiz dağılmış olduğu durumlarda da geçerli olmalıdır. Bütün yeryüzünü oldukça iyi temsil ettiği söylenebilen tek bir çiftlik durumunda kabul etmek zorunda kaldığımızı, geniş bir bölge ya da tüm dünya ele alındığında yadsımamız için, konunun genişliğinden doğan karışıklık ve belirsizlik dışında hiç bir neden yoktur.

Uygar ve gelişmiş ülkelerde sermaye birikiminin, işbölümünün ve makinelerin keşfedilmesinin üretimin sınırlarını genişletmesi gerçekten umulabilir; ama deneylerimizden biliyoruz ki, yaşamın bazı rahatlık ve lüksleri açısından oldukça hayret uyandırıcı olan bu nedenlerin etkileri, yiyeceklerde bir artış oluşturmakta çok daha az etkindir; ve emekten tasarruf ve hayvancılığın geliştirilmesinin başka türlü işlenemeyecek daha zayıf toprakların tarıma açılmasında bir araç olabilmesine karşın, gene de bu yolla sağlanan gereksinme artışı herhangi bir süre boyunca nüfus üzerindeki önleyici ve olumlu kısıtlamaların işlerliğinden daha etkin bir duruma getirilemez. Ve bu kısıtlamalar, her aileye belirli bir miktarda toprak tahsisatı yapıldığında ne denli geçerli olabilirse, uygar ve gelişmiş ülkelerde de o denli mutlak bir zorunluluk olmakla kalmayıp, aynı zamanda, tü-

müyle aynı işlerliği de gösterirler. Toplumun en basite indirgenmiş durumunda, nüfusun sınırlı bir alanda geçim araçlarından daha hızlı çoğalması doğrultusundaki doğal eğiliminden açıkça ortaya çıkacak olan sıkıntı, gelişmiş ve kalabalık bir ülkenin üst sınıflarına kendi ailelerini kendileriyle birlikte aynı yaşam düzeyinde yaşatmakta karşılaşılan güçlük olarak ve toplumun büyük kitlesini oluşturan emekçi sınıflara da, büyük bir aileyi yaşatmak için gerekli sıradan emeğin gerçek ücretinin yetersizliği olarak yansır.

Eğer herhangi bir ülkede en sıradan emekçilerin, emeğe kıyasla gereksinmelerin talep ve arz durumuna göre saptanan yıllık kazançları, en geniş aileleri geçindirmek için yeterli değilse, daha önce değinilen üç şeyden biri gerçekleşme durumundadır; ya bu zorluğun önceden görülmesi bazı evlilikleri geciktirirken diğerlerini de engelleyecektir; ya kötü beslenmeden kaynaklanan hastalıklar başgösterecek ve ölümler çoğalacaktır; ya da bu nedenlerden kısmen biri, kısmen de ötekinden dolayı nüfusun ilerlemesi geciktirilecektir.

Tüm geçirilmiş deneylere ve insan aklını etkileyen güdüler üzerinde yapılan en iyi gözlemlere göre, topraktan büyük bir ürün alma umudu, ancak özel mülkiyet sistemi altında geçerli dayanaklara sahip olabilir. Öyle görülüyor ki, insanda, kendisini ve ailesini geçindirmek ve yaşam koşullarını düzeltmek isteğiyle harekete geçen dürtüden başka hiç bir uyarı, insanlığın doğal miskinliğini yenmesi için sürekli ve yeterli bir güç oluşturamaz. Gerçek tarihin başlangıcından beri ortaklaşa bir mülkiyet ilkesine dayandırılarak yürütülen bütün girişimler, ya sonuç çıkarılamayacak kertede önemsiz kalmış, ya da en çarpıcı başarısızlıklar göstermiştir; ve modern zamanlarda eğitimle etkilenen değişiklikler, gelecekte böyle bir durumu daha olası kılacak doğrultuda tek bir adımın atılacağı konusunda herhangi bir belirti yoktur. Şu halde güvenle şu sonuca varabiliriz ki, insan,

halen sahip olduğu görülen ahlâkî ve fizik yapıyı koruduğu sürece, bugün birçok ülkede görülen böylesi büyük ve çoğalmaya devam eden bir nüfusu, özel mülkiyet sisteminden başka hiç bir sistemin geçindirebilme şansı yoktur.

Ama deneyle bundan daha tam bir biçimde ortaya konmuş gözüken herhangi bir sonuç pek görülmemekle birlikte, gene de, üretimin büyük uyarıcıları olan özel mülkiyet yasalarının, yeryüzünün fiilî ürününü, üretim *gücünün* her zaman önemli kertede altına düşecek şekilde bizzat sınırladıkları da kuşkusuz doğrudur. Özel mülkiyet sistemi altında, getirirler, sadece, en azından bir eş ve iki ya da üç çocuğun geçimini kapsaması gereken nüfusun idamesini sağlamak için gerekli ücretleri ödemeye yeterli olmakla kalmayıp, aynı zamanda istihdam edilen sermayenin üzerinde bir kâr da sağlamıyorsa, tarımın geliştirilmesi için yeterince güçlü başka bir güdü bulunamaz. Bu, zorunlu olarak, tahıl yetiştirilebilecek toprakların önemli bir bölümünün işlenmemesine yolaçar. Eğer insanın bir ortak mülkiyet sistemi altında çalışmaya yeterince itilebileceğini varsayma olanağı olsaydı, böyle topraklar işlenebilir ve yiyecek üretimiyle nüfus artışı, toprak, kesenkes fazladan tek bir *quarter*'ı bile veremeyecek duruma gelinceye ve toplum tümüyle sırf yaşam gereksinmelerini sağlamakla uğraşır hale gelinceye dek sürebilirdi. Ama böyle bir durumun, kaçınılmaz olarak, büyük ölçüde sıkıntı ve aşağılanmaya yolaçacağı oldukça açıktır. Ve eğer bir özel mülkiyet sistemi, insanlığı bu tür kötülüklerden kurtarıyorsa —ki, toplumun bir bölümüne sanat ve bilimlerin ilerlemesi için gerekli boş zamanı sağlayarak, bunu, kesin olarak, büyük ölçüde yapmaktadır— tarımın geliştirilmesine karşı getirilen böyle bir kısıtlamanın topluma çok büyük bir yarar sağladığı kabul edilmelidir.

Ama, aynı zamanda belki şu da teslim edilmelidir ki, bir özel mülkiyet sistemi altında tarım, bazan, toplum çıkarının gerektirmediği bir ölçü ve zamanda kısıtlanır. Ve bu,

özellikle, toprağın özgün bölüşümünün fazlasıyla eşitsiz olduğu ve yasaların bunların daha iyi bir dağılımına yeterli kolaylık sağlamadığı zamanlarda görülür. Bir özel mülkiyet sistemi altında ürünlere olan başlıca etkin talep mülk sahiplerinden gelmelidir; ve toplumun etkin talebinin, ne olursa olsun, en yetkin bir özgürlük sistemi altında en iyi bir şekilde sağlanabileceğinin doğru olmasına karşın, etkin talep sahiplerinin beğeni ve isteklerinin her zaman ve zorunlu olarak ulusal zenginliğin ilerlemesine en elverişli beğeni ve istekler olduğu doğru değildir. Eğer işler doğal oluşlarına bırakılacak olursa, toprak sahipleri arasındaki toprak kapışma beğenisi, ve bu oyunun sürdürülmesi tavsamadan devam edecektir; içerisinde işlerlik kazandığı tarzdan doğan böyle bir süregidiş, kaçınılmaz olarak ürün ve nüfusun çoğalması için çok elverişsiz olacaktır. Aynı şekilde, fazla ürüne sahip olanlarda mamul metaların tüketilmesi yolunda yeterli beğeni yokluğu, eğer büyük bir maiyet bulundurma isteği ile telâfi edilmezse, ki hiç bir zaman edilmemektedir, emek ve ürün talebinde erken bir gevşemeye, kârların zamanından önce düşmesine ve tarımın zamanından önce kısıtlanmasına kaçınılmaz olarak yolaçar.

Emekçi sınıfların tümü için ücretlerin yetersizliğine yolaçan talep ve arz durumunun, toplumun kötü yapısından ve zenginliğin elverişsiz dağılımından dolayı mı, yoksa toprağın göreli yorgunluğundan dolayı mı ortaya çıktığı, nüfusun fiilî artış hızında, ya da buna karşı kısıtlamaların zorunlu varlığı üzerinde fazla bir değişiklik yapmaz. Emekçi, güçlüğü hemen hemen aynı ölçüde duyar ve hangi nedenden kaynaklanıyor olursa olsun, bu güçlük hemen hemen aynı sonuçlar yaratır; dolayısıyla emekçi sınıfların yıllık kazançlarının en geniş aileleri sağlıklı bir şekilde yetiştirmek için yeterli olmadığını bildiğimiz ülkelerde, nüfusun, geçim araçlarının sağlanmasındaki güçlük tarafından fiilen kısıtlandığı rahatça söylenebilir. Ve yeterli ücretler, çalışmak isteyen

herkes için tam istihdamla birlikte, pek az raslandığını —ve eski bir ülkenin bilgi ve tekniğinin, elverişli koşullar altında, yeni bir ülkeye uygulandığı belirli bir süre dışında hemen hemen hiç görülmediğini— çok iyi bildiğimize göre, geçim sağlamadaki güçlükten doğan baskının, yalnızca yeryüzünün daha fazla üretemez hale geldiği uzak bir gelecekte duyulacağı düşünülmemeli ve halen yeryuvarlağının en büyük bir bölümünde fiilen varolan ve birkaç istisna dışında, hakkında azçok bilgi sahibi olduğumuz tüm ülkelerde sürekli etki gösteren bir baskı olarak düşünülmelidir.

Yeryüzünün hiç bir ülkesinde yönetimin, mülkiyet dağılımının ve insan alışkanlıklarının, toprağın kaynaklarını en etkin bir şekilde harekete geçirecek türden olmadığı kuşkusuzdur. Dolayısıyla, tüm bu açılardan mümkün olan en yararlı değişikliğin bir anda yapılabileceği varsayılırsa, emek talebinin ve üretimin özendirilmesinin bazı ülkelerde kısa ve diğerlerinde daha uzunca bir süre için, nüfus üzerinde, tanımı yapılan kısıtlamaların işlerliğini hafifleteceği kesindir. Bu konuda birçok kuruntuların kaynağını oluşturan, sürekli olarak dikkatimize çarpan ve insanın topraktan kendisi ve ailesinin geçimi için gerekli olandan daha fazlasını sağlayabileceği inancını yaratan gerçek, işte bizzat budur. Bugünkü durumda belki de bu güce her zaman sahip olunmuştur. Ama bunu hemen hemen tümüyle atalarımızın bilgisizlik ve kötü yönetimine borçluyuz. Onlar toprağın kaynaklarını gereğince harekete geçirmiş olsalardı, bizim şimdi yiyeceklerimizi artırma olanaklarımızın pek az olacağı kesin olurdu. Eğer salt fatih William zamamndan bu yana dünyanın tüm ulusları iyi yöneltilmiş olsaydı ve eğer mülkiyet dağılımı ve hem zenginlerin ve hem de yoksulların alışkanlıkları, ürün ve emek talebi için çok elverişli olsaydı, yiyecek ve nüfus miktarının günümüzdekinin çok üzerinde olmasına karşılık, nüfus üzerindeki kısıtlamaları azaltma yolları hiç kuşkusuz daha az olurdu. Bugün dünyanın hemen hemen her yerinde nispe-

ten düşük ücretlilerin gereksinmelerinin sağlanmasındaki güçlük, kısmen toprağın kaçınılmaz durumundan ve kısmen de ürün ve emek talebinin erken kısıtlanmasından kaynaklanması, o zaman çok daha büyük ölçüde duyulacak ve nüfus üzerindeki kısıtlamaların gevşemesine daha az izin verecekti, çünkü bu, tümüyle ve zorunlu olarak toprağın içinde bulunduğu durumunun bir sonucu olacaktı.

Şu halde, öyle görülüyor ki, nüfus için zorunlu kısıtlamaların oransal miktarı diye adlandırılabilecek şey, insanın toprağı işleme çabalarına pek az bağlıdır. Eğer bu çabalar daha başından en uyanık ve etkin tarzda yönlendirilmiş olsaydı, nüfusu geçim araçlarıyla aynı düzeyde tutmak için gerekli kısıtlamalar, pek muhtemeldir ki, hafifletilmiş olmaktan uzak, daha da büyük bir etkinlikle işliyor olurdu; ve geçim araçlarının sağlanmasındaki kolaylığa dayandığı ölçüde emekçi sınıfların durumu, düzelmek yerine, büyük bir olasılıkla, daha da kötüleşecekti.

Şu halde, nüfusun doğal artışı üzerinde güçlü bir kısıtlamanın zorunluluğunu, insan davranış ve kurumlarına değil, doğa yasalarına atfetmemiz gerekiyor.

Frenlenmediğinde, nüfusun hangi hızla artacağını ve sınırlı bir alanda nüfus artışının devamını sağlayacak olan gerekli yiyeceklerin çok farklı olan artış hızını belirleyen doğa yasalarının nüfus üzerinde kuşkusuz çok büyük ve zorunlu bir kısıtlamanın nedenleri olmalarına karşın, gene de, geride, insana ve toplumsal kurumlara büyük bir sorumluluk düşmektedir.

Birincisi, insanlar, dünyanın şimdiki az nüfusundan kesinlikle sorumludur. Gelişme bakımından ne denli ileri olsalar da, nüfusu iki ve hatta üç kat artmış olabilecek birkaç büyük ülke ve on, hatta yüz kat daha kalabalık olabilecek birçok ülke vardır, ve bunların toplumsal kurumları ve halkın ahlâk alışkanlıkları yüz yıllık bir süreden beri sermayenin ve ürün ve emek talebinin artması için çok elverişli ol-

muş olsaydı bile, gene de halklarını bugünkü kadar iyi geçindirebilirlerdi.

İkinci olarak, insanın, nüfus üzerindeki kısıtlamaların oransal miktarını ya da bunların fiilî sayılar üzerinde baskı yapma derecesini değiştirme yönünde çok zayıf ve geçici bir etki yaratabilmesine karşın, gene de bunların niteliği ve işlerlik biçimi üzerinde büyük ve çok kapsamlı bir etkisi vardır.

Hükümet ve insan kurumları bu büyük etkilerini, dünyanın tümüyle kalabalıklaşmasına doğru insanlığın ilerleyişi sırasında nüfusu kısıtlama zorunluluğunu ortadan kaldırarak değil (ki, gerçekte bunun fiziksel olarak olanaksız olduğu söylenebilir), ama bu kısıtlamaları toplumun erdem ve mutluluğuna en az zarar verecek biçimde yönlendirerek gösterirler. Sürekli deneylerden biliyoruz ki, bunlar bu alanda çok güçlüdürler. Ancak burada bile, gerçekleştirilecek olan amacın esas olarak bireylerin tutumuna bağlı olması ve yasalar tarafından doğrudan doğruya ender olarak zorlanabilmesine karşın, bunlar tarafından güçlü bir şekilde etkilenebileceğinden dolayı, hükümetin gücünün dolaysız olmaktan çok dolaylı olduğu kabul edilmelidir.

Eğer önleyici ve olumlu başlıkları altında sınıflandırılan kısıtlamaların doğasını daha yakından incelersek, bunun böyle olduğu görülecektir.

Görülecektir ki, bunlar, *ahlâkî sınırlama, kötülük* ve *sefalet* olarak ayrışabilirler. Ve eğer, doğa yasaları yüzünden, nüfus artışına karşı bir kısıtlama mutlaka kaçınılmaz olursa ve insan kurumlarının bu kısıtlamaların işlerliği üzerinde herhangi ölçüde bir etkisi bulunuyorsa, eğer bu etkinin tümü, dolaylı ya da dolaysız olarak, kötülük ve sefaleti ortadan kaldırmak yolunda kullanılmayacak olursa, bunun sorumluluğu büyük olacaktır.

Şimdiki konuya uygulanışında ahlâkî sınırlama, bir süre ya da sürekli olarak sağgörülü düşüncelerle evlenmekten

kaçınmak ve bu arada cinselliğe karşı kesinlikle ahlâkî bir tavır almak şeklinde tanımlanabilir. Ve bu, erdem ve mutluluk açısından çok tutarlı olarak, nüfusu geçim araçlarıyla aynı düzeyde tutmanın tek yoludur. Diğer tüm kısıtlamalar, ister önleyici, isterse olumlu türden olsun, ölçüsü değişmekle birlikte, kötülük ve sefalet biçimlerinden birinin kapsamına girer.

Geri kalan önleyici tür kısıtlamalar arasında bazı büyük kent kadınlarını kısırlaştıran cinsel ilişki tarzı vardır; cinsellik açısından ahlâkın tümüyle yozlaşması, benzer bir etki gösterir; düzensiz birleşmelerin sonuçlarını önlemek için doğal olmayan tutkular ve uygunsuz davranışlar. Görüldüğü gibi bunlar, kötülük başlığı altına girer.

Nüfus üzerindeki olumlu kısıtlamalar, insan yaşamının süresini zamanından önce herhangi bir şekilde kısaltma eğilimi gösteren sağlığa aykırı tüm uğraşlar, ağır işten ve mevsimlerden etkilenmek, yoksulluktan kaynaklanan kötü ve yetersiz yiyecek ve giyecekler, çocukların kötü beslenmesi, genel hastalık ve salgınlar dizisinin tümü, savaşlar, çocuk ölümleri, veba ve kıtlık gibi tüm nedenleri içerir. Bu olumlu kısıtlamalar arasında doğa yasalarından kaynaklanıyor izlenimi verenlere, özellikle bunlara, sefalet denilebilir; ve savaşlar, her türlü aşırılıklar, ve gücümüz dahilinde önlenebilecek olan diğer birçokları gibi bizim neden olduklarımız ise, karışık bir niteliktedir. Onları bize musallat eden şey kötülüktür ve sonuçları da sefalettir.

Çeşitli bileşimlerde ve çeşitli güçlerde işleyen bu kısıtlamalardan bazıları, bildiğimiz tüm ülkelerde sürekli olarak hareket halindedir ve nüfusu geçim araçlarıyla aynı düzeyde tutan dolaysız nedenleri oluştururlar.

Haklarında en iyi verilerin bulunduğu çoğu ülkelerde bu kısıtlamaların bir incelemesi, *Essay on Population* ("Nüfus Üzerine Deneme") verilmiştir. Amaç, her ülkede nüfusun sınırlandırılmasında en etkin gibi görünen önlemleri sapta-

mak: ve Kaptan Cook tarafından özellikle Yeni-Hollanda'ya uygulanmış bulunan, "Bu ülkenin nüfusu kendini geçindirecek sayıda nasıl tutulabilir?" sorusunu genel olarak yanıtlamaya çalışmaktı.

Ancak, ele alınan ülkelerde genel verilerin, saptanabilen tek tek herbir sınırlamanın hangi oranda doğal nüfus artışının üstesinden gelebileceğini kestirmemize yardım edecek nitelikte, yeterli sayıda ayrıntı içermesi pek beklenemezdi. En dar anlamıyla ele alındığında ahlâkî kısıtlamanın hangi ölçüde yaygın olduğunu bu verilerden öğrenmemiz hele hiç beklenemezdi. Bu yüzden, esas olarak, hiç evlenmeyen ya da geç evlenen kişilerin az ya da daha çok oluşuna dikkat etmemiz gerekmektedir; ve bir aileyi geçindirme güçlüğünden dolayı evliliğin geciktirilmesi, bunun yolaçacağı karışıklık derecesi saptanamadığında, evlilik ve nüfusu üzerindeki sağgörülü sınırlama olarak adlandırılabilir. Ve bunun, pratikte başlıca işleyiş tarzı olduğu görülecektir.

Ama eğer nüfus üzerindeki önleyici kısıtlama —büyük sefalet ve ölümlerin üstesinden gelebilecek bu biricik kısıtlama— esas olarak evlilik üzerindeki sağgörülü sınırlama olarak işlev görüyorsa, daha önce de belirtildiği gibi, doğrudan yasalarla fazla bir şey yapılamayacağı açıktır. Doğal özgürlük büyük ölçüde ihlâl edilmeksizin ve iyilikten çok kötülük yapma tehlikesini göze almaksızın, sağgörü, yasalarla zorlanamaz. Ama gene de âdil ve açık görüşlü bir hükümetin ve mülkiyete kusursuzca güvence sağlanmasının, sağgörülü alışkanlıkların yaratılması üzerindeki büyük etkisinden bir an için bile kuşku duyulamaz. Bu alışkanlıkların bellibaşlı nedenleri ve etkileri, *Principles of Political Economy*, iv, s. 250'de şöyle belirtilmiştir:

"Gerçek yüksek ücretlerden, ya da hayatî gereksinmelerin büyük bir bölümüne kumanda etme gücünden çok farklı iki sonuç çıkabilir; biri, nüfusun hızla artmasıdır ki, bu durumda ücretler alışılagelmiş geniş ailelerin geçindirilmesi-

ne harcanır; diğeri, geçim yollarında ve sağlanan lüks ve kolaylıklarda, artış hızında oransal bir yükselme olmaksızın, kesin bir gelişmenin ortaya çıkmasıdır.

"Bu farklı sonuçlara bakıldığında, bunların nedenlerinin değişik ülkelerde ve değişik zamanlarda, insanlar arasında varolan değişik alışkanlıklar olduğu açıkça görülecektir. Bu değişik alışkanlıkların nedenlerini araştırdığımızda, genellikle, birinci sonucu doğuran nedenlerin, halkın alt sınıflarını ezen, onlarda geçmişten geleceğe akıl yürütme isteksizliği ya da yeteneksizliği yaratan, ve çok düşük bir konfor ve saygınlık düzeyinde anlık hazlara boyun eğmeye hazır duruma gelmelerine katkıda bulunan tüm koşullara; ve ikinci sonucu doğuranların da, toplumun alt sınıflarının kişiliğini yükseltme eğiliminde olan, onları 'önüne ve ardına bakan' ve dolayısıyla kendilerini ve çocuklarını saygın, erdemli ve mutlu olma araçlarından yoksun kılma düşüncesine sabırla boyun eğmeyen varlıklara en çok yaklaştıran tüm koşullara ait olduğunu görebiliriz.

"İlk tanımlanan özelliğe katkısı olan koşullar arasında en etkin olanı zorbalık, baskı ve cehalet; ikinci özelliğe katkısı olanı da medenî ve siyasî özgürlük ve eğitimdir.

"Toplumun alt sınıfları arasında sağgörülü alışkanlıkları özendirme eğiliminde olan nedenlerin en önemli olanı, hiç kuşkusuz, medenî özgürlüktür. Harcadıkları büyük çabaların, âdil ve kıvanç verici olmakla birlikte, sınırlandırılmayacağından; ve, ya sahip oldukları ya da edinebilecekleri mülkün, tarafsızlıkla uygulanan âdil yasaların bilinen kuralları uyarınca kendilerine verileceğinden emin olmayan hiç bir halk, geleceğe yönelik tasarılar yapma alışkanlığı kazanamaz. Ama siyasî özgürlük olmadan medenî özgürlüğün kalıcı olarak güvenceye alınamayacağı, deneylerle bulunmuştur. Dolayısıyla siyasî özgürlük hemen hemen aynı derecede gerekli olur; ve bu açıdan zorunlu olmanın yanısıra, daha yüksek sınıfları daha alt sınıflara saygı göstermek zorunda bı-

rakarak, toplumun alt sınıflarına, kendi kendilerine karşı saygılı olmayı öğretme eğilimi taşıyor olması, medenî özgürlüğün bütün iyi sonuçlarına büyük ölçüde katkılarda bulunmaktadır.

"Eğitime gelince, bu, kuşkusuz, kötü bir hükümet altında da genelleştirilebilir ve diğer bakımlardan iyi olan bir hükümet altında çok yetersiz kalabilir; ama gerek nitelik ve gerekse yaygınlık açısından ikinci durumun başarı şansının daha büyük olduğu kabul edilmelidir. Mülkiyetin güvenlik altında olmayışı karşısında tek başına eğitim pek az bir şey yapabilir; ama eğitim o olmaksızın, tamamlanmış olarak düşünülemeyecek olan medenî ve siyasî özgürlükten beklenebilecek en elverişli koşullara büyük ölçüde yardımcı ve destek olacaktır."

Yukarıda değinilen nedenlerden dolayı bu alışkanlıkların değişik ölçüde yaygın oluşu, diğer geleneklerin yolaçtığı daha yüksek ya da düşük ölümlerle ve toprak ve iklimin değişik etkileriyle birleştirildiğinde, nüfus üzerindeki egemen kısıtlamaların niteliklerinde ve bunların herbirinin gücünde, değişik ülkelerde ve değişik dönemlerde zorunlu olarak çok büyük değişiklikler yaratmaktadır. Ve kaçınılmaz olarak kuramdan çıkan bu sonuç, deneylerle tümüyle doğrulanmıştır.

Örneğin, eski ulusların ve dünyanın daha az uygarlaşmış yörelerine ilişkin elimize geçen verilerden, onların nüfusları üzerindeki en egemen kısıtlamanın savaş ve şiddetli hastalıklar olduğu anlaşılıyor. Savaşların sıklığı ve bunların yolaçtığı dehşetli insan kırımları, kaydı bulunan vebalar, kıtlıklar ve öldürücü salgınlarla birleştiğinde, insan soyunun öylesi tükenmesine yolaçmış olmalıdır ki, çoğalmak için en büyük gücün harcanması bile, çoğu durumda, bunu sağlamaya yetmemiş olmalıdır; ve burada, derhal bazı istisnalar dışında, eski zamanların yasalarının ve genel politikasının ayırdedici özelliği olan evliliklerin özendirilmesi ve nü-

fusu çoğaltma gayretlerinin kaynağını görüyoruz. Ama gene de, toplumun daha gelişkin bir duruma getirilmesinin yollarını ararlarken düşünülebilecek en güzel hükümet biçimi altında bile çok hızlı bir nüfus artışının en büyük yoksulluk ve sıkıntıya yolaçabileceğinin tamamıyla farkında olan bazı kişiler vardı. Ve bunların önerdiği çareler, kavradıkları kötülüğün büyüklüğüyle orantılı olarak, çok zorlu ve şiddetliydi. Evliliği özendiren pratik yasa koyucularının bile, çocuk sayısının, bazan onları geçindirme araçlarından daha hızlı artabileceğini düşündükleri görülmektedir; ve öyle anlaşılıyor ki, bu güçlüğe bir çare bulmak ve bunun evlilikleri engellemesini önlemek için sık sık insanlık dışı bir uygulama olan bebek kıyımlarını onaylıyorlardı.

Bu koşullar altında evlilik üzerindeki sağgörülü sınırlamanın oldukça önemli bir ölçüde etkin olduğu sanılmamalıdır. En aşağılık türden bir önleyici kısıtlama olarak etkin olabilecek genel bir ahlâk bozukluğunun yaygın olduğu az sayıda birkaç durum dışında üreme gücünün büyük bir bölümü seferber ediliyor ve bunun zaman zaman ortaya çıkardığı fazlalık, şiddet etkenleriyle kısıtlanıyordu. Bu nedenler, hemen hemen tümüyle kötülük ve sefalet olarak ayrılabilir ve bunlardan birincisinden ve ikincisininde büyük bir bölümünden kaçınmak insanın gücü dahilindedir.

Modern Avrupa'nın değişik devletlerinde nüfus kısıtlamaları gözden geçirildiğinde, incelendiğinde, geçmiş zamanlara ve dünyanın daha geri bölgelerine oranla, burada olumlu nüfus kısıtlamalarının daha az ve önleyici kısıtlamaların daha yaygın olduğu görülüyor. Savaşın yolaçtığı yıkımlar, hem bunların genel olarak daha az sıklıkla ortaya çıkıyor olması, hem de dehşetinin, eskisine oranla, insan ve onun geçim araçları üzerinde eskisi kadar öldürücü olmayışından dolayı, hiç kuşkusuz, azalmıştır. Ve modern Avrupa tarihinin daha eski dönemlerinde veba, kıtlık ve öldürücü salgınların sık görülüyor olmasına karşın, uygarlık ve gelişme iler-

ledikçe, bunların hem sıklığı, hem de öldürücülüğü büyük ölçüde azaltılmıştır ve bazı ülkelerde artık bunlar hemen hemen hiç görülmemektedir. Nüfus üzerindeki olumlu kısıtlamaların bu azalması, yiyecek ve nüfustaki fiilî artıştan oransal olarak çok daha büyük olması gerektiğinden, bunlara, önleyici kısıtlamalar giderek artan bir biçimde eşlik etmiş olmalıdırlar; ve modern Avrupa'nın daha gelişmiş ülkelerinin hemen tümünde halen nüfus artışını fiilî geçim araçlarının düzeyinde tutan başlıca kısıtlamanın evlilik üzerindeki olumlu sınırlama olduğunu söylemek herhalde doğru olacaktır.

Ancak modern zamanların değişik ülkelerinin veri ve kayıtlarını birarada kıyaslarken, esas olarak işlerlik gösteren kısıtlamaların nitelik ve gücünde gene de büyük bir farklılık göreceğiz; ve bu veriler en önemli bilgiyi tam da bu noktada sağlamaktadır. Avrupa'nın bazı bölgeleri hâlâ gelişmemiş durumdadır ve hâlâ sık sık veba ve öldürücü salgınlara açıktır. Bu ülkelerde, tahmin edilebileceği gibi, evlilik üzerindeki olumlu sınırlama izlerine pek az raslanır. Ama gelişmiş ülkelerde bile koşullar, büyük bir ölüm oranına yolaçacak nitelikte olabilir. Büyük kentlerin sağlığa, özellikle küçük çocukların sağlığına elverişsiz oldukları bilinir; ve rutubetli koşulların sağlıksızlığı, öyle olabilir ki, büyük kentlerde üretici gücün hemen tümünün harekete geçirildiği (ki durum nadiren böyledir) durumlarda bile artış ilkesi dengelenir.

Böylece Sussmilch[17] tarafından verilen yirmiiki Hollanda köyünün kayıtlarında (tahmin edilebileceği gibi, ülkenin doğal sağlıksızlığının yolaçtığı) ölüm oranı, genellikle 35 ya da 40'ta 1 olmak yerine 22 ya da 23'te 1; ve evlenmeler, daha çok raslamlan 108 ya da 112'de 1 oranı yerine, 64'te 1[18]

[17] *Gottliche Ordnung*, I, 128.

[18] Bu çok yüksek evlenme oranları ülkedeki doğumlardan sağlanmış olamaz, ama kısmen yabancıların gelişiyle ortaya çıkmış olmalıdır.

gibi olağanüstü bir oran vermektedir ve öte yandan, çok yüksek olan ölümlerden dolayı, orada yaşayanların sayısı hemen hemen durağan ve doğum ve ölümler neredeyse birbirlerine eşittir.

Öte yanda, iklim ve yaşama yöntemlerinin sağlığa son derece elverişli gibi göründüğü Norveç'te ölümler sadece 48'de 1 idi, evlilik üzerindeki sağgörülü sınırlama alışılagelmiş olandan çok daha fazla işlerlik gösteriyordu ve evlenmeler nüfusun sadece 130'da 1'iydi.[19]

Bunlar aşırı durumlar olarak düşünülebilir, ama tüm ülkelerin kayıtlarında aynı sonuçlara değişik ölçülerde rastlanılabilir; ve doğum, ölüm ve evlenme kayıtlarının oldukça uzun bir süreden beri tutulduğu ülkelerde ölüm oranlarının, sağlığa daha elverişli alışkanlıkların benimsenmesi sonucu, giderek azalması ve dolayısıyla veba ve öldürücü salgınların düşmesi, daha düşük evlenme ve doğum oranlarının eşliğinde gerçekleştiğine özellikle işaret etmek gerekir. Sussmilch, son yüzyılın bir bölümü boyunca evlenme sayılarının yavaş yavaş oransal düşüşünün bazı çarpıcı örneklerini vermiştir.[20]

1620 yılında Leipzig kentinde, nüfus içinde yıllık evlenmelerin nüfusa oranı 82'de 1 idi; 1741 yılından 1756'ya dek bu oran 123'te 1 idi.

Augsburg'da, 1510'da, evlenmelerin nüfusa oranı 86'da 1 idi; 1750'de 120'de 1.

Danzig'de, 1705 yılında, oran 89'a 1 idi; 1745'te 118'e 1.

Magdeburg Dukalığında, 1700 yılında, oran, 87'ye 1; 1752'den 1755'e kadar 125'e 1.

Halberstadt Prensliğinde, 1690'da, oran 88'e 1 idi; 1756'da, 112'ye 1.

Cleves Dukalığında, 1705'te, oran, 83'e 1; 1755'te 100'e 1 idi.

[19] *Essay on Population* (6. Ed.), I, 260.
[20] *Gottliche Ordnung*, I, 134, vd..

Brandenburg Churmark'ında, 1700'de, oran, 76'da 1 idi,[21] 1755'te, 108'de 1.

Bu tür örnekler sayısızdır ve tüm eski ülkelerde evlenmelerin ölümlere dayandığını gösterir. Daha büyük bir ölüm oranı hemen hemen her zaman daha büyük sayıda erken evlenmelere yolaçar; ve geçim araçlarının yeterince çoğaltılabileceği yerler dışında, daha yüksek erken evlenme oranlarının, daha büyük bir ölüm oranına yolaçması gerekir.

Yıllık doğumların tüm nüfusa oranının, esas olarak, evlenme oranlarına ve evlenmelerin hangi yaşta yapıldığına dayanması gerektiği açıktır; ve dolayısıyla kayıtlardan öyle görülüyor ki, nüfusta herhangi bir önemli artışa olanak vermeyen ülkelerde doğumlar ve evlenmeler esas olarak ölümlerden etkilenmektedir. Nüfusta fiilî bir azalma olmadığı zaman, ölümlerin açtığı boşluğu doğumlar, her zaman dolduracaktır ve bu, kesinlikle, ülkenin artan servetinin ve emek talebinin izin verdiği ölçüde olacaktır. Her yerde veba, salgın ve yıkıcı savaşların olmadığı dönemlerde doğumlar ölümleri önemli ölçüde geçer; ama bu ve diğer nedenlerden dolayı ölüm oranının değişik ülkelerde çok çeşitli olmasına karşın, kayıtlardan anlaşıldığına göre, yukarıda değinilen pay ayrıldıktan sonra doğumlar aynı oranda değişecektir.[22]

Böylece, Hollanda'nın 39 köyünde, kayıtların atıfta bulunduğu süre içinde, ölümlerin 23'e 1 olduğu sırada, doğumlar da 23'e 1 idi. Paris çevresindeki onbeş köyde, daha da yüksek ölüm oranından dolayı, doğumların tüm nüfusa oranı aynı ya da daha fazla idi: doğum oranı 22,7'de 1, ve ölüm oranı da bunun aynıydı. Artış durumunda olan Brandenburg'-

[21] Bu yüksek evlenme oranlarının bazıları, daha kısa bir insan yaşam süresi ve her zaman çok güçlü bir etkisi olan çok büyük oranda ikinci ve üçüncü evlilikler olmaksızın ortaya çıkmış olamaz. Ayrıca, tüm büyükçe kentlerde, komşu ülkede yaşayanlar da evlenme listelerini çoğaltmaktadır.

[22] Sussmilch, *Gottliche Ordnung*, I, 225: *Essay on Population* (6. Ed.), I, 331.

un küçük kentlerinde ölüm oranları 29'da 1 ve doğumlar da 24,7'de 1 idi. Ölüm oranlarının 34,5'te 1 olduğu İsveç'te doğumlar 28'de 1 idi. Ölüm oranlarının 39 ya da 40'a 1 olduğu Brandenburg'un 1.056 köyünde, doğumlar, 30'a 1 dolaylarındaydı. Ölüm oranının 48'e 1 olduğu Norveç'te, doğumlar, 34'e 1 idi.

Essay on Population'da incelenen ülkeler arasında hiç biri, evlenme ve doğum oranlarının ölümlere bağlı olduğu yolundaki bu en önemli olguyu ve genel nüfus ilkelerini İsviçre kadar çarpıcı bir şekilde yansıtmamaktadır. Öyle anlaşılıyor ki, 1760 ile 1770 arasında, ülkede sürekli nüfus azalması karşısında bir panik hüküm sürmekteydi; ve bu noktayı saptamak için Vevay Bakanı B. Muret, değişik kilise bölgelerinin kayıtlarını, ilk kuruluştan itibaren, çok emek vererek ve titiz bir şekilde inceledi. Birincisi 1620, ikincisi 1690 ve üçüncüsü 1760'ta sona eren, herbiri 70 yıllık üç değişik dönem boyunca görülen doğum sayılarını karşılaştırdı. Bu karşılaştırmadan, ikinci dönemde doğumların birincisinden, ve üçüncü dönemdeki doğumların ikincisinden daha az olduğunu bularak, 1550 yılından itibaren ülke nüfusundaki sürekli azalışı değiştirilmez bir olgu olarak gördü.[23] Ama bizzat kendisinin ortaya koyduğu veriler, değindiği daha önceki dönemlerde ölüm oranının, daha sonrakilerden çok daha fazla olduğunu; ve daha önceki kayıtlarda bulunan daha büyük doğum *sayısının* daha büyük bir nüfustan dolayı değil, ama daha büyük bir ölüm oranına her zaman eşlik eden daha büyük bir doğum *oranından* ortaya çıktığını göstermektedir.

Tümüyle güvenebileceğimiz verilerden anlaşılıyor ki, son dönem boyunca ölüm oranı olağanüstü az ve bebeklikten erginliğe dek yetiştirilen çocuk sayısı olağanüstü fazlaydı. B. Muret'nin bu raporu yazdığı sırada, 1766 yılında, Pays de Vaud'da ölümlerin nüfusa oranı 45'e 1, doğumlar 36'ya 1 ve

[23] *Memoires, &c., par la Société Economique de Berne* (1776), s. 15, vd.; *Essay on Population* (6. Ed.), I, 338 vd..

evlenmeler 140'a 1 idi. Diğer ülkelerle kıyaslandığında bunların tümü pek küçük doğum, ölüm ve evlenme oranlarıdır; ama 16. ve 17. yüzyıllarda durumun tümden farklı olmuş olması gerekir. B. Muret, 1520'den itibaren İsveçre'de görülmüş olan tüm vebaların bir dökümünü vermektedir ve buradan anlaşıldığına göre ilk dönemin tümü boyunca kısa sürelerle ülkeyi müthiş bir afet perişan etmiş ve bunun yıkıcı etkileri yer yer ikinci dönemin bitimindeki yirmiiki yıl boyunca sürmüştür. O zamanlar ortalama ölüm oranının şimdikilerden çok daha fazla olduğu sonucuna güvenle varabiliriz. Ama sorunu tüm kuşkuların ötesinde tanıtlayan şey, 16. yüzyılda komşu Cenevre kentinde görülen çok büyük ölüm oranının, 17. ve 18. yüzyıllarda yavaş yavaş azaldığı olgusudur. *Bibliotheque Brittanique* (IV, 328)'de yayınlanan verilerden öyle görülüyor ki, 16. yüzyılda yaşam olasılığı, ya da doğanlardan yarısının ulaştığı yaş, yalnızca 4.883 ya da dört yıl onbir ayın altındaydı; ve ortalama ömür, ya da her kişi için ortalama yıl sayısı 18.511 ya da yaklaşık olarak onsekiz-buçuk yıldı. 17. yüzyılda Cenevre'de yaşam olasılığı 11.607, ya da yaklaşık olarak onbir yıl yedi ay; ortalama ömür 23.358, ya da yirmiüç yıl dört ay idi. 18. yüzyılda yaşam olasılığı 27.183'e, ya da yirmiyedi yıl iki aya; ve ortalama ömür de otuziki yıl iki aya yükselmişti.

Vebanın yaygın oluşundan ve yavaş yavaş ortadan kalkışından B. Muret'nin de farkettiği gibi aynı türden ölüm oranlarının azalışının aynı çapta olmasa bile, İsviçre'de de yer almış olmasından kuşku duyulamaz; ama eğer 30 ya da 32'de 1'den daha az olmayacak bir ölüm oranıyla birlikte doğum oranları B. Muret zamanındaki gibi olsaydı, ülke nüfusunun hızla düşmesinin gerekeceği oldukça açıktır. Ama kayıtlarda bulunan fiilî doğum miktarından durumun bu olmadığı anlaşıldığına göre, buradan kaçınılmaz olarak çıkan sonuç, daha eski zamanlardaki daha büyük ölüm oranlarına daha büyük doğum oranlarının eşlik ettiğidir. Ve bu, ister değişik

ülkelerde, isterse aynı ülkenin değişik dönemlerinde olsun, fiilî nüfusu doğum miktarlarından saptamaya çalışmanın yanlış olduğunu ve nüfusun tüm boşlukları doldurma yönündeki güçlü eğilimini ve bir aileyi geçindirmenin zorluğu dışında herhangi bir nedenle çok ender olarak sınırlandırılabileceğini hemen gösteriyor.

İsviçre ve Pays de Vaud, doğumların ölümlere bağlı olduğunun çok çarpıcı başka örneklerini de veriyor; ve bunlar, onları toplayan kişilerin önyargılı görüşlerini çürütücü nitelikte göründüklerinden, bunlara ilişkin verilere belki de daha fazla güvenmek gereklidir.

İsviçreli kadınlarda doğurganlık yoksunluğundan sözederken B. Muret, Prusya, Brandenburg, İsveç, Fransa ve kayıtlarını gördüğü tüm ülkelerde yaşayan kişiler arasında, vaftizlerin, buralarda oturanlara olan oranının, bu oranın sadece 36'ya 1 olduğu Pays de Vaud'dakinden daha yüksek olduğunu söylüyor. Son zamanlarda Lyonnois'da yapılan hesaplardan, bizzat Lyon'lularda vaftizlerin oranının 28'de 1, küçük kentlerde 25'te 1 ve köylerde 23 ya da 24'te 1 olduğunun anlaşıldığını ekliyor. En iyi oranın, o da salt olağanüstü verimli olan iki küçük kilise bölgesinde, 26'da 1'i geçmediği ve birçok kilise bölgesinde 40'ta 1'den oldukça düşük olduğu Pays de Vaud ile Lyonnois arasında ve müthiş bir fark, diye haykırıyor. Aynı fark, diye belirtiyor, ortalama ömürde de yer alır. Lyonnois'da bu, yirmibeş yılın biraz üzerindedir; oysa Pays de Vaud'da en düşük ortalama ömür ki, o da sağlıksız ve bataklık bir kilise bölgesindedir, yirmidokuz-buçuk yıldır, ve birçok yerlerde kırkbeş yılın üzerindedir.

"Ama nasıl oluyor da, diyor, çocukların, bebeklikteki tehlikelerinden en iyi biçimde kaçınabildikleri ve, nasıl hesaplanırsa hesaplansın ortalama ömrün herhangi bir yerdekinden daha fazla olduğu bir ülke, tam da doğurganlığın en düşük olduğu yer oluyor? Ve gene nasıl oluyor da tüm kilise bölgeleri arasında en yüksek ortalama ömrü veren bölge, ay-

nı zamanda artış eğiliminin en düşük olduğu yer olabiliyor?"[24]

Sorunu çözümlemek için. B. Muret diyor ki, "Hiç bir şeye dayanmaksızın, öylesine bir varsayımda bulunmak cüretini göstereceğim. Her yerde doğru dürüst bir nüfus dengesini korumak için, her ülkede yaşama gücünün, onun doğurganlığıyla ters orantılı olacak şekilde, bilge Tanrı buyruğuyla düzenlendiği doğru değil midir? Gerçekte deneyler, varsayımımı doğruluyor. Alplerde dört yüz kişilik bir nüfusa sahip Leyzin, yılda sekiz çocuktan biraz fazla üretiyor. Pays de Vaud, genel olarak, aynı sayıda kişiye oranla onbir ve Lyonnois, onaltı çocuk üretiyor. Ama, eğer yirmi yaşında bu sekiz, onbir ve onaltı aynı sayıya indirgenecek olursa, öyle görünüyor ki, bir yerde doğurganlığın verdiğini diğer yerde yaşama gücü vermektedir. Ve böylece en sağlıklı ülkeler, daha az doğurgan olacaklarından, kendilerini kalabalıklaştırmayacak ve sağlıksız ülkeler, olağanüstü doğurganlıklarıyla, nüfuslarını idame ettirmeyi başaracaklardır."

Bu olgular ve gözlemler en önemli bilgilerle doludur ve nüfus ilkesini çarpıcı bir şekilde gösterir. Burada bunca kesin olarak incelememize sunulan doğum oranlarındaki üç derecelendirmenin, değişik ülkelerde ve değişik dönemlerde ortaya çıktığı bilinen doğum oranlarındaki çeşitliliği temsil ettiği düşünülebilir; ve pratik olarak sorulacak soru, artış oranında oransal bir farklılık olmaksızın bu çeşitlilik ortaya çıktığı zaman, ki durum hemen hemen evrensel olarak böyledir, gelişmiş temizlik alışkanlıklarının, veba ve öldürücü salgınları ortadan kaldırdığı sağlıklı ülkelerde, kadınları daha az doğurgan kılan özel bir hikmetin harekete geçtiğini mi varsayacağız; yoksa, deneylerin gerektirdiği gibi, sağlıklı ve gelişmiş ülkelerde daha az olan ölüm oranlarının, evlenme ve nüfus üzerindeki sağgörülü sınırlandırmaların daha yaygın olması ile dengelendiğini mi varsayacağız?

[24] *Memoires, &c., par la Société Economique de Berne* (1776), s. 48 vd..

Bazı yörelerde nüfusun durağan olmasından dolayı durum İsviçre'de özellikle açık olarak görülmektedir. Alplerde yaşayan kişilerin sayıca yokolduğu düşünülüyordu. Bu, herhalde bir hataydı; onların durağan, ya da hemen hemen durağan kalmış olmaları olanaksız değildir. Dağlık çayırlar kadar, artan bir nüfusu geçindirme yeteneğinden bu kadar yoksun hiç bir toprak yoktur. Bunlar, sığır sürüleriyle bir kez tümüyle dolduktan sonra yapılabilecek pek az şey kalır; ve eğer çok fazla olan sayıları götürecek göçler ve ek yiyecek miktarlarını satın almak için manüfaktürler bulunmazsa, doğumlar ölümlere eşit olmalıdır.

Daha önce değinilen ve neredeyse otuz yıl boyunca ölümlerin ve doğum oranlarının hemen hemen tam olarak birbirine ayak uydurduğu Alplerdeki Leyzin kilise bölgesinde durum buydu; ve dolayısıyla, burada, eğer nüfus üzerindeki olumlu kısıtlamalar olağanüstü derecede az idiyse, önleyici kısıtlamaların olağanüstü fazla olmuş olması gerekir. Leyzin kilise bölgesinde B. Muret'e göre, yaşam olasılığı altmışbir yılı buluyordu;[25] ama, eğer aynı oranda evlilik üzerindeki sağgörülü sınırlandırma eyleminin eşliğinde yapılmasaydı, kilise bölgesinin geçim araçlarına ilişkin fiilî koşulları açısından bu olağanüstü sağlıklılık düzeyinin sağlanması *olanaksız* olurdu; ve, buna uygun olarak, doğumlar sadece 49'da 1 ve 16 yaştan küçük olanların sayısı da, nüfusun sadece dörtte-birine eşitti.

Bu durumda, insanların konumlarından ve uğraşlarından dolayı son derece sağlıklı oluşlarının nüfus üzerindeki sağgörülü kısıtlamayı yaratmakta, bu sağlıklılığı yaratan sağgörülü kısıtlamadan daha etkin olduğu kuşkusuzdur; bunların sürekli olarak birbirleriyle etkileşmesi gerektiği ve koşulların, artan bir nüfusu geçindirmeye yeterli araçları sağlayamadığı ve göç ile rahatlama olmadığı durumda, sağgö-

[25] *Memoires, &c., par la Société Economique de Berne* (1776), Tablo V. Tabloların 65. sayfası.

rülü kısıtlama etkin değilse, hiç bir doğal sağlıklılık düzeyinin aşırı ölüm oranlarını önleyemeyeceği oldukça kesindir. Ancak, böyle bir ölüm oranının ortaya çıkması için, sağlık açısından daha elverişsiz koşullar altındaki yörelerdekine oranla çok daha üst derecede bir yoksulluk ve sefaletin görülmesi gerekir; ve dağlık çayırlarla dolu ülkelerde, göçlerle rahatlama sağlanamazsa, orda da yaşayanların dikkatinin sağgörülü kısıtlamaya daha çok çekilmesini ve dolayısıyla daha yaygın olmasını gerektiren nedenleri hemen görüyoruz.

Ülkeleri genel olarak aldığımızda, yaşanabilir en rutubetli koşullardan en saf ve sağlıklı havaya dek tüm derecelendirmelerde, doğal sağlıklığa ilişkin kaçınılmaz farklar olacaktır. Bu farklar, insan uğraşlarının doğasına, temizlik alışkanlıklarına, ve salgınların yayılmasını önlemekte gösterilen özene göre daha da çoğalacaktır. Eğer hiç bir ülkede geçim araçlarının sağlanmasına ilişkin hiç bir zorluk çekilmeseydi, bu değişik sağlıklılık dereceleri, nüfusun ilerlemesinde büyük bir fark oluştururdu; ve Amerika Birleşik Devletleri'nden doğal olarak daha sağlıklı birçok ülke olduğuna göre, orada görülenden daha hızlı artış örneklerinin olması gerekir. Ama nüfusun fiilî ilerlemesi, birkaç istisna dışında, artışın doğal güçlerince değil, geçim araçlarının sağlanmasındaki güçlük tarafından saptandığına göre, nüfusun fiilî artışının sağlıklılık ya da sağlıksızlık tarafından pek az etkilendiği, ama bu koşulların, nüfusu geçim araçlarının düzeyinde tutan kısıtlamaların karakterinde kendilerini en güçlü bir şekilde gösterdikleri ve değişik ülkelerin kayıtlarında, B. Muret'nin değindiği örneklerde görülen türde bir çeşitliliğe yolaçtıkları, aşırı durumlar dışında, deneyle bulunur.

NÜFUS artışının ilk nedeni, doğumların ölümlerden fazla olmasıdır; ve artış hızı, ya da iki kat çoğalma dönemi, doğumların ölümlere üstünlük oranının nüfusa göre fazlalığına dayanır.

Doğumların fazlalığı üç nedenden dolayı ortaya çıkar ve bu üç nedene orantılıdır: birincisi, evlenmelerin fazla oluşu; ikincisi, doğanlar arasından, evleninceye dek yaşayabilenlerin oranı; ve üçüncüsü, bu evliliklerin yaşam beklentisine oranla ne denli erken yapıldığı, ya da bir evlilik ve doğum kuşağının, ölümle bir kuşağın geçip gitmesine oranla ne denli kısa olduğu.

Tüm artış gücünün seferber edilebilmesi için bu koşulların tümü elverişli olmalıdır. Evlilikler, erken evlenmelerden dolayı, çok çocuklu olmalıdır;[26] doğup evleninceye dek yaşayanların oranı, hem evlenme eğiliminden, hem de doğup ergenlik çağına dek yaşayanların oranının büyüklüğünden dolayı, çok yüksek olmalıdır; ve ortalama evlenme yaşı ile ortalama ölüm yaşı arasındaki süre, ülkenin yüksek sağlık düzeyinden ve yaşam beklentisinin fazla olmasından dolayı, uzun olmalıdır. Herbiri bilinen en büyük güçle işleyen bu üç etken, belki de, henüz hiç bir zaman birarada bulunmamışlardır. Birleşik Devletler'de bile, ilk iki nedenin çok güçlü işlemesine karşın, yaşam beklentisi ve dolayısıyla evlenme yaşı ile ortalama ölüm yaşı arasındaki uzaklık aslında olabileceği kadar elverişli değildir. Ancak, genellikle, her ülkede tam artış gücünden çok daha az olarak kabul edilebilecek doğum fazlalıklarına, her devletin değişik koşul ve alışkanlıkları uyarınca, yukarıda değinilen nedenlerin değişik oranlarda katkısı olur.

KAYITLARDAN sağlanan en ilginç ve yararlı görüşlerden birinin, değişik ülkelerde ve yerlerde evlilik ve nüfusa getirilen sağgörülü kısıtlamanın değişik yaygınlığı hakkında, bunların sağladığı kanıtlar olduğu düşünülebilir. Eskiye oranla çok daha iyi anlaşılmış bulunmakla birlikte, son yıl-

[26] *Erken* ile erişkin olmayan bir yaş kastedilmemektedir; ama eğer kadınlar 19 ya da 20 yaşında evlenirse, 28 ya da 30 yaşta evlenmelerine oranla ortalama olarak daha yüksek sayıda doğum yapacakları kuşkusuzdur.

larda bile kuvvetle dile getirilen ve sık sık raslanan bir görüş, halkın emekçi sınıflarının, içine sokuldukları koşullar altında evlilik durumuna girdiklerinde, sağgörülü düşüncelere bağlı kalmalarının beklenemeyeceğidir. Ama tutkuların onları bu doğrultuda en büyük bir güçle ittirdiği bir dönemin ötesinde, evliliği geciktiren kişilerin varlığı, açıkça gözlenebilir olmakla kalmayıp, değişik ülkelerin kayıtlarında da, evlenebilecek yaştaki kişilerin önemli bir bölümünün hiç evlenmediği ya da göreli olarak geç evlenerek, eğer erken evlenselerdi olabileceğinden daha az doğurgan oldukları tanıtlandığına göre, bu gözlemin onlara haksızlık ettiği açıktır. Bu yollardan herbiriyle (bireyin) kendisini evlenme üzerindeki sağgörülü sınırlama bu yollardan herhangi biriyle gerçekleşebileceğine, göre, bu, evliliklerin tüm nüfusa olan değişik oranlarında hemen hemen aynı ölçüde geçerli olabilir; ve üstelik, aynı evlilik oranları altında çok değişik doğum oranları ve artış hızları görülebilir. Ama çoğu ülkelerde kadınların doğal doğurganlığının aynı olduğu varsayılacak olursa, doğum oranlarının küçüklüğü, nüfus üzerindeki sağgörülü kısıtlamanın yaygınlık derecesinin geç ve dolayısıyla verimsiz evliliklerden mi, yoksa nüfusun büyük bir bölümünün ölünceye dek evlenmemesinden dolayı mı olduğunu, genellikle kabul edilebilecek bir doğrulukla gösterir.[27]

Şu halde, evlilik üzerindeki sağgörülü kısıtlamanın gösterdiği değişik etkinlik derecelerinin en iyi ölçütü olarak, değişik ülkelerdeki, değişik doğum oranlarına bakmalıyız. Bu oranlar değişik ülkelerde 36'da 1'den 19'da ve hatta 17'de 1'e dek ve değişik kilise bölgeleri ya da yöreler arasında çok daha büyük ölçüde değişir.

[27] Tutanaklarda doğumların evliliklere oranlarından, değişik ülkelerde kadınların doğal doğurganlıkları hakkında herhangi bir vargıya varmak olanaksızdır, çünkü bu oranlar her zaman artış hızından, ikinci ve üçüncü evliliklerin sayısından ve *geç* evlilik'lerin oranından çok büyük ölçüde etkilenir. Bir ülkenin tutanakları, bir evliliğe dört doğum gösterebilir, ama gene de köysel koşullarda, yirmi yaşında evlenen kadınlar, 8 ya da 9 doğum yapabilirler.

Doğumların, nüfusun sadece kırkdokuzda-birini oluşturduğu Alplerdeki belirli bir kilise bölgesine değinilmiş bulunuyor; ve İngiltere ve Galler'deki kilise kayıtlarının son verilerine göre, öyle anlaşılıyor ki, Monmouth bucağında, doğumlar, sadece 47'de 1 ve Brecon'da 53'te 1'dir; ki bu, yapılan ihmaller için yeterli pay ayrıldıktan sonra, evlilik üzerindeki sağgörülü kısıtlamanın büyük ölçüde yaygınlığını gösterir.

Eğer herhangi bir ülkede herkes 20 ya da 21 yaşında evlenecek olsaydı, doğum oranları herhalde 19'da 1'den yüksek olurdu; ve eğer ülke kaynakları, geçim araçlarının en bol olduğu ve emeğe olan talebin Birleşik Devletler'de olduğu kadar etkin bulunduğu durumdakinden daha yüksek bir artış hızını karşılayamayacak olsaydı, bu sonuç daha da kesin olurdu. İkinci varsayıma göre, doğumları ondokuzda-bir ve yaşam beklentisini İngiltere'dekinin aynısı olarak ele alırsak, bu, en yüksek bir nüfus artışının ortaya çıkması sonucunu verirdi; ve iki kat çoğalma dönemi, kırkaltı ya da kırksekiz yıl dolaylarında olmak yerine, Amerika'dakinin altına düşerdi. Öte yandan, eğer ülkenin kaynakları, 1821 sayımından önceki on yıllık dönemde, İngiltere ve Galler'de görüldüğünden daha hızlı bir artışı karşılayamayacak olsaydı, bunun sonucu, yaşam beklentisinde büyük bir düşme olurdu. Eğer doğumlar 30'da 1 olmak yerine 19'da 1 olsaydı, ve yıllık ölüm oranı 26,5'te 1 dolaylarına yükseltilseydi, artış hızı şimdikinin aynı olurdu; ve bu durumda yaşam beklentisi, kırkbir, ya da daha büyük bir olasılıkla kırkbeş[28] oranından, yirmialtının altına düşerdi. Evlilik ve nüfus üzerindeki sağgörülü kısıtlamanın yokluğu işte bu türden bir sonuç verir; ve dünyanın tüm bölgelerinde görülen erken ölüm oranlarının önemli bir bölümüne, bunun yolaçtığı kuşkusuzdur. Doğa yasaları, düşünen bir varlık olarak insana uygulandı-

[28] Bu ülkede 1810'dan 1820'ye dek geçen on yıllık süre içinde yıllik ölümlerin azlığına dayanarak bu varsayım yapılabilir.

ğında, insanlığın yarısını ergenlik yaşına gelmeden önce yoketme eğilimi göstermez. Bu, sadece çok özel durumlarda, ya da bu yasaların sürekli olarak insanları uyarmasının inatla ihmal edildiği zamanlar görülür.

İnsanlığın, nüfusu yirmibeş yılda iki kat artıracak tarzda ve eğer tüm olanaklar sağlanırsa, yeryuvarlağının yaşanabilir bölgelerini göreli olarak kısa sürede insanlarla doldurucak şekilde artma eğiliminin bir doğa yasası olmayacağı söylenmiştir, çünkü, fiilen görülen çok değişik artış hızı, öyle büyük ölçüde ölüm oranını ve insan kırımını gerektirmektedir ki, bu gerçek olgu ve görüntülerle uyuşmaktan oldukça uzaktır. Ama bir geometrik diziyle artış yasasının özgün bir yararı vardır, o da, kısıtlanmadığında çok büyük bir mutlak gücünün olmasına karşın, bu olanağı bulamadığında, göreli olarak ılımlı bir güç tarafından durdurulabilmesidir. Elbette, kesintisiz bir geometrik diziyle oluşturulabilecek o müthiş artışın önemli herhangi bir bölümü gerçekleştikten sonra yokedilemez. Bitki ve hayvanlar için olduğu kadar, insan yaşantısı için de yiyecekleri zorunlu kılan doğa yasaları, geçindirilemeyecek bir fazlalığın varlığını sürdürmesini engeller ve böylece, ya bu tür bir fazlalığın üretilmesini caydırır, ya da bunu, daha tomurcuk halindeyken, en dikkatsiz gözlemcinin çok zor algılayabileceği bir şekilde, yokeder. Fiilî nüfus ilerlemesinin diğer birçok ülkelerden, örneğin İsviçre ve Norveç'ten daha yavaş olduğu bazı Avrupa ülkelerinde ölüm oranlarının önemli ölçüde düşük olduğu görülmüştür. Şu halde burada, nüfusun doğal artışının daha çok kısıtlanması zorunluluğu ölüm oranında hiç bir artışa yolaçmıyor. Ve üstelik, öyle görünüyor ki, eğer herkes erken evlenecek ve bunların tümü geçindirilebilecek olsa doğal olarak ortaya çıkması gereken fazla doğumları her yıl yoketmeye yetecek ölçüde ölüm oranları görülebilir, ve bu, belirli durumlarda sık sık ortaya çıkmakta, ama pek az farkedilmektedir. Geçen yüzyıl ortalarında Stockholm ve Lond-

ra'da ölümler 19 ya da 20'de 1'di. Bu, herkes yirmi yaşında evlenmiş olsa bile, doğumları ölümlerle aynı düzeyde tutacak bir ölüm hızıdır. Ama gene de, gerek Londra ve gerekse Stockholm'e sığınmayı seçen kişilerin büyük çoğunluğu, böyle yapmakla, kendilerinin ve çocuklarının yaşantısını kısaltacaklarını belki bilmiyor ve diğerleri de bunun önemli olmadığını, ya da en azından, kentin sunduğu toplumsal ve iş olanaklarıyla dengelendiğini düşünüyorlardı. Şu halde, değişik ülkelerde ve değişik durumlarda görülen ölüm oranlarında, daha önce belirtildiği kadar büyük bir doğal artış eğilimi varsayımıyla en ufak ölçüde de olsa çelişen hiç bir şey yoktur.

Ayrıca, gerçekte, insanlığın herhangi bir geometrik diziyle artışını sürdürmesinin pek ender olduğu ve nüfusun yirmibeş yılda iki kat çoğaldığı sadece bir tek örnekte görüldüğüne göre, hiç bir zaman, birlikte, belirli bir süre boyunca, doğal sonuçlarını vermeyen eğilimlerin üzerinde durmanın yararsız ve saçma olduğu da söylenmiştir. Ama şu da pekâlâ söylenebilir ki buğday ve koyunun, doğal artış hızının pratikte hiç bir zaman kendisini insanınki kadar uzun bir süre boyunca geliştirmediği kesin olduğuna göre, buğday ya da koyunlardaki doğal artış hızını da kestirecek değiliz. Hem fizik ve hatta hem de ekonomik bir soru olarak, en önemli bitki ve hayvanlar arasında geçerli olan doğal artış yasasını bilmek ilginç ve istenilen bir şeydir. Aynı açıdan, insana ilişkin doğal artış yasasını bilmek daha da ilginç olmalıdır. Aslında, denilebilir ki, bütün öteki durumlarda insanlığın doğal artış eğiliminin, toprağın durumu ve diğer karşıt engeller tarafından düşük tutulmasına karşın, eğer insanlığın doğal artış eğilimi en azından, en elverişli koşullar altında gelişen ölçüde büyük değilse, çevremizdeki fiilî görüntüler —değişik ülkelerdeki farklı artış hızları, bunun çok yavaş ilerlemesi ya da bazılarında durağan bir durumda olması ve diğerlerinde çok hızlı ilerlemesi— bir anormallikler yığını,

ve canlı doğayla tüm diğer benzerliklerden çok farklı olmalıdır. Ama sorun, insana uygulanışıyla, artışa getirilen o kısıtlamalardan —ki, bunların varlığı ve işlerliğinin insancıl gayretlerle şu ya da bu şekilde engellenmesi olanaksızdır— dolayı ortaya çıkması gereken ahlâkî ve siyasî etkilerine ilişkin olarak, birdenbire on kat daha büyük bir önemlilik kazanır. Burada insan mutluluğundan yana olanları uğraştıracak en ilginç araştırmalar için bir alan açılır.

Ama bu araştırmalara bir ön hazırlık olarak altedilmesi gereken gücün derecesini ve dünyanın değişik ülkelerinde pratikte bunu yendiği görülen kısıtlamaların değişik karakterini bilmemiz gerektiği açıktır; ve, bu amaçla atılacak ilk adım, doğal nüfus yasasını ya da insanlığın, bilinen engellerden en azı karşısında, ne hızla artabileceğini saptamaya çalışmaktır. Toplumdaki insanın ahlâkî durumunun düzeltilmesini kendine amaç edinen bu araştırmaların daha sonraki evrelerinde de bu artış eğilimi, sakıncasızca görmezlikten gelinemez.

Kısıtlanmadığında insanlığın, sınırlı bir alandan yeterli yiyecek sağlama olasılığının ötesinde çoğalma eğilimi, hemen, mülkiyet yasasının kabul edildiği bir toplum durumunda yoksulların yardım görme doğal haklarına ilişkin soruyu belirlemelidir. Bu nedenden dolayı sorun, esas olarak, özel mülkiyeti kuran ve koruyan yasaların gerekliliğine ilişkin bir sorun haline gelir. Hayvanlar arasında olduğu gibi, insanlar arasında da en güçlü olanın hakkını doğa yasası olarak düşünmek alışılagelmiştir; ancak, böyle yapmakla, insanın düşünen bir varlık olarak özgün ve ayırdedici üstünlüğünden vazgeçiyor ve onu kırlardaki hayvanlarla aynı sınıfa koyuyoruz. Aynı şekilde, toprağı işlemenin insan için doğal olmadığı da söylenebilir. Salt düşünmeyen bir hayvan olarak ele alındığında bu, elbette, insana göre bir iş değildi. Ama düşünen, sonuçları önceden görebilen bir varlığa hem bireye daha iyi bir geçim sağlanması ve hem de çoğalan sayılar için

gerekli olanların çoğaltılması için doğa yasaları, toprağın işlenmesini emreder, böylece o doğa yasalarının buyruklarının, insanlığın mutluluğunun artması ve genel iyiliği için hesaplanmış oldukları anlaşılır. Aynı şekilde ve aynı amacı sağlamak içindir ki, doğa yasaları, insana, mülkiyetin kurumlaştırılmasını ve toplumda bunu koruma yetisine sahip bir gücün mutlak zorunluluğunu emreder. Doğa yasaları bunu insanlığa öyle güçlü bir dille anlatmıştır ve zorlama öylesine tam olarak duyulmuştur ki, aynı toplumda en güçlü olanın hakkının hüküm sürmesi ölçüsünde, düşünebilen varlıklar için kabul edilemeyecek bir şey olamaz gibi görünür; ve tüm çağların tarihi göstermektedir ki, eğer insanlar, kendi istekleriyle gücü bir bireyde toplayarak buna bir son vermekten başka yol bulamazlarsa, onların emeğinin meyvelerine sahip çıkmak isteyecek ilk güçlü kişinin insafına sığınmak yerine, tek bir insandan ve onun uydularından gelecek her türlü zorbalık, baskı ve zulme katlanmak zorunda kalırlar. Doğa yasalarının kaçınılmaz olarak ortaya çıkardığı bu köklü ve evrensel duygunun, düşünen varlıklara uygulanma biçiminin sonucu, hemen hemen kesinlikle anarşinin zorbalığa yolaçmasıdır.

Şu halde mülkiyet hakkının, olumlu yasaların bir sonucu olduğu kabul edilmelidir; ancak bu yasa insanlığın dikkatine öylesine erken bir zamanda ve öylesine bir zorbalıkla getirilmiştir ki, eğer buna doğal bir yasa denilemezse, tüm olumlu yasalar arasında en doğal ve aynı zamanda en zorunlu olanı olarak düşünülmelidir; ve bu üstünlüğün temeli, onun, genel iyiliği geliştirme yönündeki açık eğilimidir ve bunun yokluğunun açık eğilimi, insanlığın hayvan saflarına indirgenmesi olacaktır.

Mülkiyet, olumlu yasaların bir sonucu olduğuna göre ve kamu yararı ve insan mutluluğunun geliştirilmesi temeline dayandığına göre, buradan, amaçladığı sonuçların daha kapsamlı olarak sağlanması için, bunun, onu yürürlüğe koyan

aynı yetki tarafından tadil edilebileceği sonucu çıkmaktadır. Gerçekten, hükümetin kullanımı için ödenen her verginin ve her bucak ya da kilise vergisinin bu çeşit bir tadilât olduğu söylenebilir. Ama hâlâ, insan mutluluğunun çoğaltılmasını amaçlayan ve doğabileceklerin tümüne geçimini sağlama hakkının ayrıcalık olarak verilmesiyle bozulmaması gereken mülkiyet yasası tadil edilemez. Şu halde güvenle söylenebilir ki, böyle bir hak ayrıcalığının verilmesi ile mülkiyet hakkı birbirlerine tamamen karşıttırlar ve birarada varolamazlar.

Mülkiyet yasasının yüce amacını zedelemeden toplumun yoksul sınıflarına yasalar aracılığıyla olsun, ne ölçüde yardım yapılabileceği esas olarak bir başka sorundur. Bu, esas olarak, toplumun emekçi sınıflarının duygu ve alışkanlıklarına bağlıdır ve sadece deneyimle belirlenebilir. Eğer kiliseden yardım almak, genellikle, bundan kaçınmak için büyük çabaların harcanmasına yolaçacak ölçüde küçük düşürücü görülüyor ve böyle dilenmek zorunda kalabilecekleri düşüncesiyle pek az ya da hiç evlenmeyenler oluyorsa, o zaman, yoksulların oranını sürekli çoğaltma tehlikesi olmaksızın, gerçekten sıkıntı içinde olanlara yeterince yardım yapılabileceği kuşkusuzdur; ve bu durumda, bunu dengeleyecek oranda herhangi bir kötülüğe yolaçmaksızın büyük bir iyilik gerçekleştirilmiş olur. Ama eğer, sadakaya muhtaç yoksulların arasında, yardım almanın küçültücülüğü, görmezden gelinecek kadar azalmışsa ve yoksulluğa düşmeleri kesin olduğu halde bunların birçoğu evleniyorsa ve dolayısıyla bunların genel nüfus içinde sayısal oranı sürekli olarak artıyorsa, o zaman sağlanan kısmî iyiliğin, toplumun büyük bir yığınının durumundaki genel bozulma ve bu bozulmanın her geçen gün biraz daha artması olasılığı ile etkisizleştirildiği kesindir: öyle ki, birçok durumlarda verilen yetersiz yardımlardan, bunun ihsan ediliş tarzından, ve ters etki yaratan diğer nedenlerden dolayı, İngiltere'de olduğu şekliyle yoksulluk ya-

salarının işleyişinin, tam hak ayrıcalığı tanınmasının[29] ve bundan doğan görevlerin hakkıyla yerine getirilmesinin etkilerinden çok farklı olabileceğine karşın, gene de böyle bir durum, toplum mutluluğundan yana herkeste en ciddî kaygıları uyandırmalı ve bunu gidermek için adalet ve insanlık çerçevesinde her türlü gayret gösterilmelidir. Ama bu konuda atılacak adımlar ne olursa olsun, kabul edilmelidir ki, yoksulları başarıyla yasallaştırmak doğrultusunda herhangi bir umut beslemek için, toplumun emekçi sınıflarının, onların emeğine olan talep ya da yeterli geçim araçlarının ötesinde çoğalma yönündeki doğal eğilimleri ve onların durumunun kalıcı olarak düzeltilmesinin önündeki en büyük güçlüklerin ortaya çıkmasında bu eğilimin etkisini tümüyle hesaba katmak zorunludur.

Burada açıklanan ilkelere karşı çeşitli yazarlarca yapılan itirazları belirtmek, bu özetin sahip olması gereken sınırları fazlasıyla aşar. İçlerinden en az ölçüde bile olsa kabul edilebileceklere, *Essay on Population*'ın son baskılarında, özellikle beşinci ve altıncı baskıların eklerinde yanıt verilmiştir ve okura bunları salık veririz.[30] Bu nedenle biz, sadece, bazı kişiler tarafından dinsel gerekçelerle yapılan itirazları belirteceğiz; çünkü, buna verilmiş bulunan yanıtın akılda tutulması son derece önemli olduğundan, bu özetin so-

[29] Yoksulların *yardım alma hakkına* ilişkin sözlere en büyük itiraz, gerçekte, bizim verdiğimiz sözü tutmamamız ve yoksulların, haklı olarak, bizleri, onları aldatmakla suçlayabilecekleridir.

[30] B. Arthur Young'a verilen yanıtta, rençberlere toprak verilmesi sorunu tartışılmaktadır; ve garip bir olgudur ki, bu tür bir plan önerdikten sonra B. A. Young şu görüşü edinmek zorunda kalıyor: "artan nüfusun, mutlak ve fizikman önlenmesi olanaksız bir kötülük olarak başına gelebilecek sıkıntıyı düşünmek sağgörülü bir davranış olabilir." Gerçekten, tüm güçlük buradadır. İngiltere ve İrlanda'daki sömürgelerle Kanada'daki sömürgeler arasında en büyük fark, birinde artan nüfus için sömürgecilerden bir talep gelmeyeceği ve kısa bir süre sonra emek fazlalığının şiddetleneceğidir: diğerinde talep uzun bir süre için büyük ve sürekli olacak ve göçeden ülkelerdeki fazlalık esas olarak hafifleyecektir.

Ek'te B. Weyland'a verilen yanıt, şimdiki itirazlara uygulanabilecek çok şey içermektedir.

nunda, bu konu hakkında yoğunlaştırılmış bir görüşe yer vermemezlik edemiyoruz.

İnsanlığın, sınırlı bir alanda üretilebilecek yiyeceklerin mümkün olan en büyük artış hızının daha ötesinde olan artma eğiliminin, Tanrının iyiliğinden kuşku uyandırdığı ve Kutsal Kitapların ruhuyla bağdaşmadığı düşünülmüştür. Eğer bu itiraz sağlam bir temele oturtulmuş olsaydı, öne sürülenler içinde kuşkusuz, en ciddisi bu olurdu; ama bunun yanıtı oldukça doyurucu görünmektedir ve çok küçük bir çerçeveye sığdırılabilir.

Birincisi, öyle görünüyor ki, nüfus ilkesinden kaynaklanan kötülükler, genel olarak insan tutkularının aşırı ve düzensizce giderilmesinden kaynaklanan kötülüklerle tamamen aynı türdendir ve aynı şekilde, ahlâkî sınırlamalarla engellenebilir. Dolayısıyla, insan tutkularından doğan kötülüklerin varlığından hareketle, bu tutkuların çok güçlü oldukları ve düzenleme ve yönlendirme yerine azaltılmayı ya da yokedilmeyi gerektirdikleri sonucuna nasıl varılamazsa, bu kötülüklerin varlığından, artış ilkesinin çok güçlü olduğu sonucuna varmak için de hiç bir neden yoktur.

İkincisi, hemen hemen evrensel olarak kabul edilmiştir ki, Vahiy Kitabının lafzı ve ruhu, bu dünyayı bir ahlâkî disiplin ve sınama durumu olarak göstermektedir. Ama, zorunlu olarak yenilmesi gereken güçlükleri ve karşı konulması gereken baştan çıkarıcı dürtüleri ima ettiğine göre, bir ahlâkî disiplin ve sınanma durumu, katışıksız bir mutluluk durumu olamaz. Şimdi, tüm doğa yasaları dizisi içinde, yeryüzündeki insanın ruhsal durumunun kutsal kitaptaki tanımıyla böylesi bir uyumluluk içinde bulunan başka bir tek yasa gösterilemez, çünkü, bu herhangi diğer birine kıyasla daha çeşitli durum ve gayretleri öne çıkarmakta ve daha genel ve güçlü bir şekilde, ve bireysel olduğu kadar ulusal olarak da, erdemlilik ve kötülüğün değişik etkilerine —tutkuların doğru bir şekilde yönlendirilmesine ve utanç ve-

rici bir şekilde bunlara teslim olunmasına— işaret etmektedir. Şu halde nüfus ilkesinin Vahiy Kitabıyla bağdaşmaması şöyle dursun, onun doğruluğuna güçlü kanıtlar getirdiği düşünülmelidir.

Son olarak, bir sınanma durumunda, Kerim Yaradanın görüşüne en uygun gibi görünen yasalar onlardır ki, böyle bir durumun özü olan güçlükleri ve baştan çıkarıcı dürtülerini sağlamalarına karşın, bunları yenebilenleri öbür dünyada olduğu kadar, bu dünyada da ödüllendirmek gibi bir özellikleri vardır. Ama nüfus yasası özellikle bu tanımı yanıtlamaktadır. Her birey, ona malum olan din tarafından kutsanmış ve doğanın ışığında ona farzolan erdemi kullanarak kendisine ve dolayısıyla topluma gelecek kötülükleri büyük ölçüde önlemek gücüne sahiptir. Ve bu erdemin, hem bunu kullanan bireylerin, hem de, onlar aracılığıyla tüm toplumun durumunu büyük ölçüde iyileştirmek ve rahatlarını artırma eğilimi gösteren bu yüce yasaya ilişkin olarak Tanrının insana yaptıklarının tümüyle haklı olduğundan hiç kuşku duyulamaz.

Thomas Malthus, vb., *On Population*,
The New American Library,
New York 1964, s. 13-59.